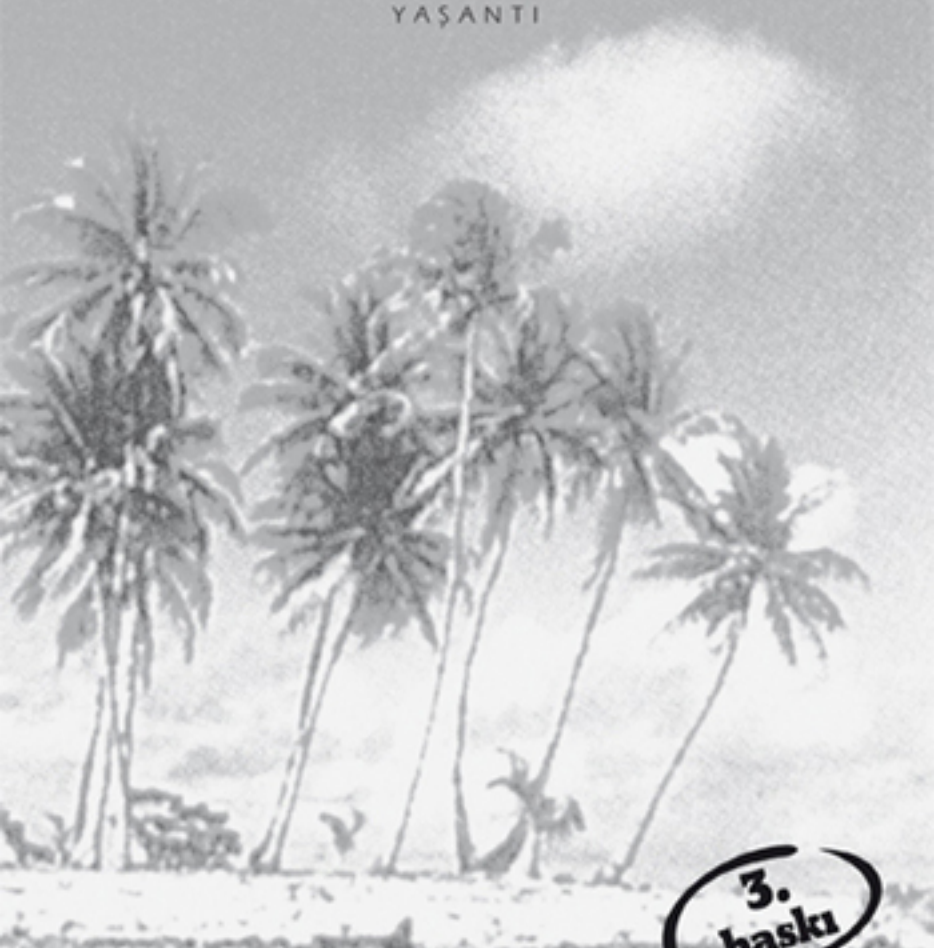

Oliver Sacks

Renkkörleri Adası

Çeviren: Osman Yener
YAŞANTI

YKY

3.
baskı

RENKKÖRLERİ ADASI

Oliver Sacks 1933 yılında Londra'da doğdu. Eğitimini Londra, Oxford, California ve New York'ta tamamladı. Albert Einstein College of Medicine'de klinik profesör olarak görev yapmakta ve New York'ta yaşamaktadır.

Başlıca yapıtları: *Migraine, Awakenings, A Leg to Stand on, Seeing Voices: A Journey into the World of the Deaf, An Antropologist on Mars* (Mars'ta Bir Antropolog, 1997, İletişim Yayınları), *The Man Who Mistook His Wife for a Hat* (Karısını Şapka Sanan Adam, 1996, YKY).

Osman Yener Çeşitli dergi ve gazetelerde yazıları yayımlandı. Halen İletişim Yayınları çağdaş edebiyat editörü.

Yayımlanmış çevirileri: *Sovyet Rusya'da Kadın* George F. George (El Yayınları, 1981); *Doğu Büyüsü* İdris Şah, (Süreç, 1984); *Balıkçı Kral* Leonora Fletcher (Real, 1989); *Deliliğe Dair Tefekkür* M. Kemaloğlu (Lotus, 1991); *Sokak Savaşı Yılları* Tarık Ali (İletişim, 1993); *Mars'ta Bir Antropolog* Oliver Sacks (İletişim, 1995); *Tao Te Ching: Yol ve Erdemin Kitabı* Lao Tzu (Anahtar Kitaplar, 1998).

Oliver Sacks'ın
YKY'deki öteki kitabı

Karısını Şapka Sanan Adam (1996)

OLIVER SACKS

Renkkörleri Adası

YAŞANTI

Edebiyat - 295
ISBN 975-363-920-1

Renkkörleri Adası / Oliver Sacks
Özgün adı: The Island of the Colour-blind
Çeviren: Osman Yener

1. baskı: İstanbul, Aralık 1998

Kapak Tasarımı
Faruk Ulay - Nahide Dikel

Baskı: Şefik Matbaası

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 1998
© 1996 Oliver Sacks

Türkçe çevirinin tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Plaza E Blok Manolya Sokak 1. Levent 80620 İstanbul
Telefon: (0 212) 280 65 55 (pbx) Faks: (0 212) 279 59 64
<http://www.ykykultur.com.tr>

İÇİNDEKİLER

Giriş • 11

BİRİNCİ KİTAP RENKKÖRLERİ ADASI

Adadan Adaya • 17

Pingelap • 39

Pohnpei • 63

İKİNCİ KİTAP SİKAD ADASI

Guam • 97

Rota • 162

Notlar • 181

Sözlükçe • 237

Makaleler • 239

Kaynakça • 247

Bu kitaptaki terimlerin karşılanmasında yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Nur Altınörs, Prof. Dr. Nadir Paksoy, Doç. Dr. Yaşar Anlar, Dr. Nalan Öztürk'e ve Dr. Haluk Çalışır'a teşekkür ederim.

(O. Y.)

Giriş

Bu kitap aslında Mikronezya'ya yaptığım birbirinden bağımsız, ama birbirine koşut iki yolculuğu anlatan iki kitaptan oluşuyor. Mikronezya adalarına yaptığım ziyaretler kısa sürdü, herhangi bir programa ya da takvime bağlı değildim, bir tezi kanıtlama ya da çürütme amacı gütmedim, sadece gözlem yaptım. Ne var ki, salt dürtülerime dayanarak, sistemsiz bir biçimde gerçekleştirdiğim bu gezilerde edindiğim deneyimler son derece yoğun ve zengindi ve beni sürekli şaşırtan, çok çeşitli yönlerde kaydı.

Mikronezya'ya bir nörolog, ya da nöroantropolog olarak gittim; niyetim buralarda yaşayan bireylerin ve toplulukların sıradışı yöresel hastalıklara –Pingelap ve Pohnpei'de kalıtsal renkkörlüğüne; Guam ve Rota'da ilerleyen, ölümcül bir nörodejeneratif bozukluğa– nasıl tepki gösterdiklerini incelemektir. Ne var ki bu adaların kendine özgü bitki örtüsü ve hayvanları, benzersiz jeolojik oluşumları, ada halklarının kültürel yaşamı ve tarihi beni olağanüstü ölçüde etkiledi. Hasta ziyaretleri, arkeolojik alanlardaki geziler, yağmur ormanlarında dolaşmalar, mercan kayalıklarında şnorkelle su altını araştırmalar önceleri birbiriyle ilgisiz görünse de, sonunda tek bir deneyimde, ada yaşamının gizleriyle tanışma deneyiminde birleştiler.

Ancak geriye baktığımda, olanları anımsayıp üstünde düşününce, aralarındaki bağlantılar ve anlamları (ya da anlamlarından bir kısmı) daha belirginleşti, bu da beni, yaşadıklarımı kâğıda dökmeye sevketti. Şu son aylarda yazmak, belleğimde o adalara yeniden gitmemi sağladı, hatta beni buna zorladı. Bel-

lek de Edelman'ın bize hatırlattığı gibi basit bir kayıt ya da tıpkı-üretim değil, hayalimizdeki imgenin kendi değerlerimiz ve bakış açımızla aktif bir yeniden-düzenlemeye ya da yeniden-yapılandırmaya gitmesi olduğundan, anımsamakla bir anlamda, bu ziyaretleri yeniden kurdum, bir ömür boyu adalara ve ada bitkilerine duyduğum romantik hayranlığın da yardımıyla, bu adaların kişisel, özel, belki de eksantrik bir panoramasını yarattım.

Kendimi bildim bileli hayvanlara ve bitkilere tutkundum, bu 'biyofili' herkesten önce annemin ve teyzemin eseridir, sonra sevdiğim öğretmenler ve Eric Korn, Jonathan Miller, Dick Lindenbaum gibi benimle bu tutkuları paylaşan dostlar gelir. Birlikte bitki avına çıkar, sırtlarımızda vasküllerimiz,* güneş doğarken dere yataklarına giderdik; her bahar Millport'ta iki geceyi deniz biyolojisiyle geçirirdik. Kitaplar bulur, birbirimize verirdik - Strasburger'in *Botany'sini* (ilk sayfasından görüyorum) 1948'de Jonathan'dan almışım, bir kitap kurdu olan Eric'ten de sayısız kitap aldım. Hayvanat bahçesinde, Kew Gardens'da, Doğal Tarih Müzesi'nde yüzlerce saat kalır, Regent's Park'dan ya da South Kensington'dan çıkmadan, birer doğabilimci olduğumuzu hayal ederek, sevdiğimiz adalara giderdik.

Yıllar sonra yazdığı bir mektupta, Jonathan bu gençlik heyecanlarımızın Viktoryen bir karakter taşıdığı yolunda fikir yürüttü: 'O sepya-lekeli dönemin hasretini çekiyorum,' diye yazdı. 'Etrafımdaki insanların ve eşyaların bu denli temiz ve parlak olması canımı sıkıyor. Bütün mekanın bir anda 1876'nın kumlu monokromlarına dönüşmesi için bitmeyen bir özlem duyuyorum.'

Eric de benzer duygular içindeydi; yazmayı, kitap toplama-yı, almayı, satmayı biyolojiyle bütünleştirmesinin, Darwin hakkında, biyoloji ve doğal bilimler tarihi hakkında engin bilgi sahibi bir antikacı olmasının nedenlerinden biri kuşkusuz budur.

Mikronezya'ya yaptığım ziyareti yazarken, eski kitaplara, kırk yıllık ilgi alanlarıma ve tutkularıma döndüm, bunları sonraki ilgi alanlarımla, tıp adamı kimliğimle kaynaştırdım. Botanik ve tıp sanıldığı kadar ayrı disiplinler değildir. İngiliz nöro-

* vaskül: Bitki taşımaya yarayan küçük kutu (ç.n.)

lojisinin babası W. R. Gowers, geçenlerde büyük mutlulukla öğrendiğim üzere, yosunlar üstüne bir botani monografi yazmıştır. Gowers'ın yaşamöyküsünü yazan Macdonald Critchley, onun için 'bir doğa tarihçisi olarak bütün bilgisini hastanın başucuna getirirdi,' diyor, 'Sinir hastaları onun için tropik bir canğılın bitki örtüsü gibiydi.'

*

Bu kitabı yazarken, bana yabancı olan dünyalara girdim, birçok kişinin, özellikle Mikronezya, Guam ve Rota, Pingelap ve Pohnpei halklarının, yolda karşılaştığım hastaların, bilim adamlarının, hekimlerin, botanikçilerin yardımını gördüm. Hepsinden önce, Knut Nordby, John Steele ve Bob Wasserman'a bu yolculuğu birçok bakımdan benimle paylaştıkları için minnettarım. Beni Pasifik'te ağırlayanlar arasından Ulla Craig, Greg Dever, May Okahiro, Bill Peck, Phil Roberto, Julia Steele, Alma van der Velde ve Marjorie Whiting'e teşekkür ederim. Mark Futterman, Jane Hurd, Catherine de Laura, Irene Maumenee, John Mollon, Britt Nordby, Schwartz ailesi ve Irwin Siegel'e, akromatopsi ve Pingelap üstüne verdikleri bilgiler için müteşekkirim. Birçok yardımlarının yanında, beni Knut'la tanıştıran, kendi akromatopsi deneyimini bizlerle paylaştığı gibi Pingelap seferimizde güneş gözlüklerinin ve diğer malzemenin seçiminde çok kıymetli tavsiyelerde bulunan Frances Futterman'a özel bir teşekkür borçluyum.

Yıllar içinde Guam hastalığının araştırılmasında pay sahibi olan birçok araştırmacıya: Sue Daniel, Ralph Garruto, Carleton Gajdusek, Asao Hirano, Leonard Kurland, Andrew Lees, Donald Mulder, Peter Spencer, Bert Weiderholt ve Harry Zimmerman'a da kendimi borçlu hissediyorum. Başka birçok kişi, birçok yönden bana yardımcı oldu, bunların arasında çeşitli dostlarım ve meslektaşlarım var; (adalarda kaptığım ameobiyosis'i tedavi eden) Kevin Cahill, Elizabeth Chase, John Clay, Allen Furbeck, Stephen Jay Gould, G. A. Holland, Isabelle Rapin, Gay Sacks, Herb Schaumburg, Ralph Siegel, Patrick Stewart ve Paul Theroux.

1994'te Mikronezya'ya yaptığımız yolculuklarda bize eşlik eden, yaşadıklarımızı paylaşan (ve bunların büyük çoğunluğu-

nu, çoğu zaman zor şartlar altında filme çeken) film ekibi, deneyimlerimizin daha da zenginleşmesini sağladı. Önce Emma Crichton-Miller, adalar ve ada halkları hakkında kapsamlı bir ön araştırma yaptı, Chris Rawlence sonsuz bir duyarlık ve anlayışla filmin prodüktörlüğünü ve yönetmenliğini yaptı. Film ekibi -Chris ve Emma, David Barker, Greg Bailey, Sophie Gardiner ve Robin Probyn- ziyaretimize yetenekleriyle ve güleç yüzleriyle, hepsinden öte dostluklarıyla renk kattılar, ve başka bir çok macerada benimle birlikte oldular.

Bu kitabın yazılmasında ve yayımlanma sürecinde yardımlarını gördüğüm birçok kişiye müteşekkirim, bunların arasında Nicholas Blake, Suzanne Gluck, Jacqui Graham, Schellie Hagan, Carol Harvey, Claudine O'Hearn, Heather Schroder ve özellikle becerisi ve zekâsıyla çok çeşitli organizasyonları başarıyla yürüten Juan Martinez'in adını sayabilirim.

Kitap Temmuz 1995'te bir çırpıda yazılmasına karşılık, arsız bir sikad gibi çeşitli yönlerde sürgünler ve tomurcuklar vererek orijinal halinin birkaç katına ulaştı. Bu sürgünler asıl metnin boyutlarını aşmaya başlayınca, anlatının bütünlüğünü bozmak istemediğim için, bu ek düşüncelerin büyük bölümünü kitap sonuna yerleştirdim. Neleri dahil edip neleri çıkarmam gerektiği konusundaki karışıklığı aşmam, anlatının beş bölümünü biçimlendirmem Knopf'teki editörüm Dan Frank'ın ve Kate Edgar'ın duyarlılıkları ve yönlendirmeleri sayesinde gerçekleşti.

Botanik alanında, özellikle eğreltiotları ve sikadlar konusunda uzmanlıklarını büyük bir hevesle benimle paylaşan Mikronezya'dan Bill Raynor, Lynn Raulerson ve Agnes Rinehart'a, Miami'deki Fairchild Tropical Garden'dan Chuck Hubbuch'a, New York Botanical Garden'dan John Mickel ve Dennis Stevenson'a teşekkür ederim. Son olarak, kitabın metnini dikkatle ve sabırla okudukları için Stephen Jay Gould ve Eric Korn'a müteşekkirim. Bu kitabı, yıllar boyunca her türlü bilimsel merakı benimle paylaşan, en eski ve en sevgili dostum ve yoldaşım Eric Korn'a ithaf ediyorum.

O.W.S.

New York

Ağustos 1996

BİRİNCİ KİTAP
RENKKÖRLERİ ADASI

Adadan Adaya

Adalar beni her zaman büyülemiştir; bu belki herkes için böyledir. Anımsadığım ilk yaz tatilinde –henüz üç yaşındaydım– Isle of Wight’ı ziyaret ettik. Zihnimde bölük pörçük anılar var; rengârenk kumlu tepeler, ilk kez gördüğüm, mucize gibi bir deniz. Suların dinginliği, tatlı tatlı kabarması, sıcaklığı karşısında kendimden geçmişim; rüzgâr çıkıp fırtınaya dönünce çok korktum. Babam ben doğmadan önce adanın çevresini yüzererek turladığını ve bir yarış kazandığını söyledi, bu da onu benim gözümde bir dev, bir kahraman yaptı.

Adalar, denizler, gemiler ve gemicilere ilişkin öyküler küçük yaşta zihnimde yer etti –annem bana Kaptan Cook’tan, Macellan’dan, Tasman, Dampier ve Bougainville’den, onların keşfettikleri adalardan ve insanlardan söz eder, yerkürenin üstünde yerlerini gösterirdi. Adalar özel yerlerdi, uzak ve gizemli, müthiş çekici, aynı zamanda korkutucuydular. Çocuk ansiklopedilerinden birinde, Paskalya Adaları’nda denizi seyreden dev, kör heykellerin resmini görmüştüm; adalıların denize açılma yeteneklerini kaybettikleri için insanlığın geri kalanıyla ilişkilerinin kesildiğini, yalnızlık içinde öldüklerini okuduğumda dehşete kapıldığımı anımsıyorum.¹

Kaçaklar, ıssız adalar, tutukluların hapsedildiği adalar, cüzamlıların adaları hakkında kitaplar okudum. Conan Doyle’un *Kayıp Dünya’sını*, Güney Amerika’da dinazorlar ve Jurasik yaşam biçimlerinin kaynaştığı o bütün gözlerden uzak yaylayı anlatan muhteşem hikâyeyi nefesimi tutarak okudum; bu aslın-

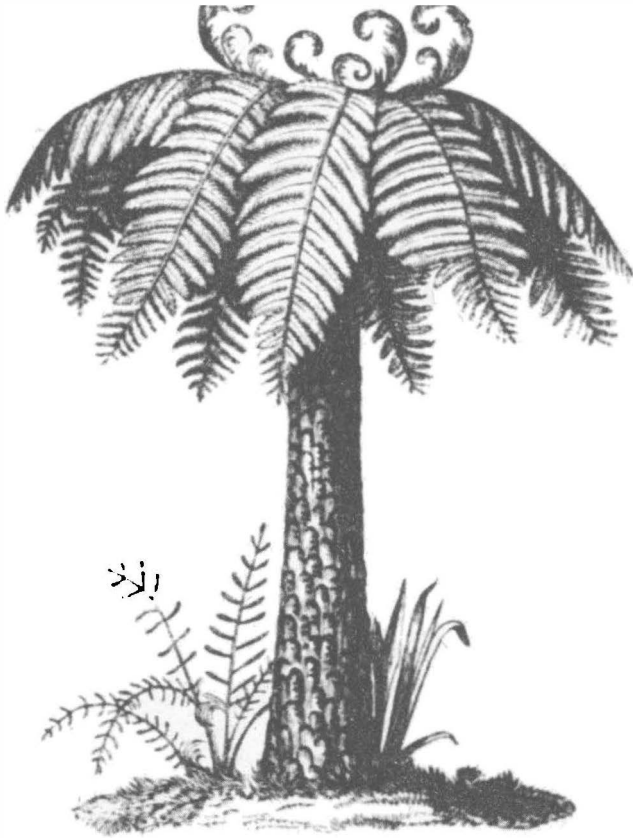
da zamanda asılı kalmış bir adaydı (kitabı neredeyse ezberlemiştim, büyüdüğümde Profesör Challenger gibi biri olmanın düşünüyordum).

Çabuk etkilenen biriydim, başkalarının hayallerini derhal benimserdim. H. G. Wells'in bu bakımdan üstümde güçlü bir etkisi oldu – bütün ıssız adalar benim için Aepyornis adası, ya da kâbus görüyorsam, Dr. Moreau'nun adasıydı. Daha sonraları, Herman Melville ve Robert Louis Stevenson'ı okuduğumda gerçek ve hayal zihnimde içiçe geçti. Markiz Adaları gerçekten var mıydı? *Omoo* ve *Typee* gerçekten yaşanmış maceralar mıydı? Özellikle Galapagos Adaları söz konusu olduğunda bu belirsizliği daha çok hissettim; Darwin'i okumadan çok önce, bunları Melville'in 'Encantadas'ındaki 'kötü büyü'nün etkisindeki adalar olarak biliyordum.

Sonraları, gerçek olayları aktaran öyküleri, bilimsel anlatıları daha çok okumaya başladım – Darwin'in *Beagle'in Seyahati*, Wallace'in *Malai Archipelago'su*, Humboldt'un *Personal Narrative'i* (özellikle Tenerife'de altı bin yaşındaki dragon ağacını anlattığı bölüme bayıldım) bunlardan bazılarıydı – romantizm, mit ve gizem artık bilimsel merak tutkusunun yanında ikinci plana düşmüştü.²

Çünkü adalar, bir bakıma, coğrafi özellikleri sayesinde benzersiz yaşam biçimlerini barındırmakla ödüllendirilen ya da lanetlenen doğa deneyleridir. Madagaskar'ın aye-ayeleri, pottoları, lorisleri ve lemürleri*, Galapagos'un dev kaplumbağaları, Yeni Zelanda'nın iri, uçamayan kuşları, bütün bunlar yaratılmış ortamlarında her biri farklı evrim süreçleri geçirmiş türler ya da cinslerdir.³ Darwin'in tuttuğu günlüklerden birinde, Avustralya'da bir kanguru gördükten sonra, son derece olağüstü, başka dünyalı bulduğu bu hayvanın ikinci bir yaratılışı temsil edebileceğini düşünmesi beni tuhaf bir şekilde eğlendirmişti.⁴

* aye-aye: yalnız Madagaskar'da yaşayan kedi büyüklüğünde sincaba benzer bir hayvan. Potto: Madagaskar'a mahsus, loris ailesinden küçük, yuvarlak gövdeli bir primat. Loris: Madagaskar'a mahsus bir papağan. Lemür: Madagaskar'a mahsus bir maymun türü (ç.n.)

Tropik iklimlerdeki eğreltiyağacı, Henslow, *Botany*

Çocukluğumda görüntülü migren nöbetleri geçirdim; bu nöbetlerde klasik parlamalar ve görsel alanda kaymalardan başka, renk algısının birkaç dakika için zayıflaması, ya da tamamen yok olması gibi olgular da vardı. Bu deneyim beni korkuttuğu gibi merakımı da kamçılar, sadece birkaç dakika değil; sonsuza dek renksiz bir dünyada yaşamının nasıl bir şey olacağını düşündürdü. Yıllar sonra, bir araba kazasından (ve büyük olasılıkla kafasına yediği bir darbeden) sonra total renk körü olan ressam Jonathan I., bu merakımı kısmen de olsa giderdi. Anlaşıldığı kadarıyla Jonathan'ın sakatlığının nedeni gözüne aldığı darbe değil, beyninde renk duygusunu 'oluşturan'

bölgelerin hasar görmesiydi. Gerçekten de, sadece renkleri görmeyi değil, onları düşlemeyi, hatırlamayı, hatta rüyasında canlandırmayı başaramıyordu. Bir amnezik gibi, hayatının renkli günlerini bir şekilde hatırlıyor, ve kendini yoksullaşmış, tuhaf, anormal buluyordu. Sanatı, yedikleri, hatta karısı 'kurşun' rengeydi. Yine de Jonathan I., rengi *hiçbir zaman* tanımamış olmanın, rengin asli işlevine ve dünyadaki yerine tümüyle yabancı olmanın nasıl bir şey olacağı yolundaki sorulara bir yanıt değildi.

Retinal hücrelerdeki bir bozukluktan kaynaklanan adı renkkörlüğü hemen her zaman kısmidir ve bazı çeşitleri çok yaygındır; kırmızı-yeşil renk körlüğü her yirmi erkekten birinde bir dereceye kadar bulunur (kadınlarda çok daha azdır.) Ama doğuştan renkkörlüğü ya da akromatopsi dediğimiz şey çok daha enderdir, belki otuz ya da kırk bin kişide bir görülür. Total renkkörlüğüyle doğanların dünyası nasıl bir şeydi? Böyleleri, bir kayıp hissi de taşımadıkları için, bizimkinden belki daha yoğun ve canlı bir dünyaya sahip olamazlar mıydı? Belki de böylelerinin görsel tonları, dokuyu, hareketi ve derinliği algılayışları bizden daha güçlüydü, bazı bakımlardan bizimkinden daha yoğun bir dünyada, siyah-beyaz fotoğrafçıların büyük eserlerinde izlerine rastlayabileceğimiz, daha güçlenmiş bir gerçeklikte yaşıyorlardı. Belki de onlar *bizi* acayip buluyor, görsel dünyanın önemsiz ve gereksiz ayrıntılarının, onun gerçek özüne ulaşmamızı engellediğini düşünüyorlardı. Tümüyle renkkörü olarak doğan biriyle karşılaşmadığım için, bunları ancak tahmin edebiliyordum.

*

H. G. Wells'in kısa öykülerinin çoğu fantastiktir ama, ben onları, bazı nörolojik ve psikolojik gerçekliklerin metaforları olarak görürüm. En sevdiğilerimden biri olan 'Körler Ülkesi'nde yolunu kaybeden bir gezgin Güney Amerika'da ıssız bir vadiye gelir ve burada gördüğü 'yamalı-boyalı' evler dikkatini çeker. Bu evleri yapanların yarasalar gibi kör olduklarını düşünür ve kısa zaman sonra düşüncesinde yanılmadığını, gerçekten de tümüyle kör bir toplulukla karşılaştığını anlar. Bu insanların körlükleri üç yüz yıl önce yakalandıkları bir hastalıktan

kaynaklanmaktadır ve yıllar içinde, görme kavramından tümüyle uzaklaşmışlardır:

Bu halk ondört kuşaktır kördü, görsel dünyadan tümüyle kopmuşlardı; görsel nesnelere verdikleri isimler zamanla unutulmuş ve değişmişti.... Gözlerinin hayal dünyalarına katkısı kısırlaşmış, zamanla duyarlıkları artan kulaklarıyla ve parmak uçlarıyla kendilerine yeni hayaller yaratmışlardı.

Wells'in gezgini önceleri körleri küçümser, onları acınacak, sakat kimseler olarak kabul eder – ama kısa zaman sonra işler tersine döner, bu insanların *onu* bir kaçık telakki ettiklerini, yüzündeki kolay aldanan, hareketli organlarla (ki körler dumura uğramış gözleriyle bu organları sanrıların kaynağı olarak görmektedirler) olmadık hayaller gören biri kabul ettiklerini anlar. Vadideki kızlardan birine âşık olup onunla evlenmek, orada kalmak isteyince, yaşlılar bir tek şartla buna izin verirler; o kolay aldanan organlarını aldıracaktır.

Bu öyküyü okumamdan kırk yıl sonra bir başka kitapla karşılaştım; Nora Ellen Groce'un bu kitabı Martha's Vineyard adasındaki sağırılık vakalarını anlatıyordu. Kent'li bir gemi kaptanı ve erkek kardeşi 1690'larda bu adaya yerleştiler, ikisinin de işitme duyuları normaldi, ne var ki beraberlerinde sağırlığa yol açan resesif bir gen getirmişlerdi. Zamanla dış dünyadan kopan Vineyard'daki akraba evlilikleriyle bu gen, yeni kuşakların büyük bir bölümüne yayıldı; ondokuzuncu yüzyılın ortalarında, adanın yukarısındaki bazı köylerdeki halkın dörtte birinden fazlası tümüyle sağır doğmuştu.

İşitme duyusuna sahip olanlara ayrımcılık yapılmıyor, bunlar toplum içinde asimile ediliyordu – bu görsel kültürde, toplumun her üyesi, sağırlar ve işitenler, işaret diliyle iletişim kuruyordu. İşaret diliyle sohbet ediyor (bu yöntem birçok bakımdan konuşma dilinden daha avantajlıydı; uzun mesafelerde, sözgelimi bir balıkçı kayığından ötekine iletişim kurmak, ya da kilisede dedikodu yapmak bu dille çok kolaydı), işaret diliyle tartışıyorlar, işaret diliyle eğitiliyorlar, işaret diliyle düşünü-

yor ve rüya görüyorlardı. Martha's Vineyard herkesin işaret diliyle anlaştığı bir ada, gerçek bir sağırklar ülkesiydi. 1870'lerde adayı ziyaret eden Alexander Graham Bell, buranın 'insan ırkının sağır bir türünü' barındıracağı, bu türün zamanla bütün dünyaya yayılacağı yolunda akıl yürütmüştü.

Doğuştan akromatopsinin, tıpkı bu sağırlık biçimi gibi kalıtsal olduğunu bildiğim için, dünyamızın bir yerinde renkkörlerinin yaşadığı bir ada, bir köy, bir vadi olabileceğini düşünmekten kendimi alamıyordum.

*

1993 başlarında Guam'a yaptığım yolculukta, bu soruyu Mikronezya'nın hemen her yerinde nöroloji hekimliği yapan dostum John Steele'e sordum. Beklemediğim bir hızla olumlu cevap aldım; John, Pingelap adasında böyle tecrit edilmiş bir topluluk olduğunu söylüyordu. Ada yakın sayılırdı, John, 'buradan en fazla bin ikiyüz mil ötede,' diye ekledi. Daha birkaç gün önce Guam'da, Pingelap'tan ailesiyle birlikte gelen akromatopik bir çocukla karşılaşmıştı. 'Büyüleyici,' dedi. 'Klasik doğuştan akromatopsi, nistagmus, parlak ışığa duyarlılık bir arada - Pingelap'taki vaka oranı da hayli yüksek, neredeyse nüfusun onda birini kapsıyor.' John'ın söyledikleri merakımı çelmişti, günün birinde Güney Denizleri'ne dönmeye ve Pingelap'ı ziyaret etmeye karar verdim.

New York'a döndüğümde bu düşünceleri bir süre için unuttum. Birkaç ay sonra Berkeley'den, doğuştan total renkkörü bir kadın olan Frances Futterman'dan uzunca bir mektup aldım. Renkkörü ressamla ilgili yazımı okumuştum, kendi durumunu onunkiyle kıyaslamaya çalışıyor, renkleri hiçbir zaman tanımadığı için, kendisinde bir kayıp hissi, kromatik açıdan bir bozukluk hissi olmadığını söylüyordu. Ne var ki doğuştan akromatopsi, renkkörlüğünden çok daha başka bozukluklar da içeriyordu. Işığa aşırı duyarlılık ve görsel keskinliğin düşük olması gibi doğuştan akromatopsisi olanlarda görülen özellikler, onu güçsüzleştiren asıl engellerdi. Teksas'ın güneşli bir bölgesinde, sürekli kısıp gözlerle etrafına bakarak, yalnızca geceleri dışarıda dolaşarak büyümüştü. Renkkörleri Adası fikri onu da heyecanlandırmıştı, ama Pasifik'te böyle bir adadan söz edildi-

ğini hiç duymamıştı. Bu, kendini yalnız hisseden akromatopların uydurduğu bir fantezi, bir mit, bir düş müydü? Ama akromatopsi üstüne bir kitapta, başka bir adadan –Jutland fiyordlarındaki Fuur adasından– söz edildiğini okumuştum, burada çok sayıda doğuştan akromatop olduğu söyleniyordu. *Night Vision* adını taşıyan bu kitabı duymuş muydum? Futterman, kitabın editörlerinden birinin Knut Nordby isminde, kendisi de doğuştan akromatop Norveçli bir bilim adamı olduğunu ekliyordu; belki Nordby bana daha çok bilgi verebilirdi.

Oldukça şaşırmıştım –kısa bir sürede, bir değil, iki renk-körleri adasıyla karşılaşmıştım– konuyu biraz daha araştırmaya çalıştım. Okuduklarımdan Knut Nordby'nin bir fizyolog ve bir psikiyatrist olduğunu öğrendim, Oslo Üniversitesinde göz araştırmacısıydı ve, şüphesiz kendi özel durumunun da katkısıyla, renkkörlüğü üstüne uzman kabul ediliyordu. Bu gerçekten de kişisel ve formel bilginin benzersiz ve önemli bir bileşkesiydi; *Night Vision*'ın bölümlerinden birini oluşturan kısa özyaşamöyküsünden sıcak ve açık bir kişilik sahibi olduğunu sezdim ve Norveç'e, Knut Nordby'e bir mektup yazdım. Mektubumda 'Sizinle tanışmak isterim,' diyordum, 'ayrıca Fuur adasını da ziyaret etmek istiyorum. En ideali, bu adayı birlikte ziyaret etmemiz olacaktır.'

Fazla düşünmeden, yabancı birine gönderdiğim bu mektuba birkaç gün sonra yanıt almam beni şaşırttı ve içimi rahatlat-tı; Knut Nordby 'Birkaç gün için size orada eşlik etmekten zevk duyacağım,' diyordu. Fuur üstüne ilk çalışmaların 1940'lara ve '50'lere uzandığını ekliyor, daha güncel bilgilere ihtiyacımız olduğunu belirtiyordu. Bir ay sonra, benimle yeniden temas kurdu:

Danimarka'daki en ünlü akromatopsi uzmanıyla konuş-tum, bana Fuur adasında bilinen hiçbir akromatopun kalmadığını söyledi. İlk çalışmalardaki vakaların hepsi ya ölmüş... ya da göç etmişler. Bu hayal kırıcı haber için üzgünüm, ben de sizinle Fuur'a gidip orada yaşayan son akromatopun peşine düşmek isterdim.

Ben de üzölmüştüm, yine de, herşeye rağmen oraya gitmemizin iyi bir fikir olabileceğini düşündüm. Bir zamanlar orada yaşayan akromatopların izlerini, hayaletlerini bulabilirdik, yamalı-boyalı evlerle, siyah-beyaz bir bitki örtüsüyle, belgeler, çizimler, anılar, renkkörlerini tanıyanların anlatacağı öykülerle karşılaşabilirdik. Ama önce Pingelap'ı düşünmem gerekiyordu; orada hâlâ 'çok sayıda' akromatopun yaşadığı söylenmişti. Knut'a yeniden yazdım ve birlikte onbin millik bir yolculuk yapmayı, Pingelap'ta bir tür bilimsel macera yaşamayı teklif ettim. Gelmeyi çok istediğini söyledi ve ağustosta birkaç hafta izin alabileceğini ekledi.

Gerek Fuur gerekse Pingelap'ta renkkörlüğü vakaları yüz yılı aşkın bir süredir biliniyordu. Her iki adada da geniş çaplı genetik araştırmalar yapılmasına rağmen, akromatopi: bir toplumda bir akromatop olarak yaşamının nasıl bir şey olduğu, yalnız kendisi değil, anne-babası, dedesi ve ninesi, komşuları ve öğretmenleri renkkörü olanların, renk kavramının hiç bilmediği, buna karşılık başka algı ve dikkat biçimlerinin güçlendirilerek ikame edildiği bir toplumda nasıl yaşadıkları konusunda hiçbir insani (başka deyişle Wells'vari) araştırma yoktu. Hayalimde kendine özgün zevkleri, sanatı, yemekleri ve giyim alışkanlıkları olan, duyular skalasının, imgelemin bizimkilerden çok farklı biçimler aldığı, 'renk'in hiçbir gönderme ya da anlamla ilişkilendirilmediği, renklerin adlandırılmadığı, renk metaforlarının olmadığı, buna karşılık (belki) bizlerin 'gri' diye adlandırıp geçiştirdiği dokular ve tonlar için ince ayrımlar yapılan bir dile sahip olan, tümüyle akromatopik bir kültür kuruyordum.

Heyecan içinde, Pingelap yolculuğu için hazırlıklar yapmaya başladım. Eski dostum Eric Korn'a telefon edip -Eric yazar, hayvanbilimci ve eski kitap satıcısıdır- ona Pingelap ve Caroline adaları hakkında birşeyler bilip bilmediğini sordum. Birkaç hafta sonra postadan bir paket çıktı; içinde ince, deri kaplı, *Yeni Hollanda ve Caroline Adalarındaki Onbir Yılım*, James F. O'Connell'in *Maceraları* başlıklı bir kitap vardı. Kitap Boston'da, 1836'da yayımlanmış ve biraz yıpranmıştı (üstündeki lekelerin Pasifik denizlerindeki fırtınalardan kaldığını düşünmek bana

keyif verdi). Tasmanya'da McQuarrietown'dan denize açılan O'Connell Pasifik adalarının çoğuna uğramış, ne var ki gemisi *John Bull* Caroline adalarında, onun Bonabee adını verdiği adalarda karaya oturmuştu. Adalardaki hayat koşulları hakkında verdiği bilgiler beni çok keyiflendirdi – büyük olasılıkla O'Connell'ın zamanından beri pek az değişen, dünyanın en uzak ve en az bilinen adalarını ziyaret edecektik.

Dostum ve meslektaşım Robert Wasserman'dan bize katılmasını rica ettim. Bob oftalmologdu ve meslek yaşamında kısmi renkkörü olan çok kişiyle karşılaşmıştı. O da benim gibi, doğuştan total renkkörü kimseyi görmemişti; ama gözle ilgili bazı vakalarda beraber çalışmıştık, bunların arasında renkkörü ressam Bay I. da vardı. 1960'larda genç birer hekimken, burs kazanıp birlikte nöropatoloji çalışmaları yapmıştık. Oğlu Eric'le birlikte bir yaz Maine'e doğru giderken, Eric'in 'Şu turuncu çimenlerin güzelliğine bak!' diye haykırdığını söylemişti. Bob, hayır, demişti, turuncu değil – 'turuncu' portakalın rengidir. Eric, evet, diye karşılık vermişti, portakalın rengi gibi turuncu! Bu Bob'un, oğlunun renkkörlüğüyle ilk tanışmasıydı. Sonraları Eric, altı yaşındayken *Gri Kaya Savaşı* adını verdiği bir tablo yapmış, ama kayanın rengini pembeye boyamıştı.

Knut'la tanışma ve Pingelap'a gitme fikri, ümit ettiğim gibi Bob'a çok çekici geldi. Kendisi azimli bir yelkenci ve denizcidir, okyanuslara ve adalara tutkuludur, Pasifikteki katamaranların ve proaların evrimi hakkında geniş bilgisi vardır; bunları yakından görmek, hatta birine binmek için yanıp tutuşuyordu. Knut'la birlikte bir ekip oluşturacak, Caroline takımadalarına ve renkkörleri adasına nörolojik, bilimsel ve romantik bir gezi yapacaktık.

*

Hawai'de buluştuk: Bob mor şortu ve parlak tropik gömleğiyle rahat görünüyordu, ama Knut'un görüntüsü Waikiki'nin parlak güneşiyle tezat oluşturmuştu – normal gözlüklerinin üstüne iki koyu renk gözlük daha takmıştı, biri polaroid bir gözlük camı, öteki bütün gözü saran ve kataraktlı hastaların taktıkları vizörlere benzeyen bir güneş gözlüğüydü. Yine de sürekli kirpiklerini kırıştırıyor, gözlerini kısıyordu. Kara camların ar-

kasında gözlerinin sürekli nistagmus hareketleri yaptığını görebiliyorduk. Bir kenar sokakta sessiz (ve benim için biraz fazla loş) küçük bir kafede rahatladı, vizörünü ve polaroid camı çıkardı, gözlerin hareketi, kirpiklerin kırpışması durdu. Kafe ilk bakışta bana çok karanlık görünmüştü, el yordamıyla yolumu bulurken yalpaladım ve bir iskemleyi devirdim – buna karşılık koyu renk gözlükleriyle karanlığa zaten alışmış olan ve geceleri daha iyi gören Knut, loş ışıkta yol göstererek bizi bir masaya götürdü.

Bütün doğuştan akromatoplar gibi, Knut'un da gözünde koni hücreleri yoktur (en azından işlevsel koni hücreleri yoktur): bunlar hepimizde bulunan ve foveayı –retinanın merkezindeki minik duyarlı bölgeyi– dolduran hücreler olup ince ayrıntıların ve rengin algılanmasında uzmanlaşmışlardır. Knut, daha yetersiz görsel veri sağlayan çubuk hücrelerin yardımıyla görür; bunlar da, akromatoplarda ve normal görenlerde, retinanın çevresine yerleşmişlerdir ve renkleri ayırtedememelerine karşılık, ışığa çok duyarlıdırlar. Düşük ışıkta, skotopik görmede (sözgelimi gece yürürken) çubuk hücreleri kullanırız. Knut çubuk hücreleri sayesinde görür. Ama koni hücrelerin dolaylı etkisinden yoksun olduğu için, parlak ışıkta bu çubuk hücreler derhal yorulur ve neredeyse işlevini yitirir; bu yüzden gün ışığında Knut'un gözleri kamaşır, parlak güneşte neredeyse kör olur; gözlerini yoğun ışıktan korumazsa görme alanı derhal küçülür ve neredeyse yok olur.

Foveasında koni hücreleri olmadığı için görme keskinliği normalin onda biridir – elimize menüler tutuşturulduğunda dört kez büyüten büyüteciyle okumak zorunda kaldı, karşı duvardaki bir karatahtaya yazılan özel yemekleri ise sekiz kez büyüten ve minyatür bir teleskopu andıran merceğiyle okudu; bunlar olmadan küçük karakterleri ve uzaktaki yazıları seçmesi imkânsızdı. Büyüteci ve merceği her zaman üstünde taşıyordu, tıpkı koyu renk gözlükleri gibi bunlar da hayati görme araçlarıydı. Çorak foveasıyla, özellikle parlak ışıkta bakışlarını bir hedefin üstünde sabitleştirmekte, uzun zaman bakmakta güçlük çekiyor, gözleri bu yüzden nistagmik kıpırtılarla sağa sola oynuyordu.

Knut, çubuk hücrelerini fazla yormamalıdır ve bir yandan da, eğer ayrıntılara bakmak istiyorsa, görmek istediği nesnenin imgesini optik araçlarla ya da yakınına giderek büyütme zorundadır. Aynı zamanda, bilinçli ya da bilinçdışı çabalarla, görsel dünyanın başka yönlerinden bilgi toplamak ihtiyacındadır; rengin olmadığı bir ortamda görsel ipuçları büyük önem taşır. Biçimlere, dokuya, dış çizgilere ve ana hatlara, perspektife, derinliğe ne denli duyarlı olduğunu onunla ilk karşılaşmamızda anlamıştık.

Knut, tıpkı bizler gibi görsel dünyadan zevk alır; Honolulu'nun bir kenar mahallesindeki pazar yerinin güzel manzarasına, çevremizdeki palmiyelere ve tropik bitki örtüsüne, bulutların biçimlerine hayran kalmıştı – ayrıca insanların güzelliği de gözünden kaçmıyordu. (Norveç'te güzel bir karısı olduğunu söyledi – ama karısının kızıl saçlı olduğunu ancak evlendikten sonra, bir dostunun 'kızılara ilgi duyuyorsun anlaşılır,' demesiyle öğrenmiş.)

Knut siyah–beyaz fotoğraflar çekmeye meraklıydı – neler gördüğünü bizimle paylaşmaya çalışırken, gördüklerinin ortokromatik siyah–beyaz fotoğrafları andırdığını, ama tonların çok daha çeşitli olduğunu söyledi. 'Siz onlara gri dersiniz, ama grinin benim için hiçbir anlamı yok, ha gri olmuş, ha mavi ya da kırmızı. Ne ki, dünyamı 'renksiz' ya da eksik olarak tanımlayamam.' Hayatında hiç renk görmeyen Knut, kesinlikle bunun eksikliğini duymuyor; başlangıcından beri görmeyi olumlu bir deneyim olarak yaşamış, kendine güzellikler, düzen ve anlamla örülü bir dünya yaratmış.⁵

Ertesi günkü uçak yolculuğumuzdan önce bir parça uyumak için yürüyerek otelimize dönerken hava kararmaya başladı ve dolunay gökyüzünde yükselerek bir palmye ağacının dallarına adeta takılı kaldı. Knut ağacın altında durdu ve merceğiyle uzun uzun aya baktı, denizlerini ve gölgelerini inceledi. Sonra, merceğini indirerek gökyüzüne baktı, 'binlerce yıldız görüyorum! Bütün galaksiyi görüyorum!' dedi.

Bob, 'Bu imkânsız,' dedi, 'yıldızların ışık açısı çok düşüktür, senin görme keskinliğinin de normalin onda biri.'

Knut gökyüzündeki takımyıldızların yerini göstererek kar-

şılık verdi –bazıları Norveç'teki gökyüzünden oldukça farklı görünüyordu. Nistagmusunun paradoksal bir yoldan ona yardımcı olduğunu ileri sürdü; gözlerinin kıpırdaması, belki de, aksi takdirde görünmez olan nokta imgeleri bir araya getiriyordu– belki de bu yeteneği başka bir şeyden kaynaklanıyordu. Görme keskinliğinin düşük olmasının, yıldızları nasıl gördüğünü açıklamasını zorlaştırdığını kabul etti – ama yine de görüyordu işte.

'Nistagmusu yabana atmayacaksın, ha?' dedi Bob.

*

Gün doğarken yeniden havaalanındaydık, haftada iki kez bir avuç Pasifik adasına sefer yapan 'Island Hopper'la çıkacağı-mız uzun yolculuğa hazırlanıyorduk. Uzun yolculuktan başı dönen Bob koltuğuna kıvrılıp biraz daha uyumaya çalıştı. Güneş gözlüklerini şimdiden yüzüne geçiren Knut, büyütecini çıkararak bu yolculuktaki en kutsal kitabımızı, bizi bekleyen adaların gözalıcı tasvirleriyle süslü o enfes *Mikrohezya Elkitabı*'nı gözden geçirmeye başladı. Bir türlü rahat edemediğimden, uçuş hakkındaki izlenimlerimi yazmaya karar verdim:

Bir saat onbeş dakika geçti, 27,000 fit yükseklikte, Pasifik'in engin ve pürüzsüz maviliğinin üstünde uçuyoruz. Aşağıda ne bir gemi, ne bir uçak, ne bir kara parçası, ne de bir sınır çizgisi var – yalnızca gökyüzünün ve okyanusun sınırsız mavisi, bunlar da zaman zaman mavi bir çanak gibi birleşiyor. Bu kıpırtısız, bulutsuz enginlik insana muazzam bir rahatlık veriyor ve düşüncelere sürüklüyor –ne var ki, duygulardan arındırılmış ortamlarda olduğu gibi, insanı ürkütüyor da. Enginler hem heyecanlandırır, hem ürkütür– Kant buna güzel bir karşılık bulmuştu: 'Ürküten Yücelik.'

Bin mil kadar sonra, sonunda bir kara parçası görüldü – ufukta minik, zarif bir mercan adası. Johnston Adası! Haritada küçük bir nokta olarak gördüğümde, 'Ne büyüleyici bir yer, en yakın kara parçası binlerce mil uzakta,' diye düşünmüştüm. Alçalırken daha az zarif görüldü: dev bir yol adayı ortadan ikiye

bölüyor, her iki yanda depolar, bacalar ve kuleler uzanıyordu: gözleri olmayan bu binalar turuncu-kırmızı bir bulutun içine hapsolmuştu... benim büyüleyici cennetim adeta bir cehennem ülkesiydi.

Sert ve ürkütücü bir iniş yaptık. Yüksek perdeden bir gıcır-
tıyla sürtünen lastiklerin sesi duyuldu, aynı anda uçak aniden
bir yana doğru döndü. Asfalt pistte yan durmuştuk, görevliler
frenlerin kilitlendiğini, soldaki lastiklerin hasar gördüğünü
söylediler – tamirat için beklemek zorundaydık. İniş bizi biraz
sersemletmişti, saatlerdir havada olduğumuz için kaslarımız
uyuşmuştu, bir an önce kendimizi uçaktan atıp biraz yürümek
istiyorduk. Uçağa bir merdiven yanaştırıldı, üstünde 'Johnston
Atolüne Hoşgeldiniz' yazıyordu. Bir iki yolcu aşağı inmeye ha-
zırlandı, biz de onları takip ediyorduk ki, Johnston atolünün
'yasak bölge' olduğunu ve askeri personel dışındakilerin adaya
çıkamayacağını öğrendik. Canım sıkılmıştı, koltuğuma dön-
düm, Knut'tan *Mikronezya Elkitabı*'nı alıp Johnston hakkındaki
bilgileri okumaya başladım.

Ada adını 1807'de buraya çıkan kraliyet gemisi *Cornwal-
lis*'in kaptanı Johnston'dan alıyordu – bu minik ve yalnız adaya
ilk ayak basan insan belki de kaptan Johnston'du. Daha önce
bu adayı gören olup olmadığını merak ettim, belki ziyaretçiler
gelmiş, ama yerleşmemişlerdi.

Kıyılarında bol miktarda guano (azot ve fosfat bakımından
zengin kuş gübresi) bulunan Johnston üstünde Amerika Birle-
şik Devletleri ve Hawaii Krallığı, 1856'da hak iddia etmişlerdi.
Yüzbinlerce göçmen kuş burada toplanıyordu, 1926'da ada fe-
deral kuş cenneti ilan edildi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra
ABD Hava Kuvvetleri adayı ele geçirdi ve 'bu tarihten sonra
ABD ordusu bu pastoral atolü Pasifikteki en toksik yerlerden
biri haline getirdi.' Ada 1950 ve '60'larda nükleer test alanı ola-
rak kullanılmıştı ve bu işlevini hâlâ sürdürüyordu; atolün bir
ucu radyoaktif. Kısa bir dönem biyolojik silahlar da burada
test edilmişti, ama muazzam sayılardaki göçmen kuşların öldü-
rücü enfeksiyonları anakaraya taşıyabileceği düşüncesiyle bu
uygulamadan vazgeçilmişti. 1971'de Johnston, tonlarla hardal
gazı ve sinir gazının depolandığı bir yer oldu, bunlar periyodik

olarak yakılıyor, havaya dioksin ve furan gazı karışıyordu (uçaktan bakarken gördüğüm adayı saran tarçın rengi dumanın nedeni bu olmalıydı). Adadaki bütün personel gaz maskelerini her an hazır bulundurmakla yükümlüydü. Gittikçe havasız kalan uçakta bunları okurken –yerde havalandırma çalıştırılmıyordu– boğazımda bir kaşıntı, göğsümde bir gerilme hissettim ve Johnston’un ölümcül havasından bir miktarını içime çekmiş olabileceğimi düşündüm. ‘Hoşgeldiniz’ yazısı şimdi kara bir ironiye dönüşmüştü; üstünde bir kafatası ve kemik olsaydı daha anlamlı olacaktı. Uçak personeli de gittikçe daha rahatsız ve sabırsız görünüyordu, kapıyı kapatıp tekrar havalanmak için can atıyorlar, diye düşündüm.

Ne var ki yerdeki personelin lastikleri tamir işi sürüyordu; hepsi parlak, alüminyum giysiler giymişler, zehirli havayla temaslarını asgariye indirmeye çalışmışlardı. Hawai’de, bir kasırmanın Johnston’a doğru ilerlediğini duymuştuk, yolculuğumuz planladığımız gibi gitseydi bir sorun yoktu, ama şimdi, biraz daha kalırsak kasırmanın bizi Johnston’da yakalayacağını ve bizi burada yalnız başımıza bırakarak intikam alacağını, fırtınada zehirli gazların ve radyoaktivitenin etrafa saçılacağını kara kara düşünmeye başladık. Hafta sonuna kadar adaya başka uçak gelmeyecekti; bu arada, geçen aralıkta bir uçağın bu gibi bir durumda adada kaldığını, yolcularla personelin hesapta olmayan, zehirli bir Noel geçirdiklerini öğrendik.

Yer personeli iki saat çalıştıysa da pek bir şey yapamadı. Sonunda, endişeyle gökyüzünü süzen kaptanımız kalan sağlam lastiklerle yeniden havalanmaya karar verdi. Koca uçak sallanarak, gürültüler çıkararak hız aldı ve uçmaya çabalayan dev bir kuşun kanat çırpışlarını andıran bir hamleyle ileri atıldı. Sonunda (bir mil uzunluğundaki pistin neredeyse bitiminde) havalandık ve Johnston’un kahverengi, kirli havasından yukarıdaki temiz gökyüzüne yükseldik.

*

Bir sonraki durağımız olan Majuro atolü, 1,500 milden fazla bir mesafedeki Marshall Adaları’ndaydı. Sanki sonu olmayan bir uçuştur bu, hepimiz zaman ve mekân duygusunu kaybetmiştik, boşlukta ara sıra düzensiz bir uykuya dalıyorduk.

Birden ne olduğunu anlamadan uyandım; aniden bir hava boşluğuna düşmüştük. Tekrar kestirmeye başladım, uçak bütün hızıyla yol almaya devam ediyordu, hava basıncının değişmesiyle yeniden uyandım. Pencereden baktım, yassı Majuro atolü, dalgaların en fazla onbeş metre üstünde uzanıyordu, etrafındaki sığ denizde çok sayıda adalar vardı. Bu adalardan bazıları, okyanusa doğru eğilen hindistancevizi ağaçlarıyla ıssız ve davetkâr bir görünümdeydi; klasik ıssız ada görüntüsü. Havaalanını küçük adalardan birindeydi.

İki lastiğimizin hasarlı olduğunu biliyorduk, bu yüzden iniş sırasında hepimiz endişeliydik. Gerçekten zor bir iniş oldu, sağa sola savrulurak epey hırpalandık. Lastikler tamir edilinceye kadar Majuro'da kalmamıza karar verildi, en az iki saat bu adadaydık. Uçaktaki uzun esaretimizden sonra (Hawai'den beri üçbin mile yakın yol katetmiştik) hepimiz bir anda kendimizi dışarı atıp etrafa dağıldık.

Knut, Bob ve ben önce havaalanındaki küçük bir dükkânın önünde durduk – minik deniz kabuklarının dizili olduğu hatıra kolyelerin ve diğer incik boncuğun yanında Darwin'in kartpostalını görmek bana keyif verdi.⁶

Bob sahili incelerken, Knut ve ben sığ denize bakan alçak bir duvarla sınırlanmış pistin bitiş noktasına doğru yürüdük. Denizin rengi yoğun bir açık mavi, turkuvaz, gökmavisi karışımıydı, mercan kayalıklarının ötesinde renk koyulaşüyor, birkaç yüz metre sonra çivite dönüyordu. Düşüncesizce, denizin harikulade mavilerinden söz etmeye başladım –sonra utanarak durdum. Renklerle doğrudan deneyimi olmamasına karşın, Knut bu konuda çok bilgi sahibidir. Başkalarının renkleri için kullandıkları sözcükler ve imgeler onu çok meraklandırır, benim 'gökmavisi' deyimim de ilgisini çekmişti ('havai mavi gibi bir şey mi?') Çivitin benim için skalanın farklı bir rengi, maviyle menekşe arası, yedinci bir renk olabileceğini düşündü. 'Birçokları,' diye ekledi, çiviti renk skalasının farklı bir rengi olarak görmezler, bazıları da açık mavinin maviden farklı olduğunu düşünür.' Renklere ilişkin doğrudan bilgisi olmayan Knut dünya hakkında muazzam bir zihni katalog, temsili bir renkler arşivi oluşturmuştur. Mercan kayalarının yaydığı ışığı olağanüstü buldu; 'çok

parlak, metalik bir ton, yoğun bir ışık bu, tungsten bronzu gibi.' Bu arada yarım düzine yengeç gördü, yan yan o denli hızlı hareket ediyorlardı ki ben kaçırdım. Belki de renkleri göremeyişini telafi etmek için, hareketleri algılama yeteneğini geliştirmişti. Merakla bunu düşündüm, ki eminim Knut da düşünmüştür.

Hindistancevizi ağaçlarının çevrelediği ince beyaz kumlu sahile çıkıp Bob'a eşlik ettim. Sağda solda kökleri toprağın derinlerine saplanmış ekmekeğaçları, alçak çalı kümeleri, bir tür sahil çimeni ve ilk kez gördüğüm kalın, sulu yaprakları olan bir bitki vardı. Kıyı şeridi denizin getirdiği odun, mukavva ve plastik parçalarıyla, Darrit-Uliga-Delap'ın çöp ve moloz atıklarıyla doluydu. Marshall'ların üç adalı bu başkentinde yirmibin nüfus, itiş tikiş derme-çatma evlerde yaşar. Başkentten altı mil uzakta bile su bulanıktı, mercanların rengi solmuştu ve çamurlu suda, atıklarla beslenen deniz hıyarları boldu. Herşeye rağmen, biraz da gölgelik bir yer bulamadığımız ve nemli havadan rahatsız olduğumuz için, açıkta daha temiz bir su bulmak ümidiyle giysilerimizi çıkarıp iç çamaşırlarımızla denize doğru yürüdük, keskin mercanların arasından dikkatle geçtik ve derinlere açıldık. Su şerbet gibiydi, hasarlı uçakta saatler süren yolculuğun yorgunluğunu yüzerek çıkardık. Ama tam denizin keyfini sürerken, sadece tropik denizlerin verdiği o doyumsuz zamansızlık hissini yaşarken, biri kıyıdan 'Kalkışa hazırız, acele edin!' diye bağırdı ve alelacele, ıslak giysilerimizi üstümüze çekip uçağa koştuk. Uçağın tekerlerinden biri, lastiğiyle birlikte değiştirilmişti, hâlâ yamuk duran ve yerinden oynamayan öteki tekerin çevresinde teknisyenler vardı. Aceleyle koşturduğumuz uçağın içinde, asfalt yolun üstünde bir saat daha bekledik – sonunda öteki tekerin tamir edilemeyeceği anlaşıldı ve pistte sarsıntılarla ilerleyen uçak, bir sonraki durağımız olan Kwajalein'e hareket etti.

Majuro'da yolcuların çoğu inmiş, yenileri binmişti, şimdi yanımda dost görünüşlü bir kadın oturuyordu. Biraz sohbetten sonra Kwajalein'deki askeri hastanenin hemşiresi olduğunu, kocasının da radar izleme istasyonunda çalıştığını öğrendim. Bu hoş bayan bana, dünyanın en büyük lagününü* çevreleyen

* Lagün: Bir kıyı şeridiyle (küçük de olsa denizle bağlantısı vardır) denizden ayrılan, değişken tuzlulukta su kütlesi; bir tür denizkulağı (ç.n.).

Kwajalein atolünü oluşturan adaların (toplam doksanbir ada) pek sevimli olmayan bir tablosunu çizdi. Lagün, Hawai'deki ve anakaradaki ABD hava kuvvetlerine ait üslerden atılan roketler ve mermiler için bir hedef teşkil ediyordu. Buraya gönderilen roketler, Kwajalein'deki üstten atılan roketlerle vurulmaya çalışılıyordu. Kadıncağız bazı geceler gökyüzünün karşıt yönlerden gelen mermilerle aydınlandığını, havada uçuşan, atmosferden lagüne düşen roketlerin sesinden uyuyamadığını söyledi. 'Korkunç bir şey,' diye devam etti, 'Körfez savaşında Bağdat'ın gökyüzü de herhalde böyleydi.'

Kwajalein, Pasifik Bariyeri radar sisteminin bir parçasıydı ve yol arkadaşımın anlattığı kadarıyla, soğuk savaşın sona ermesine rağmen, bütün bölgeye ürkütücü, katı, askeri bir atmosfer hakimdi. İletişim kısıtlıydı. Askeri bölgelerde basına sıkı bir sansür uygulanıyordu. Güçlü dış görünümün altında demoralizasyon ve sıkıntılar vardı; bu bölge bütün dünyada intiharların en sık görüldüğü yerlerden biriydi. Yol arkadaşım yetkililerin durumdan habersiz olmadığını, hayatı güzelleştirmek için yüzme havuzları, golf sahaları, tenis kortları yaptırıldıklarını, ama hiçbirinin para etmediğini, Kwajalein'in çekilmez bir yer olmaya devam ettiğini anlattı. Elbette siviller istedikleri zaman bölgeden ayrılabilirlerdi, askeri personelin görev süreleri de oldukça kısaydı. Asıl eziyeti çekenler, Marshall Adaları halkıydı, bunların çoğu Kwajalein'den sadece üç mil ötedeki Ebeye'de, bir mil uzunluğunda ve iki yüz metre genişliğinde, yaklaşık onbeş bin işçinin bulunduğu bir adada toplanmıştı. Halk buraya iş bulmak için geliyordu -Pasifik'te işsizlik had safhadaydı- ama çoğu inanılmayacak kadar kötü koşullarda, derme çatma, kalabalık evlerde, hastalıklarla savaşarak yaşıyorlardı. Arkadaşım, 'Cehennemi görmek isterseniz Ebeye'yi ziyaret edin,' dedi.⁷

Ebeye'nin fotoğraflarını görmüştüm -adanın kendisi, neredeyse her santimetrekareyi kaplayan gecekonduardan pek seçilmiyordu- uçak alçalırken daha yakından görmek istedim; ne var ki uçak şirketi, adanın manzarasını yolculara göstermemek için elinden geleni yapıyordu. Ebeye kadar kötü bir üne sahip olan diğer Marshall atolleri de -Bikini, Eniwetak, Rongelap-

radyoaktivite yüzünden yaşanmaz haldedir, turistlerin buraları görmeleri engellenmeye çalışılmaktadır. Bu adalara yaklaştıkça 1950'lerdeki korku öyküleri aklıma geliyordu: Japon balıkçı gemilerinin üstüne yağan tuhaf beyaz kül; bütün personeli yoğun radyoaktiviteye maruz kalan *Lucky Dragon* gemisi; bir patlamadan sonra Rongelap'ın üstüne yağan 'pembe kar' – ilk kez böyle bir şey gören çocuklar sevinç içinde karlarla oynamışlardı.⁸ Nükleer testlerin yapıldığı adalar boşaltılmış, çok sayıda insan yerinden edilmişti; atollerden bazıları hâlâ o denli kirliydi ki, kırk yıl sonra bile geceleri tuhaf bir ışıkla parladıkları söyleniyordu.

Majuro'da uçağa binen yolculardan biri –uçanın arkasında ikimiz de ayaklarımızı uzatıp dinlenirken onunla sohbet etme imkânını buldum– Okyanusya'da çok geniş bir alana yayılan bir bölgede ihraç et ürünleri ticareti yapan, iriyarı, güler yüzlü bir adamdı. Marshall adalarında ve Mikronezya'da yaşayanların spam* ve diğer konserve et ürünlerine 'müthiş bir ilgi gösterdiklerini,' bölgeye çok büyük miktarlarda ihracat yaptığını anlattı. Yaptığı iş oldukça kârlıydı, ama o, kendini daha çok bir hayırsever olarak görüyor, binlerce yıldır taro, ekmekeğacı meyvesi, muz ve balıktan başka bir şey yemeyen cahil yerlilere Batılıların besinini getirdiğine inanıyordu. Yol arkadaşşıma göre özellikle spam, yeni Mikronezya mutfağında vazgeçilmez bir yer edinmişti. Savaştan sonra Batı mutfağıyla tanışan Mikronezyalıların ciddi sağlık sorunlarıyla karşılaştıklarından haberi yoktu; duyduğum kadarıyla bazı adalarda daha önceleri ender rastlanan aşırı şişmanlık, şeker, yüksek tansiyon gibi bozukluklar, şimdi nüfusun büyük bir bölümünü tehdit ediyordu.⁹

Daha sonra, yine bir gevşeme ve yayılma anında, bir başka yolcuyla, ellilerinin sonunda, sert bakışlı bir hanımla konuştum. Çiçekli gömlekler giyen oniki Marshall'lıdan oluşan kilise korosuyla birlikte uçağa binen bu hanım bir misyonerdi. Adalılara Tanrının mesajını getirmenin öneminden söz etti; bu amaçla bütün Mikronezya'yı dolaşıyor, vaazlar veriyordu. Kendinden emin, ödün vermez bir havası vardı, inancında katı ve sal-

* spam: Bir zamanlar Amerikan Yardımı adı altında Türkiye'ye de gelen (ama bizde pek tutulmayan) salama benzer et konservesi (ç.n.)

dırgandı – yine de enerjisi, direnci, sadeliği ve kendini adayışı beni etkiledi. Bir kültürün, bir ruh halinin diğeriyle çatıştığı bu bölgede dinin karmaşık ve çoğu kez doğaya aykırı yapısı, bu güçlü kadında ve korosunda bedenleşmiş gibiydi.

*

Altımızdaki okyanusun uçsuz bucaksız, tekdüze maviliğinde, hemşire, spam kralı, ödün vermeyen misyonerle sohbet ederken vaktin nasıl geçtiğini anlamamıştım, aniden uçağın Kwajalein'in bumerang biçimindeki dev lagününe doğru alçaldığını hissettim. Ebeye cehenneminin sefil kulübelerini görmeyi çok istiyordum, ama Kwajalein'e öteki, 'iyi' tarafından yaklaştık. Dev askeri piste artık alıştığımız, içimizi dışımıza çıkaran sarsıntılarla, hoplamalar ve sıçramalarla indik; eğri teker tamir edilirken bizim ne yapacağımızı merak ediyordum. Kwajalein askeri bir üs ve bir test alanıdır, yeryüzündeki en sıkı güvenlik önlemleriyle korunur. Johnston'da olduğu gibi sivil personel uçaktan indirilmiyordu, fakat tekerlerin değişmesi ve diğer gerekli tamiratın bitirilmesi üç ya da beş saat sürebilirdi, bu süre içinde de altmış kişiyi uçakta tutmak kolay değildi.

Tek sıra olup yavaşça, acele etmeden ve sallanmadan özel yapılmış bir barakaya yürümemiz istendi. Askeri polis bize nezaret ediyordu: 'EŞYALARINIZI YERE KOYUN! DUVARIN ÖNÜNE DİZİLİN!' komutlarıyla uyarıldık. Bir masanın üstünde solumakta olan (içerisi neredeyse elli derecedeydi) bir bekçi köpeği, bir muhafız tarafından indirilerek önce valizlerimizi, sonra sırayla her birimizi kokladı. Böyle koyun gibi güdülmeğin insanın kanını donduruyordu – askerlerin ya da totaliter bir bürokrasinin elinde insanın kendini ne denli aciz ve tedirgin hissedebileceğini anladık.

Yirmi dakika süren bu 'işlem'den sonra taş duvarlı, ahşap zeminli, içinde ahşap sıralar, askeri polis, ve tabii bir köpek bulunan, hapisane görünüşlü dar bir odaya sokulduk. Duvarın tepelerinde bir yerde küçük bir pencere vardı, ayaklarımın ucuna dikilerek dışarıya, düzenli kesilmiş çimlerin, bir golf sahasının, oradaki askeri personelin hayatını çekilir kılacak yapıların bulunduğu açıklığa baktım. Bir saat sonra arkada duvarlarla çevrili, küçük bir araziye getirildik, buradan hiç değilse denizi,

İkinci Dünya Savaşı'ndan kalma siperleri, tabyaları görebiliyorduk. Bir işaret direğinde hemen her yönü gösteren levhalarda, dünyanın başlıca büyük şehirlerine olan uzaklıklar yazılıydı. En üstteki levhada 'Lillehammer, 9716 mil' yazıyordu – Knut merceğini çıkarıp dikkatle yazıyı okudu; belki de evinden ne kadar uzakta olduğunu hesaplıyordu. Dışarıda başka bir dünya olduğunun kanıtı olan bu levhalar bizi rahatlattı.

Uçak üç saatten az bir sürede onarıldı; personel çok yorgun olmasına rağmen –Johnston ve Majuro'daki uzun molalarla birlikte, Honolulu'yu terkedeli onüç saati bulmuştu– orada geceyi geçirmektense uçmayı tercih etti. Yola çıktık, Kwajalein'i arkada bırakırken hepimizi bir hafiflik, bir rahatlık duygusu sardı. Uçakta bir festival havası oluştu, herkes birden dost ve güler yüzlü oldu, yemekler paylaşıldı, hikâyeler anlatıldı. Kısa fakat ürkütücü mahpusluğumuzdan sonra özgür kalmanın, yaşamanın, hayatta olmanın bilinci bizi daha yüksek bir duygudaşıklıkta birleştirdi.

Kwajalein'de yolcuların yüzlerini yakından görünce, Mikronezya'da ne çok çeşitten insanlar yaşadığını anladım. Aralarında adalarına dönmekte olan Pohnpeililer; sürekli gülen, akan sıvı gibi bir dil konuşan, Polinezyalılar gibi dev yapılı Chukeeler; çekingen, vakur, bana tümüyle yabancı başka bir dil konuşan Palaulular; Saipan'a seyahat eden bir Marshall diplomatı; dillerinde İspanyolca sesler bulduğum, Guam'daki köylere dönmekte olan bir Chamorro ailesi vardı. Gökyüzünde, kulaklarımla farklı dillerde konuşulanları izlerken, dilsel bir akvaryumdaymışım gibi bir hisse kapıldım.

Çeşitli dillerin bir arada konuşulduğunu duymak bana Mikronezya'nın bütün Pasifik'e yayılmış, her biri gökteki yıldızlar gibi boşlukla çevrili binlerce adadan oluşmuş muazzam bir takımada, bir adalar bulutumsusu olduğunu düşündürdü. Tarihin en büyük denizcileri –merak, tutku, korku, açlık, din, savaş, kimbilir başka ne nedenlerle– okyanusa ilişkin tekinsiz bilgileriyle ve yalnızca yıldızların rehberliğinde bu adalara, bu uçsuz bucaksız Polinezya galaksisine yelken açmışlardı. Bundan üçbin yıl önce, Yunanlılar Akdenizi keşfederken, Homeros Odysseus'un serüvenlerini yazarken bu insanlar buralara göç

etmişlerdi. Pasifik üzerinde bitmek bilmeyen bu yolculukta, buradaki Odyseia'nın muazzam boyutlarını, eski denizcilerin kahramanlığını, gördükleri harikaları, çektikleri eziyetleri düşündüm. Bu gezginlerden kimbilir kaç bu engin sularda, ulaşmak istedikleri adaları göremeden ölüp gitmişti, mercan kayalıklarına vuran vahşi dalgalar kimbilir kaç kanoyu parçalamış; önceleri cennet gibi görünen, zamanla kalabalık bir topluluğun ihtiyaçları için fazla küçük olduğu anlaşılan adalarda kimbilir kaç kişi çıldırarak, açlık çekerek, birbirinin kanına girerek yaşamlarına son vermişti?

*

Yine Pasifik'teydik, ama şimdi gece hükmünü sürdürüyor, engin, ışıksız bir küre zaman zaman ay ışığıyla aydınlanıyordu. Pohnpei adası da karanlıktaydı, yine de geceye yaslanan dağları seçiyor, belki yalnızca silüetlerini görüyorduk. Alçalırken ve uçaktan inerken nemli bir sıcaklık ve ağır bir ıtır kokusu bizi sarmaladı. Sanırım hepimizin ilk izlenimi buydu, tropikal gecenin rayıhası, gün boyunca biriken kokuların gecenin serinliğinde çevreye yayılması – ve tepemizde, inanılmaz berraklıkta, muazzam gökkubbeyi süsleyen şamanyolu.

Ne var ki ertesi sabah uyandıığımızda, gece bizi karşılayan karanlığın nedenini öğrendik; Pohnpei öteki yassı mercan atolleri gibi değildi, bu adada uçları göğe yükselen, tepeleri bulutlu sarp dağlar vardı. Dik yamaçları kalın bir bitki örtüsüyle kaplıydı, aralardan hızla aşağı akan çavlanlar ve çağlayanlar görünüyordu. Daha aşağıdaki eğimli tepelerin bazıları ekilmişti, sahile doğru baktığımızda mangrov ağaçlarının saçaklarını, daha ötede mercan kayalıklarını görebiliyorduk. Johnston, Majuro, hatta Kwajalein atollerine hayran kalmıştım, ama cangılın ve bulutların çerçevelediği bu yüksek volkanik ada ötekilerden çok farklı, bir doğabilimcinin cennet diyebileceği bir doğa harikasıydı.

Uçağı kaçırmak ve bu cennet yerde bir iki ay, belki bir yıl, hatta hayatımın geri kalan bütün günlerini geçirmek için içimde güçlü bir arzu duydum – sonra gönülsüzce, kendimi zorlayarak Pingelap'a yapacağımız yolculuk için diğerlerine katıldım. Uçak havalanırken, altımızda bütün güzelliğiyle yayılan

adayı gördük. Melville'in *Omoo*'da Tahiti'yi betimlerken kullandığı sözcükler, Pohnpei için de geçerli olabilirdi:

Arazi ortadaki yüksek doruklardan... eğimli yeşil bayırlarla her yandan denize doğru ilerler. Bu geniş ve gölgeli vadilerin arasında –bunların her biri bir Tempe'yi andırır*– ince ırmakların suladığı kalın bitki örtüleri bulunur... Denizden bakınca, manzara harikuladedir. Yeşilin türlü tonlarını barındıran, sahilden dağların tepesine kadar her yeri kaplayan bir büyük kütle sonsuz çeşitlilikte vadilere, sırtlara, dere yataklarına, çavlanlara ev sahipliği yapar. Dağ sıralarının kimi yerlerinde daha yüksek doruklar gölgelerini en aşağılara, vadilere gönderir. Doruklardan aşağı dökülen çağlayanlar güneş ışığıyla parılayarak bir çimenliği kuşatan dikey bir kameriye izlenimi verir... Bu vadilerde ilk kez dolaşan biraz sağduyulu her Avrupalının, karşısındaki manzaranın o tarif edilemez sükuneti ve güzelliği içinde her şeyi bir rüyadaymış gibi algılayacağını söylemek abartılı olmayacaktır.

* Tempe: Yunanistan'da Tesalya'da, Olympus Dağı'nun eteklerinde güzelliğiyle ünlü vadi, Apollo'nun kutsal vadisi (ç.n.).

Pingelap

Pingelap, Pohnpei'yi çevreleyen okyanustaki sekiz atolcükten biridir. Bir zamanlar Pohnpei gibi yüksek birer volkanik ada olan bu oluşumlar, jeolojik açıdan oldukça yaşlıdırlar. Milyonlarca yıl süren erozyondan geriye sadece, lagünleri çevreleyen mercan halkaları kalmıştır; öyle ki bütün atollerin –Ant, Pakin, Nukuoro, Oroluk, Kapingamarangi, Mwoakil, Sapwuahfik ve Pingelap– toplam yüzölçümü üç milkareden azdır. Pohnpei'ye –büyük bölümü fırtınalı denizlerden oluşan– 180 mil uzaklıkta olan ve yaklaşık yediyüz kişiyle o bölgedeki en büyük nüfusu barındıran Pingelap'taki ilk yerleşimin diğer atollerden daha eskiye, bin yıl öncesine uzandığı sanılıyor. Adalar arasında fazla ticaret ya da iletişim yoktur; yalnızca bir gemi, *Microglory* bütün adaları, o da yılda beş ya da altı kez olmak üzere dolaşarak kargo ve zaman zaman da yolcu taşır.

Microglory'nin sefere çıkmasına daha bir ay vardı, biz de Pasifik Misyoner Havaçılık Şirketi'nin küçük bir uçağıyla bölgeyi incelemeye karar verdik. Pilotumuz Teksaslı, emekli bir sivil havacıydı ve artık Pohnpei'de oturuyordu. Valizlerimiz, of-talmoskopumuz, çeşitli test aygıtları, fotoğraf ve kayıt malzemesi, akromatoplar için çeşitli renklerde ve tonlarda ikiyüz güneş gözlüğü, ayrıca küçükler için güneş gözlükleriyle minik uçağa ancak sığışabildik.

Kısa ada pistleri için özel olarak tasarlanmış uçağımız yavaş fakat güven veren bir hızla yol alıyordu, sudaki ton balığı sürülerini görecektik kadar alçaktan uçuyorduk. Mwoakil atolü-

ne kadar bir saat uçtuk, bir saat sonra da lagünün çevresinde kırık bir hilal çizen, Pingelap atolünü oluşturan üç adacığı gördük.

Atolün üstünden iki kez uçarak manzarayı yakından görmek istedik –ilk bakışta kalın bir orman tabakasından başka bir şey görünmüyordu. Yerden altmış metre kadar yükseğe, ağaçların hizasına gelince ormanı yer yer kesen yolları, yeşilliklerin arasından görünen alçak evleri seçebildik.

Aniden rüzgâr güçlendi –iki dakika önce ortalık sakindi–hindistancevizi ve pandanus ağaçları ileri geri sallanmaya başladı. Adanın bir ucundaki, elli yıl önce işgalci Japonlar tarafından yapılan beton iniş alanına doğru alçalırken kuyruktan aldığımız güçlü bir rüzgâr bizi az daha pistin dışına atıyordu. Pilotumuz kayan uçağı zorlukla kontrol etmeye çalıştı, alanın dışına çıkmış, arazide ilerliyorduk. Şansın da yardımıyla uçağı durdurdu, on santim daha ilerlesek kendimizi lagünde bulacaktık. ‘Sizler iyi misiniz?’ diye sordu, sonra kendi kendine, ‘Yaptığım en kötü iniş!’ diye söylendi.

Knut’un ve Bob’un yüzleri kül gibiydi, pilotun da öyle. Uçakla birlikte batacağımızı, havasızlıktan boğulacağımızı, dışarı çıkmak için umutsuzca mücadele edeceğimizi düşünmüşlerdi. Ben tuhaf bir şekilde kayıtsızdım, mercan kayalıklarında ölmenin eğlenceli, romantik olabileceğini bile düşündüm – sonra birden korkunç bir bulantıyla sarsıldım. Ama bu felaket anında bile, frenlerin acı cayırtısının ardında gülüşmeler, şenlik sesleri duyuyordum. Geçirdiğimiz şoktan hâlâ solgun suratlarımızla uçaktan çıkarken kahverengi, lastik gibi düzinelerce çocuk ormandan koşarak çıkıp, çiçekler, muz yaprakları sallayarak, gülüşerek etrafımızı sardılar. İlk bakışta bir tane bile yetişkin göremedim, ve bir an Pingelap’ın bir çocuklar adası olduğunu düşündüm. O ilk uzun an, bazıları kollarını birbirlerine atmış çocukların koşarak ormandan çıkışı, her yönde ilerleyen bitki örtüsünün görkemi – ilkel, insani, doğal bir güzellik beni büyüledi. İçimde bu çocuklara, bu ormana, bu adaya, bütün manzaraya karşı bir sevgi dalgası kabardı, cennetteymişim, büyülü bir gerçeklikteymişim gibi bir duyguya kapıldım. İşte, sonunda geldim, diye düşündüm, sonunda buradayım. Hayatı-

mın geri kalan günlerini burada geçirmek istiyorum, bu çocukların bazılarını da evlat edinebilirim.

Knut, hemen yanımda durarak kendinden geçmiş bir halde, 'Ne güzel!' diye fısıldadı, sonra 'Şu çocuğa bak – şuna da, şuna da...' dedi. Bakışlarını takip ettim ve önceleri farkına varmadığım bir şey gördüm: kalabalığın arasında gözlerini kısın, ellerini parlak güneşe siper eden çocuk grupları vardı, aralarından biri, ötekilerden daha büyük bir çocuk kafasına siyah bir bez sarmıştı. Knut uçaktan dışarı adım atar atmaz onları, akromatop kardeşlerini tanımıştı – buna karşılık onlar da Knut'u kara gözlükleri, kısılmış gözleriyle uçaktan iner inmez mimlemişlerdi.

Knut bütün bilimsel literatürü okumuş, zaman zaman başka akromatoplarla karşılaşmıştı, ama kendini dünyanın bir ucunda, bir anda kaynaşverdiği, kendi cinsinden insanların arasında bulmaya hazırlıklı değildi. Bizler bu gerçekten tuhaf ama duygu yüklü karşılaşmanın izleyicileriydik –Batılı giysileri, boynunda kamerasıyla soluk yüzlü, kuzeyli Knut ve Pingelap'ın küçük, kahverengi derili, akromatop çocukları.¹⁰

Küçük eller hevesle valizlerimize uzandı, ince, titrek bisiklet tekerlerinin üstüne yerleştirilmiş kaba kalaslardan oluşan bir tür yük arabasına aygıtlarımız yerleştirildi. Pingelap'ta motorlu araç, asfalt yol yoktur, yalnızca ormanın içinden doğrudan ya da dolaylı yollarla daha geniş bir alana ilerleyen, toprağın çığnenmesiyle zaman içinde yol halini almış patikalar ve çakılların düzenlenmesiyle yapılmış geçitler vardır; ana caddenin iki yanında bazıları çinko damlı, bazılarının üstü yapraklarla kaplanmış evler bulunur. Telaşlı, heyecanlı onlarca çocuk ve gençle birlikte bu ana caddeye gidiyorduk – henüz yirmibeş, otuz yaşın üstünde kimseyi görmemiştik.

Uyku tulumları, pet şişeler, tıbbi aygıtlar ve film malzemeleriyle adaya gelişimiz o güne dek görülmemiş bir olaydı (çocuklar kameralardan çok, yünlü bir susturucusu olan ses aygıtından etkilendiler, birkaç gün içinde muz yaprakları ve hindistancevizi püskülleriyle kendi susturucularını yapmışlardı). Kendiliğinden oluşan bu yürüyüş alayında harika bir festival havası vardı, hiçbir düzen, program, lider, öncelik, üstünlük ta-

nıymıyor, sadece ağzımızı açıp merakla birbirimize (biz onlara, onlar bize, ve etrafımızdaki herşeye) bakıyor, birçok yerde durarak, sapaklardan ve dolambaçlı yollardan geçerek orman köyü Pingelap'a gidiyorduk. Küçük siyah-beyaz domuzcuklar yolumuza çıktı; cüretkâr, ama dost olmayan bir görünüşleri vardı, aynı zamanda onlara ait olan bir adada, görünürde özgür bir yaşam sürüyorlardı. Domuzların siyah-beyaz olması bizi çok şaşırttı ve yarı şaka yarı ciddi, akromatop bir çiftçi topluluğunun bunları özel olarak ıslah ettiğini düşündük.

Kimse bu düşünceyi yüksek sesle seslendirmediydi, ama kendisi de bir akromatop olan tercümanımız James James –yetenekli bir genç olan tercümanımız (adalıların çoğunun aksine) uzun yıllar adanın dışında yaşamıştı ve Guam'da üniversitede okumuştuydu– düşüncelerimizi okudu ve 'Atalarımız bin yıl önce Pingelap'a geldiklerinde bu domuzları getirmişler, ekmekeğacını ve yerelmasını, halkımızın mitlerini ve ritüellerini de onlar getirmiş,' dedi.

Domuzların yiyecek buldukları her yere seğırtmelerine karşın (en çok muz, çürümüş mango ve hindistancevizi seviyorlardı) James'ın anlattığına göre her birinin sahibi vardı –hatta bunlar, maddi statünün ve zenginliğin göstergesiydi. Domuzlar kadim çağlarda saray yemeğiydi, kraldan, nahnınwar-kiden başkası yiyemezdi; bugün bile çok ender olarak, daha çok özel seremonilerde kesiliyordu.¹¹

Knut yalnızca domuzlara değil, belki hepimizden daha iyi görebildiği bitki örtüsünün zenginliğine de hayran kalmıştı. Renkkörü olmayan bizler ilk bakışta sadece bir yeşillik karmaşası görüyorduk, oysa Knut kolayca tanımlayabildiği ve ayırdebildiği parlaklıklar, tonlar, biçimler ve dokulardan oluşan bir desen armonisi görüyordu. Bu düşüncesini James'e aktardığında o da aynı fikirde olduğunu, adadaki akromatoplardan hiçbirinin adadaki bitkileri ayırdetmekte zorlanmadığını söyledi. James bu gelişmenin, belki de, çevredeki manzaranın temelde neredeyse tek renkli oluşundan kaynaklandığını düşünüyordu: evet, adada birkaç çiçek ve meyve kırmızıydı ve akromatoplar bazı ışıklarda bunları zor görüyorlardı – ama geri kalan hemen herşey yeşildi.¹²

Bob, 'İyi de, sözgelimi muzları nasıl görüyorsunuz – sarı olanları yeşillerden ayırdebiliyor musunuz?' diye sordu. '

'Her zaman değil,' dedi James, "'soluk yeşil"le "sarı" bazen bana aynı gibi görünüyor.'

'Muzun olgunlaştığını nasıl anlıyorsunuz?'

James yanıt olarak bir muz ağacının yanına gitti, ve Bob için dikkatle seçtiği parlak yeşil bir muzla geri döndü.

Bob muzu soymaya başladı, kolayca soyulduğunu görünce şaşırıldı. Yüzünü buruşturup bir lokma aldı, sonra kalanını ağzına tıktı.

James, 'Gördüğünüz gibi biz bir nesneyi tanımaya çalışırken yalnızca renginden hareket etmiyoruz,' diye devam etti, 'ona bakıyoruz, dokunuyoruz, kokluyoruz, *tanıyoruz* – yalnız rengini değil, bütün özelliklerini gözönüne alıyoruz.'

*

Pingelap'ın genel manzarasını kuşbakışı görmüştüm – üç adacık ortadaki lagünün etrafında yaklaşık birbuçuk mil çapında, kırık bir halka oluşturuyordu. Şimdi, dar bir arazi parçası üstünde, sahile çarpan dalgaların yanından yürüyordum; yalnızca birkaç yüz metre ötede sakin lagün uzanıyordu. Başka bir dünyayı çağrıştıran bu arazi şekillerinin, hayatlarında ilk kez böyle bir şey gören ilk kâşifleri nasıl hayretler içinde bırakacağını düşündüm. Pyrard de Laval 1605'te, 'her biri muazzam kayalarla çevrelenmiş, üstünde insan yapısı hiçbir şey bulunmayan bu atolleri görmek harikulâde bir şeydir,' diye yazmıştı.

Kaptan Cook Pasifik okyanusunda yol alırken yassı atoller ilgisini çekmiş, daha 1777'de bu adaların oluşumuyla ilgili bir tartışma başlatmıştı:

Bazıları bunların büyük adaların kalıntısı olduğunu, çok eski zamanlarda birleşerek sürekli bir kara parçası oluşturduğunu, zaman içinde denizin etkisiyle parçalanarak yalnızca yüksek kısımlarının ayakta kaldığını söyleyecektir... Başkaları ve ben bunların... sığ kumluklardan ve mercan kümelerinden oluştuğunu ve zamanla yükseldiğini düşünüyoruz; bu arada bunların depremlerin yol açtığı bir oluşum olduğunu düşünenler de vardır.

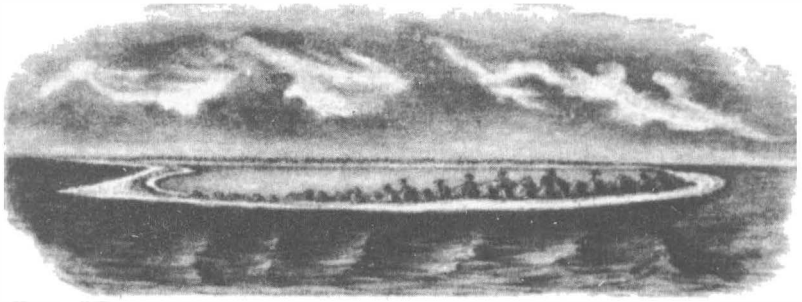

Yüksek volkanik ada

Ne var ki ondokuzuncu yüzyılın başlarında, mercan atollerinin okyanusun en derin bölgelerinde görülmesine karşın, canlı mercanların deniz yüzeyinden birkaç yüz metre aşağıda yaşayamadıkları, ayrıca tutunmak için sağlam bir tabana ihtiyaç duydukları bütün açıklığıyla ortaya çıkmıştı. Böylece Cook'un düşündüğü gibi okyanus tabanındaki çökeltilerin ya da mercanların yığılarak su yüzeyine yükseleceği görüşü çürütüldü.

Zamanının önde gelen yerbilimcilerinden olan Sir Charles Lyell atollerin denizaltından yükselen yanardağların dış kenarlarının kabuk bağlamasıyla oluştuğunu öne sürdü, ne var ki bu varsayım da, su yüzeyine çıkmadan suyun onbeş, yirmi metre altına kadar yükselerek mercanlara uygun bir zemin hazırlayan sayısız yanardağın meydana geldiğini öngörüyordu ki ihtimal hesaplarına göre böyle bir oluşumun gerçekleşmesi imkânsızdı.

Darwin, Şili kıyılarında deprem, yanardağ gibi muazzam doğal afetlere şahsen tanıklık etmişti, ona göre dünyanın kabuğundaki kararsızlık, sürekli hareket halinde olma, jeolojik salınımlar gibi etkenlerin yol açtığı bu gibi oluşumlar, 'dünyanın maruz kaldığı büyük olaylardan bazıları' idi. Darwin muazzam yükselişler ve çöküşler hayal ediyordu: And dağları binlerce metreye yükseliyor, Pasifik okyanusunun tabanı yerin binlerce metre altına çöküyordu. Bu genel bağlamdan, özgül bir bakış açısı geliştirdi – buna göre bu yükselişler ve inişler okyanustaki adaların oluşumunu açıklayabilirdi, adaların çökmesiyle de mercan atollerini oluşturmuştu. Bu bir bakıma, Lyell'in varsayımının tersine çevrilmesiydi; Darwin mercanların yükselen yanar-

Mercan atolü

dağların tepelerinde değil, su kenarındaki yamaçlarında oluştuğunu öne sürüyordu; sonra, volkanik kayalar zamanla erozyona uğrayıp deniz altına çökerken yalnızca mercanlı yamaçlar su üstünde kalmış ve bunlar mercan kayalıklarını oluşturmuştu. Yanardağlar çökmeye devam ettikçe, yeni mercan poliplerinden oluşan tabakalar da yukarıya, çok gereksindikleri güneş ışığı ve sıcaklığa doğru yükselerek karakteristik atol biçimini alacaklardı. Darwin bu tür bir atolün en az bir milyon yılda oluşabileceğini öne sürüyordu.

Darwin bu çökelmeye ilişkin daha kısa süreçlerde meydana gelen örnekler verdi – sözgelimi daha önce karadayken şimdi suyun altında rastlanan palmye ağaçlarının, evlerin kalıntıları gibi. Ama bu denli yavaş bir jeolojik süreç için maddi bir kanıt bulmanın son derece zor olduğunun farkındaydı. Gerçekten de geliştirdiği kuram, birçoklarıncı kabul görmesine rağmen, aradan ancak yüz yıl geçtikten sonra, Eniwetak atolünde dev bir sondaj cihazının mercanları yarararak deniz yüzeyinin 1300 metre altında volkanik kayaya rastlamasıyla sağlamlaştı.¹³ Darwin'e göre mercan kayalıklarının oluşumu

yeraltındaki katman salınımlarının harikulade anıtlarıdır... her atol artık olmayan bir ada için dikilmiş bir anıt gibidir. Biz de böylelikle, onbin yıl yaşamış ve tanık olduğu değişimleri kaydetmiş bir jeolog gibi, yerkürenin yüzeyinin kırılmasını, denizle karanın yer değiştirmesini sağlayan bu sistem hakkında bir fikir sahibi olabiliriz.

Pingelap'a bakarken, bir zamanlar burada yükselen, on milyonlarca yıl içinde son derece yavaş bir tempoyla çöken heybetli yanardağı düşünürken zamanın sonsuzluğunu iliklerimde hissettim ve Güney Denizlerine yaptığımız bu keşif gezisinin yalnız mekânda değil, zaman içinde bir yolculuk olduğunu düşündüm.

*

Bizi az daha havaalanından dışarı atan ani rüzgâr kesilmeye başlamıştı, palmyelerin tepeleri hâlâ ileri geri sallanıyor, kayalıklara çarpan dev dalgaların sesi sahilden kulaklarımıza ulaşıyordu. Pasifiğin bu bölgesinde kötü bir şöhreti olan tayfunlar, özellikle Pingelap gibi, en yüksek yeri deniz seviyesini üç metre aşan mercan atolleri için hayati bir tehlike taşır – bütün ada rüzgârın sürüklediği dev dalgaların altında kalıp yok olabilir. 1775'te Pingelap'ın üstünden geçen Lengkieki tayfunu ada halkının yüzde doksanını bir anda yok etmiş, bütün bitkiler, hindistan cevizi ağaçları, ekmek ve muz ağaçları sularla sürüklendiği için hayatta kalanların çoğu balıktan başka yiyecek bir şey bulamayıp açlıktan ölmüştür.¹⁴

Tayfun felaketinden önce, Pingelap'ın nüfusu yaklaşık bindi, ve bu insanlar sekiz yüz yıldan beri orada yaşıyorlardı. Adanın ilk sakinlerinin nereden geldiği bilinmiyor, ama beraberlerinde miras yoluyla babadan oğula geçen bir krallık sistemi (krallarına nahnmwarki diyorlardı), ayrıntılı bir hiyerarşi, sözel bir kültür ve mitoloji getirdiklerini biliyoruz. Dilleri o tarihlerde o denli farklılaşmıştı ki, anakara kabul ettikleri Pohnpei halkıyla zorlukla anlaşabiliyorlardı.¹⁵ Tayfundan birkaç hafta sonra bu zengin kültürü yaşatacak yirmi kadar yerli kalmıştı, onlar da nahnmwarki ve saray maiyetinden oluşuyordu.

Pingelaplılar çabuk çoğalan bir halktı, yirmi–otuz yıl sonra nüfus yüze ulaşmıştı. Ne var ki yiğitçe –ve başka türlü mümkün olmadığından akraba evlilikleriyle– çoğalan bu toplulukta yeni sorunlar başgösterdi, evvelce ender görülen genetik bozukluklar yaygınlaştı, böylece tayfundan sonraki dördüncü kuşakta 'yeni' bir hastalık ortaya çıktı. 'Pingelap göz hastalığı'nı taşıyan ilk çocuklar 1820'lerde doğdu, birkaç kuşak sonra, Pin-

gelap nüfusunun yüzde beşini oluşturdular ve bu oran bugüne kadar değişmedi.

Akromatopsi mutasyonu büyük bir olasılıkla Caroline adalarında yüzyıllar önce gerçekleşmiştir; ama bu resesif bir gendi ve adanın nüfusu kalabalıksa iki taşıyıcının evlenmesi ve değişimi çocuklarına taşımaları olasılığı düşüktü. Bu durum tayfundan sonra değişti, yapılan soy araştırmaları halihazırdaki nahnmwarkinin bütün taşıyıcıların atası olduğunu göstermektedir.

Göz hastalığı olan bebekler doğumda normal görünüyordular, ama iki ya da üç aylıkken gözlerini kısmaya ve kırpmaya, parlak ışıkta kafalarını çevirmeye başlıyorlar; biraz daha büyüdüklerinde uzaktaki küçük nesnelere ve ince ayrıntıları seçemedikleri anlaşılıyordu. Dört ya da beş yaşına geldiklerinde, renkleri seçemedikleri ortaya çıkıyordu. *Maskun* ('gör-memek') mastarından, başka açılardan normal, zeki, her bakımdan aktif kız ve erkek çocukların bu tuhaf durumunu açıklayan bir deyim türemiştir.

Bugün, tayfundan ikiyüzü aşkın sene geçtikten sonra nüfusun üçte biri maskun geninin taşıyıcısıdır, yaklaşık yediyüz adalıdan elliyedisi akromatoptur. Dünyanın başka yerlerinde akromatopsi oranı otuzbinde birken Pingelap'ta onikide birdir.

*

Düzensiz alayımız sallana sallana, düşe kalka, etrafımızda sıçrayan çocuklar ve ayaklarımızın ucundan ayrılmayan domuzlarla ormanın içinde yoluna devam etti, sonunda adanın iki katlı, toprak briketlerden yapılma iki ya da üç binasından biri olan hükümet binasına ulaştık. Burada nahnmwarki, başsavcı ve diğer resmi yetkililer tarafından törenle karşılandık. Pingelaplı bayan Deleta bize tercümanlık yaptı, önce bizleri tanıştırdı, sonra kendini tanıttı – yolun karşısında, her türlü yaralanmaların ve hastalıkların tedavi edildiği bir dispanserin yöneticisiydi. Birkaç gün önce bir ters doğum yaptırdığını söyledi –tıbbi cihazların yok denecek kadar az olduğu bir ortamda bu operasyon büyük bir başarıydı– anneyle çocuğun durumları iyiydi. Pingelap'ta hekim yoktu, ama Deleta ada dışında öğrenim görmüştü ve Pohnpei'deki asistanlar sık sık ona yardıma

geliyorlardı. Başa çıkamadığı tıbbi sorunlar için Pohnpei'den bir gezici hemşirenin gelmesini beklemek zorundaydı; bu hemşire ayda bir kez civardaki bütün adaları dolaşıyordu. Bob'un izlenimlerine göre Deleta, bütün nazik ve yumuşak tavırlarına karşılık, 'dikkate alınması gereken bir güç odağı' izlenimini veriyordu.

Deleta bize hükümet binasını gezdirdi – odaların çoğu boştu, binayı aydınlatması için kurulan eski model mazotlu jeneratör yıllardır kullanılmamış gibiydi.¹⁶ Akşam olduğunda Deleta'nın yardımıyla bizi konuk edecek olan yargıcın evine doğru yola koyulduk. Sokak lambası yoktu, etrafta hiçbir ışık görünmüyordu ve karanlık aniden çöktü. Beton briketlerden inşa edilen evin içi dar, karanlık ve dayanılmayacak kadar sıcaktı, gece ilerlediğinde bile terden sıırıslıklam oluyorduk. Buna karşılık bir ekmekağacıyla muz ağacınının kavisler çizip büküldüğü çok sevimli bir terası vardı. Knut aşağıya, yargıcın yatak odasına yerleşti, Bob'la ben yukarıda çocukların yatak odasına çıktık ve dehşetle birbirimize baktık –ikimiz de uyku güçlüğü çekiyorduk, sıcağa dayanıksızdık ve sabaha kadar kitap okumaya alışmıştık– uzun geceleri, kitap okumanın avuntusundan yoksun, nasıl geçireceğimizi düşündük.

Bütün gece dönüp durdum; sıcak ve nem, migren nöbetlerinden önce gördüklerime benzeyen tuhaf görsel sınırlar –karanlık tavanda uçuşan muz ağaçları ve ekmekağaçları– ve sonunda renkkörleri adasına ulaştığımı bilmenin heyecanından bir türlü uyuyamadım.

O gece hiçbirimiz rahat değildik. Gün sökerken terasta bir araya geldik ve etrafı keşfe çıkmaya karar verdik. Yürürken bir yandan defterimi çıkarıp notlar aldım (nemli hava mürekkebi yayıyor, yazmayı güçleştiriyordu):

Saat sabahın altısı, hava son derece sıcak, takat kesici, hafif ve sakin bir rüzgâr var, ada şimdiden bir faaliyetle kaynaşıyor, domuzlar burunlarıyla yeri kazıp cıyaklıyor, her yerde ocaklardan balık ve taro* kokusu yükseliyor, palmiye ağaçlarının dallarından ve muz ağacı yaprakla-

* Taro: kulkas kökü (ç.n.)

rından yapılma damlar onarılıyor, Pingelap yeni bir güne hazırlanıyor. Üç adam bir kanonun başında – kano binlerce yıldır değişmeyen geleneksel yöntemlerle ve malzemeyle, yekpare bir ağaç gövdesinden kazınmış. Bob ve Knut sandalın yapımını büyük bir dikkatle ve hayranlıkla izliyorlar. Knut’un dikkati yolun öteki yanına, bazı evlerin bitişiğindeki mezarlara ve anıtlara yöneliyor. Pingelap’ta toplu mezarlıklar yok, ölü evin hemen yanına gömülüyor ve ailenin bireylerinden biri olmaya devam ediyor. Mezarların etrafına çamaşır ipi gibi sicimler gerilmiş, bunların üstünde parlak, canlı renklerde kumaş parçaları asılı – belki şeytanları kovmak, belki sadece dekor için asılmış, emin değilim, ama şenlikli bir görüntü oluşturuyorlar.

Gözümü etrafımızı saran bitki örtüsünden alamıyorum, gördüğüm bütün ormanlardan daha yoğun bir yeşillikle çevriliyiz, bazı ağaçların üstünde sarı likenler* görüyorum. Birini koparıp biraz çiğniyorum – likenlerin çoğu yenilebilir– ama tadı acı geliyor.

Her yerde ekmekağaçları görüyorduk – bazı yerlerde korular oluşturmuşlardı, toparlak uçlu yaprakları vardı; Dampier’in bundan üçyüz yıl önce ekmek somunlarına benzettiği meyveleri yere doğru sarkıyordu.¹⁷ Bu kadar arsız ve cömert bir ağaç görmemiştim, bu iri ve etli meyveli ağaçları yetiştirmek çok kolaydı – James’in anlattığına göre her ağaç yılda yüz meyve veriyordu ve bu kadarı bir kişiyi yıl boyunca doyurmaya yetiyordu. Her ağaç en az elli sene meyve verdikten sonra gövdesi kereste olarak kullanılıyor, özellikle kanoların tekneleri bu ağaçlardan yapılıyordu.

Mercan kayalıklarında çocuklar yüzüp oynaşuyordu. Bazıları emekleme çağındaydı, yine de kendilerini sivri kayaların arasındaki dalgaların üstüne korkusuzca atıyorlar, heyecanla haykırıyorlardı. Kalabalığın arasında, ötekilerle şakalaşan ve

* Liken: Ormanlarda, yerde ağaçların gövde veya dalları üzerinde büyüyen mikroskobik bir suyunuyla ipliksi bir mantarın birleşmesinden oluşan bir bitki türü (ç.n.)

denize dalan iki üç akromatop çocuk gördüm – hayatlarının hiç değilse bu aşamasında tecrit edilmemiş, yalnız kalmamışlardı. Sabahın henüz erken saatleriydi, hava da kapalıydı, bu yüzden gün ilerlediğinde yapacakları gibi gözlerini kırpıştırmıyorlardı. Büyük çocuklardan bazıları lastik terliklerini ellerine takmışlar, bunları kürek gibi kullanarak köpekleme yüzüyorlardı. Diğerleri suya dalıyor, dipteki denizhıyarlarını çıkarıp birbirlerine su sıkıyorlardı... Denizhıyarlarını pek severim, bu yüzden içimden bunları yok etmemelerini diledim.

Suya doğru ilerledim ve dalıp denizhıyarlarına yakından baktım. Bir yerlerde, Malaya, Çin ve Japonya'ya denizhıyarı ihracının oldukça kârlı bir ticaret olduğunu okumuştum, bu ülkelerde trepang, bêche-de-mer ya da namako adıyla anılan bu bitki çok revaçtaydı. Ben de zaman zaman iyi bir denizhıyarının tadına bakmıştım – sert, jelatinimsi, eti andıran dokuları bana hep çekici gelmiştir. Bir tanesini koparıp kıyıya götürdüm ve James'e Pingelapluların bunları yeyip yemediklerini sordum. 'Yeriz,' diye yanıtladı, 'çok sert olduklarından uzun uzun pişirmek gerekir, ama bu,' diye elimdeki *Stichopus*'a işaret etti, 'bunu çiğ yiyebilirsiniz.' Dalga geçip geçmediğini anlamak için denizhıyarını ısırardım; kösele gibi kabuğuna dişlerimi geçiremedim – kendimi eski, yıpranmış bir ayakkabı yemeye çalışır gibi hissettim.¹⁸

*

Kahvaltıdan sonra yerli bir aileyi, Edward'ları ziyaret ettik. Entis Edward da, üç çocuğu da akromatoptu. Kucağında tuttuğu, parlak güneşte gözlerini kırpıştıran bebek çocukların en küçüğüydü, en büyük çocuğu onbir yaşında bir kızdı. Karısı Emma'nın gözleri normaldi, ama onun da maskunlu geni taşıdığı biliniyordu. Entis iyi bir eğitim almıştı, İngilizcesi yeterli değilse de sakin ve doğal bir ses tonu vardı, kilisenin vaizlerinden biriydi ve balıkçılık yapıyordu, kısacası adada saygın bir konumu vardı. Ne var ki karısı, onun durumunun bir istisna olduğunu söyledi. Maskun'la doğanların çoğu, öğretmenin tahaya yazdıklarını göremediklerinden okumayı sökemiyorlar, ayrıca evlenmeleri de çok güç –bu güçlük hem doğacak çocukların bozukluğu taşıma olasılığının yüksekliğinden, hem de di-

ğer adalılar gibi dışarıda, güneş altında çalışmalarının imkân-sızlığından kaynaklanıyor.¹⁹ Entis her bakımdan bir istisna oluşturuyordu, o da bunun farkındaydı: 'Benim şansım vardı. Ötekiler için hayat bu kadar kolay değil.'

Yarattığı sosyal sorunları bir yana bırakırsak Entis renkkör-lüğünü bir engel olarak görmüyor, ama parlak ışığa olan du-yarlığı ve ince ayrıntıları görememesi zaman zaman ona güçlük çıkarıyor. Knut konuşmamızı dinlerken başını salladı, Entis'in söylediği herşeyi büyük bir dikkatle dinlemişti, birçok bakımdan onunla aynı şeyleri hissediyordu. Dürbününü çıkarıp Entis'e gösterdi – bu aygıt onun üçüncü gözü olmuştu, her zaman boynunda asılı duruyordu. Entis dürbünün ayarıyla oynayıp, hayatında belki de ilk kez suyun üstünde inip kalkan sandalları, ufuktaki ağaçları, yolun öteki tarafındaki insanların yüzlerini incelerken gözleri sevinçle parladı, dürbünü aşağı çevirip ellerinin, parmaklarının ucundaki derinin kıvrımlarına baktı. Knut ani bir kararla dürbünü boynundan çıkardı ve Entis'e armağan etti. Etkilendiği her halinden belli olan Entis bir şey söylemedi, karısı eve girdi ve kendi emeği, harikulade bir kolyeyle dışarı çıktı; üç dizi deniz kabuğundan oluşan bu kolye ailenin en değerli eşyalarından biriydi. Kadın bunu ciddi bir tavırla Knut'a uzatırken Entis uzaktan olanları seyrediyordu.

Knut artık dürbünsüz kalmıştı ve çevresini görmesi güçleş-mişti -'Ona gözümün yarısını verdim sayılır, bu alet benim için bir ihtiyaçtı'- ama son derece mutluydu. 'Onun dünyası değişecek,' dedi, 'ben nasıl olsa yeni bir tane alırım.'

*

Ertesi gün James güneşin altında gözlerini kısarak oturmuş, basketbol oynayan çocukları seyrediyordu. Tercümanımız ve rehberimiz olarak onu hep canlı, neşeli, diğerlerinden farkı olmayan biri gibi kabul etmiştik, ama şimdi, ilk kez, sessiz, düşünceli, yalnız ve hüzünlü görünüyordu. Onunla biraz sohbet ettik ve hakkında daha çok şey öğrendik. Pingelap'taki diğer akromatoplar gibi o da okul yıllarında zorluklarla karşılaşmıştı – gün ışığında körden farksızdı, gözlerinin üstüne kalın, koyu renk bir kumaş sarmadan dolaşamıyordu. Öteki çocukların oyunlarına katılamıyor, onlarla şakalaşamıyordu. Gözleri kes-

kinliğini yitirmişti, yedi santim yaklaştırmadan okul kitaplarını okuyamıyordu. Yine de zeki ve becerikli bir çocuk olduğu için kısa zamanda okumayı öğrendi ve çok sevdi. Deleta gibi o da yüksek öğrenim görmüştü (Pingelap'ta küçük bir ilkokul var, ama orta öğretim yok). Akıllı, hırslı, ileriye dönük planları olan bir çocuktuktu, Guam Üniversitesine gitti, orada beş yıl okudu ve sosyoloji lisansı aldı. Pingelap'a cesur fikirlerle dönmüştü: adalılarının mallarını daha etkili yöntemlerle satmaları için yollar bulacak, tıbbi hizmetlerin ve çocuk bakımının iyileşmesine çalışacak, her eve elektrik ve su getirecek, eğitim kalitesini düzeltecek, adaya yeni bir siyasi bilinç getirip adalıları ezikliklerinden kurtaracak, her adalının –özellikle akromatopların– onun büyük çabalarla elde ettiği okuryazarlık ve eğitim olanaklarını doğuştan bir hak olarak kazanmalarını sağlayacaktı.

Bunlardan hiçbirinde başarılı olamadı – değişim önerileri muazzam bir dirençle karşılandı, kimsede heves yoktu, kimse günlük yaşamına müdahale edilmesini istemiyordu, zamanla o da uğraşmaktan vazgeçti. Pingelap'ta eğitime ve vasıflarına uygun iş bulamıyordu, çünkü bu ada, dışa kapalı ekonomisiyle sağlık memuru, yargıç ve birkaç öğretmenin dışında kimseye iş olanağı sunmuyordu. Ve artık James, üniversiteli aksanı, yeni görünüşü ve davranışlarıyla adanın küçük dünyasına uyum sağlayamıyor, kendini ötekilere uzak, yabancı gibi hissediyordu.

*

Edward'ların evinin önünde üstünde çok güzel desenler olan bir kilim görmüştük, şimdi de dolaştıkça her yerde, geleksel kulübelerin ve yeni beton evlerin önlerinde benzer kilimler gözümüze çarptı. Bu kilimlerin dokuma teknikleri, James'in deyişine göre 'zamanın öncesine' uzanıyordu; palmye-lerin püsküllerinden eğirilen lifler hâlâ kullanılıyordu (ama doğal kök boyaların yerini, adalıların pek kullanmadığı karbon kâğıdından elde edilen mürekkepli bir mavi almıştı). Adanın en iyi dokumacısı renkkörü bir kadındı, o da bildiklerini, kendisi gibi renkkörü olan annesinden öğrenmişti. James bizi onunla tanıştırdı, kadının çalıştığı kulübe çok karanlıktı, parlak güneşten sonra hiçbir şey göremiyorduk. (Buna karşılık Knut

iki güneş gözlüğünü de çıkarttıktan sonra buranın görsel açıdan adada en rahat ettiği yer olduğunu söyledi.) Gözlerimiz karanlığa alışırken, dokumacı kadının çeşitli parlaklıklarla yaptığı sanata tanık olduk, kilimlerden birini alıp güneş ışığına çıkardık ve farklı tonlardaki ışılıtların oluşturduğu desenlerin daha da güçlü görüldüğünü farkettilik.

Knut, kızkardeşi Britt'in, sırf bunu yapabileceğini kanıtlamak için geçenlerde onaltı renkli bir kazak ördüğünü söyledi. Kadın kendine özgü bir yöntemle yün çilelerini numaralamış ve sırayla örmüştü. Kazakta Norveç halk hikâyelerinden alınma desenler ve tablolar vardı, ama bunlar renk kontrastlarına uymayan, soluk kahverengi ve morlarla yapıldığı için, normal gözle görmek çok zordu. Buna karşılık sadece parlaklığı ve ışılıtları seçen Britt, desenleri açık seçik, büyük olasılıkla normal gözle görenlerden daha iyi görüyordu. 'Bu benim özel, gizli sanatım,' diyordu. 'Bu desenleri görmek için total renkkörü olmanız gerekir.'

*

Günün ilerleyen saatlerinde adanın dispanserine gidip başka maskunlularla tanıştık – dispanserde yaklaşık kırk kişi, yani adadaki akromatopların yarıdan fazlası vardı. Salonunda cihazlarımızı kurduk, Bob oftalmoskopunu, merceklerini, keskinlik testi malzemelerini çıkardı, ben çeşitli renklerdeki sicimlerimi, çizimlerimi, renkli kalemlerimi ve standart renk testimi çıkardım. Knut bir deste Sloan akromatopsi kartı getirmişti. Bunları daha önce görmemiştim, Knut yapacağı testi açıkladı: 'Bu kartlardan her birinde, yalnızca tonları farklı olan bir dizi gri kare var, tonlar çok açık griden siyaha yakın bir renge kadar değişiyor. Her karenin ortasına bir delik açılmış, bunların arkasına renkli bir kâğıt koyarsam –işte böyle– karelerden biri renkle eşleşecek, aynı yoğunlukta olacaklar.' Gri bir karenin ortasındaki turuncu bir noktayı işaret etti. 'Ortadaki noktayla çevresi benim gözüme aynı görünüyor.'

Normal bir göz için bu tür bir eşleme tümüyle anlamsızdı; hiçbir rengin griyle 'eşleşmesi' mümkün değildi –ama bütün renkleri ve griyi farklı parlaklıklar olarak algılayan bir akromatop için çocuk oyuncağıydı. İdeal koşullarda test belirli güçte

bir ışık kaynağıyla yapılmalıydı, ancak adada ışık sağlayacak elektrik olmadığından Knut kendini standart olarak kullanacak, akromatopların tepkilerini kendininkiyle ölçecekti. Adalı akromatoplar hemen her defasında Knut'ununkine yakın tepkiler verdiler.

Tıbbi testler genellikle dışarıya kapalı, özel mekânlarda yapılır, oysa burada herkesin gözü önünde yapılıyor, pencerelerden içeri giren, biz çalışırken aramızda gezinen çocuklar olaya neşeli bir şenlik havası veriyordu.

Bob her akromatopun gözlerindeki kırılmayı ayrı ayrı saptamak ve retinalarını yakından incelemek istedi – bu pek kolay bir iş değildi, çünkü gözleri nistagmusun etkisiyle sürekli kıpırdıyordu. Mikroskopik çubukları ve konileri görmesi elbette mümkün değildi, ama oftalmoskopuyla yaptığı incelemede başka bir bozukluk da bulamadı. Bazı araştırmacılar maskunun ileri miyoplukla bağlantılı olduğunu öne sürmüşlerdi, ama Bob bazı akromatopların uzağı iyi göremedikleri halde, çoğunluğunun böyle bir sorunu olmadığını keşfetti (Knut aksine, hipermetroptu). Ayrıca Bob'un bulguları, adada akromatop olmayanlardaki miyop oranınının, akromatoplardaki miyop oranıyla aynı olduğunu gösteriyordu. Bob'a göre adada genetik kaynaklı bir miyopluk varsa, bu bozukluk akromatopsiden ayrı bir seyir izlemişti.²⁰ Bob bir olasılığa daha dikkat çekti; ilk araştırmacılar adalıların gözlerini kısımlarından ve küçük objeleri yakından görmek için yüzlerine yaklaştırmalarından etkilenip miyopluk oranını abartmış olabilirlerdi – bu tür davranışlar kişinin uzağı göremediği yanılığını yaratıyor, ama aslında akromatopların parlak ışığa hassasiyetinden ve görme keskinliğinin düşüklüğünden kaynaklanıyordu.

Akromatoplara çeşitli sicimler gösterip bunları renklerine göre ayırmalarını, ya da en azından eşleştirmelerini istedim. Bunu kolayca yaptılar, ama renge göre değil, sicimlerin parlaklıklarına göre – böylece sarıyla soluk mavi beyazla, koyu kırmızılar ve yeşiller siyahla biraraya geldi. Normal renkkörlüğünü ölçmekte kullanılan, İşihara'nın psüdoizokromatik renk levhalarını yanımda getirmiştım, bunların üstündeki rakamlar ve şekiller renkli beneklerin biraraya gelmesiyle oluşmuştur ve et-

raflarındaki diğerk beneklerden parlaklıklarıyla değil, renkleriyle ayırđedilirler. Işıhara levhalarındaki şekillerden bazılarını, paradoksal olarak, normal görenler değil sadece akromatoplar ayırđedebilir – bunların üstündeki beneklerin renkleri ve tonları aynıdır, ama ışıltıları hafif farklılıklar gösterir. Maskunu olan daha büyük çocuklar bu levhaları görünce heyecanlandılar –şimdi sınava çekilme sırası bendeydi– sıraya girip tek tek benim göremediğim rakamları söylediler, şekilleri tarif ettiler.

Maskunluları incelerken Knut'un da orada olması, bu tecrübeyi onun da yaşaması bizim için özel bir anlam taşıyordu, böylece sorgulayıcı, soğuk ve mesafeli bir hava yaratmaktan kurtulduk, hepimiz eşit bireyler olarak bir araya geldik, adalıların korkuları yatıştı ve sonuç almamız kolaylaştı. Maskun tek başına adalılar için bir endişe kaynağı değildi, ama bu konuda pek çok yanılığ vardı – özellikle de hastalığın ilerleyebileceği, total körlüğe dönüşebileceği, zekâ geriliğine, deliliğe, saraya ve kalp rahatsızlıklarına yol açabileceği yolunda korkular hakimdi. Bazıları hamilelik sırasında dikkatsiz davranmanın hastalığa yol açabileceğini, ya da hastalığın bulaşıcı olduğunu düşünüyordu. Maskunun belirli ailelerde görülmesinde gerçeklik payı vardı, ama resesif genler ve kalıtım konusunda bir şey bilinmiyordu. Bob ve ben maskunun ilerlemediğini, görsel yeteneğin ancak belirli yönlerine etki ettiğini, birkaç basit optik araçla –parlak ışığı azaltacak koyu renkli güneş gözlükleri, okumayı ve uzağı görmeyi kolaylaştıran büyüteç ve merceklerle– maskunu olan birinin herkes gibi okula gidebileceğini, yaşayabileceğini, seyahat edebileceğini anlatmak için elimizden geleni yaptık. Knut anlattıklarımızın canlı göstergesiydi, hem güneş gözlükleri ve büyüteci vardı, hem de hayatta başarıya ve özgürlüğe ulaşmıştı.

Dispanserin dışında, yanımızda getirdiğimiz güneş gözlüklerini, şapkaları ve vizörleri dağıtmaya başladık. Kucağında kıvranıp duran akromatop bebeğiyle bir anne, minik bir güneş gözlüğünü aldı ve bebeğin burnuna koydu, bebek sakinleşti ve davranışları aniden değiştirdi. Gözlerini sıkmayı, kırpmayı bırakarak iyice açtı, etrafa merakla bakındı. Yaşlı bir kadın, adanın en yaşlı akromatopu gözlükleri denemeyi reddetti. Seksen yaşlı-

na bu haliyle gelmişti, bundan sonra gözlük falan takamazdı. Ama diğer akromatop yetişkinler ve çocuklar gözlüklere büyük ilgi gösterdiler, önceleri burunlarının üstüne doğru dürüst yerleştiremediler, ama parlak ışıktan korundular.

*

Wittgenstein'ın, konukların en kolay ve en zor ağırılananı olduğu söylenir; bir eve geldiğinde, ilk ikram edilen neyse hiç ses çıkarmadan, iştahla yemiş, ama daha sonraki öğünlerde ilk yediğinin tıpatıp aynısını istermiş. Birçokları bu davranışı olağandışı, hatta patolojik bulur – ama aynı alışkanlığa sahip olduğum için bana son derece normal geliyor. Tekdüzeliğe bir tür tutkuyla bağlı olduğum için Pingelap'taki hiç değişmeyen yemek listesi Knut ve Bob'a sıkıcı gelirken, beni olağanüstü tatmin etti. Taro, muz, pandanus, ekmekağacı meyvesi, yam ve ton balığı, ardından da papaya ve içleri sütle dolu taze hindistancevizlerinden oluşan ilk yemeğimiz, günde üç kez yinelenen bir model oluşturdu. Muz ve balığı öteden beri sevdiğim için yemek yönünden hiçbir sıkıntım yoktu.

Buna karşılık her öğün ötekilere ek olarak önümüze getirilen spam kızartması hepimizin öfkesini çekiyordu, Pingelaplıların bu pisliği kendi sağlıklı ve lezzetli yemeklerine nasıl tercih ettiklerini bir türlü anlayamadım. İşin ilginç yanı spam parasını zar zor denkleştiriyorlardı, Pingelaplılar sadece Pohnpei'ye ihraç edilen kurutulmuş hindistancevizi içi, kilim ve pandanus meyvelerinden kazandıkları küçük bir gelire geçiniyorlardı. Uçaktaki hoşsohbet spam kralını hatırladım, şimdi Pingelap'ta, halka aşıladığı alışkanlığı yakından görüyordum. Yalnız Pingelap değil, Pasifik Okyanusunda yaşayan bütün halklar nasıl olmuş da bu tuzağa düşmüşler, hem sağlıklarına hem keselerine zarar veren bu berbat şeyi, hem de büyük bir iştah ve oburlukla tüketmeyi alışkanlık haline getirmişlerdi, anlamıyordum. Bu şaşkınlığı ilk geçiren ben değildim; daha sonra, Paul Theroux'un *The Happy Isles of Oceania*'sını okurken, yazarın bu spam çılgınlığı için geliştirdiği bir varsayım ile karşılaştım:

Benim kuramıma göre Okyanusya'nın eskiden yamyam olan sakinleri şimdi spama bayılıyorlar çünkü spam, in-

san etinin domuz etine benzer tadına çok yakın. Melanezya takımadalarının birçok yerinde pişirilmiş insan eti 'Uzun domuz' diye anılır. Pasifikte insan eti yiyenlerin evrimle, ya da belki dejenerasyonla, spam-yiycilere dönüşmüş olması muhtemeldir. Spam bulamazlarsa bekletilmiş biftek yerler ki, bunun de cesedimsi bir tadı vardır.

Benim bildiğim kadarıyla, Pingelap'ta yamyamlık geleneği yoktu.²¹

*

Spam, Theroux'nun önerdiği gibi insan etinin yerine geçen bir besin maddesi olsa da olmasa da, adanın ortasında dört dönüm kadar bataklık bir araziye kaplayan bir taro tarlasıyla, bu en büyük besin kaynağıyla karşılaşmak beni rahatlattı. Pingelaplılar tarodan saygı ve sevgiyle söz ederler, herkes adanın ortak malı olan koruda sırayla çalışır. Toprak dikkatle çöplerden temizlenir, elle kazılır, sonra 45 santim uzunluğunda filizler toprağa yerleştirilir. Bitki son derece hızlı büyür, kısa zamanda dört metre ya da daha fazla uzunluğa erişir, geniş üçgen yaprakları kafanızın üstünden kavislerle yere doğru sarkar. Tarlanın bakımını geleneksel olarak kadınlar yapar; bunlar ayak bileklerine kadar yükselen çamurun içinde yalınayak yürürler, ve her gün tarlanın başka bir köşesiyle uğraşırlar. Dev yapraklarının yaydığı gölgelerle bu yerler, özellikle maskunlular için, ideal bir buluşma mekânıdır.

Tarlada on ya da daha çok taro cinsi yetiştirilir, bunların iri, nişastalı köklerinin tadı acıdan tatlıya doğru farklılıklar gösterir. Kökler taze taze yenebildiği gibi kurutulup sonra yemek için saklanabilir. Taro, Pingelap'ın en önemli yiyeceğidir, iki yüzyıl önce Lengkieki tayfununda taro tarlalarının tuzlu suyla kaplanıp kuruması ve tümüyle yok olması hâlâ hafızalardan silinmemişti – tayfundan sonra hayatta kalan adalılar bu yüzden açlıktan ölmüşlerdi.

Taro tarlasından dönerken yaşlı bir adam yolumuza çıktı, çekingen ama kararlı bir tavırla, kör olmak üzere olduğunu, Bob'un görüşlerini almak istediğini söyledi. Gözleri bulutluydu, Bob daha sonra dispanserde onu oftalmoskopuyla muayene etti ve kataraktı olduğunu tespit etti, adamın başka bir soru-

nu yoktu. Yaşlı adama ameliyatla iyileşebileceğini, Pohnpei'deki hastanede ameliyat olursa büyük olasılıkla yeniden eskisi gibi görebileceğini söyledi. Yaşlı adam yüzünde kocaman bir gülümsemeye Bob'u kucakladı. Bob, Pohnpei'den gelen hemşireyle koordineli çalışan Deleta'ya adamın adını katarakt ameliyatı olacaklar listesine koymasını söyleyince, Deleta adamın bize yaklaşmakla iyi ettiğini açıkladı. Bunu yapmasaydı, belki tamamen kör olacaktı. Pingelap'ta tıbbi hizmetler çok düşük seviyededir, katarakt vakaları (tıpkı akromatopsi gibi) öncelik taşımamaktadır. Katarakt ameliyatının masrafı, Pohnpei'ye ulaşım masrafıyla birlikte, altından kalkılamayacak bir külfet olarak görülür. Yaşlı adam tedavi olacaktı, ama bu bir istisnaydı.

*

Pingelap'ta beş kilise saydım, hepsi de bağımsız cemaat kilisesiydi. Alberta, La Crete'deki Menonit cemaatinden beri bu kadar küçük bir alanda bu kadar çok kiliseyi bir arada görmemiştim, burada da, orada olduğu gibi, hemen herkes kiliseye gidiyordu.

Adadaki dini inançlara müdahale ondokuzuncu yüzyılın ortalarında başladı, 1880'de bütün nüfus Hıristiyan olmuştu. Ama şimdi, beş kuşak sonra bile, Hıristiyanlık kültürle bütünleşmiş ve bütün ada halkı tarafından benimsenmiş olsa da, kökleri adanın toprağından ve bitki örtüsünden gelen eski âdetlere saygı sürüyordu. Sık ormanda ve çalılıarın arasında dolaşırken şarkı söyleyenlerin sesini işittik – bu tiz, beklenmedik, alışılmamış ve saf seslerle bir kez daha Pingelap'ın büyüğü, başka dünyadan bir yer olduğunu, bir ruhlar adası olduğunu düşündüm. Kalın çalı örtüsünün arasından küçük bir açıklığa çıktık, onlarca çocuk öğretmenleriyle birlikte oturmuş, sabah güneşinde ilahiler söylüyorlardı. Yoksa ilahilerini sabah güneşine mi söylüyorlardı? Hıristiyan dilini kullanıyorlardı, ama ortam, yarattıkları atmosfer mitik ve pagandı. Adada yürüyüşe çıktığımızda, görmediğimiz şarkıcı ya da şarkıcıların, koroların ezgilerinin havada dolaştığını hissettik. Önceleri masum, meleklere ağzından çıkıyormuş gibi gelen bu sesler zamanla müphem, alaycı bir havaya büründü. Önce Ariel'i düşünüyorsam şimdi Caliban'ı gözümde canlandırmaya başladım; sanrıyı andıran

sesler havada dolaştıkça Pingelap benim için Prospero'nun adasına benzer bir yere dönüştü:

Korkma: adada gürültüler var
Keyif veren, üzmeyen sesler ve şen havalar.

Bir antropolog olan Jane Hurd 1968 ve '69'da Pingelap'ta bir sene geçirdiğinde, eski nahnmwarki uzun, epik bir şiirle adanın bütün sözel tarihini ona ilemişti – ama onun ölümüyle bu kadim bilgilerin çoğu tarihe gömüldü.²² Şimdiki nahnmwarki eski Pingelap inançlarından ve mitlerinden bir şeyler taşır, ama büyükbabasının ayrıntılı bilgilerine sahip değildir. Yine de okulda şahsen öğretmenlik yaparak çocuklara Hıristiyanlık öncesi kültür miraslarını iletmek için elinden geleni yapar. Pingelap'taki eski günlerden özlemle söz etti, o zamanlar herkesin kim olduğunu, nereden geldiğini, adanın nasıl var olduğunu bildiğini söyledi. Mite göre bir zamanlar Pingelap'ın üç adacığın tek bir kara parçasıydı, ve tanrısı Isopaw'dı. Uzak bir adadan yabancı bir tanrı gelip Pingelap'ı ikiye bölünce, Isopaw onu kovdu – üçüncü adacık bu kovma sırasında atılan bir avuç topraktan doğdu.

Pingelap'lılar arasında, bazıları birbiriyle çelişen çok sayıda inanç sisteminin bir arada yaşaması bizi şaşırttı. Seküler tarihinin yanında, adanın mitik bir tarihi de yaşatılmaktaydı; böylece maskun hem mistik terimlerle (günahkârların ve itaatsizlik edenlerin başına gelen bir lanet) hem de tümüyle biyolojik terimlerle (ahlaki açıdan nötr, kuşaktan kuşağa geçen genetik bir durum) tanımlanabiliyordu. Geleneksel anlatımla maskun 1822'den 1870'e kadar hüküm süren nahnmwarki Okonomwaun'a ve karısı Dokas'a uzanıyordu. Altı çocuklarından ikisi akromatoptu. 1960'ların sonuna doğru Pingelap'ı ziyaret eden (ve Hurd'le birlikte çalışan) Hawai Üniversitesi'nden Irene Maumenee Hussels ve Newton Morton, bununla ilgili miti kaydettiler:

Tanrı Isoahpahu Dokas'a âşık oldu ve Okonomwaun'un rızasını aldı. Isoahpahu zaman zaman Okonomwaun'un kılığına girer ve Dokas'la sevişirdi; hasta çocukların babası odur, normal çocuklar Okonomwaun'dan dünyaya

geldi. Isoahpahu başka Pingelaplı kadınlarla da sevişti ve onlardan çocukları oldu. Bunun 'kanıtı' akromatop çocukların ışıktan kaçmaları, ama tıpkı ataları gibi geceleri iyi görmeleridir.

Maskun hakkında tatsız mitler üretildi: Hamile bir kadın günün ortasında sahilde dolaşırsa hastalığı kapar dendi; parlak güneşin ana karnındaki çocukta kısmi körlüğe neden olacağı düşünülüyordu. Bir başka efsaneye göre maskun, Lengkieki tayfunundan sağ kurtulan nahnmwarki Mwahuele'nin torunlarından birinden miras kalmıştı. Hussels ve Morton'un yazdıklarına göre bu torun, Inek, misyoner bay Doane tarafından Hıristiyan olarak yetiştirilmiş ve Chuuk'a atanmıştı, ama Pingelap'taki kalabalık ailesi yüzünden gitmeyi reddetti. Inek'teki 'inanç eksikliğine' öfkelenen bay Doane, onu ve çocuklarını maskunla lanetledi.

Her hastalıkta olduğu gibi, maskunun da dış dünyadan geldiğine dair iddialar yaygındı. Nahnmwarki, bir kısım Pingelaplı'nın uzak Nauru adasındaki Alman fosfat yataklarında zorla çalıştırıldığını, bu işçilerin dönüşlerinde çocuklarına maskunu bulaştırdıklarını ileri sürdü. Bu hastalığın (ve başka hastalıkların) beyazlar tarafından yayıldığı efsanesi, bizim adaya gelişimizle yeni bir biçim alıyordu. Pingelaplılar ilk kez 'dışarıdan' bir akromatopla karşılaşılıyordu ve bu durum şüphelerini güçlendiriyordu. Gelişimizden iki gün sonra, efsanenin yeni bir versiyonu adalılar arasında yayılmaya başlamıştı bile; buna göre uzak kuzey denizlerinden gelen beyaz balina avcılarının geçeni yüzyılın başlarında Pingelaplı kadınların ırzına geçmişler, akromatop çocuklar böylece doğmuş ve beyaz adamın laneti adaya hakim olmuştu. Bu görüşe göre maskunlu Pingelaplılar yarı Norveçliydi – yani Knut'un akrabalarının çocuklarıydı. Knut, şaka olarak başlayan bu söylentinin hızla yayılıp fantastik bir mite dönüştüğünü, kendisinin ve halkının maskunun 'sebebi' sayıldığını görünce hayretini gizlemedi.

*

Pingelap'taki son akşamımızda dev, kırmızı bir güneş ufukta batarken mor, sarı ve yeşil renkler gökyüzünün yarısını kapladı ve okyanusun üzerinde asılı kaldı. Knut bile 'İnanıl-

maz!' diye haykırdı ve daha önce böyle bir gün batışı izlemediğini söyledi. Kıyıya indiğimizde, onlarca insanın suyun içinde olduğunu gördük – kayalıkların üstünden yalnızca kafaları görünüyordu. James yerlilerin her akşam suya girdiklerini anlatmıştı, biraz olsun serinlemenin tek yolu buydu. Etrafımız uzanan, oturan ve çene çalan küçük gruplarla doluydu, ada nüfusunun neredeyse tamamı buradaydı. Adalıların serinleme, sosyalleşme, suyla vaftiz edilme saatleri gelmişti.

Hava karardıkça, Knut ve akromatop adalılar daha rahat hareket etmeye başladılar. Pingelaplılar arasında maskunu olanların alacakaranlıkta –gün doğarken ve gün batımında, dolunaylı gecelerde– daha rahat ettikleri bilinir, bu yüzden çoğu gece balıkçısı olarak çalışırlar. Akromatoplar bu konuda bariz bir üstünlüğe sahiptirler; su altındaki hareketleri, balıkların yüzgeçlerine vuran ay ışığını herkesten iyi görürler.

Geçirdiğimiz son gece, gece balıkçılığı için idealdi. Daha önce gördüğümüz, dirsekli futaları olan dev, kütükten oyulmuş kanolara bineceğimizi ümit etmiştim, onun yerine motorlu, küçük bir sandala bindirildik. Hava hâlâ sıcak ve durgundu, motorla yola çıktığımızda esen rüzgâr bizi serinletti. Açıklara yol alırken Pingelap'ın kıyı çizgisi gözden kayboldu, yalnızca yıldızların ve samanyolunun aydınlığında, uçsuz bucaksız, karanlık bir denize doğru yolumuza devam ettik.

Dümencimiz başlıca yıldızları ve yıldız kümelerini çok iyi biliyordu ve kendinden emin bir tavrı vardı – aramızda yalnızca Knut onun kadar bilgi sahibiydi, ikisi fısıldaşarak bilgilerini paylaştılar: Knut modern astronominin sağladığı bilgileri ona aktarırken, dümenci de Mikronezya ve Polinezya halklarının binlerce yıl önce Pasifik okyanusunun engin sularında, yalnızca yıldızların yardımıyla yol almalarını sağlayan, bugün yıldızlararası yolculukla kıyaslanabilecek cinsten serüvenlere atılıp, bu koca evrendeki gezegenler kadar uzak ve benzersiz adaları, yeni yurtlarını keşfetmelerini kolaylaştıran kadim pratik bilgilerini cömertçe açıklıyordu.

Saat sekize doğru ay doğdu, neredeyse dolunaydı ve öyle aydınlıktı ki yıldızları seçemez olduk. Kırlangıç balıklarının sıçrattıkları suların sesini duyuyorduk; onarcası kendini havaya

atıyor, yeniden gürültüyle suya gömülüyorlardı.

Pasifik okyanusunun suları minik protozonlarla, *Noctiluca*'yla kaynar; bu tek hücreli canlılar yaydıkları yakamozlarla ateş böceklerini andırırlar. Onların fosforlu ışıklarını ilk keşfeden Knut oldu, sular karıştıkça yakamozlar daha iyi görülüyordu. Bazen, kırlangıç balıkları sıçrarken suda ışıltılı, parlak bir iz bırakıyorlar, sonra yeniden ışık saçarak suya gömülüyorlardı.²³

Gece balıkçılığı eskiden büyük fenerlerle yapılırdı, şimdi balıkçılar el feneri kullanıyorlar, fenerin ışığı hem balığı görmelerini sağlıyor, hem de hayvanları şaşırtıyordu. Bu güzel yaratıklar el fenerinin gözleri körelten ışığıyla bir anlığına aydınlanırken çocukluk günlerimi, Londra'nın karanlık semalarında projektörlerle aydınlanan Alman uçaklarını hatırladım. Balık sürülerini adım adım takip ettik, bıkmadan usanmadan gittikleri yönleri saptadık, sonunda çok yakınlarına geldik ve havaya fırlayan balıklar suya düşmeden önce balıkçımız onları elindeki geniş ağın içine doldurmaya başladı. Sandalın dibi kıpır kıpır, gümüş rengi balıklarla doldu; balıkçı her birinin kafasına vurarak kıvranmalarına son veriyordu (içlerinden biri can havliyle sandaldan fırlayıp kendini suya attı, cesaretini takdir ettiğimiz için peşinden gitmedik).

Bir saat sonra yeterince kırlangıç balığı toplamıştık, şimdi sıra derin su balıklarındaydı. Biri akromatop iki çocuk, ellerinde zıpkınlar ve el fenerleri, suratlarında deniz maskeleriyle sandalın kenarından suya atladılar. İkiyüz metre kadar uzağımıza açıldılar; hareket ederken ışıltılı balıklar gibi gövdelerini saran yakamozları görüyorduk. On dakika sonra dönüp avladıkları balıkları sandala boşalttılar, ıslak deniz maskeleri ay ışığında kara bir parıltı saçıyorlardı.

Uzun dönüş yolculuğu son derece huzurlu geçti; bizler sandala uzandık, balıkçılar kendi aralarında alçak sesle mırıldanıyorlardı. Herkese yetecek kadar, hatta daha fazla balık avlamıştık. Uzun kumsalda ateşler yakılacak, ertesi sabah Pohnpei'ye uçmadan önce kendimize büyük, muhteşem bir ziyafet çekecektik. Sahile ulaştık ve sandalı arkamızdan çekerek kıyıya çıktık. Denizin alçalmasıyla genişleyen kumsalda hâlâ yakamoz parıltıları vardı, sahilde yürürken ayaklarımız kumlarda ışıltılı izler bıraktı.

Pohnpei

1830'larda, Darwin *Beagle* gemisiyle Galapago ve Tahiti adalarını dolaşırken, yenyetme Melville Güney Denizlerine açılacağı günlerin düşünüyürken, İrlandalı bir denizci, James O'Connell, yüksek ve volkanik bir ada olan Pohnpei'de mahsur kalmıştı. Adaya neden geldiği bilinmiyor – kaleme aldığı hatıralarından anlaşıldığı kadarıyla gemisi, Pleasant (Hoş) adası yakınlarındaki *John Bull* kayalıklarında kaza geçirmiş, daha sonra, pek akıl alacak şey değil ama, bir sandala binip Pleasant adasından Pohnpei'ye dört günde gelmiş. O'Connell adaya çıkar çıkmaz yamyamlarla karşılaştığını, arkadaşlarıyla birlikte hızlı bir İrlanda oyun havası oynayıp yerlilerin dikkatlerini dağıttıklarını ve akşam yemeği yerine geçmekten kurtulduklarını yazıyor. Maceralar burada bitmiyor: Pohnpei'li bir genç kız vücuduna dövme yapıyor, bu kız şefin kızı çıkıyor, onunla evleniyor ve kendisi kabilenin şefi oluyor.²⁴

Anlattıklarındaki abartı payı bir yana (denizciler palayrayı sever, bazı bilim adamları onları mitomaniyle suçlar), O'Connell'in bir özelliği de meraklı ve dikkatli bir gözlemci olmasıydı. Pohnpei, ya da yerlilerin diliyle Ponape'ye (O'Connell'in hatıratında 'Bonabee' olarak geçiyor) ayak basan ilk Avrupalıydı; Pohnpei'deki âdetlerin ve ayinlerin ilk tanımını yapan, Pohnpei dilinin ilk sözlüğünü hazırlayan, bin yıl önceye, mitolojik *keilahn aio* ('dünün öteki yanı')'na uzanan muazzam bir uygarlığın kalıntıları olan Nan Madol harabelerini ilk kez gören oydu.

Nan Madol'u keşfi O'Connell'ın Pohnpei macerasının doruk noktasını ve son bölümünü oluşturuyor; bu bölümde 'heybetli harabeleri' –çevrenin tekinsiz ıssızlığını, tabuların yerli halk üstündeki gücünü– titiz bir ayrıntı zenginliğiyle anlatıyor. Harabelerin boyutları, sessizliği O'Connell'ı korkuttu ve bir ara ortama yabancılaşarak 'sıla hasreti' çekti. Bütün Mikronezya'ya yayılan dev taş anıtlardan, Kosrae'deki dev bazalt harabelerden, Tinian'daki muazzam taga taşlarından, Palau'nun kadim taraçalarından, Babeldaop'taki beş ton ağırlığında, Paskalya adasındakilere benzer heykellerden söz etmiyor, belki de bunları bilmiyordu. Ama O'Connell, Cook'un, Bougainville'in ve diğer büyük kâşiflerin farketmedikleri bir şeyi, bu ilkel okyanus adalarının, bu adalardaki basit kültürlerin bir zamanlar muazzam uygarlıkları barındırdığını anlamıştı.

*

Pohnpei'deki ilk günümüzde Nan Madol'a doğru yola çıktık. Adanın öteki ucunda olduğu için en kolay yol bir sandalla gitmekti. Neyle karşılaşacağımızı bilmiyorduk, bu yüzden her türlü malzemeyi yanımıza aldık; fırtına malzemesi, sualtı malzemesi, güneşten korunmak için çeşitli malzemeler. Güçlü bir motoru olan üstü açık bir sandalımız vardı, Kolonia limanından ağır ağır süzüldük, adayı çevreleyen mangrov bataklıklarını geçtik; dürbünümle mangrovların havaya kalkık köklerini görebiliyordum. Sandalcımız Robin köklerin arasında dolaşan yengeçlerin etini adalıların çok lezzetli bulduğunu söyledi. Açık denize çıktıkça hız aldık, sandalımız etrafa koca dalgalar yayıyor, arkamızda bıraktığımız köpükler güneşin altında parlıyordu. Suyun neredeyse üstünde, dev bir kayakla kayar gibi ilerlerken hepimizi bir coşku sardı. Bir katamaranı ve bir rüzgâr sörfü olan Bob civarda tek tük gördüğümüz, rüzgârda hızla ilerleyen, ama dirsekli futaları sayesinde hiç sallanmayan parlak renkli yelkenlileri görünce heyecanlandı. "Böyle bir proayla* okyanusu aşabilirsin," diye söylendi.

Yarım saat kadar sonra aniden hava değişti. Gri bir hortum bulutunun hızla üstümüze yaklaştığını gördük –birkaç saniye sonra hortumun ortasında, ileri geri sallanıyorduk. (Bir an bile

* Proa: Okyanusyada kullanılan, üçgen yelkenlisi ve dirsekli futası olan yelkenli.

soğukkanlılığını yitirmeyen Bob, bize çarpmadan önce hortumun harika bir fotoğrafını çekti.) Görüş mesafesi birkaç metreye indi, yönümüzü iyice şaşırdık. Sonra rüzgâr başladığı gibi aniden kesildi, hortumdan çıktık, ama bu kez de dikey yağmur damlalarıyla bir sağnak üstümüze boşandı – biz de tuhaf bir şey yaptık; otelden aldığımız parlak kırmızı şemsiyeleri açtık. Artık fırtınanın ortasındaki kahramanlardan çok bir Seurat tablosundaki şemsiyeli piknikçilere benziyorduk. Yağmur devam ederken güneş açtı ve gökyüzüyle denizin arasında muhteşem bir gökkuşağı belirdi. Knut gökkuşağını gökyüzünde dev bir yay gibi görüyordu, bize gördüğü başka gökkuşaklarını anlatmaya başladı: ikiz gökkuşakları, içbükeyli gökkuşağı ve bir kez de, tam bir daire oluşturan bir gökkuşağı. Onu dinlerken, daha önceleri de pek çok kez olduğu gibi, gördüklerinin, görsel dünyanın, bazı bakımlardan eksik olsa da, başka bakımlardan en az bizimki kadar zengin olduğunu düşündüm.

Yeryüzünde Nan Madol'un bir benzeri yoktur, bu kadim ve ıssız megalitik yapı, sayısız kanallarla birbirine bağlanan yüze yakın yapay adadan oluşur. Harabelere yaklaşırken –su sığ ve su kanalları dar olduğu için hızımızı iyice azaltmıştık– duvarların ayrıntılarını daha net görmeye başladık. Kara mermerden dev, altıgen sütunlar milimetrik hassasiyetle yanyana yerleştirilmiş ve birbirine kenetlenmiş, bu sayede yüzyılların felaketlerine, fırtınalara ve denizin tahribatına göğüs germişlerdi. Adacıkların arasından sessizce kayarak ilerledik, sonunda Nan Douwas kalesinde karaya çıktık. Dev bazalt duvarları olan bu yapı yaklaşık sekiz metre yüksekliğindeydi, ortasında büyük bir kemerli mezar, çevresinde dua ve tefekkür için ayrıldığı anlaşılan özel yerler vardı.

Sandalda her yanımız tutulmuştu, etrafı keşfetmek arzusuyla yerimizde duramıyorduk. Dev bir duvarın önünde durduk, bu muazzam prizmatik blokların –bazıları binlerce ton ağırlığında olmalıydı– Pohnpei'nin öte yanındaki Sokehs'den (adada bazalt sütunlarının çıkarılabileceği tek yer) buraya nasıl getirildiğini ve muntazam bir şekilde nasıl yerleştirildiğini düşünüp hayret ettik. Sessiz duvarların, bu heybetli, kudretli manzaranın önünde kendimizi zayıf ve çelimsiz hissediyorduk.

Nan Madol öreni, çizim: Stephen Wiltshire

STREET WITH PALM TREE

Ama aynı zamanda, anıtsal yapıların insanda uyandırdığı bir megalomani, bir budalalık duygusu da eksik değildi – ‘kadim ihtişamın yabanıl kötülükleri’ – bu yapılarla atbaşı giden zulmü ve acıları düşündük; sandalcımız Robin, Pohnpei’yi fetheden ve yüzyıllarca Nan Madol’de krallık yapan, yöre halkına kan kusturarak haraca bağlayan, emeklerini sömüren kötü ruhlu derebeylerinden, Saudeleur’lardan söz etmişti. Duvarlara bu bilgiyle baktığımızda başka bir görünüş aldılar, sanki kuşakların kanı ve acısı taşların arasından sızıyordu. Yine de aynı zamanda, piramitler ya da Roma’daki Kolozyum kadar soylu bir görünüşleri vardı.

Nan Madol hâlâ dış dünya için bir gizdir, 160 yıl önce O’Connell ayak bastığından beri bilinenlere fazla bir şey eklenmemiştir. Yirminci yüzyılın başlarında Alman arkeologlar burayı araştırdılar, ama Nan Madol’un tarihi hakkında ayrıntılı bir bilgiye ancak son birkaç yılda kavuştuk; radyokarbon testleri burada insan yerleşiminin M.Ö. 200’e uzandığını gösteriyor. Pohnpei’liler elbette Nan Madol’u her zaman biliyorlardı, mitlerinde ve sözlü tarihlerinde bu yerin adı geçiyordu, ama harabelere bir kutsallık atfedilmesi ve tabu olarak kabul edilmesi, bölgeye yaklaşmalarını engelledi – halk öyküleri harabelerdeki ruhları kızdırdıkları için vaktinden önce ölenlere ilişkin masallarla doludur.

Robin bir zamanlar burada bulunan şehirdeki hayat hakkında ayrıntılar vermeye başlayınca içimi tekinsiz bir his sardı – ören yerinin nefes aldığını, canlandığını hissettim. Robin, Pahwi’yi işaret ederek, kanolarını buraya bağlardı, dedi; hamile kadınlar kolay doğum yapmak için karınlarını şuradaki taşlara sürerlerdi; şurada (Idehd adasını işaret etti) her yıl başışlanmak için bir ayın yaparlar, ayın halkla tanrılar arasında aracılık yapan dev yılan balığı Nan Samwohl’a bir kaplumbağanın kurban olarak sunulmasıyla sona ererdi. Şurada, Peikapw’da Saudeleur derebeylerinin Pohnpei’de olan biten her şeyi gördükleri büyümlü havuz vardı. Şurada, en sonunda Saudeleur’ları yenmeyi başaran yüce kahraman Isohkelekel, suda yaşlı aksini görünce Narsissus’un yaptığığın tersini yapmış, kendini havuza atıp boğulmuştu.

Nan Madol'un tekinsiz havasının bir nedeni de ıssızlığı, terkedilmişliğidir. Ne zaman ve niçin terkedildiğini kimse bilmiyor. Bürokrasi kendi ağırlığının altında mı ezildi? Isohkelel eski düzene son mu verdi? Yörenin son sakinleri hastalık, salgın, değişen mevsimler ya da açlıktan mı yok oldular? Deniz yükselip alçak adaları su altında mı bıraktı? (Adaların çoğu bugün su altındadır.) Kadim bir lanet, batıl itikatlar, halkın paniğe kapılıp bu eski tanrıların ülkesinden kaçmalarına mı yol açtı? O'Connell yüzaltmış yıl önce ziyaret ettiğinde, ada yüz yıldır terk edilmişti. Anakaraya dönerken bu esrarlı hava, uygarlıkların yükselişi ve çöküşü, kaderin beklenmeyen oyunları hepimizin sessiz düşüncelere dalmasına neden oldu.²⁵

Karanlık çökerken dönüş yolculuğu zor ve ürkütücü olmaya başladı. Yağmur yeniden başladı, ancak bu kez sert bir rüzgârın etkisiyle meyilli ve şiddetli yağıyordu. Birkaç dakika içinde sınırlı olmuştuk, hepimiz soğuktan titremeye başladık. Suyun üstünde yoğun, nemli bir sis oluştu, her an mercan kayalıklarına çarpacağımız korkusuyla son derece dikkatli yol alıyorduk. Bu kalın, çorba gibi siste önümüzü görmeden ilerlerken diğer algılarımız keskinleşti. Ne var ki kıyıda kesik kesik gelen belirsiz sesi ilk duyan Knut oldu; bu bir davul sesiydi ve önümüzü görmeden kıyıya yaklaşırken ses iyice yükseldi. Knut'un çok keskin kulakları vardı – bunun akromatoplar için normal olduğunu, belki de görme duyularındaki eksikliği bu yolla giderdiklerini söyledi. Kıyıda yarım milden daha fazla bir uzaklıkta, davul çalınacağını bildiği için tüm dikkatiyle çevreyi dinleyen Robin'den önce sesleri işitmişti.

Bu güzel, gizemli, karmaşık davul sesleri rıhtımda büyük bir taş döverek sakau yapan bir üçlüden geliyordu. Karaya çıktığımızda bir süre onları seyrettik. Nan Madol'dan dönerken Robin'in bize uzun uzun anlattığı sakauyu merak etmiştim. Her gece içtiğini, günün yorgunluğunu bu yolla attığını, bu içkinin onu rahatlattığını ve derin, rüyasız bir uyku uyumasını sağladığını söylemişti (başka türlü uyuyamıyordu). Gecenin geç saatlerinde Robin, Pohnpei'li karısıyla, elinde gri, yapışkan bir sıvının bulunduğu bir şişe tutarak otele geldi; içindeki daha çok motor yağına benziyordu. İhtiyatla kokladım –meyan kökü

ya da anasonu anımsatan bir kokusu vardı– banyodan aldığım diş fırçası bardağıyla tadına baktım. Ama sakaunun belirli bir yöntemle, hindistancevizi kabuklarından içilmesi gerekiyordu, geleneksel bir sakau töreninde, hakkını vererek içmeye karar verdim.

*

Caroline adaları arasında ilk yerleşim yerlerinden biri Pohnpei'dir; civardaki atollerde Nan Madol kadar eskilere giden başka bir anıt bulamazsınız. Yüksek tepeleri, büyüklüğü, zengin doğal kaynakları ile, daha küçük adalarda bir felaket olduğunda bir tür son sığınak olma özelliğini hâlâ korur. Daha küçük ve daha korunaksız olan atollerde tayfun, kuraklık, kıtlık gibi tehlikelerle daha çok karşılaşılır – efsaneye göre bir zamanlar bereketli bir atol olan Oroluk'un büyük bölümü sular altında kalmış; bu atol şimdi bir milin beşte biri genişliğinde bir alan kaplıyor.²⁶ Dahası, adaların yüzölçümü ve kaynakları sınırlı olduğundan, aşırı nüfusun er ya da geç Malthus'un kriz teorisini haklı çıkaracağından ve nüfus hareketleri olmazsa bir felaketle karşılaşılmasından korkuluyor. O'Connell'ın gözlemlerine göre Pasifik'te adalılar atalarının yüzyıllardır yaptığı gibi yeni adalara göç etmekte, ne olacaklarını, nereye gittiklerini bilmeden, yeni ve daha rahat bir ada bulacakları umuduyla periyodik olarak kanolarıyla denizlere açılmaktadırlar.²⁷

Buna karşılık Pohnpei'nin uydu atollerinde yaşayanlar bir felaketle karşılaşınca bu büyük adaya sığınma şansına sahiptirler. Böylece, Pohnpei'nin başkenti olan Kolonia'da başka adalardan –Sapwuahfik'ten, Mwoakil'den, Oroluk'dan, hatta komşu Chuuk devletine ait Mortlock adasından– gelen göçmenlerin oluşturduğu mahalleler ortaya çıkmıştır. 1905'teki tayfunla Pingelap yerle bir olduktan sonra Pohnpei'ye göçen Pingelaplılar iki büyük yerleşim merkezinde toplanmıştır; bunlardan biri Sokehs bölgesinde, diğeri Kolonia'dadır. 1950'lerde Pingelap'taki aşırı nüfus artışından kaynaklanan yeni bir göç dalgası, altıyüz Pingelaplının dağlık bir vadi olan Mand'da iskân edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu tarihten sonra Mand'daki köyün nüfusu ikibini aşarak Pingelap'ın nüfusunu geçmiştir.

Mand coğrafi açıdan, ama daha önemlisi etnik ve kültürel

açıdan tecrit edilmiş bir bölgedir – kırk yıl önce Pingelap’tan gelen ilk göçmenlerin çocukları, köyleri dışındaki halkla fazla temas etmemiş ve evlenmemişler, böylece adada başka bir genetik ve kültürel ada oluşturmuşlardır; maskun hastalığı bu bölgede Pingelap’tan daha yaygındır.

Mand’a giden yol engebeliydi – sık sık yavaşlamak zorunda kalıyorduk ve jipimiz neredeyse yürüyüş hızıyla ilerliyordu. Yolculuğumuz iki saatten fazla sürdü. Kolonia civarında zaman zaman bir evle ya da yaprak damlı bir sakau barıyla karşılaştık, ama dağa tırmanırken etrafta hiçbir yerleşim izi kalmadı. Anayoldan ayrıldık, ancak yürüyerek ya da güçlü bir jiple çıkılabilecek bir patikadan köye tırmandık. Yükseldikçe sıcaklık ve nem azaldı; aşağıdaki vadinin sıcaklığından sonra bu değişiklik hepimize ferahlık verdi.

Çevreden tecrit edilmiş olmasına karşılık Mand, elektriği, telefonları, üniversite eğitilmiş öğretmenleriyle Pingelap’tan çok daha ileri bir gelişmişlik düzeyindedir. Önce köyün merkez binasında konakladık, burası toplantılar, partiler, danslar için kullanılan büyük bir salonu olan geniş, havadar bir binaydı. Burada cihazlarımızı çıkardık, köydeki akromatoplardan bazılarıyla tanıştık, güneş gözlüklerini ve vizörleri dağıttık. Pingelap’ta olduğu gibi formel testlerimizi yaptık, bu farklı çevredeki günlük hayatın ayrıntılarını inceledik, görsel araçlarla akromatopların yaşantısını ne ölçüde iyileştirebileceğimizi araştırdık. Pingelap’ta olduğu gibi Knut, açık ve sempatik tavırlarıyla yerlilerle en iyi anlaşan, onların dertlerinin derinliklerine inebilen kişiydi. Biri beş yaşında, öteki onsekiz aylık iki akromatop çocuğunun kör olacağından endişelenen bir anneye uzun uzun konuştu – anne çocuklarının durumundan kendini sorumlu tutuyor, hamileliği sırasında yaptığı bir hatanın maskuna yol açtığını düşünüyordu. Knut elinden geldiğince kalıtımın mekaniğini kadına açıkladı, kızlarının kör olmayacağını, bir eş ve anne olarak bir hatası olmadığını, maskunun eğitim ve iş edinme gibi konularda bir engel yaratmadığını, optik yardımcılarla ve gözlerin korunmasıyla, daha da ötesi onlara anlayışla yaklaşıldığı takdirde kızlarının diğer çocuklar kadar başarılı olacağını anlatmaya çalıştı. Ama ancak kendinin de maskunu

taşıdığını söyleyince – kadın bu açıklamadan sonra ona başka bir gözle bakmaya başladı – sözleri anne için daha somut bir gerçeklik kazandı.

*

Daha sonra, oldukça faal bir günün ortasında olan okula gittik. Her sınıfta yirmi ya da otuz kadar öğrenci vardı ve içlerinden iki ya da üçü renkkörüydü. Öğretmenler iyi eğitilmiş ve mükemmeldiler, eğitim seviyesinin Pingelap'takinden çok daha üstün olduğu açıktı; bazı dersler İngilizce, diğerleri Pohnpei ve Pingelap dilindeydi. Büyük çocukların olduğu bir sınıfa girdik ve sıralara oturduk. Astronomi dersi işleniyordu – öğretmen aydan dünyanın doğuşunu gösteren resimlerle, gezegenlerin Hubble teleskobuyla çekilmiş yakın plan fotoğraflarıyla dersi anlatıyordu. Ne var ki, astronomi ve jeolojideki son gelişmelerin, dünyanın seküler tarihinin yanında mitik ve kutsal bir tarih anlayışına da aynı ölçüde ağırlık veriliyordu. Öğrenciler uzay mekiği, kıt'a sahanlıklarının tektonik yapılanmaları ve sualtı yanardağları yanında kendi kültürlerinin geleneksel mitleleriyle de tanışıyorlar, sözgelimi Pohnpei adasının gizemli ahtapot Lidadika'nın talimatıyla nasıl oluştuğunu öğreniyorlardı. (Bu son anlatılanlar beni çok etkiledi, ilk kez bir kafadanbacaklı yaratılış mitiyle karşılaşmıştım.)

İki küçük akromatop kızın aritmetik dersinde burunlarını kitap sayfalarına yapıştırdıklarını gören Knut, optik araçlar kullanmadan önceki okul günlerini anımsadı. Cebinden büyütecini çıkarıp onlara nasıl kullanacaklarını gösterdi – ama belirli bir tecrübe edinmeden bu güçlü büyüteçle yazıları okumak kolay değildi.

Okumayı yeni öğrenen beş ve altı yaşındaki çocukların bulunduğu bir sınıfta epey zaman geçirdik. Bu sınıfta üç akromatop çocuk vardı – olması gerektiği gibi en ön sıraya oturtulmuşlardı, öğretmenin yazı yazdığı karatahtadaki harfleri göremedikleri çok açıktı, oysa diğer çocuklar harfleri çok iyi görüyorlardı. Öğretmen, 'Bu kelime nedir?' diye sorduğunda, akromatoplar da dahil sınıftaki herkes parmak kaldırıyor, çocuklardan biri doğru yanıtı verince hep birlikte söyleneni tekrarlıyorlardı. Ama önce kendilerine sorulmuşsa, akromatoplar doğru

yanıt veremiyorlardı – diğerk çocukları taklit ediyor, bilirmiş gibi yapıyorlardı. Yine de akromatop çocukların görsel ve olguya dayanan hafızaları çok gelişmişti, tıpkı Knut'un çocukluğunda olduğu gibi:

Matbaa harfleriyle basılmış bir kitaptaki harfleri bile seçemediğimden... keskin bir hafıza geliştirdim. Sınıf arkadaşlarımdan ya da evdekilerden birinin ev ödevimi bir ya da iki kez okuması konuyu öğrenmem ve tekrarlamam için yeterliydi, böylece sınıfta okuyormuş gibi yapar, herkesi inandırırdım.

Akromatopik çocuklar tuhaf bir şekilde çeşitli nesnelere ve çevrelerindeki insanların giysilerinin renkleri hakkında bilgi sahibiydiler – ayrıca çoğu kez hangi rengin hangisiyle 'gittiğini' de biliyorlardı. Burada da Knut çocukluğundaki stratejilerini arımsadı:

Çocukluğumda ve daha sonraları en çok taciz edildiğim konulardan biri eşarpların, boyunbağlarının, ekose kumaşların rengini tarif etmemin istenmesiydi, başarısızlığım etrafımdakileri eğlendirir, gülüşmelere yol açardı. Küçükken bu gibi durumlardan kolay kurtulamazdım. Kendimi savunmak için etrafımdaki bütün giysilerin ve başka şeylerin rengini ezberlerdim, zamanla renklerin 'doğru' kullanımına ilişkin 'kuralları' ve belirli nesnelere olan olası renklerini öğrendim.

Böylece Mand'daki akromatop çocukların, görsel sorunlarına tepki olarak bir tür kuramsal bilgiyi, ikame edici, hipertropik bir merakı ve hafızalarını hızla geliştirdiklerini gözlemledik. Doğrudan göremedikleri ve anlayamadıkları şeyler için bilişsel yöntemler geliştirmeyi öğreniyorlardı.²⁹

*

Knut daha sonra, 'Renklerin başkaları için önemli olduğunu biliyorum,' dedi. 'Bu yüzden iletişim kurmak için gerekirse adlarını söylüyorum. Ama bu adların benim için hiçbir anlamı

yok. Küçükken, renkleri görmemin iyi birşey olacağını düşünürdüm, normal bir gözle otomobil ehliyeti alabilir, normal gören insanların yaptıkları şeyleri yapabiliirdim. Renkleri görme mi sağlayacak bir yol olsaydı, önümde yepyeni bir dünya açılabilirdi, tıpkı sağır birinin aniden ezgiler duymaya başlaması gibi. Herhalde çok ilginç bir deneyim olurdu, ama bir yandan da kafam iyice karışabilirdi. Renk, onunla büyümenizi, onunla olunlaşmanızı, beyninizi, bütün sisteminizi, dünyaya verdiğiniz tepkileri ona uyarlamanızı gerektiren bir şey. İleri yaşlarda bir tür eklenti gibi renklerle hemhal olmam beni bunaltabilir, bu veri bolluğuyla başa çıkamayabilirim. Bildiğim herşey yeni özellikler kazanabilir, böyle bir değişiklik beni çok sarsacaktır. Ya da, kimbilir, belki de renkler beklediğim gibi çıkmaz, hayal kırıklığına uğrarım.³⁰

Okulda çalışan, kitap ve malzeme teminiyle uğraşan Jacob Robert adında bir akromatopla tanıştık. Pingelap'ta doğmuş, 1958'de liseyi bitirmek için Mand'a gelmişti. Bize anlattığına göre 1969'da Entis Edwards ve birkaç kişiyle birlikte akromatopsiye ilişkin özel genetik araştırmalar için Washington'daki Ulusal Sağlık Enstitüsü'ne gitmiş ve Mikronezya dışındaki hayatı ilk kez görmüştü. Washington'da, Danimarka'daki Fuur adası hakkında anlatılanları duyunca çok meraklanmıştı. Yer yüzünde renkkörlerinin yaşadığı başka bir adanın varlığından habersizdi, Pohnpei'ye döndüğünde diğer akromatop arkadaşları da şaşırıldılar. 'Kendimizi daha az yalnız hissettik,' dedi Jacob. 'Bu koca dünyada başka kardeşlerimiz olduğunu düşündük. Ayrıca, akromatopsiyi Finlandiya'dan kaptığımız yolunda yeni bir söylenti doğdu.' Pingelap'ta bu söylentiye duyduğumuzda, bunun Knut'un varlığından doğan yeni bir mit olduğunu sanmıştık; şimdi, Jacob'un kuzeyde bir yerde maskunluların yaşadığı haberini buraya nasıl getirdiğini dinlerken, mitin yirmibeş yıl önce ortaya çıktığı, ve belki de unutulmaya yüz tutmuşken Knut'un gelişiyi yeniden hatırladığı, yeni bir içerik kazanıp canlandığı anlaşılıyordu.

Jacob, Knut'un Norveç'teki çocukluk anılarını ilgiyle dinledi, bu çocukluk birçok bakımdan kendininkine benziyordu, ama yine de farklıydı. Maskunlularla birlikte büyümüştü, ait

olduğu kültürde maskunun bir yeri vardı; dünyanın birçok yerindeki akromatoplar tümüyle tecrit edilmiş bir halde, kendilerine benzeyen başkalarının da olduğunu bilmeden, böyle birini tanımadan yaşıyorlardı. Knut'un erkek ve kızkardeşi, az görülen genetik bir rastlantı sonucu onun gibi akromatoptular – ve üç kişilik bir adada, bir renkkörleri adasında yaşamışlardı.

Üçü de akromatop ve son derece yetenekli çocuklar olan Knut ve kardeşleri, yetişkin çağlarında akromatopsiye farklı tepkiler gösterdiler ve farklı yollarla uyum sağladılar. Knut en büyükleriydi, akromatopsisi okula başlamadan önce teşhis edilmişti – hiçbir zaman iyi göremeyeceği ve okumayı sökeme-yeceği düşünül-duğünden onun (ve daha sonra küçük kardeşle-rinin) yerel körler okuluna gönderilmesi uygun bulundu. Knut özürlü olarak damgalanmayı içine sindiremedi, Braille alfabe-sini dokunarak okumayı reddetti, sayfaya minik gölgeleri düşen noktalara bakarak okumayı denedi. Bu yüzden şiddetle ceza-landırıldı, sınıfta gözbağıyla oturmaya zorlandı. Bir süre sonra Knut okuldan kaçtı, görerek okumayı aklına koymuştu, evde kendi kendine okumayı öğrendi. Sonunda, okul yöneticilerini hiçbir zaman hevesli bir öğrenci olamayacağına ikna etti ve normal bir okula gitmesine izin verildi.

Knut'un kızkardeşi Britt, yalnızlığını yenmek ve diğer ço-cuklardan ayrı kalmamak için körlerle kendini özdeşleştirdi ve onlardan biri gibi davrandı. Knut'un nefret ettiği okulda parlak bir öğrenci oldu, Braille alfabetesini çok iyi öğrendi. Halen mes-lek hayatını körler ve görenler arasında bir tür aracılık yaparak sürdürüyor, Norveç Körler Kütüphanesi'nde transkripsiyon ve kitap yapımı bölümünde yönetici olarak çalışıyor. Knut gibi Britt de müzikal ve işitsel bir yapıya sahip, gözlerini kapayıp kendini müziğin görsel-olmayan dünyasına bırakmayı seviyor; ama bir yandan da, gözlüklerine taktığı mücevherci merceği sa-yesinde serbest kalan elleriyle nakış işleri yapıyor.

*

Öğleden sonra saat üçte Kolonia'ya dönmemizin vakti gelmişti, yükseklerde olmamıza karşılık hava yakıcı sıcaklık-taydı. Knut serinlemek için bir ağacın altında otururken, Bob ve ben yakınlardaki güzel bir derenin serin sularına kendimi-

zi bırakmaya karar verdik. Suyun altında, eğreltiotlarının gölelediği yassı bir kayaya tutundum, serin sular üstümden akıp gidiyordu. Çeyrek mil kadar aşağıda birkaç kadın Mand'daki pazar giysisi olan koyu renkli, ağır kumaşlar yıkıyorlardı.

Bob'la birlikte sudan canlanmış olarak çıktık ve köyden aşağı inen patikayı yürümeye karar verdik; ötekiler jiple gelecek ve bizimle aşağıda buluşacaklardı. İkinci ışığında, dallardan sarkan portakallar gözümüzü kamaştırıyordu – koyu yeşil bitki örtüsünün arasından alev almış gibi parlıyorlardı. Marvell'in 'Bermuda' şiirindeki portakalları anımsadım:

Gölgelerinde, turunçların ışığının,
Yeşil bir gecede altın lambalar gibi

Birden içimi bir hüznün kapladı, Knut ve çevremdeki diğer akromatoplar Marvell'in şiirinde dile gelen bu muhteşem tabloyu benimle paylaşamayacaklardı.

Birkaç metre yürüdükten sonra, gözlerinde yeni güneş gözlükleriyle bir şövalyeyi andıran oniki yaşlarında bir çocuk, son süratle yanımızdan koşarak geçti. İlk gördüğümüzde gözlerini kısmış, yere bakmış, ışıktan korunmaya çalışmıştı, ama şimdi güpegündüz koşuyor, dik yokuştan güvenle aşağı iniyordu. Koyu renk gözlüklerine işaret etti, ağzını kocaman açarak gülümsedi. 'Görebiliyorum, görebiliyorum!' diye haykırdı ve ekledi; 'En kısa zamanda tekrar gelin!'

*

Ağır ağır Kolonia'ya dönerken karanlık çöktü. Önce birkaç, sonra çok sayıda yarasanın ağaçlardan havalandığını gördük; tiz çılgınlarla (ve kuşkusuz sonarlarıyla) gece avlarına başladılar. Yarasalar uzak adalara ulaşan ender memelilerdendir (Yolcu gemilerinden fareler ve diğerleri gelene kadar Pohnpei ve Guam'daki tek memeli hayvanlar yarasalardı), kanımca daha fazla saygıyı ve sevgiyi hak ediyorlar. Guam'da yarasa eti büyük rağbet görmektedir, her yıl binlercesi Mariana Adaları'na ihraç edilir. Yarasalar bir yandan da adaların ekolojik yapısının önemli bir parçasını oluştururlar, çeşitli meyveler yiyerek to-

humlarını etrafa saçarlar. Lezzetli etlerinin yokolmalarına yol açmamasını diliyorum.

*

Kolonia'daki Pasifik Bölgesi Çalışan Hekimler Eğitim Programı'nın yöneticisi Greg Dever'in sert görünüşünün altında son derece romantik ve işine bağlı bir kişilik yatar. Genç yaşlarda Barış Gönüllüsü olarak Palau'ya gittiğinde gördüğü manzara karşısında hayretler içinde kalmış –tedavisi mümkün hastalıkların boyutu korkutucu seviyedeymiş, buna karşılık hekim sayısı yok denecek kadar azmış– bunun üzerine tıp eğitimi görmeye ve Mikronezya'ya doktor olarak dönmeye karar vermiş. Yirmi yıl önce Hawai Üniversitesinden pediatrist olarak mezun olan Greg, onbeş yıl önce Caroline Adaları'na gelmişti. Pohnpei'de küçük bir hastane ve bir klinik kurmuş, civardaki atollere erişen bir dış-hizmet birimi oluşturmuş, takımadalardaki başarılı öğrencilerin, doktor ünvanı aldıktan sonra adalarda kalıp orada çalışacakları ve ada halklarını eğitecekleri umuduyla bir tıp programı başlatmıştı (ne var ki Birleşik Devletler'in diplomalarını geçerli saymasından sonra bu genç hekimlerden bazıları ABD'de daha cazip koşullarda çalışmaya başladılar).³¹

Greg bizden, ziyaretçi hekimler olarak, maskun üstüne bir konferans vermemizi istedi. Çoğu yerli olan bu hekimlere, iyi bildikleri ve birlikte yaşadıkları sorunlar hakkında konuşmak tuhafımıza gitti. Ama bizim saflığımızın, konuya başka bir açıdan girmemizin dinleyicilerimiz için bir değer taşıyabileceğini, bu sayede onlardan yeni şeyler de öğrenebileceğimizi düşündük. Ne var ki Bob maskunun kalıtsal ve retinal özellikleri, ben hastalığa nörolojik uyum yolları, Knut bu bozuklukla yaşamının zorlukları hakkında konuştuğça, dinleyicilerimizden çoğunun maskunla daha önce karşılaşmadığını anladık. Bu bizim için olağanüstü bir keşifti. Bilimsel literatürde yarım düzine bildiri olmasına karşılık, akromatopsinin başkenti sayılabilecek bu adada sorun, tıbbi açıdan neredeyse bir bilinmezdi.

Bu belki de olguyu tanıma ve tanımlama gibi basit bir nedenden kaynaklanıyordu. Konuyla yakından ilgilenenler, bütün maskunluların son derece bariz davranışlar ve stratejiler geliştirdiğini bilir: Gözlerin kısılması, göz kırpmalar, parlak

ışıktan kaçınmak gibi. Pingelap'a ayak basmamızdan itibaren Knut ve maskunlu çocuklar bu işaretlerden birbirlerini derhal tanımışlardı. Ama bu davranışlar, onlara anlam yüklenip sınıflandırmadıkça göze çarpmayacaktır.

Bundan başka, çeşitli koşulların zorladığı tıbbi bir tavır, maskuna gereken önemin verilmesini engellemektedir. Greg ve başka birçokları doktor sayısının çok az olduğu Mikronezya'da doktor yetiştirmek için çabalamışlardır. Ne var ki acil müdahale isteyen kritik vakalar bu doktorların neredeyse bütün zamanını almaktadır. Amibiyosis ve başka parazitli enfeksiyonlar çok yaygındır (biz oradayken hastanede dört amiyobik karaciğer iltihabı vakası vardı.) Kızamık ve diğer bulaşıcı hastalıklar, aşı uygulamasının yetersizliğinden zaman zaman salgın halini alır. Bir zamanlar yaygın olan cüzam vakalarına benzer şekilde, zaman zaman vereme de rastlanmaktadır.³² Belki de batı tipi bir diyete geçildiği için kronik A vitamini eksikliğiyle yaygın olarak karşılaşılmakta, ciddi kulak ve göz sorunları (gece körlüğü de dahil olmak üzere), enfeksiyona dayanıksızlık görülmekte, öldürücü potansiyel taşıyan malabsorpsiyon sendromuna rastlanmaktadır. Hemen her türlü zührevi hastalık görülmekle birlikte, AIDS henüz bu uzak adalara ulaşmamıştır, ama Greg kaçınılmaz bir salgından endişe etmektedir: 'AIDS adalara gelince burası cehenneme dönecek. Böyle bir salgınla başa çıkacak insan gücünden ve kaynaklardan mahrumuz.'

Adalarda bu tür tıbbi uğraşlar, akut tıp, öncelik taşır. Hekimler maskun gibi doğuştan gelen, ilerlemeyen, yaşamı ciddi biçimde tehdit etmeyen bir bozuklukla uğraşmak için ne yeterli zamana ne de enerjiye sahiptir. Körlüğün, renkkörlüğünün ya da sağırlığın *anlamını*, söz konusu bozukluklara sahip olanların nasıl tepki gösterdiklerini, uyum sağladıklarını, teknolojik, psikolojik ve kültürel açıdan bu kişilere nasıl yardım edilebileceğini araştırarak varoluşçu bir tıbbi anlayış için yeterli zaman yoktur. Greg, 'Sizler şanslısınız,' dedi, 'zamanınız var. Bizler burada hep bir telaş içindeyiz, yeterli zamanımız yok.'

Akromatopsi hakkında bilgisizlik yalnız tıbbi çevrelere özgü değil. Pingelaplılar ve Pohnpeililer dışı kapalı bir toplum yapısı içinde yaşamlarını sürdürürken, aralarındaki akro-

matoplar çoğu kez ev ilerinde, parlak ışıktan ve gözden uzak yaşamakta, böylece Pingelaplılar arasında önemsiz ve neredeyse görünmez bir grup, azınlık içinde azınlık oluşturmaktadırlar. Pohnpei’de pek çok kimse onların varlığından bile habersizdir.

*

Pohnpei’nin tek büyük şehri olan Kolonia, kuzey kıyısında geniş bir limanın hemen yanında yer alır. Sevimli, epey gevşek, salaş bir havası vardır. Kolonia’da trafik lambalarına, neon ışıklarına, sinemaya rastlanmaz – yalnızca bir iki dükkân, ve her yerde sakau barları bulunur. Öğle saatinde kimselerin olmadığı ana caddenin ortasında yürürken iki yanda hatıra eşyaları ve deniz malzemeleri satan uykulu dükkânlara bakıyor, şehrin bu kayıtsız, heyecansız, derme çatma hali karşısında şaşkınlığımızı gizleyemiyorduk. Ana caddenin adı yoktu, aslında hiçbir sokağın adı yoktu; Kolonia’lılar geçmişteki istilalar sırasında verilen sokak adlarını hatırlamıyorlar, ya da unutmaya çalışıyorlar; sömürge öncesi dönemde olduğu gibi ‘Sahil sokağı’ ya da ‘Sokeh yolu’ gibi adları tercih ediyorlar. şehrin merkezi yok gibiydi, sokakların da adı olmadığı için sürekli yolumuzu şaşırıyorduk. Caddede bir iki otomobil vardı, ama son derece yavaş hareket ediyor, yürüme hızından da ağır ilerliyorlardı. Birkaç metrede bir yola uzanmış köpekleri ezmek için fren yapıyorlardı. Bu uyuşuk yerin yalnız Pohnpei’nin değil, Mikronezya Federal Devleti’nin başkenti olduğuna inanmak zordu.

Yine de yer yer, çinko damlı evlerin arasından aykırı bir görünümle yükselen briket duvarlı hükümet ve hastane binalarına rastlanıyordu, bu arada akla Arecibo’daki radar teleskoplarını çağrıştıran dev bir uydu anteni gördük. Bu beni çok şaşırttı, Pohnpei’liler uzayda yaşam belirtileri mi arıyorlardı? Açıklama oldukça sıradan, ama bir o kadar da ilginçti. Uydu anteni modern bir telekomünikasyon sisteminin parçasıydı: Dağlık arazi ve kötü yollar birkaç yıl öncesine kadar telefon şebekesinin kurulmasını engellemişti; oysa şimdi uydu sistemiyle adanın en ücra köşelerine bile telefonla anında ve çok berrak bir sesle ulaşılabiliyordu. Pohnpei Internet’e de erisebiliyordu, hatta www’de bir sayfası vardı. Bu açıdan Pohnpei yirminci

yüzyılı atlayarak, ara aşamaları yaşamadan, doğrudan yirmibirinci yüzyıla geçmiştir.

Şehirdeki araştırmalarımızı sürdürürken, Kolonia bize birçok kültürün, birçok katmanın üst üste yığıldığı bir arkeolojik alan görünümü verdi. Amerikan etkisi her yerde işaretlerini bırakmıştı (bu en çok Ambrose süpermarketinde, kendi mürekkepleri içine yatırılmış mürekkep balığı konserveleleriyle birlikte sergilenen spam ve diğer konserve etlerin bulunduğu bölümde hissediliyordu); ama bunun yanında, Pohnpei'lilerin O'Connell'in zamanında Mesenieng (rüzgârın gözü) dedikleri, kutsal ve büyümlü bir yer kabul ettikleri eski limanda ve köyde Japon, Alman ve İspanyol istilacıların daha belirsiz etkileri de farkediliyordu.

Şehrin 1850'lerde, O'Connell ayak bastıktan yirmi yıl sonra neye benzediğini hayalimizde canlandırmaya çalıştık. O zamanlar da hareketli bir yer olmalıydı, Pohnpei, Çin ve Avustralya'ya yeni ticaret yolları arayışındaki İngiliz gemilerinin, kısa bir süre sonra da Amerikalı balinacıların sıkça uğradığı adalardan biri olmuştu. Pohnpei'nin çekiciliği, gemi hayatının çileleri ve zorluklarıyla (bu zorluklar Melville'in 1840'larda gemiyi terketmesine yol açar) birleşince, birçok denizci burada kalmayı tercih etmiş, ve sahil kısa bir süre sonra 'beachcomber'larla* yeni bir renk kazanmıştı.³³ Beachcomber'lar beraberlerinde tütün, alkol, ateşli silahlar ve sokak kavgaları getirmişlerdi; alkölün etkisiyle alevlenen tartışmaların sonunda çoğu zaman silahlar konuşurdu. Böylece, 1850'lerdeki atmosfer Copperopolis ya da Amarillo'dakinden farklı değildi; gözalcı bir yaşam ve maceranın yanında (macerası Pohnpei'liler için değil, beachcomber'lar için geçerliydi tabii) şiddet olayları, fahişelik, sömürü ve suç oranı da artmıştı. Dış ülkelerden gelen, bu yabancıların bağışıklık açısından naif bir yapıda olan yerli halka bulaşıcı hastalıklar ve felaket getirmeleri kaçınılmazdı. 1854'te, Amerikalı balina avcılarının gemisi *Delta* sahile altı hasta gemici bıraktıktan sonra nüfusun yarısı çiçek salgınıyla kırıldı; bunu grip ve kızamık salgınları izledi.³⁴ 1880'lerde nüfusun yalnızca yedide biri

* Beachcomber: sahil tarayıcı; hayatını sahillerden topladığı enkaz ile kazanan kimse. (ç.n.)

hayattaydı; otuz yıl önce adaya gelmeye başlayan, sahilleri beachcomber'lardan temizlemeye, fuhuşu ve suç olaylarını ortadan kaldırmaya, adanın muhasara altındaki halkına tıbbi ve manevi yardım getirmeye kararlı İskoç, İngiliz ve Amerikalı misyonerler olmasaydı, kalanlar da belki bir süre sonra ölecekti.

Misyonerler Pohnpei'yi maddi açıdan kurtardılarsa da (ada, Melville'in Typee'sindeki gibi tümüyle mahvolmamıştı), bunun manevi bir bedeli oldu. Tüccarlar ve beachcomber'lar Pohnpei'yi yağmalamak ve sömürmek için bulunmaz bir yer olarak görmüşlerdi; misyonerler için ise ada başka bir bakımdan bulunmazdı: Burada basit, cahil kafirler İsa adına kurtarılmayı bekliyordu. 1880'de adadaki kiliselerin sayısı ondüzdü bulmuştu; bunlar yabancı bir mitolojiyi, ahlak ve inanç sistemini Hıristiyanlığa dönen ada halkına (bunların arasında birkaç kabile şefi de vardı) yayıyorlardı; Pingelap'a ve Mwoakil'e de misyonerler gönderilmişti. Buna karşılık yerliler, İspanya'daki Marranos'lar* gibi, eski dinlerinden kolay vazgeçmediler; ada halkının hemen tümü din değiştirdiği halde, eski ritüellerin, eski inançların çoğu değişmeden kaldı.

Beachcomber'lar ve misyonerler arasındaki mücadele sürerken, Almanya Caroline Adaları'nda sessiz sedasız bir imparatorluk kurmakla meşguldü; özellikle kopra denilen kurutulmuş hindistancevizi içi ticaretine hakim olmuşlardı. 1885'te Almanya, Pohnpei ve bütün Caroline adaları üstünde hak iddia etti; İspanya derhal bu iddayı geçersiz saydığını bildirdi. Papalık bölgenin İspanya'nın hakkı olduğuna karar verince Almanya çekildi, adalarda kısa süren bir İspanyol hegemonyası başladı. Bölgede İspanyol varlığına karşı şiddetli bir tepki oluştu, zaman zaman çıkan isyanlar derhal bastırıldı. Kolonistler Mesenieng bölgesindeki (şimdiki adı La Colonia) kuvvetlerini tahkim ettiler, garnizonlarının etrafına yüksek bir duvar ördüler. 1890'da bu duvar şehrin hemen tümünü içine alıyordu. Duva-

* Marranos: (İspanyolca 'domuzlar') 14. ve 15. yüzyıllarda engizisyon tehdidiyle din değiştiren ama eski geleneklerini koruyan İspanyol ve Portekiz Yahudilerini aşağılamak için İspanyollar tarafından verilen isim. Kuzey Portekiz'de bugün de Yahudi ritüellerini yerine getiren küçük bir topluluk yaşamaktadır. (ç.n.)

rın bir kısmı bugün de ayakta (büyük bölümü daha sonraki kolonistler ve müttefiklerin 1944'teki bombardımanı sırasında yıkılmıştır); bu duvar ve eski Katolik kilisesinin çan kulesi, yüz yıl önceki La Colonia hakkında bir fikir edinmemizi sağlar.

Caroline Adaları'ndaki İspanyol hakimiyeti İspanya-ABD savaşıyla sona erdi, Mikronezya'nın tamamı Almanya'ya dört milyon dolara satıldı (yalnızca Guam, Amerika'nın hakimiyetinde kaldı.) Pohnpei'yi kârlı bir sömürge olarak gören Almanlar burada büyük tarımsal projeleri hayata geçirdiler, doğal bitki örtüsünü yok edip hindistancevizi ağaçları ektiler, zorunlu işgücüsüyle yollar ve kamu binaları yaptırıldılar. Alman yöneticiler, artık Kolonia adını verdikleri şehire taşındılar.

Beklenen patlama 1910'da gerçekleşti; Sokeh bölgesindeki öfkeli halk despot bir kişiliği olan yeni Alman bölge yöneticisini, yardımcısını ve iki idareciyi öldürdü. Almanlar derhal bir misillemeye girişti: Bütün Sokeh halkının toprakları ellerinden alındı, birçokları öldürüldü ya da başka adalara sürüldüler, gençler Nauru adasındaki fosfat madenlerinde çalışmaya gönderildi. On yıl geçtikten sonra dönmeyi başaranlar yoksul ve acınacak haldeydi. Adada nereye gitsek, kuzeybatıda bütün heybetiyle yükselen Sokeh Kayası'nın etkisinden kendimizi kurtaramıyorduk – bu dev anıt zalim Alman istilasının ve mezarları şehrin hemen dışında bulunan isyancıların ümitsiz ayaklanmasının anısına dikilmişti.

Japon istilasını hatırlatan pek az şeyle karşılaştık; oysa bütün istilacılar arasında Kolonia'yı en çok değiştirenler Japonlar olmuştu. Bu harap ve ağırkanlı şehirde dolaşırken 1930'larda, Japon istilasının en civcivli günlerinde nasıl bir yer olduğunu hayal etmek güçtü. O tarihte onbin Japon göçmeni adanın nüfusuna katılmış, bir iş ve kültür merkezi haline gelen adada ticaret ve eğlence hayatı canlanmıştı (okuduğum kadarıyla bu dönemde adada yirmi lokanta, Japon tıbbını uygulayan onbeş dispensar ve yirmi genelev vardı). Pohnpei'liler bu zenginlikten pek nasiplerini alamadılar, Japonlardan kesin çizgilerle ayrılmış bir hayat sürdürdüler, Pohnpei'li erkeklerle Japon kadınları arasında her türlü temas kesinlikle yasaklandı.

İstilalar, kutsal değerlerin çiğnenmesi, dini inançların yok

sayılması ve sömürü, bölgenin fiziksel yapısından başka, burada yaşayanların kimliklerinde de silinmez izler bırakmıştır. Birkaç yüz mil ötede Yap adasında Colonia adında bir şehir daha vardır –Mikronezya'nın her yerinde Colonia'lar ve Kolonia'lar bulunur– birkaç yıl önce buranın yaşlı bir sakini, E.J. Kahn'ın sorusunu şöyle yanıtlamış: 'Zamanında İspanyol olmayı öğrendik, Alman olmayı öğrendik, Japon olmayı öğrendik, şimdi de Amerikalı olmayı öğreniyoruz – bundan sonra bizi neyin beklediğini kim bilebilir?'

*

Ertesi gün Greg'in botanikçi arkadaşı Bill Raynor ile birlikte yağmur ormanına doğru yola çıktık. Raynor iki meslektaşını da yanında getirmişti; bir büyücü–hekim olan Joakim, bölgedeki bitkiler ve geleneksel kullanımları hakkında derin bilgi sahibiydi, Valentine ise adanın coğrafi yapısı üstüne bir uzmandı; neredeyse her santimetrekareyi biliyor, bitkilerin nerede bulunacağını, ne zaman en iyi durumda olduklarını, ekosistemdeki diğer canlılarla olan ilişkilerini bize anlatıyordu. İkisi de sanki doğa uzmanı olarak doğmuşlardı; batıda olsalar doktor ya da botanikçi olurlardı.³⁵ Ama burada bilgileri başka bir gelenekle, bizimkinden daha somut ve daha az kuramsal bir gelenekle yoğrulmuştu, bildikleri halklarının bedensel, zihinsel ve manevi dengesiyle yakından ilişkiliydi, bu gelenekte büyü ve mit, insan ve çevresi birdi ve birbirinden ayrılmazdı.

Bill, Pohnpei'ye gönüllü bir Cizvit misyoneri olarak gelmişti, amacı yerlilere tarım yönetimi ve bitkilerin korunması gibi konuları öğretmekti. Bana anlattığı kadarıyla adaya ilk geldiğinde küstah bir tavır içindeydi, batının bilimini özümsemişti, buna karşılık, yerel büyücü–hekimlerin adadaki bitkiler hakkında çok geniş ve sistematik bir bilgiye sahip olduklarını görünce şaşırılmış, kibiri kırılmıştı. Bu insanlar mangrov bataklıklarından ve yosun yataklarından dağların tepesindeki cüce ağaçlara kadar onlarca farklı ekosistemi biliyor ve tanıyorlardı. Adadaki her bitki onlar için önemli ve kutsaldı; büyük çoğunluğunun sağaltıcı etkisi olduğuna inanılıyordu. Pohnpei'ye ilk geldiğinde Bill bu inançların çoğunu batıl itikat olarak yorumlamıştı, ama şimdi daha çok antropolojik bir bakışla düşünmeyi

tercih ediyordu, önceleri 'hurafe' diye küçümsediği bilgilerin son derece gelişmiş bir (Lévi Strauss'un deyişiyile) 'somut bilim' olduğuna, kendisinininkinden tümüyle farklı bir bilgiler ve ilkeler sistemi içerdiğine karar vermişti.

Adaya insanları eğitmek amacıyla gelen Bill, sonunda kendini başkalarını dinlerken ve öğrenirken buldu, bir süre sonra büyücü-hekimlerle hem dost, hem de meslektaş olarak farklı bir iletişim kurdu, bilgilerini, becerilerini ve tavırlarını onlarınkiyle bütünleştirdi. Pohnpei resmen nahnmwarkilerin mülkiyetinde olduğu için ve onların gönüllü işbirliği olmadan hiçbir şey yapılamayacağından böyle bir birlikteliğin elzem olduğuna inanıyor. Özellikle de Pohnpei'deki bütün bitkilerin özgül farmakolojik özelliklerinin saptanması amacıyla adanın bitkisel örtüsünü kapsayan geniş bir araştırma yapılması gerektiğine inanıyor. Bill'e göre bu araştırma bir an önce, bitkiler ve onlara ilişkin eski bilgiler yok olmadan yapılmalı.

Din konusunda da bir bakıma, aynı şey geçerli. Hıristiyanlığın herşeyden önce geldiğine inanan bir misyoner olarak adaya gelen Bill (kendi durumundaki birçok misyoner gibi) dine davet etmeye çalıştığı insanların ahlaki açıdan ne denli saf ve temiz olduklarını görünce şaşırılmış. Pohnpei'li bir kadına âşık olup evlenmiş, şimdi neredeyse bir kabile oluşturacak sayıda Pohnpei'li akrabası var, ayrıca adanın dilini de çok iyi konuşuyor. Onaltı yıldır burada yaşıyor ve ömrünün sonuna kadar adada kalmayı planlıyor³⁶.

*

Onsekizinci yüzyılda adaların kıt'alardan kopan kara parçaları, ya da belki de sualtına gömülen kıt'aların zirveleri olduğu (başka deyişle ada değil, anakaranın devamı olduğu) düşünülmüdü. En azından okyanuslardaki adalar için böyle bir devamlılığın söz konusu olmadığı, bunların okyanusun derinlerinden yanardağ olarak yükseldiği, hiçbir zaman anakaraya bağlanmadıkları, kelimenin gerçek anlamıyla *insulae*, tecrit edilmiş oldukları fikrini büyük oranda Darwin ve Wallace'a, onların adaların hayvan ve bitki örtüsü üstüne gözlemlerine borçluyuz. Onlar bize volkanik adalarda hayatın sıfırdan başladığını, üstlerindeki canlıların orada hayat bulduğunu ya da dı-

şarıdan geldiğini öğrettiler.³⁷ Darwin, bu yüzden adalarda belirli hayvan türlerinin tümüyle eksik olduğuna, söz gelimi birkaç yarasa cinsinden başka memeli bulunmadığına dikkat çekti.³⁸ Anakaralarla kıyaslanınca okyanus adalarının bitki örtüsü de epey kısıtlı – ama tohumlar ve sporlar daha kolay dağıldığı için hayvan türlerinden daha çeşitliydi. Böylece, beş milyon yıllık bir süreç boyunca, çeşitli bitkiler Pohnpei’de yeşerdi ve gelişti; yağmur ormanı Amazonlar’daki kadar zengin olmasa da en az oradakiler kadar görkemli ve güzeldi. Bu kendine özgü bir yağmur ormanıydı, buradaki bitkilerin çoğu yeryüzünün başka bir yerinde yoktu.

Sık bitki örtüsünün arasından geçerken Bill bize çeşitli bilgiler verdi: ‘Pohnpei’liler yediyüz farklı bitkiyi tanımış ve adlandırmışlardır, işin ilginç yanı, batılı bir botanikçi bu yediyüz bitkiyi aynı türe dahil ederdi.’ Bu bitkilerden yüz çeşidi yalnızca bu adaya mahsustu – Pohnpei’de gelişmişlerdi ve başka yerde bulunmuyorlardı.³⁹ Bu durum bitki türlerinin adından da kolayca anlaşılıyordu: *Garcinia ponapensis*, *Clinostigma ponapensis*, *Freycinetia ponapensis*, *Astronidium ponapensis* ve mahalli bir orkide olan *Galeola ponapensis*.

Pohnpei’nin kardeş adası Kosrae, üçyüz mil ötede çok güzel ve jeolojik yapısı itibariyle Pohnpei’yi andıran bir volkanik adadır. Bill, Kosrae’de de Pohnpei’dekine benzer bir bitki örtüsünün olmasının beklendiğini, gerçekten de her iki adada benzer bitki türlerinin bulunduğunu söyledi. Ne var ki, Pohnpei’de olduğu gibi, Kosrae’nin de endemik bir florası vardı. Jeolojik açıdan her iki ada da genç sayılırdı –Pohnpei yaklaşık beş milyon yaşındadır, daha sarp ve kayalık olan Kosrae ise iki milyon yaşında– ama bitki örtüsü büyük farklılıklar gösteriyordu. Aynı ekosistemde roller, farklı türler tarafından üstlenilmişti. Darwin Galapago’un komşu adalarında, benzer ama özgün yaşam biçimleri gördüğünde ‘hayretler içinde kalmıştı.’ Yolculuğu bittikten sonra geriye baktığında, bunun gözlemlerinin en önemlisi olduğuna, ‘o büyük olgunun –gizemlerin en gizemlisinin– yeryüzünde yeni canlıların oluşmasının’ ipucunu oluşturduğuna karar verdi.

Bill eğreltiyağacına, *Cyathea nigricans*'a işaret etti, iri gövdeli bu bitkinin boyu benim iki katımdı, tepesindeki uzun, eğri yaprakların bazıları tüylü bir asa ya da keman sapı gibi kıvrılıyordu. Bir başka eğreltiyağacının, *Cyathea ponapeana*'nın artık pek ender görüldüğünü ve yalnızca bulut ormanında yetiştiğini söyledi, ne var ki bu bitkinin adı bizi yanıltmamalıydı, adada endemik değildi, Kosrae'de de yetişiyordu (*Cyathea nigricans*'a da hem Pohnpei'de hem de Palau'da rastlanıyordu.) Joakim'in anlattığına göre eğreltiyağaçlarının odunu dayanıklı olmasıyla ünlüydü ve ev yapımında kullanılıyordu. Başka bir dev eğrelti, *Angiopteris evecta* bodur bir bitkiydi; dört metreye ulaşan yaprakları küt ve güdük gövdesinden çadır gibi kavislerle etrafa yayılıyordu; bundan başka ağaçların tepelerinde çapı bir metreden fazla kuşyuvası eğreltileri gördük – bu manzara bana Avustralya'nın büyülü ormanlarını hatırlattı. Valentine araya girdi; 'Yerliler bu kuşyuvası eğreltilerini alır, biber bitkisi sakau'nun üstüne koyarak birlikte büyümesini sağlarlar – bu ikisi, tehlik ve sakau, çok değerli bir armağandır.'

Bill bir kuşyuvası eğreltisinin alt gövdesinden sürgün veren narin kurdayağı yosunlarını gösterdi; bir üsbitken bir başka üsbitkenin üstünde büyüyordu. Joakim bunların da geleneksel hekimlikte kullanıldığını söyledi (tıp öğrencisiyken bunların sporlarını, kurdayağı tozunu lastik eldivenlerde kullandığımızı anımsadım – daha sonra tahriş edici ve karsinojen oldukları anlaşılmıştı). Ama belki de en tuhafları –Bill bunu bulmak için çok uğraştı– son derece narin, yanardöner mavimsi–yeşil renkte, zarlı bir eğrelti olan *Trichomanes*'ti. 'Işıktaki parladığı söylenir,' diye ekledi. 'Çoğunlukla adanın doruklarında, cüce ormanın yosun kaplı ağaçlarının gövdelerinde büyür. Aynı ad, didimwerek, ışıklı balıklar için kullanılır.'⁴⁰

Yerel bir palmiye olan *Clinostigma ponapensis*'i de Bill gösterdi – burada fazla rastlanmıyordu, ama yukarıdaki palmiye ormanlarında başat olan bitkiydi. Valentine bize bu palmiyenin, kotop'un, Pohnpei'yi istilacı Kosrae savaşılarından nasıl koruduğuna ilişkin eski bir hikâyeye anlattı – dağın yamacında yüzlerce palmiyeyi ve açık renkli çiçeklerini gören istilacılar, bunları erkeklerin amber çiçeğinin kabuklarından yapılan etek-

lerine benzetmişler. Adanın çok iyi korunduğunu düşünerek geri çekilmişler. Böylece, kazların Roma'yı kurtardığı gibi koptop'lar da Pohnpei'yi kurtarmış.

Bill kano yapımında kullanılan bir düzine ağaca dikkatimizi çekti. 'Geleneksel olarak bu kullanılır, Pohnpei'liler buna dohng der... ama hafiflik ve büyüklük önemliyse bunu, sadak'ı kullanacaksınız.' İşaret ettiği sadak ağacı otuz metreden yüksekti. Ormandan harika kokular geliyordu; tarçın ağaçlarının kokulu kabukları, yerel koahnpwil ağaçlarının güçlü, reçineli özleri etrafa hoş rayihalar yayıyordu. Joakim bunların adaya özgü ve çok yararlı ağaçlar olduğunu, adet kanamalarında, dizanteride, ateş yakmakta yararlanıldığını açıkladı.

Ormana girdiğimizde inceden yağmaya başlayan yağmur giderek güçlenmiş, yol bir çamur deryasına dönmüştü. İstemediğimiz halde dönmek zorunda kaldık. Bill ormandan aşağıdaki su yollarına akan dereler hakkında yorum yaptı: 'Eskiden bunlar tertemiz, neredeyse saydamdı. Bir de şimdi bakın, bulamık ve kahverengi.' Bill'e göre bu durumun suçlusu sakau yetiştirmek amacıyla dik yamaçlardaki ağaçlık arazileri dümdüz eden -ve ormanlar devlet korumasında olduğu için yasadışı bir iş yapan- yerlilerdi. 'Ben sakau'ya karşı değilim,' dedi Bill, 'ona büyük saygım var... bizi bir arada tutan, törelerimizde yeri olan bir bitki - ama onu yetiştirmek için ormanları katletmek çılgınlık.'

*

Pingelap'ta sakau bulunmaz; Cemaat Kilisesi alkolün yanında sakau'yu da yasaklamıştır. Buna karşılık Pohnpei'de, bir zamanlar yalnızca kraliyet ailesinin içebildiği bu içkiyi neredeyse herkes tüketmektedir (hatta bir ara buradaki halkın uyuşukluğunu sakau'ya bağlamıştım); Cemaat Kilisesi'nden daha hoşgörülü olan Katolik Kilisesi, sakau'yu bir ayin içkisi olarak benimsemiştir.⁴¹ Şehirde sakau barlarıyla karşılaşmıştık, kırsal bölgelerde de üstleri yaprak damlı açık hava barları her yerde göze çarpıyordu. Ortalarında daire ya da yarı daire biçiminde bir değirmen taşı (Pohnpei'liler buna peitehl diyorlar) bulunan bu barlardaki sakau'nun tadına bakmaya biz de hevesliydik.

Bölgedeki hekimlerden biri ve Greg'in arkadaşı olan May

Okahiro, bizi o akşam geleneksel bir sakau törenine davet etti. Bulutsuz bir geceydi, bayan May'in evine gün batımında ulaştık, Pasifik'e bakan verandasında iskemlelere kurulduk. Yapılı, sıırım gibi Pohnpei'li delikanlılar ellerinde biber kökleri ve amber çiçeği ailesinden bir bitkinin yapışkan iç kabuğundan bir demetle geldiler – avluda onları iri bir peitehl bekliyordu. Kökleri kesip küçük parçalara ayırdılar, sonra, Nan Madol'dan dönerken denizin ötesinden duyduğumuz seslere benzeyen karmaşık, aksak bir ritimle bu parçaları ağır taşlarla dövmeye başladılar; çıkardıkları ses hemen dikkati çekiyor ve insanı ipnotize ediyordu, bir nehrin akışı gibi hem tekdüze hem de sürekli değişen bir sestir. Adamlardan biri kalkıp temiz su getirdi, ağır ağır dökerek değirmendeki hamuru ıslattı, ötekiler karmaşık ve inişli çıkışlı ritimlerine devam ettiler.

Kökler artık iyice yumuşamış, sütünü bırakmış, hamur sıkıca sarılmış ve uzun bir rulo haline getirilen parlak, lifleri sağlam amber kabuğunun içine konmuştu. Rulo iyice sıkıldı, sıkıldı ve sonunda uçlarından yapışkan bir sıvı ağır ağır akmaya başladı. Sakau bir hindistancevizi kabuğunda dikkatle toplandı, ve ilk kadeh bana ikram edildi. Görüntüsü mide bulandırıcıydı – gri, yapışkan ve bulanık – ama tinsel etkilerini düşünüp ağzımdan yuvarladım. İstiridye gibi kolayca boğazımdan kayarken dudaklarımı uyuşturdu.

Kabuktan biraz daha sakau sıkıldı ve ikinci bir kadeh dolduruldu – bu kez Knut'a ikram edildi. Knut daha zarif bir hareketle avuçlarını yukarı açarak ellerini bitişirdi ve kadehi aldı, sonra sıvıyı mideye indirdi. Kadeh oniki kez boşaltılıp yeniden dolduruldu, herkes sıraya riayet ederek birer kere içti. Tekrar bana döndüğünde sakau seyrelmişti. Çok da üzülmedim, üstüme bir rahatlık, bir gevşeme geldi, ayakta duramadım ve bir iskemleye oturdum. Benzer belirtiler diğer konuklarda da görülmüyordu – ama bu beklenen bir etkiydi ve iskemleler bunun için konmuştu.

Akşam yıldızı ufkun üstünde, gecenin eflatuna çalan renğinde parlıyordu. Yanımda oturan Knut da yukarı baktı ve kutup yıldızı Vega'yı, hemen üstündeki Arkturus'u gösterdi. 'Bunlar Polinezyalıların,' dedi Bob, 'proalarıyla uzayın derin-

liklerine yelken açarken yön buldukları yıldızlar.' O konuşurken uzun yolculukların, beşbin yıllık yolculukların görüntüsü gözlerimin önünden geçti. Gecenin karanlığında, göğün altında okyanusa karşı otururken adanın tarihinin, bütün tarihin bize doğru yaklaştığını hissettim. Pohnpei bir gemiydi – May'ın evi dev bir fener gibiydi, üstünde bulunduğumuz kayalık çıkıntı geminin pruvasıydı. Yanımdakilere bakarak, 'Ne dost insanlar bunlar,' diye düşündüm. 'Tanrı cennetinde, ve herşey yolunda!'

Bu yağlı ballı, hoş ve tatlı düşünce akışı, benim her zaman ki endişeli, şikâyetçi zihin yapıma uymuyordu – yüzümde kibâr, biraz bön bir tebessüm olduğunu farkettim. Diğer konuklara baktım, onların yüzünde de aynı tebessüm vardı. O zaman kafamızın iyi olduğunu anladım, ama bu tatlı, yumuşak bir duygulanmaydı, kendimizle daha çok yakınlaştığımızı hissettim.

Bir kez daha gökyüzüne baktım, aniden tuhaf bir yer değiştirme, bir yanılsama oluştu; gökyüzünde yıldızları değil, yıldızlara asılmış bir gökyüzünü gördüm; Joyce'un 'yaş gece mavisî meyvesine asılan cennetağacı yıldızlarını' görür gibi oldum.⁴² Bir saniye sonra herşey 'normal'e döndü. Görme korteksimde tuhaf birşeyler olduğuna karar verdim, belki görsel bir kayma, arkaplanla öndeki manzara yer değiştirmişti – yoksa bu daha üst bir seviyede, kavramsal ya da metaforik bir kayma mıydı? Gökyüzü şimdi kayan yıldızlarla dolmuştu – bunun korteksimdeki titremeden kaynaklandığına karar vermiştim ki, Bob 'Bakın, yıldız kayması!' diye haykırdı. Gerçek, metafor, yanılsama, sanrı, hepsi içiçe geçti ve birbirine karıştı.

Ayağa kalkmaya çalıştım, ama yapamadım. Önce dudaklarım karıncalandı ve uyuştı, sonra bütün vücudum ağır ağır uyuşmaya başladı, artık kollarımın ve bacaklarımın nerede olduğunu, onları nasıl hareket ettireceğimi bilemiyordum. Bir anlık panikten sonra bu duygulanmaya kendimi bıraktım –ürkütücü bir kontrolsüzlük olarak da algılanabilecek bu duygulanım, onu kabul ettiğim andan itibaren tatlı, yüzüyormuş hissi uyandıran bir yükselmeye dönüştü. İçimdeki nörolog harekete geçti ve 'Mükemmel!' diye düşündüm. 'Bu konuda çok şey okudum, şimdi kendim tecrübe ediyorum. Dokunma duyusu

yokoluyor, uyarılara tepki vermiyorum – deafferentasyon böyle bir şey olmalı.’ Yanımdakiler iskemlelerinde hareketsiz oturuyordu, belki onlar da yükselmişlerdi, belki de uyuyakalmışlardı.

O gece hepimiz derin ve rüyasız bir uyku uyuduk, ertesi sabah taze ve berrak bir kafayla, canlanmış olarak kalktık. Bilişsel ve duygusal açıdan temizlenmiştik – ama gözlerim hâlâ oyunlar oynuyordu, bunu sakau’nun etkisinin bölük pörçük devam etmesine yordum. Erkenden kalktım ve defterime şunları yazdım:

Mercanların üstünde yüzüyorum. Dev midyelerin dudakları bütün görme alanımı kaplıyor ve orada kalıyor. Aniden mavi bir alev. Alevden ışıklı kabarcıklar dökülüyor. Düşen kabarcıkların sesini gayet net duyuyorum; sonra bu sesler yükseliyor, bütün işitme sistemimi kaplıyor. İşitiğim şeyin kalp seslerim olduğunu fark ediyorum. Motor hareketlerimde ve desen gücümde bir rahatlama var. Kendimi denizin dibinden, midyenin dudaklarından, düşen kabarcıklardan sıyrıp yazmaya devam ediyorum. Her zamanki yazışım değil bu, hızla birşeyler çiziktiriyorum, İngilizceden çok çivi yazısını andırıyor. Kalemim kendi gücüyle hareket ediyor sanki –bir kez yazmaya başladım mı durdurmak zorlaşıyor.

Bu etkiler Knut’la paylaştığım kahvaltıda da devam ediyor.⁴³ Bir tabak ekmek, ama eklemek gri renkte. Sert, parlak bir ekmeğin bu, sanki üstüne boya ya da sakau’nun kalın, parlak, gri sıvısı sürülmüş gibi. Sonra da nefis likörlü çikolatalar – Nan Madol’daki sütunlar gibi beşgen, altıgen biçimleri var. Masamızdaki çiçekten hayalet yapraklar fışkırıyor, çiçeğin etrafını haleliyor; yerinden alındığı zaman ardında hafif kırmızı bir iz bıraktığını gözlemliyorum. Bir palmye sallandığında, bir dizi durağan resim görüyorum, yavaşlatılmış film gibi, sürekliliği kaybolmuş. Şimdi de, çeşitli imgeler, sahneler önümdeki masada canlanıyor; Pingelap’a ilk gelişimiz, ormandan fırlayıp gülüşen çocuklar; balıkçının kepçesinin sular taşan çemberi, içinde

kıvranan, yanardöner renkli bir uçanbalık var; gözünde göz-
lülle tepeden aşağı koşarak 'Görüyorum, görüyorum!' diye
haykıran çocuk. Sonra, yıldızların arasında bir silüet; üç adam
bir peitehl'in etrafında sakau dövüyorlar.

*

O akşam, ayrıldığımız için üzgün, eşyalarımızı topladık.
Bob doğrudan New York'a gidiyordu, Knut birkaç yere daha uğ-
radıktan sonra Norveç'e dönecekti. Bob ve ben önceleri Knut'u
sevimli, biraz içine kapanık bir bilgin olarak kabullenmiştik – az
rastlanan görsel bir duruma sahipti ve bu durumun uzmanıydı.
Şimdi, birlikte birkaç hafta geçirdikten sonra, başka boyutlarının
da farkına varıyorduk: tükenmez bir merakı ve alışılmadık tut-
kuları vardı (tramvaylar ve dar raylı demiryolları üstüne uz-
mandı, bu konuda derin bilgiye sahipti), mizah ve macera duy-
gusu gelişmişti, ortama neşeyle uyum sağlıyordu. Özellikle böy-
le bir iklimde akromatopsinin doğurduğu zorlukları bildiğimiz-
den –en önemlileri ışığa duyarlılık ve ayrıntıları görememeydi–
Knut'un kararlılığına, yeni bir ortamda kendini idare etmedeki
cesaretine, gözündeki bozukluğa rağmen her yeniliğe açık olu-
şuna hayran kaldık (belki de becerikliliği ve yanılmaz yön duy-
gusu bu bozukluğu ikame etmek için gelişmişti.) Üçümüz, veda
anını olabildiğince uzatmak için, geceyarısına kadar oturduk ve
Greg'in verdiği bir şişe cini bitirdik. Knut, Emma Edward'ın Pin-
gelap'ta ona verdiği deniz kabuğu kolyesini çıkardı, elinde evi-
rip çevirerek gezi hakkındaki düşüncelerini anlattı: 'Akromatop-
lardan oluşan bir toplum görmek bütün bakış açımı değiştirdi.
Geçirdiğim onca tecrübeden hâlâ başım dönüyor. Bu hayatımda
yaptığım en heyecanlı ve ilginç yolculuk oldu.'

Aklında en çok yer eden anıyı sorduğumda şöyle yanıtladı:
'Pingelap'ta gece balık avı... harikulade bir şeydi.' Sonra rüya-
daymış gibi ekledi: 'Ufuktaki bulut kümeleri, berrak gökyüzü,
ışığın azalması ve karanlığın artması, mercan kayalıklarına çar-
pan ışıltılı sular, samanyolunun görkemli yıldızları, fenerlerin
ışığında, suların üstünde uçan balıklar.' Bir gayretle kendini
balık avından kurtardı ve ekledi: 'Balıkları takip etmek ve ağa
doldurmak benim için çok kolay – belki ben doğuştan bir gece
balıkçısıyım!'

Peki, Pingelap gerçekten bir renkkörleri adası, hayalimde kurduğum, Wells'in adasına benzer bir yer miydi? Böyle bir ada, tam anlamıyla, yalnızca akromatoplardan oluşmalı ve kuşaklar boyunca dünyayla ilişkisi kesilmiş olmalıydı. Pingelap adasında ya da Pingelaplıların yaşadığı Mand'da böyle bir durum olmadığı açıktı, buralarda yaşayan akromatoplar nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan normallere karışmışlardı.⁴⁴

Yine de, Pingelap ve Pohnpei'de rastladığımız akromatoplar arasında –yalnızca aile bağlarından kaynaklanmayan, görsel ve bilişsel anlamda– bir hısımlık, benzerlik vardı. Aralarında sıkı bir anlayış ve duygu ortaklığı kuruluyor, aynı dili ve algıları paylaşıyorlardı; Knut da derhal onların duygu alanına girmişti. Ayrıca Pingelap'ta herkes, renkkörü olanlar ve olmayanlar maskun'un ne olduğunu bilir, sorunun yalnızca renkkörlüğü olmadığını, bu kişilerin parlak ışıktan acı çektiklerinin ve ince ayrıntıları göremediklerinin farkındadırlar. Pingelap'lı bir bebek gözlerini kısıp ışıktan uzak durduğunda, en azından onun görsel dünyasını, özel ihtiyaçlarını ve gücünü anlayan kültürel bir çevreye, hatta bu bozukluğu açıklayacak mitlere sahiptir. Bu bakımdan Pingelap bir renkkörleri adasıdır. Burada maskunlu olarak doğan kimse kendini toplumdaki uzak, anlayışsız insanların arasında hissetmez, ki doğuştan akromatop olanların dünyanın başka yerlerinde karşılaştıkları muamele budur.

*

Knut ve ben, dönüş yolunda ayrı ayrı Berkeley'e uğradık ve akromatop muhabir Frances Futterman'ı ziyaret ederek ona renkkörleri adasında gördüklerimizi anlattık. Özellikle Knut ve Frances sonunda karşılaştıkları için çok sevinçliydim; Knut daha sonra bana bunun 'Unutulmaz, son derece yaratıcı' bir karşılaşma olduğunu söyledi, 'konuşacak, birbirimizle paylaşacak o kadar çok şey vardı ki, heyecanlı çocuklar gibi saatlerce, hiç durmadan konuştuk.'

Toplumumuzdaki birçok akromatop gibi Frances de ciddi sorunları olan bir özürlü gibi büyümüştü. Durumuna göreli olarak erken bir tanı koyulmuşsa da, yeterli görsel araçlardan mahrumdu, mümkün olduğunca dışarı çıkmamaya, parlak ışıkla karşılaşmamaya zorlanmıştı. Akranları ona anlayışlı dav-

ranmamış, kendilerinden uzak tutmuşlardı. Belki de en önemlisi, dünyaya ilişkin deneyimlerini paylaşacak, onu anlayacak, ona benzeyen biriyle karşılaşmamıştı.

Bu yalıtılmışlık hep böyle devam mı edecek? Coğrafi açıdan ayrı yerlerde olsalar da ortak deneyim, bilgi, duyarlık, bakış açısıyla bir araya gelen bir akromatoplar toplumu oluşamaz mı? Gerçek bir renkkörleri adası olmasa bile, kavramsal ya da metaforik bir ada kurulamaz mı? Frances Futterman bu duygu ve düşüncelerle 1993'te bir Akromatopsi Ağı kurdu, ülke çapında ve bütün dünyada akromatopların birbirlerini bulabilecekleri, iletişim kurabilecekleri, düşüncelerini ve deneyimlerini paylaşabilecekleri aylık bir bülten yayınlamaya başladı.

Frances'in kurduğu ağ ve bülten –ve şimdi de Internet'te bir Web sayfası– gerçekten başarılı olmuş, coğrafi uzaklıkları ve farklılıkları ortadan kaldırmıştır. Bütün dünyada –Yeni Zelanda'da, Galler'de, Suudi Arabistan'da, Kanada'da, şimdi de Pohnpei'de– yüzlerce kişi bu ağa dahil edilmiştir, Frances hepisiyle telefon, mektup, faks, internet aracılığıyla temas kurmaktadır. Belki de bu yeni ağ, bu siberuzay adası, renkkörlerinin gerçek adasıdır.

İKİNCİ KİTAP
SİKAD ADASI

to Rota

PHILIPPINE SEA

PACIFIC OCEAN

GUAM

U S Military Installions

Nuclear Weapons Depot

0 ————— 5
Kms.

0 ————— 5
Miles

Reefs

Guam

Herşey, 1993 başlarında bir telefon konuşmasıyla başladı. 'Dr. Steele arıyor,' dedi Kate. 'John Steele, Guam'dan.' Yıllar önce Toronto'dan John Steele adında bir nörologla temasım olmuştu – bu aynı kişi olabilir miydi? Eğer oysa, neden Guam'dan arıyordu? Ahizeyi tereddütle elime aldım. Arayan kişi kendini tanıttı, gerçekten de tanıdığım John Steele idi, şimdi Guam'da oturduğunu, on iki yıldır orada yaşadığını ve çalıştığını söyledi.

1950'lerde ve '60'larda Guam'ın nörologlar için özel bir anlamı vardı, o günlerde Guam halkının, başka deyişle Chamorroların litiko-bodig adını verdiği, adaya özgü, ender görülen bir hastalık hakkında birçok makale yayımlanmıştı. Hastalık, çeşitli şekillerde ortaya çıkabiliyordu –bazen amyotropik lateral sklerosis'i (ALS ya da motor nöron hastalığı) andıran ilerlemiş felç görünümünde 'litiko', bazen de zaman zaman erken bunamanın eşlik ettiği, parkinsona benzer bir durum olan 'bodig' tablosuyla kendini gösteriyordu. Dünyanın dört köşesinden gelen meraklı araştırmacılar Guam'da bu esrarengiz hastalığı anlamaya çalışmışlardı. Ama nedense hastalık bütün araştırmacılara direndi, başarısızlıklar ilk heyecanın sönmesine neden oldu. Yirmi yıldır litiko-bodig'den söz edildiğini duymadığımdan, hastalığın sessizce ve nedeni anlaşılmadan ortadan kalktığı sonucuna varmıştım.

John, durumun hiç de düşündüğüm gibi olmadığını anlattı. Bugün de yüzlerce litiko-bodig'li hastası vardı; hastalık hâlâ

son derece aktifti ve açıklanamıyordu. Araştırmacılar gelip gitmiş, pek azı Guam'da uzun süre kalmıştı. Ne var ki adada geçirdiği oniki yıldan, tedavi ettiği yüzlerce hastadan sonra onu en çok şaşırtan şey, belirtilerin tuhaflığı, büyük bir çeşitlilik göstermesi, her vakanın ötekinden farklı olmasıydı. Bu farklılıklar ona Birinci Dünya Savaşı'ndaki ensefalitis letarjika salgınından sonra yaygınlaşan post-ensefalitis sendromlarını hatırlatıyordu.

Sözgelimi bodig'in klinik tablosu, katatoniye varan ama pek katlaşma ve titreme görülmeyen derin bir hareketsizlik haliydi. Bu hareketsizlik, hastaya en küçük dozda L-DOPA verildiğinde aniden kayboluyor ya da tam aksi bir patlamaya dönüşüyordu – John'a göre bu durum *Awakenings*'de post-ensefalitik hastaları tanımlarken yaptığım açıklamaya çok uyuyordu.

Bugün bu post-ensefalitik sendromların hemen hepsi yokolmuştur. New York'ta 1960 ve '70'lerde (çoğu yaşlı) büyük bir post-ensefalitik hasta grubuyla çalıştığım için çağdaş nörologlar arasında onları gören çok az kişiden biriydim.⁴⁵ Bu yüzden John, Guam'daki hastalarını görmem konusunda ısrar ediyordu, böylece kendi hastalarımın onunkiler arasında doğrudan bir karşılaştırma yapabilecektim.

Benim post-ensefalitik hastalarımı etkileyen parkinson, virüs kökenliydi; Filipinler'de ve başka bölgelerde kalıtsal parkinson vakaları, Şili'deki manganez madenlerinde çalışanlar arasında zehirlenmeye bağlı parkinson, MPTP kullananlar arasında 'donmuş keşler' denilen, orta beyinleri tahrip olmuş kişilerin oluşturduğu vakalar gibi zehirlenme kaynaklı olduğu öne sürülen parkinson vakalarına da rastlanmıştır. 1960'larda, litiko-bodig'in de zehirden kaynaklandığı, adadaki sikad ağaçlarının tohumlarının yenmesiyle hastalığın edinildiği öne sürülmüştü. Bu egzotik varsayım altmışlı yılların ortasında, ben nöroloji ihtisasımı yaparken büyük gürültü koparmıştı – ben özellikle etkilenmişim çünkü bu ilkel bitkiyi, çocukluk günlerime uzanan bir tutkuyla seviyordum. Gerçekten de muayenehanemde üç küçük sikad bulunur – bir *Cycas*, bir *Dioön*, ve bir *Zamia*; üçü de masamın etrafındadır (Kate'in masasının yanında bir *Stangeria* bulunur)– John'a bunu da anlattım.

'Burası sikad cenneti, Oliver!' diye haykırdı. 'Bütün adayı kaplamış durumdalar; Chamorroolar onların tohumundan yapılan bir unu yemeye bayılırlar – fadang ya da federiko adını vermişler... Bunun litiko-bodig'le ilgisi başka bir konu. Kuzeyde, kısa bir uçak yolculuğu mesafesindeki Rota'da el değmemiş sikad ormanları bulabilirsin, çok gür, çok vahşi ormanlar, Jura çağına dönmüş gibi olacaksın.

'Hangi kimliğinle gelirsene gel, burayı seveceğine eminim. Adada dolaşıp sikadları görür, hastaları ziyaret ederiz. Kendine nöro-sikadolog ya da sikado-nörolog diyebilirsin –ne dersene, Guam'da ilk kez böyle bir şey olacak!'

*

Uçak havaalanının üstünde daireler çizerek alçalırken, adaya ilk kez baktım – Pohnpei'den çok daha büyüktü ve dev bir ayak gibi uzundu. Adanın güney ucunda uçtuğumuzda, yukarıdan tepelerin arasına gizlenmiş Umatak ve Merizo köylerini görmüştüm. Yüksekten bakınca, adanın kuzeydoğu bölgesinin tümüyle bir askeri kampa dönüştürüldüğü anlaşılıyordu, yere inerken Agana'nın gökdelenleri ve görkemli otoyolları karşımda hızla yükseldi.

Terminalde her yönden gelen bir kalabalık kaynıyordu; Chamorrooların, Hawaiiilerin, Palauluların, Pohnpeililerin, Marshalllıların, Chuukluların ve Yaplıların yanında Filipinliler, Koreliler ve çok sayıda Japon. John gümrük memurlarının arkasında duruyordu, uzun boyu, soluk sarı saçları, sıhhatli ve kırmızı yüzüyle kalabalıkta hemen dikkati çekiyordu. Görebildiğim kadarıyla bütün havaalanında takım elbise ve kravatlı tek kişiydi (çoğunluk parlak renkli tişörtler ve şortlar giyiyordu.) 'Oliver!' diye haykırdı. 'Guam'a hoşgeldin! Seni görmek ne güzel! Island Hopper'dan sağ çıktın demek!'

Havaalanının buharlı atmosferinden çıkıp John'un üstü açık beyaz arabasına yürüdük. Agana'nın eteklerinden dolaştık, adanın güneyine, John'un yaşadığı Umatak köyüne doğru ilerledik. Havaalanında biraz bunalmışım, ama şimdi güneye giderken oteller, süpermarketler ve Batı uygarlığının gürültüleri kesildi ve kendimizi ılımlı bir havada, önümüzde dalga dalga açılan kırlarda bulduk. Adanın en yüksek noktasındaki

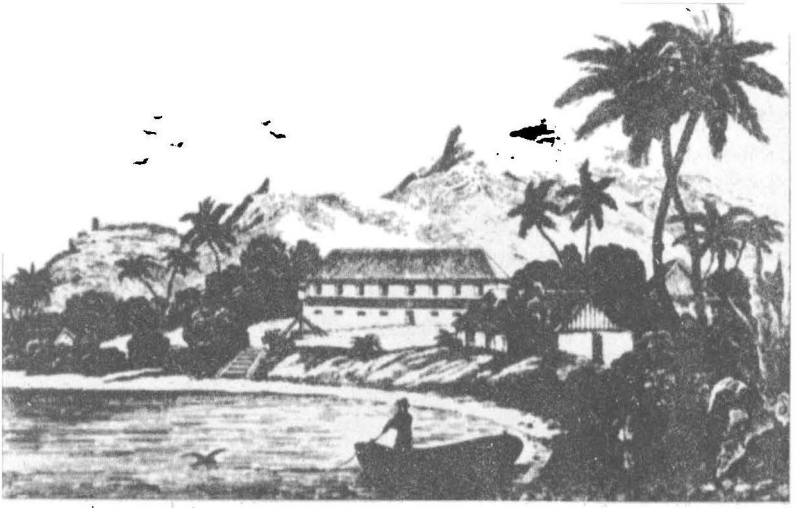
Lamlam Dağı'nın eteklerinden yukarı tırmanırken hava soğudu. Manzarayı görebileceğimiz bir noktada durduk, arabadan indik ve kaslarımızı gerdik. Çevremiz yeşil bayırlarla doluydu, tepede, dağın zirvesinde ağaçlar kalın bir perde oluşturuyordu. 'Şurada, koyu renkli yaprakların önündeki parlak yeşil benekleri görüyor musun?' dedi John, 'Bunlar yeni yapraklarıyla sikkadlar. Sen *Cycas Revoluta*'ya alışmışsındır, şu her yerde gördüğün sert yapraklı, bodur Japon sikkadına. Ama buradaki çok daha büyük, buraya özgü bir tür, *circinalis* – uzaktan palmiye gibi görünüyorlar.' Dürbünümü çıkarıp keyifle ağaçlara baktım, sikkad adasına bu uzun yolculuğu yaptığımıza memnundum.

*

Yeniden arabaya bindik, birkaç dakika daha ilerledik, sonra John, son tepeyi aşarken yine durdu. Önümüzde, parlak güneşin altında Umatak Körfezi uzanıyordu, Magellan 1521 baharında gemilerini burada demirlemişti. Köy suyun kenarında, çevresindeki binaların tepesinden yükselen beyaz bir kilisenin etrafına kurulmuştu, körfeze inen bayırda nokta nokta evler görünüyordu. 'Bunu belki bin defa gördüm,' dedi John, 'ama hiç bıkmadım. Hep ilk gördüğümdeki kadar güzel.' Hava alanında beni karşıladığında hem giysilerinde hem de tavrında bir resmiyet vardı, ama şimdi, Umatak'a bakarken başka bir yönü ortaya çıktı. 'Adaları her zaman sevmişimdir,' dedi, 'Arthur Grimble'in *A Pattern of Islands*'ını okurken –kitabı biliyor musun?– Pasifik'te bir adada yaşamazsam mutlu olmayacağımı anlamıştım.'

Tekrar arabaya bindik, kıvrılarak körfeze doğru inmeye başladık. Bir ara John yine arabayı durdurdu ve yüksek bir bayırdaki mezarlığı işaret etti. 'Umatak bütün adada litiko'nun en çok görüldüğü yer,' dedi, 'son durak burası oluyor.'

Büyük, iki ayaklı –gösterişli, aşırı süslü, şaşırtıcı– bir köprü yolu küçük bir derenin üstünden karşıya taşıyordu. Tarihini ya da işlevini bilmiyordum; Arizona'da Londra Köprüsü'nü görmek kadar tuhaf bir şeydi bu – ama bütün canlılığıyla karşımızda beliren bu yapının eğlenceli, neşeli bir yanı vardı. Köye girip ağır ağır ilerlerken yanından geçtiğimiz insanlar John'a el sallıyor, onu selamlıyorlardı, böylece bütün sıkıntısının geçtiği-

Ondokuzuncu yüzyıl başlarında Umatak

ni hissettim – rahatlamış, kendi ortamına kavuşmuş görünüyordu.

John'un köyün biraz kenarında, palmiye ve muz ağaçlarının, sikadların gölgesinde alçak, rahat bir evi var. İsteddiği anda çalışma odasına çekilip kitaplarına gömülebiliyor – bir dakika sonra da hastalarıyla ya da dostlarıyla beraber oluyor. Son tutkusu arıcılık; evin yanında tahta kutularda arı kovanları duruyordu, araba yanaşırken arıların vızıltısını duydum.

John çay yapmak için içeri gittiğinde kitaplarına göz attım. Oturma odasında, kanepenin arkasında bir Gauguin kopyesi görmüştüm, çalışma odasında gözüme ilk çarpan şey, *Annals of Neurology* dergilerinin arasına sıkıştırılmış, Gauguin'in *Intimate Journal*'ı oldu. Bu dergiyle kitabın birlikteliği çarpıcıydı: John kendini nörolojik bir Gauguin gibi mi görüyordu? Oda yüzlerce kitap, yayın ve Guam'ın eski baskı resimleri, özellikle İspanyol işgalinden tablolarla doluydu – hepsi karmakarışık bir halde, nöroloji kitapları ve notlarıyla birlikte ortada duruyordu. Ben bunlara bakarken John odaya girdi, elinde bir demlik çay ve mor renkli, tuhaf bir şekerleme vardı.

'Bunun adı Ube,' dedi. 'Burada çok sevilir. Bölgede yetişen mor yamlardan yapılıyor.' Hiç böyle patates püresi dokusunda

bir dondurma görmemiştim, rengi de olağanüstüydü; ama serin ve tatlıydı, yedikçe tadını daha çok beğendim. Kütüphanesinde çay içer ve Ube yerken John kendinden söz etti. Tıp eğitimi Toronto'da tamamlamıştı (oradayken, bundan yirmi yıl önce, çocuk migreni ve kimi zaman ona eşlik eden görsel sınırlar hakkında mektuplaşmıştık). Yirmili yaşlarında ihtisasını yaparken, o ve meslektaşları önemli bir nörolojik durum keşfetmişlerdi (progresif supranükleer felç, şimdiki adı Steele-Richardson-Olszewski sendromu). Lisansüstü çalışmalarına İngiltere ve Fransa'da devam etti, parlak bir akademik kariyerin başlangıcındaydı. Ama aynı zamanda farklı bir arayış içindeydi, babası ve büyükbabası gibi uygulamalı hekimlik yapmak istiyordu. Birkaç yıl daha Toronto'da öğretmenlik ve hekimlik yaptı, sonra, 1972'de Pasifik'e gitti.

John'u çok heyecanlandıran kitabın yazarı Arthur Grimble, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Gilbert ve Ellice adalarında bölge sağlık sorumlusuydu, onun bu adalardaki hayatına ilişkin öyküleri okuduktan sonra John, Mikronezya'ya gitmeye karar verdi. Elinde olsa, Grimble gibi Gilberts adalarına gidecekti – bu adalar isimlerini (Kiribati'ye) değiştirirler de, ticaret ve modernizasyondan uzak, pek değişmeden kalmışlardı. Ne var ki Gilberts adalarında tıp alanında açık kadro yoktu, bu yüzden John, Marshall adalarına, Majuro'ya gitti. 1978'de oradan Pohnpei'ye geçti, bu volkanik bir adada ilk göreviydi (Maskunu, Pingelap'lılar arasında yaygın olan kalıtsal renkkörlüğünü burada öğrendi, Pingelap'ta geçirdiği zaman süresince bazı maskunluları tedavi etti). Sonunda, 1983'te, Marshall Adalarını ve Caroline Adalarını dolaştıktan sonra Mariana Adalarına ve Guam'a geldi. Buraya yerleşmeyi, bir taşra doktorunun sakin hayatını yaşamayı, çevresindeki toplumla daha yakın bir ilişki içinde olmayı kurmuştu – yine de Guam hastalığının esrarını onun çözebileceği fikri aklından hiç çıkmamıştı.

Önce gürültülü, batılılaşmış Agana kentine yerleşti, sonra Umatak'a taşınmak için içinde zaptedilmez bir arzu duydu. Chamorrolarla ve onların hastalıklarıyla uğraşacaksa onlarla birlikte oturmalı, Chamorro yemeği yemeli, Chamorro âdetlerini uygulamalı, bir Chamorro gibi yaşamalıydı. Ayrıca Umatak

hastalığın merkeziydi, hastalık her zaman burada yoğunlaşmıştı: Chamorrolar bazen litiko-bodig'den 'Humatak kestanesi', Umatak'ın hastalığı adıyla söz ederlerdi. litiko-bodig'in esrarı burada, bu köyde, birkaç yüz dönümlük bir arazi içinde olmaydı. Bu esrarla birlikte, kimbilir, belki benzer özellikler taşıyan Alzheimer hastalığının, Parkinson hastalığının, ALS'nin esrarı da çözüldü. John, yanıt Umatak'ta olmalı, eğer biz bulabilirsek, diyor ve ekliyor: Umatak nörodejeneratif hastalıkların Reşit Taşı'dır,* Umatak herşeyin anahtarındır.

*

John seyahatlerini, hayatı boyunca adalara nasıl bir tutkuya bağlandığını ve sonunda Guam'a gelişini anlatırken düşüncelere dalmıştı, aniden ayağa fırlayıp, 'Gitmemiz gerek! Estella ve ailesi bizi bekliyorlar!' diye haykırdı. Siyah çantasını aldı, başına rahat bir şapka geçirdi ve arabaya koştı. Ben de dalıp gitmiştim, John'un sesindeki aciliyet hissiyle kendime geldim.

Kısa bir süre sonra Agat yolunda hızla ilerliyorduk – yolculuk beni biraz sinirli yaptı, John yine geçmişe dönmüş, Guam hastalığıyla ilk karşılaşmasını, düşüncelerinin nasıl değiştiğini, Guam'daki çalışmaları ve hayatına ilişkin epeyce kişisel ayrıntıları anlatıyordu. Tutkuyla, ateşli bir havayla konuşuyor, sert ve ani hareketler yapıyordu ve ben dikkatini yola vermemesinden endişeleniyordum.

'Bu olağanüstü bir öykü, Oliver,' diye başladı, 'nasıl bakarsan bak böyle bu – hastalık açısından, burada, adadaki halk üstündeki etkileri açısından, nedenini bulmak için yapılan araştırmalar ve hayal kırıklıkları açısından.' Söylediğine göre hastalığı ilk kez 1945'te, savaştan sonra genç bir donanma doktoru olarak adaya gelen Harry Zimmerman bulmuştu; Zimmerman buradaki ALS vakalarını ilk teşhis eden kişiydi, iki hastası öldüğünde, otopside tanıyı koymuştu.⁴⁶ Guam'daki diğer hekimler bu bilmece gibi hastalık hakkında yeni veriler elde ettiler. Ama hastalığın önemini kavramak için belki de başka bir bakışla, bir epidemiyologun bakışıyla bakmak gerekiyordu. Epidemiyologlar coğrafi patolojiye –bir insan topluluğunu belirli bir

* Reşit Taşı: 1799'da Mısır'da Reşit şehrinde bulunan, üstündeki hiyeroglif, demotike ve yunanca yazılarla hiyerogliflerin çözülmesinin anahtarı olan stel (ç.n.)

hastalığa hassas yapan yapı, kültür ya da çevre farklılıklarını incelemeye- bayılırlar. Washington'daki Ulusal Sağlık Enstitüsü'nden genç bir epidemiyolog, Leonard Kurland, bu ilk raporları okuyunca Guam'ın çok ender rastlanan bir olay, bir epidemiyologun rüyası olduğunu anladı: burası yalıtılmış bir coğrafyaydı.

Kurland daha sonra şunları yazdı: 'Yalıtılmış bölgeler en ilgi çekici yerlerdir, çünkü merakımızı uyandırır ve yalıtılmış bir yerdeki hastalık üstüne yapılan çalışmalar, başka türlü göze çarpmayacak genetik ve ekolojik ilişkileri ortaya çıkarır.' Coğrafi açıdan yalıtılmış bölgelerde -hastalık adalarında- yapılan çalışmaların tıpta önemli bir yeri vardır; çoğu zaman belirli bir hastalığın, genetik mutasyonun nedeni, ya da hastalığa bağlı çevre faktörü bu araştırmalarla tanımlanır. Darwin ve Wallace nasıl adaları özgün laboratuvarlar, evrim sürecini hızlı ve yoğunlaşmış bir biçimde göz önüne seren doğa harikaları olarak kabul etmişlerse, epidemiyologlar da yalıtılmış hastalık bölgelerini başka türlü anlaşılmayacak gizlere ulaşacakları yerler olarak kabul edip heyecanlanırlar. Kurland, Guam'ın böyle bir yer olduğunu düşünüyordu. Heyecanını Mayo Clinic'teki meslektaşısı Donald Mulder'le paylaştı, ikisi Ulusal Sağlık Enstitüsü ve Mayo'nun kaynaklarıyla bir araştırma başlatmak için derhal Guam'a gitmeye karar verdiler.

John bunun Kurland için yalnızca entelektüel bir merak olduğundan kuşkulandı; ama yaptığı gezi Kurland'ın hayatını değiştirdi. 1953'te bölgeyi ilk ziyaretinde, önünde büyümlü ufuklar açıldı - hiçbir zaman sona ermeyecek bir aşk ilişkisi, bir misyon. John, 'Kırk yıldan sonra hâlâ bu konuyu düşünüyor, bu konuda yazıyor ve buraya geliyor,' diye ekledi, 'buraya bir kez tutuldun mu, kolay kolay bırakamazsın.'

Kurland ve Mulder adaya geldiklerinde kırktan fazla litiko vakasıyla karşılaştılar, bunlar hastalıktan en çok etkilenenlerdi, daha hafif vakalar su yüzüne çıkmamıştı. Guam'da yetişkin Chamorro'ların onda biri bu hastalıktan ölüyordu, bu oran anakaradakinin en az yüz katıydı (Umatak gibi bazı köylerde dört-yüz katıydı). Vakaların Umatak'da yoğunlaşması Kurland ve Mulder'ı etkiledi, hastalığın burada oluşup adaya yayılmış ola-

bileceğini düşündüler. Umatak, John'un da belirttiği gibi Guam'daki en yalıtılmış, en az modern köydü. Ondokuzuncu yüzyılda yolu yoktu, 1953'te bile ulaşım çok güçtü. Temizlik ve sağlık koşulları o zamanlar adanın bütün diğer bölgelerinden daha kötüydü, geleneklere bağlılık çok güçlüydü.

Bazı ailelerde litiko'ya yakalanma şansının yüksek oluşu da Kurland'ın dikkatini çekmişti: iki erkek kardeşi, bir amcası, bir halası, dört kuzeni ve bir yeğeni hastalığa yakalanan bir hastasından söz etti (1904'e kadar uzanan sağlık kayıtlarından ailenin o zamanlar da hastalığı taşıdığı anlaşılıyordu). John, ailenin büyük bölümünün bugün onun hastası olduğunu söyledi. Hastalığa özellikle yatkın olan başka aileler de vardı ve birzdan bunlardan birini görecektik.

'Biliyor musun,' dedi John, bir yandan konuşuyor, bir yandan eliyle koluyla hareketler yaparak arabayı yoldan saptırıyordu, 'Len çok ilginç bir şey daha keşfetmişti, o zamanlar bir bağlantı kuramamış. Karşılaştığı kırkın üstünde litikolu hastanın yanında, en az yirmiiki parkinsonlu varmış – bu büyüklükte bir toplulukta bu sayı çok fazla. Ayrıca bu pek rastlanmayan bir parkinsonizm: çoğu kez uyku alışkanlığının değişmesiyle başlıyor, uyku haliyle birlikte mental ve fiziksel bir yavaşlama görülüyor, hareketsizliğe kadar gidiyor. Bazılarında titreme ve katılma vardı, çoğu aşırı terliyor ve salya üretiyordu. Len önce bunun post-ensefalitik parkinsonizmin bir çeşiti olabileceğini düşünmüş –birkaç yıl önce Japon B ensefalitisi salgınmış– ama bunu destekleyecek kanıt bulamadı.'

Kurland sonraki üç yıl içinde (bazıları erken bunamalı) yirmibir parkinson vakası daha bulunca bu hastalara ilgisi arttı. 1960'da Chamorroların bodig adını verdiği bu hastalığın post-ensefalitik kökenli olamayacağı, litiko gibi en az yüzyıldır Guam'da endemik olduğu ortaya çıktı. Hastaları daha yakından inceleyen Kurland, çoğunda hem bodig hem de litiko bulgularına rastladı, ve ikisinin bağlantılı olabileceğini düşündü.

Sonunda, genç nöropatolog (ve Zimmerman'ın öğrencisi) Asao Hirano 1960'da, litiko ve bodig'den ölenlerin beyin otopsilerini yapmak için Guam'a geldi. İki hastalığın da, farklı bölgelerde ve farklı yoğunluklarda da olsa, sinir sisteminde aynı

değişikliklere neden olduğunu gösterdi. Patolojik açıdan litiko ve bodig iki ayrı hastalık değil, farklı tezahürler gösteren aynı hastalık olabilirdi.⁴⁷

Bu da ensefalitis–letarjika’yı hatırlatan bir durumdu; Avrupa’da ilk salgın çıktığında, en az bir düzine farklı vakaya rastlanmıştı –çocuk felci salgını, epidemik parkinsonizm, epidemik şizofreni diye adlandırılanları olmuştu– ve patolojik araştırmalardan önce bunların aynı hastalık olduğu anlaşılmamıştı.

John küçük Agat köyünde bir evin önüne arabayı çekerken ‘Litiko-bodig’de standart bir semptom yok,’ dedi. ‘Sana bir düzine, iki düzine hasta göstereyim, ikisi bile aynı değil. Bu hastalık aşırı polimorfik –üç, altı, yirmi farklı biçim alabiliyor– Estella’yı ve ailesini görünce anlayacaksınız.’

Bizi genç bir kadın karşıladı, utangaç bir tavırla içeri davet etti. John, ‘Merhaba Claudia,’ dedi, ‘Annen nasıl?’ Beni aileyle tanıştırdı: José, Estella, Claudia ve yirmili yaşlardaki iki kardeşi, José’nin ablası Antonia. Eve girer girmez Estella’dan etkilenmişim; heykel gibi, bir kolu ileride, kafası geri çekilmiş, yüzünde büyümlü bir ifadeyle ayakta dururken post–ensefalitik hastalarımından birini çok andırıyordu. Ellerine ne şekil verirseniz, saatlerce, görünürde bir çaba harcamadan orada öylece hareketsiz kalıyordu. Ama onunla konuşmaya başladığımda derhal tepki verdi –duruma uygun, zekâ pırıltısı olan bir tepki; biri onu harekete geçirince son derece acı konuşuyor ve düşünüyordu. Yanında biri olması koşuluyla alışverişe ya da kiliseye gidiyor, hep neşeli, canlı bir tavırla, ama uzak, kendiyi meşgul, uykulu bir havada, kendi tuhaf inzivasından kopmuyordu. Estella’nın L–DOPA’ya nasıl bir tepki vereceğini merak ettim – bu tür katatonik hastalar, tecrübelerime göre, bu ilaca son derece dramatik tepkiler verebiliyor, bazen bir anda katatonilerinden kurtuluyorlar, bazen, ilaca devam edildiğinde, çeşitli tikler geliştiriyorlar. Belki bu konu ailede de tartışılmıştı, emin değilim; ilaçtan söz ettiğimde onun acı çeker gibi görünmediğini, katatonisinden hiç şikâyet etmediğini, berrak ve huzurlu bir iç dünyası olduğunu söylediler.

Zihnimde bir ikilem oluştu; bir yanımla ‘Ama o hasta, katatonik, tam ilişki kuramıyor – onu hayata döndürmek istemez

misiniz? Tedavi görmeye hakkı var, onu sağaltmak görevimiz,' demek istiyordu. Ama birşey söyleyemedim, kendimi onlara yabancı hissettim. Daha sonra John'a fikrini sorunca, 'Evet,' dedi, '1983'te buraya geldiğimde benim de ilk tepkim bu olmuştu. Ama buradakilerin hastalığa karşı başka bir tavırları var.' Ona göre Chamorro'lar hastalıklara, özellikle litiko-bodig'e stoacı, kaderci bir tavırla yaklaşıyorlardı.

Estella'da bir sakinlik, kendi dünyasında olma duygusu, gerek kendisiyle gerekse ailesi ve toplumuyla dengeli bir ilişki kurmanın rahatlığı göze çarpıyordu – bu yüzden tedavinin kafasını 'karıştıracığından' ve bu dengeyi bozacağından korkuluyordu.

Kocası José'nin durumu farklıydı; öncelikle fiziksel görünümü değişikti – sıkıştırılmış, kısıtlanmış, kilitlenmiş bir parkinsonizmi vardı, katı kas grupları birbiriyle mücadele ediyor, her hareketinde kilitlenip kalıyordu. Kolunu germek istese, trisep'lerin hareketi, karşıtı bisepler tarafından engelleniyordu (normalde kolun gevşemesini sağlayan) biseplerin hareketi de aksi yönden engelleniyor, kol sürekli bu kilitlenme halinde, tuhaf pozisyonlarda kalıyor, ne bükülüyor ne de doğruluyordu. Benzer kilitlenmeler, düğümlemeler bütün kas gruplarında etkiliydi – bütün sinir sistemi ters işliyordu. Bir sokak öteye yürümek için inanılmaz bir çaba harcıyor, hiç ummadığı bir anda gevşeyince, harcadığı gücün ivmesiyle yerinde şiddetle sallanıyor ya da yere düşüyordu.

Bu tür 'patlayıcı-engelleyici' tip parkinsonizm'de, bütün beden, bir bakıma, kendine karşı çözümsüz bir iç çelişki içindedir. Hastalarımın birinin 'üvendire ve halter' adını taktığı bu hal son derece gerilimlidir, çok çaba harcanmasını gerektirir ve sıkıntıya yol açar. José'nin durumu Estella'nın katatonisindeki kaygan esneklikten, tuhaf kas uyumundan tamamen farklıydı. Bu çiftte iki uç durum, alt korteksin zıt kutupları olan öfkeli direnç ve tam teslimiyet gözleniyordu. José ve Estella'dan sonra Claudia ve iki kardeşini kısaca muayene ettim, üçünde de herhangi bir semptom bulamadım. Anne babaları ve birçok yaşlı akrabaları hasta olduğu halde, kendilerinin ileride hastalanacağına ilişkin herhangi bir korkuları da yoktu. John onların bu

güvenine karşılık yaşlı kuşaktan çok kimsenin –özellikle litiko-bodig’li akrabaları varsa– hastalığı taşıdıklarından endişe ettiklerini söyledi. John’a göre endişelenmekte haklıydılar, çünkü 1952’den sonra doğanların hiçbirinde hastalığa rastlanmamıştı.

José’lerle birlikte oturan ablası, hastalığın başka bir biçimini, yoğun ve ilerleyen bir erken bunama halini sergiliyordu. Önce varlığımızdan rahatsız oldu – eve ilk girdiğimizde üstüme atılmaya, yüzümü tırmıklamaya çalıştı. Biz ötekilerle konuşurken kızdı, belki de kıskandı, odanın bir ucundan geldi ve ‘Ben, ben, ben, BEN,’ diyerek eliyle kendini işaret etti. Aynı zamanda afazi, söz yitimi belirtileri gösteriyordu, huzursuzdu, çılgınlık atıyor, kıkırdıyordu – ama müzikle umulmadık ölçüde sakinleşti, hareketleri tutarlılık kazandı. Ailesi onu sakinleştirmek için eski bir halk şarkısı söylemeye başladı ve bunamış, parçalanmış görünen bu yaşlı kadın, akıcı bir sesle onlara katıldı. Şarkının sözlerini içtenlikle, duyarak söylüyordu ve şarkı söylediği sürece kendinde görünüyordu. Onlar mırıldanırken John’la birlikte sessizce aralarından ayrıldık, bu noktada nörolojinin önemini kaybettiğini hissetmiştik.

*

Ertesi sabah yola çıktığımızda John, ‘Böyle bir aile gördün mü,’ dedi, ‘çoğunun hastalığı nasıl kaptığını merak ediyorsun. José ve ablasını görüyorsun, kalıtsal bir durum olduğunu düşünüyorsun. Kan bağı olmayan Estella ve kocasını görüyorsun: litiko-bodig yaşadıkları çevreden mi kaynaklanıyor, yoksa biri hastalığı ötekine mi geçirdi? Çocuklarına bakıyorsun, 1960’larda doğmuşlar, bütün akranları gibi hasta değiller, böylece nedeni her neyse, kırklı yılların sonunda ya da ellilerde hastalığın ortadan kalktığı ya da etkisizleştiği sonucuna varıyorsun.’

John anlatmaya devam etti; Kurland ve Mulder 1950’lerde buraya geldiklerinde karşılaştıkları, tek bir kuramla çözmekte zorlandıkları veriler ve çelişkiler bunlardı. Kurland önceleri genetik kökenli bir neden düşünüyordu. Adanın tarihini inceledi, soykırımı andıran bir felaketle nüfusun 100,00’lerden birkaç yüze indiğini öğrendi –böyle durumlarda anormal bir özelliğin ya da (Pingelap’taki akromatopside olduğu gibi) anormal bir

genin yaygınlaşması kolaylaşırdı– ama hastalığa yakalananlar arasında Mendelyen bir bağlantı bulamadı. Bu bağlantıyı bulamayınca, genin ‘nüfuz etme kabiliyetinde’ bir eksiklik olabileceğini düşündü. (Litiko-bodig’e genetik yatkınlığın paradoksal olarak selektif bir avantaj sağlayabileceğini – doğurganlığı ya da başka hastalıklara bağışıklığı arttırabileceğini de düşündü.) Ama genetik hassasiyetin yanında çevre faktörünü de, hastalığın gelişimindeki bu ‘zorunlu yardımcıyı’ da gözardı edemedi.

1950’lerin sonlarına doğru çalışmalarını, Kaliforniya’ya göçen kalabalık bir Chamorro nüfusu üstünde yoğunlaştırdı. Bunlarda da Guam’daki Chamorrolarla aynı oranda litiko-bodig’e rastladı, ama hastalık Guam’dan ayrıldıklarından on ya da yirmi yıl sonra ortaya çıkıyordu. Öte yandan Chamorro olmayan göçmenlerden de, Guam’a geldikten ve Chamorro gibi yaşamaya başladıktan on ya da yirmi yıl sonra hasta olanlar vardı.

Çevresel faktör, eğer varsa, bulaşıcı bir etken, bir virüs olabilir miydi? Hastalığın bilinen yollarla bulaştığını ya da aktarıldığını gösteren hiçbir şey yoktu, hastaların dokularında da bulaşıcı bir etkene rastlanmamıştı. Böyle bir etken, varsa bile, oldukça sıradışı olmalıydı, çünkü bir çeşit ‘yavaş fitil’ gibi ilerliyordu –John vurgulamak için deyimi tekrar etti– yavaş yanan bir fitil gibi, çok daha sonra klinik bir hastalık olarak tanımlanacak bir dizi olaya zemin hazırlıyordu. John bunları söylerken çeşitli post–viral nörodejeneratif sendromları düşündüm, özellikle de post–ensefalitik hastalarımı, bunlardan bazılarında semptomlar ilk ensefalitis letarjika’dan on yıllar sonra –hatta kırkbeş yıl sonra– görülmeye başlamıştı.

*

Hikâyenin burasında John gülümseyerek pencereden bakmaya başladı. ‘Bak!’ diye haykırdı. ‘Bak, bak sikadlar!’ Gerçekten de etrafımız sikadlarla doluydu: Talafofo’ya, John’un bir başka hastasını görmeye gidiyorduk, eski belediye başkanlarından olan bu adamı herkes ‘Müdür’ diye çağırıyordu.

Sikadlar sadece tropikal ya da yarı-tropikal bölgelerde yetişir; bu yüzden Avrupalı kâşifler bu bitkiyle ilk kez karşılaşmış-

lardı. İlk bakışta sikadlar palmiyeyi andırır –bazı yerlerde adı sago palmiyesidir– ama bu benzeyiş yüzeyseldir. Sikadlar çok daha eski bir canlı türüdür, geçmişleri palmiyeler ve diğer çiçekli bitkiler oluşmadan yüzlerce milyon yıl önceye uzanır.

Müdürün bahçesinde, en az yüz yaşında iri bir sikad vardı, biraz durup bu muhteşem ağacı inceledim, sert, parlak sürgünlerini elimle okşadım, sonra kapının önündeki John'a yetiştim. John kapıyı çaldı, Müdürün karısı bizi karşıladı ve kocasının oturmakta olduğu salona götürdü. Müdür kocaman bir koltukta katı, hareketsiz, parkinson belirtileriyle oturuyordu, ama halinde anıtsal bir hava vardı, yetmişsekiz yaşından daha genç gösteriyordu ve hâlâ otoriter ve güçlü bir görünümüne sahipti. Karısının yanında iki kızı ve bir torunu vardı – parkinsonlu olmasına rağmen evin efendisinin o olduğu hemen belli oluyordu.

Müdür henüz parkinsondan etkilenmeyen derin, müzikli bir sesle bize köydeki hayatından söz etti. Önceleri sığır çiftliği işletmişti, köyün en güçlü adamıydı, çıplak elle at nalını bükerti (Hafif titreyen yıpranmış elleri hâlâ taş kırabilecek kadar güçlü görünüyordu). Daha sonra köy okulunda öğretmenlik yapmış, savaştan sonra köyün sorunlarıyla daha çok ilgilenmişti. Japon istilasını, bunu takip eden, adayı Amerikanlaştırma çabalarının karışık ve belirsiz ortamında, 'gerici' olmadan eski Chamorro âdetlerini, mitlerini ve geleneklerini muhafaza etmeye çalışmış, sonunda belediye başkanı olmuştu. Belirtiler onsekiz ay önce başlamıştı, önce üstüne tuhaf bir hareketsizlik çökmüş, insiyatifini ve gayretini kaybetmişti; yürümek, ayakta durmak, en küçük bir hareketi yapmak için büyük çaba harcıyordu – bedeni ona itaat etmiyor, iradesine karşı koyuyordu. Onu canlı, neşeli bir adam olarak tanıyan ailesi ve dostları, önce bu halini yaşlandığına, yoğun faaliyetlerle geçen bir hayattan sonraki doğal sakinleşmeye verdiler. Bunun organik bir illet olduğu, Müdürün hem de çok iyi bildikleri bodig'e yakalandığı çok sonraları, yavaş yavaş anlaşıldı. Yoğun hareketsizlik korkutucu bir hızla ilerliyordu; bir yıl içinde yerinden kalkamaz olmuştu; kalktığına da bedenine şekil veremiyor, aniden, yanındakileri ikaz edemedi bütünü ağırlığıyla yere düşüyordu. Şim-

di bir gelini vardı, bu kadın ona kızı gibi davranıyor, kalkıp bir yere gitmek isterse yanından ayrılmıyordu. Bunu küçültücü bulmuş olmalı diye düşündüm, ama ailesine yük oluyormuş gibi bir hali yoktu. Tam aksine, ailenin ona yardıma koşması doğal bir şeydi; gençken o da başkalarına –amcasına, babasına, köyde onun şimdi tutulduğu garip hastalığın kurbanlarından iki kişiye– yardım etmişti. Çocuklarının yüzünde ya da davranışlarında herhangi bir isteksizlik görmedim; kendiliğinden ve doğal bir tavırla ona yardım ediyorlardı.

Biraz çekinerek onu muayene etmek istediğimi söyledim. Onu hâlâ güçlü, otoriter, kendini kolay elletmeyecek biri olarak görüyordum. Yerel âdetlerden de emin değildim: nörolojik muayene onun gözünde saygısız bir davranış mıydı? Eğer yapılabaksa, bu ailenin görmeyeceği bir yerde, kapalı kapılar ardında mı gerçekleşmeliydi? Müdür düşüncelerimi okumuş gibi başını salladı. 'Beni burada, ailemin yanında muayene edebilirsiniz,' dedi.

Kas tonunu ve dengesini inceledim, semptomlar başlayalı bir yıl olduğu halde parkinsonun epeyce ilerlemiş olduğunu gördüm. Fazla titreme ve katılık yoktu, ama akinesis oldukça güçlüydü – harekete geçmekte karşı konulmaz bir direnç, salya üretiminde artış, bedenin duruşunda ve reflekslerinde büyük bozukluklar gözleniyordu. Durumu 'sıradan' bir parkinsonlunun tablosunu andırıyordu, ama çok daha ender görülen post-ensefalitik bir görünüm almıştı.

Müdüre, hastalığının nereden kaynaklandığı hakkındaki düşüncelerini sorduğumda omuzlarını salladı. 'Fadang'dan oldu diyorlar,' dedi. 'Bizimkiler öyle diyordu, doktorlar da aynı şeyi söyledi.'

'Çok fadang yiyor musunuz?' diye sordum.

'Gençken çok severdim, ama litiko-bodig'e yol açtığı açıklanınca bıraktım, hepimiz bıraktık.' Fadang'a ilişkin kaygılar 1850'lere uzanıyordu (Kurland 1960'larda yeniden gündeme getirmişti), ama tehlikeli olabileceği halka ancak 1980'lerin sonunda resmen açıklanmıştı, bu yüzden Müdür fadang'ı bırakalı fazla zaman geçmemiş olmalıydı – hâlâ içinin çektiği belli oluyordu. 'Çok özel bir tadı vardı,' dedi, 'güçlü, baharatlı bir tat.

Normal unun tadı yok.' Karısına işaret etti, kadıncağız koca bir kavanoz sikad gevreği getirdi – ailenin bunu zor zamanlar için sakladığı belliydi, bir türlü, atamamışlar, 'bırakma' kararına rağmen saklamışlardı. Kalın mısır gevreği gibi, son derece lezzetli görünüyordu, birkaç tane ağzıma atma arzusuna güçlük karşı koydum.

Yaşlı adam, ayrılmadan önce dışarı çıkıp fotoğraf çektirmemizi önerdi, iri bir sikadın önünde poz verdik – karısı, kendisi, ortada da ben. Sonra ağır ağır evine yöneldi, soylu bir havası vardı, en küçük kızının kolunda parkinsonlu bir Kral Lear gibiydi – parkinsonu itibarından bir şey eksiltmemiş, hatta ona tuhaf bir saygınlık kazandırmıştı.

*

Yerel sikadlar hakkındaki tartışmalar ikiyüz yıldan fazla sürmüştü. John, Guam'ın tarihine meraklıydı ve ilk misyonerlere, kâşiflere ait belgeler topluyordu. Bunlardan biri 1793'ten kalma bir İspanyol belgesiydi, fadang'ı ya da federiko'yu 'tanrısal bir nimet' olarak övüyordu; bir diğeri Freycinet'in 1819 tarihli *Voyage Autour du Monde*'siydi, burada da yazar fadang'ın Guam'da geniş çapta ekildiğine tanık olduğunu anlatıyordu.⁴⁸ Tohumların ıslatılması ve yıkanması, kurutulup öğütülmesi, piza, lahmacun, çorba gibi yemekler ve atol dedikleri bir bulamaç için ideal bir un haline getirilmesi işlemlerini bütün ayrıntılarıyla açıklıyordu. Freycinet, tohumların iki kez yıkanmasını öğütlüyor, aksi halde güçlü zehirini taşımaya devam edeceği yolunda okuyucuyu uyarıyordu:

Federiko'nun ilk yıkama suyundan içen kuş, keçi ya da domuz ölüme mahkûmdur. İkinci yıkama suyu daha az tehlikelidir, üçüncü su içilebilir.

Tohumların yıkanması zehirlerinin akıtılması için etkili bir önlem kabul edilirken, Guam'daki bazı valiler, özellikle federiko ana besin maddesi haline geldiğinde (tayfunlarda dirençli sikadların dışında bütün bitki örtüsü mahvolunca bu durumla sık sık karşılaşıyorlardı) daha ihtiyatlı davranılmasını öneriyorlardı.

Vali Pablo Perez 1848 kıtlığında şunları yazdı:

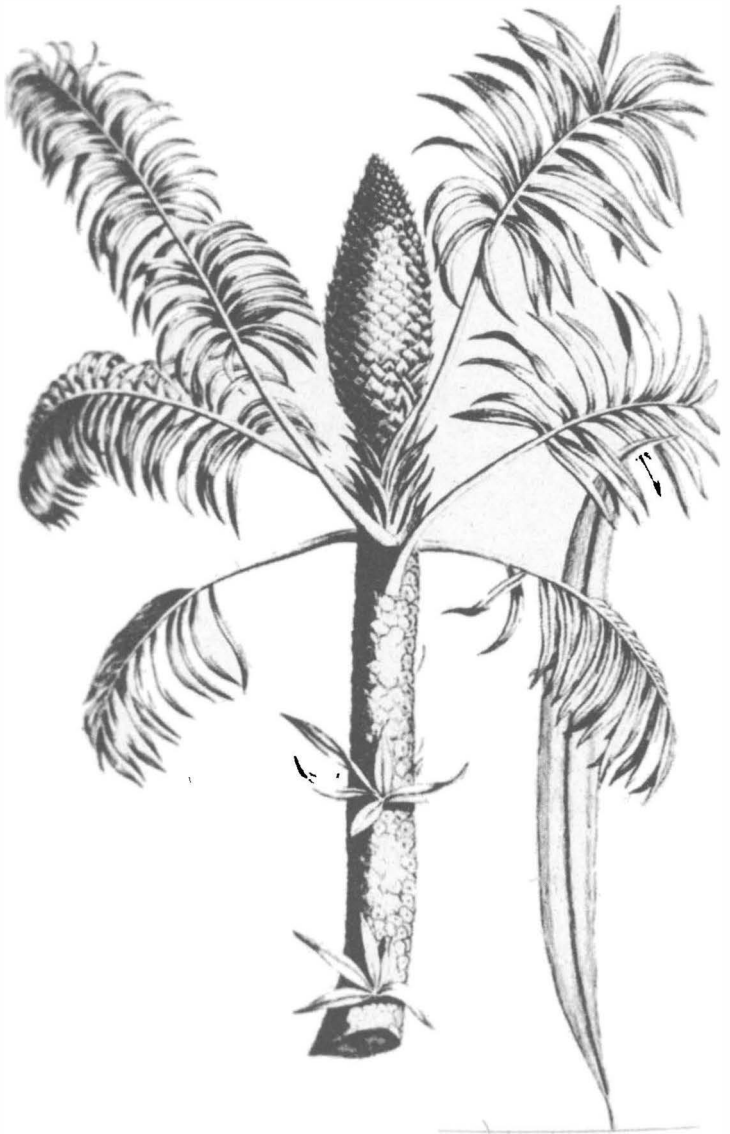
Yiyecek kaynakları fırtınayla tükenen, tatlı patates, yam ve taro'dan mahrum kalan Chamorro'lar ormana gidip kalan birkaç meyveyle yetinmek zorundadır; bunlar sağlığa zararlı olmakla birlikte, ellerindeki son kaynaktır... Bu şimdilerde başlıca yiyecekleri haline gelmiştir; yemeği hazırlarken çeşitli önlemler almalarına rağmen, onlar da sağlığa zararlı olduğuna inanmaktadırlar.

Yedi yıl sonra Perez'in yerine vali olarak tayin edilen Don Felipe de la Corte de, federiko'nun 'ormandaki... meyvelerin en tehlikelisi' olduğunu öne sürdü.⁴⁹

Yüz yıl sonra Kurland litiko-bodig'in bulaşıcılığına ve genetik kökenine ait herhangi bir bulguyla karşılaşmayınca, fadang'ın ya da Chamorro yemeklerindeki başka bir etkenin adadaki hastalıktan sorumlu olabileceğini düşündü ve Pohnpei'de çalışan beslenme uzmanı Marjorie Whiting'den Guam'a gelip bu konuyu araştırmasını rica etti. Whiting'in yerel bitkilere ve Pasifik adalarının kültürüne özel bir merakı vardı, Kurland sorununu ana hatlarıyla anlatınca çok ilgilendi ve mutlaka geleceğini söyledi. 1954'te Guam'ı ilk ziyaretinde iki ayrı topluluğu inceledi – hükümet merkezinin bulunduğu batılılaşmış Agaña'nın yakınlarındaki Yigo halkı ve geleneksel bir Chamorro evinde bir süre kaldığı Umatak halkı. Birlikte kaldığı Chamorro ailesi Quinata'larla çok yakınlaştı ve sık sık bayan Quinata'nın Umatak'da çok yaygın olan ziyafet sofraları için yemek pişirmesine yardım etti. Köylü kadınlar pek çok kez özel bir yemek hazırlamak için onu evlerine davet ettiler.

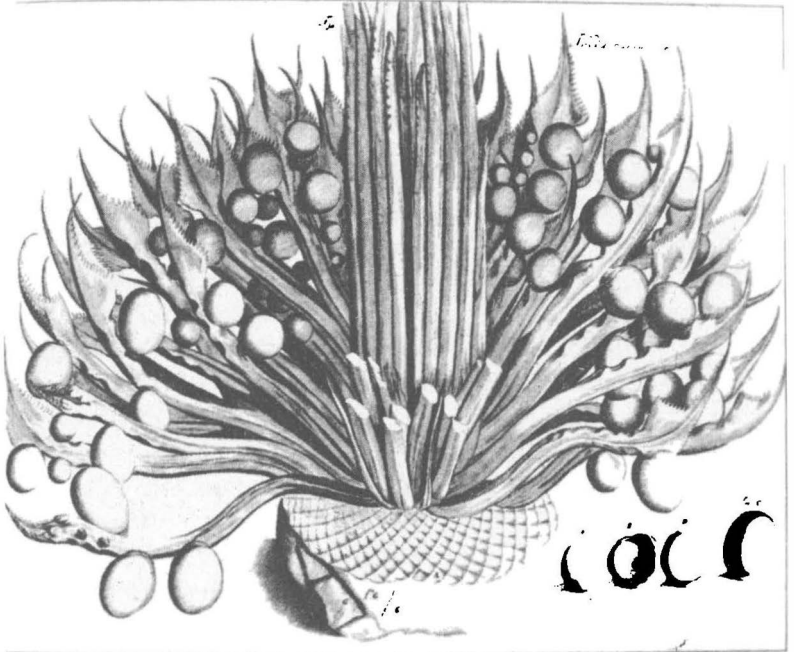
Sikadlar daha önce dikkatini çekmemiştir (Pohnpei'de sikad yoktu) – ama şimdi karşılaştığı herşey dikkatini Guam'da ve komşu ada Rota'da çok sık rastlanan yerel bir türe çekiyordu. *Cycas circinalis* yerli bir bitkiydi, doğada kendiliğinden yetişiyordu, bedavaydı, yalnızca toplamak ve yemek için hazırlamak yeterliydi.

Marjorie'yle Hawai'de, Mikronezya'ya giderken karşılaşmıştım ve bana Guam'da geçirdiği günlere ilişkin son derece canlı, kişisel anılarını anlatmıştı. Altı ay her gün arazi çalışması

Erkek *Cycas circinalis*, kozalaklı, Rumphius, *Herbarium Amboinense*, 1741

Dişi *Cycas circinalis*, megasporofil çıkıyor,
yukarıda ovüller ilk gelişme evresinde,
aşağıda iri tohumlar ve yeni yapraklar görülüyor,
Rheede'in *Hortus Indicus Malabaricus*'undan, 1682.

yapmış, her akşam birlikte yaşadığı Chamorro ailesinin yanına dönmüştü – her gün içtiği lezzetli ve besin yönünden zengin çorbalarda fadang bulunduğunu biraz geç öğrenmiş ve epey canı sıkılmıştı. Köylüler fadang'ın zehirli olduğunu, uzun uzun yıkamak gerektiğini biliyorlardı, ama tadına bayılıyorlardı, özellikle hamur işlerinde ve çorbayı koyulaştırmak için kullanıyorlardı 'çünkü yapışkan, zamlı bir yapısı vardı.' Chamorrolar ara sıra susuzluklarını gidermek için tohumların yeşil dış yaprağını çiğnerlerdi; kurutulan yapraklar tatlı bir lezzet verirdi.

Whiting, Guam'da geçirdiği günlerden sonra on yıl boyunca, zaman zaman botanikçi F.R. Fosberg'in işbirliğiyle büyük bir araştırma yaptı, bütün dünyadaki sikadların yayılımı, onlarca kültür tarafından yemek, ilaç ve zehir olarak kullanımını içeren ansiklopedik bir arşiv hazırladı.⁵⁰ Tarihi araştırma da yaptı, onsekizinci yüzyıldan itibaren kâşifler arasındaki sikad zehirlenmelerini kaydetti. Sikadların çeşitli hayvanlar üstündeki zehirli etkilerinin kaydedildiği dağınık ve kalabalık bir dosyayı düzene soktu. Sonunda, 1963'te, yaptığı çalışmaları *Economic Botany* adlı bir bilimsel dergide bir monografiyle yayınladı.

Whiting'in notlarından dünyada yaklaşık yüz civarında sikad türü, dokuz sikad cinsi olduğu anlaşılıyordu,⁵¹ Whiting bunların çoğunun yenerek tüketildiğini, kökünden, sapından ve tohumun çekirdeğinden çok miktarda yenebilir nişasta (sago) elde edildiğini öne sürüyordu.⁵² Sikadlar yalnız kıtlık zamanında değil, hemen her zaman tüketiliyor ve 'özel bir prestiji ve popülerliği' olan bir besin olarak kabul ediliyordu. Melville adasında 'ilk meyve' ayınlarında; Avustralya'da, Karawa'da inisiyasyon törenlerinde; Fiji'de yalnız şeflere mahsus bir yiyecek olarak tüketiliyordu. Tohumları Avustralya'da daha çok kızartılarak yeniyordu; göçmenler buna 'karaadamın patatesi' adını vermişti. Sikadın her yeri yenebilirdi; yaprakları yeni sürgün verirken lezzetli olurdu; tohumları yeşilken 'yenebilecek kıvama gelinceye kadar haşlanır; beyaz etinin tadı ve dokusu kızartılmış kestaneyi andırırdı.'

Freycinet gibi Whiting de uzun zehirden arıtma işlemini ayrıntılarıyla anlattı: Tohumların kabuklarının soyulması, günlerce ya da haftalarca suda bırakılması, dövülmesi, bazı toplu-

luklarda mayalanması ('batılılar mayalanmış sikad tohumunun tadını bazı en kaliteli Avrupa peynirlerine eşdeğer bulmuşlardır.') Whiting'e göre *Encephalartos septimus*'un sapları Afrika'nın bazı bölgelerinde nefis sikad birasının yapımında, *Cycas revoluta* da Ryukyu adalarında sake yapımında kullanılıyordu.⁵³ Mayalanmış *Zamia* nişastası bütün Karayipler'de büyük rağbet görüyordu ve alkollü iri topaklar halinde tüketiliyordu.

Sikad tüketen bütün toplumlar bitkinin zehir taşıdığına farkındadır; Whiting bu bilincin yerlilerin bitkiye verdikleri adlarda ortaya çıktığını söyledi: 'şeytanın hindistancevizi,' 'raşitik otu' gibi. Bazı toplumlarda zehir amacıyla da kullanılıyordu. Rumphius (Adı bugün bitkinin Pasifikler'de yaygın bir türü olan *Cycas rumphii*'yle birlikte anılan Hollandalı doğabilimci) Celebes'te tohum kabuklarının çocuklara öldürmek amacıyla iştirildiğini, böylece vahşi ormanda dolaşan ana babalarına engel olmalarının önlendiğini,⁵⁴ kaydetti. Honduras ve Costa Rica'dan gelen bilgiler, *Zamia* kökünün oralarda suçluları ya da siyasi rakipleri öldürmek için kullanıldığını gösteriyordu.

Buna karşılık birçok toplum sikadları tıbbi, tedavi edici özellikleri olan bir bitki olarak kabul ediyordu; Whiting, Chamorroların *Cycas circinalis*'in taze tohumlarından tropikal bacak ülserinin tedavisi için bir lapa yaptığına tanık olmuştu.

Sikadların birbirinden bağımsız topluluklarda besin amacıyla tüketildiği anlaşılmıştır; her toplumun kendine göre bir zehirden arındırma işlemi vardır. Bu arada, bu kültürel bilgidен yoksun olan kâşiflerden ve gemi mürettebatından kazayla zehirlenenler oldu tabii. Kaptan Cook'un mürettebatından bazıları Avustralya'da Endeavour nehrinde zehiri alınmamış sikad tohumları yiyince ciddi şekilde hastalandılar, 1788'de La Pérouse keşif heyetinin üyeleri Botanik Körfezi'nde *Macrozamia communis*'in tohumlarını ağızlarına atınca hastalandılar – bu tohumların etli kabukları zehirli makrozamin içeriyordu.⁵⁵

Bunun yanında, 'içgüdüsel' bir bilgidен yoksun olan hayvanların kitle halinde zehirlendiklerine de rastlanmıştır. *Pteridium aquilinum* adlı eğreltiotuyla otlanan sığırlarda beriberi ya da tiyamin eksikliğini andıran nörolojik bozukluklar görülür – bitkinin salgıladığı bir enzim sığırın vücudundaki tiyamini yoke-

der. Kaliforniya’da, Central Valley’de atlar bir tür zehirli devdikenini yiyince parkinsona yakalanırlar. Whiting daha çok sikadlara düşkün koyun ve sığırlar üstünde duruyordu; gerçekten de Avustralya’da bu bitkiyi bulmak için uzun yollar kateden ve ‘müptela’ diye adlandırılan hayvanlar vardır. Whiting ondokuzuncu yüzyılda Avustralya sığırları arasında nörosikadizm’in yaygın olduğuna dikkat çekiyor. Taze sikad sürgünleriyle otlanan bazı hayvanlar (bu daha çok kuru mevsimlerde, diğer bütün bitkiler öldüğünde, ya da yangınlardan sonra sikadlar sürgün verdiğinde olur) kusma ve ishal eşliğinde kısa ama şiddetli mide-bağırsak hastalıkları geçirirler – bu hastalık öldürücü olmazsa, şiddetli sikad zehirlenmesi geçirenlerde olduğu gibi kesin iyileşmeyle sonuçlanır. Ama aynı bitkiyle otlanmaya devam edilirse nörosikadizm’in gelişeceğinden kuşku duyulmamalıdır; belirtiler sendeleme ve zikzaklarla başlar (‘zamia sersemliği’ adı buradan geliyor), yürürken arka ayaklar birbirine dolaşır ve arka bacaklar tümüyle felç olur. Bu aşamada hayvanın diyetinden sikadı çıkarmak işe yaramaz: hayvan sendelemeye başladı mı, geri dönülmez bir sürece girmiştir.

Whiting ve Kurland şüpheye düşmüşlerdi; bu bir litiko modeli olabilir miydi? Merak ettikleri şeydu: savaştan önce fadang en çok tüketilen yiyeceklerden biriydi, Japon istilasında diğer mahsüller toplandığı ya da yok edildiği için daha çok tüketilmişti. Savaştan sonra buğday ve mısır unu ithali kolaylaşınca fadang tüketiminde bir düşüş görüldü – bu, Whiting ve Kurland’a göre, hastalık için son derece makul bir senaryoydu; hastalık oranının savaştan hemen sonra nasıl fırladığını ve bir süre sonra fadang tüketimine paralel olarak nasıl azalmaya başladığını açıklıyordu.

Ne var ki sikad kuramı iki sorunsalı beraberinde getiriyordu. Birincisi bütün dünyada çok çeşitli bölgelerde ve uzun zamandır tüketilmesine karşın, Guam dışında sikadlara atfedilecek kronik bir insan hastalığı bilinmiyordu. Elbette, Guam sikadının ötekilerden farklı olduğunu, ya da Chamorroların bünyesinin bu bitkiyi kaldıramadığını öne sürmek mümkündü. İkinci olarak, sikad tüketiminin başlamasıyla litiko-bodig belirtilerinin görünmeye başlaması arasında geçen zaman, gerçekten bir bağ-

lantı varsa, sinir sistemi zehirlenmeleri arasında görülmemiş bir şeydi. Bilinen bütün nörotoksinler derhal ya da birkaç hafta içinde etkisini gösterirdi, bu süre içinde nörolojik hasar tamamlanır ya da bedendeki kritik toksik seviyeye erişilirdi – Minimata Körfezi felaketindeki ağır metal zehirlenmesinde, Hindistan’da zehirli nohut yiyenler arasında görülen nörolatirizm’de, sığırlar arasındaki nörosikadizm’de hep böyle olmuştu.⁵⁶ Ama bütün bunlar ani bir etkisi görülmeyen, uzun yıllar sonra belirli sinir hücrelerinde ilerleyen bozukluklara yol açan bir zehirden çok farklıydı. Daha önce gecikmiş zehirlenme diye bir şey bilinmiyordu – bu kavram aklın alacağı şey değildi.

*

Umatak’a dönmek için tekrar yola çıktık; John’un görmemi istediği başka hastalar vardı. Birlikte ev ziyaretine gitmeye, bana hastalarını göstermeye bayıldığını söyledi – onun enerjisi, nörolojik yeteneği, dahası hastalarına gösterdiği şefkat ve özen benim de hoşuma gidiyordu. Yeniyetmelik günlerimi hatırlıyordum, pratisyen hekim olan babamla birlikte ev ziyaretlerine giderdik – onun teknik yeteneğinden, belirsiz semptomları buluvermesinden, tanı koymadaki maharetinden, ama aynı zamanda hastalarıyla arasındaki gözle görülür sıcaklıktan etkilenirdim. John’da da aynı şeyi hissettim; o da litiko-bodig’li yüzlerce hastası için bir anlamda pratisyen hekim – nöroloji pratik eden bir hekim, bir ada pratisyenydi. Sadece belirli kişiler için değil, bütün ada halkı için – hasta Chamorro’lar ve Umatak, Merizo, Yona, Talofof, Agat, Dededo, bütün Guam’a yayılan ondokuz köyün halkı için çalışıyordu.

John’un bir diğer hastası olan Juan, hastalığın çok farklı bir biçimini taşıyordu. John, ‘ALS’ye benzemiyor,’ dedi, ‘parkinsonizme de, litiko-bodig’in diğer tipik biçimlerine de benzemiyor. Daha önce litiko-bodig’de görmediğim, kendine özgü bir titremesi var – ama bunun hastalık başlangıcı olduğuna eminim.’ Juan ellisekiz yaşında, iri yapılı, güneşten kararmış, yaşından çok genç gösteren biriydi. Belirtiler iki yıl önce, bir gün mektup yazarken başlamıştı. Yazarken eli titriyordu, bir yıl içinde yazma yeteneğini, en azından sağ eliyle yazma yeteneğini kaybetmişti. Görünürde başka belirti yoktu.

Onu muayene ettiğimde titremesi beni şaşırttı. Parkinson'da çok görülen sakın titreyişe benzemiyordu, bir hareketle ya da niyetle birlikte geliyordu (ve sakın titreyişi engelliyordu). Beyincikte ya da beyincik bağlantılarında hasar varsa (koordine eksikliği ve diğer beyincik arazlarıyla birlikte) görülen 'niyet titremesi'ne de benzemiyordu. Daha çok nörologların temel ya da iyi huylu dedikleri titreyişe benziyordu; beyinde belirli bir bölgenin sorumlu olduğu kanıtlanamadığı için 'temel' ve kendiyile sınırlı, ilaca cevap veren, hayatı fazla etkilemeyen bir araz olduğu için 'iyi huylu'.

Genellikle vaka bundan öteye ilerlemez. Ama bazı hastalarda 'iyi huylu' titreme tam parkinsona ya da başka bir nörodejeneratif hastalığa dönüşür. Aklıma New York'taki bir hastam geldi; yetmiş yaşlarındaki bu hanım onu çok rahatsız eden bir titreme geliştirmişti. Ne yapsa titriyor, ancak hareketsiz kalmakla bunun önüne geçebiliyordu. 'Bir de iyi huylu demişlerdi,' diye şikâyet etmişti, 'neresi iyi huylu bunun?' Bu vaka ileri derecede habis çıktı, kadıncağızın hayatını etkilemekle kalmadı, ender rastlanan bir kortikobasal dejenerasyonun semptomu olduğu anlaşıldı, katılaşıma, spastisite ve erken bunama derken iki yıl sonra hastamızı kaybettik.

Juan'da böyle bir durum olduğunu düşündürecek hiçbir neden yoktu. Bu son derece ılımlı bir bodig biçimi olmalı, dedi John –onun sezgilerine güveniyordum– o denli ılımlı ki hasta hayatı boyunca kimseden yardım almadan yaşayabilir ve çalışabilir. Litiko-bodig genelde ilerleyen ve engelleyici bir hastalık olmasına rağmen, bazılarını, Juan gibileri, çok hafif etkiler; bir iki yılda hızla gelişse de daha sonra fazla bir ilerleme görülmez (buna rağmen geçenlerde John, Juan'da şimdilerde bir parkinson katılaşması görüldüğünü söyledi.)⁵⁷

Bıraksam John bana sırayla bütün hastalarını gösterecekti. Guam'da kalacağım birkaç gün içinde mümkün olduğu kadar çok şey göstermek istiyordu, enerjisinin ve gayretinin sınırı yoktu. Ama bir gün için bu kadar hasta yeterdi, ara vermek, yüzmek istiyordum. 'Evet, haklısın Oliver,' dedi John. 'Bir ara verelim –Alma'yla sualtına dalalım!'

*

Alma van der Velde, Merizo'da deniz kenarında asmaların arasında, otlar ve sikkadlarla çevrili eğimli bir arazide şirin bir evde oturuyor. Kendisi bir su yaratığı, günün yarısını mercan kayalıklarında yüzerek geçiriyor, arteritleri çok ilerlemiş olduğu için karada rahat değil, güçlü, azimli, güzel bir yüzücü. Genç bir kadın olarak geldiği Mikronezya'ya âşık olmuş ve bir daha geri dönmemiş. Otuz yıldır bu kayalıklarda yüzmüş; en iyi deniz kabuklularının, midyelerin nerede bulunacağını, ahtapotların saklandığı yerleri, kayalıkların arasında en nadir mercanların bulunduğu oyukları biliyor. Eğer yüzmüyorsa taraçada oturuyor, denizin, bulutların, kayalıkların resmini yapıyor – okuyor, yazıyor, kendi başına yaşamayı başarıyor. John'la yakın dostlar, o kadar yakın ki birlikteyken fazla konuşmalarına gerek yok; oturup kayalıklara vuran dalgaları seyrediyorlar, ve John kısa bir süre litiko-bodig'i unutuyor.

Alma bizi karşıladı, paletlerimi ve deniz maskemi getirdiğimi görünce gülümsedi. John taraçada kalıp okumak istiyordu; Alma'yla birlikte kayalıklara gitmeye karar verdik. Mercanların jilet keskinliğindeki dalları arasında yürümek için bir değnek verdi ve önümden gidip yolu gösterdi – o olmasa bu yolu kesinlikle bulamazdım, Alma beni açıklara kadar götürdü. Su bir iki metre alçalınca Alma daldı, ben de onu takip ederek daldım.

Boğumlu dallarıyla sonsuz renkler ve biçimler alan mercan vadilerinden geçtik – bazıları mantar, bazıları ağaç gibiydi, küçük balıklar dalları didikliyorlardı. Bir minik zebra balığı bulutunun arasından geçtim, parlak mavi bir balık sürüsü onların arasından, kollarımı, bacaklarımı dolanıp, bana aldırmadan geçip dolaşıyordu.

Ördek balığı ve papağan balığı sürüleri arasından geçtik, altımızda yelpaze biçimindeki iri yüzgeçleriyle tembeler hindi balıkları dolaşıyordu. Elimizi uzatıp birine dokunmak istedim, ama Alma sertçe başını salladı (daha sonra yüzgeçlerinin zehirli olduğunu anlattı). Suyun içinde minik eşarplar gibi yassı mır-mır balıkları ve yanardöner tüyleri olan kısa deniz kurtları yüzyüyordu. Parlak mavi iri deniz yıldızları kumda yavaşça sürünerek ilerliyordu, deniz kestanelerinin dikenlerini görünce ayakta palet olduğuna şükrettim.

Birkaç metre sonra aniden derin bir tünele girdik, dip oniki metre kadar derinlikteydi, ama su öyle temiz, öyle berraktı ki bütün ayrıntıları yanımızda gibi görebiliyorduk. Bu tünelde yüzerken Alma anlamadığım bir işaret yaptı, geriye, kayalıkların daha sığ yerlerine yüzdük. Yüzlerce deniz hıyarı, bazıları bir metreye yakın, okyanusun altında silindir gövdeleriyle uzanıyordu, bunu çok gözalıcı buldum – ama Alma beklenmedik bir hareketle kaşlarını çattı ve kafasını salladı.

Karaya dönüp yıkandıktan sonra John’la birlikte bahçede ton balığı ve salata yerken ‘Bu kötü haber,’ dedi. ‘Dip otlakçıları! Çevre kirlenmesinin etkileri bunlar – kayalıkların ne kadar solgun olduğunu gördün.’ Gerçekten de mercan kayaları çok renkli ve güzel olmasına rağmen, Pohnpei’de daldığım deniz kadar parlak değildi. ‘Her yıl daha da soluklaşıyor,’ Alma devam etti, ‘ve denizhıyarları çoğalıyor. Bir önlem alınmazsa bu kayalıkların sonu demektir.’⁵⁸

‘Tünelde neyi işaret ettin?’ diye sordum.

‘O köpekbalığı tüneli demektir –orası onların yolu. Kendi takvimleri ve zamanları var– öyle zamanlarda oraya yaklaşmaya cesaret edemem. Ama bugün güvenliydi.’

*

Bir süre taraçada dinlenip okumaya karar verdik. Alma’nın rahat oturma odasına girdim ve raflarda W. E. Safford’un *The Useful Plants of the Island of Guam* başlıklı kitabını buldum. Kitap dökülmeye başladığından yerinden çok dikkatli çıkardım. Başlığından, pirinç ve yam üstüne, daha çok teknik bir kitap bulacağımı sanmıştım, belki biraz da sikad üstüne bilgi bulabilirdim. Ama bu başlık fazla alçakgönüllüydü, çünkü dört yüz sayfalık bu kitapta Guam’ın bitkileri, hayvanları, jeolojisi üstüne ayrıntılı bilgilerin yanında, Chamorro kültürüne ve hayatına, yemeklerine, el sanatlarına, kayıklarına, evlerine, dillerine, mit ve ritüellerine, felsefelerine ve dinsel inançlarına ilişkin sıcak bir anlatımla yazılmış satırlar vardı.

Safford ada ve ada halkı hakkında çeşitli kâşiflerin –Piga-fetta’nın, Macellan’ın tarihçisinin 1521’de, Legazpi’nin 1565’te, Garcia’nın 1683’te– ayrıntılı gözlemlerini aktarıyordu.⁵⁹ Bütün bu anlatılarda Chamorrolar olağanüstü güçlü, sağlıklı ve uzun

ömürlü kimseler olarak geçiyordu. İspanya misyonunun ilk yılında Garcia, yüz yaşını aşkın 120 kişinin vaftiz edildiğini söylüyor ve bunların uzun ömürlerini yapılarına, besinlerinin doğallığına, kötülükten ve endişeden uzak yaşamalarına bağlıyordu. Legazpi bütün Chamorroların mükemmel yüzücü olduklarına ve çıplak elleriyle balık yakaladıklarına dikkat çekiyor, bu halkın bazen 'insandan çok balığa' benzediğini öne sürüyordu. Chamorrolar denizcilik ve tarımda da ileriydiler, başka adalarla aktif ticaret yapıyorlardı, canlı bir toplum hayatları ve kültürleri vardı. Bu ilk anlatılarda romantik bir tat eksik değildir, Guam bazen yeryüzündeki cennet olarak betimlenmiştir; ama o sıralarda adanın istikrarlı bir kültürü, ve çevresel koşullar sayesinde çok büyük bir nüfusu barındırdığına kuşku yok –tahminler 60,000 ile 100,000 arasında.

Macellan'ın keşfinden sonraki yüzelli yıl içinde adada fazla bir değişiklik olmamasına karşılık 1668'de gelen İspanya misyonu halkı hıristiyanlaştırmaya kararlıydı. İşgalcilere karşı koyanlara –en başta da vaftiz edilmeyi reddedenlere– vahşi yöntemlerle misilleme yapıyor, bazen bir suçlu için bütün bir köy cezalandırılıyor, savaşlar korkunç bir soykırım halini alıyordu.

Bu yetmezmiş gibi, sömürgeciler beraberlerinde çeşitli salgın hastalıklar getirmişlerdi – en yaygın hastalıklar çiçek, kızamık, veremdi, cüzam da yavaş yavaş kendini gösteriyordu.⁶⁰ Katliamlardan ve hastalıklardan başka, zorla sömürgeleştirme ve hıristiyanlaştırma çabalarının –bütün bir kültürün ruhunu ortadan kaldırma çabalarının– moral etkisi de unutulmamalıydı.

Bu... onlara o kadar ağır geldi ki... bazıları umutsuzluktan hayatlarına kıydılar; bazı kadınlar kendini hadım etti ya da yeni doğan bebeklerini suya atarak onları bekleyen karanlık, eziyetli, sefil hayattan kurtardıklarına inandılar... [onlar] esaretin dünyadaki en büyük acı olduğuna inanırlar.

1710'da Guam'da hemen hiç Chamorro erkeği kalmamıştı, sadece bin kadar kadın ve çocuk vardı. Kırk yıl içinde, nüfusun

neredeyse yüzde doksan dokuzu temizlenmişti. Artık direnişle karşılaşmadıkları için misyonerler hayatta kalan Chamorrolara –elbette kendi hıristiyan ve batılı değerlerine göre– yardım ettiler, giyimlerini değiştirdiler, hıristiyan ilmihalini öğrettiler, mitlerinden, tanrılarından ve alışkanlıklarından vazgeçirmeye çalıştılar. Zaman geçtikçe, giderek daha melez kuşaklar oluştu; bunlar ülkelerini işgale gelen askerlerle evlenen, ya da onların tecavüzüne uğrayan kadınların çocuklarıydı. 1887–1889 arasında Mariana adalarını dolaşan Antoine–Alfred Marche, Guam’da safkan Chamorro kalmadığını, varsa da bunların ikiyüz yıl önce kaçtıkları komşu Rota adasında yaşadıklarını söylüyordu. Bir zamanlar bütün Pasifik’te ünlü olan denizcilik yetenekleri yok olmuştu. Chamorro dili İspanyolcayla karışarak melez bir dile dönüşmüştü.

Ondokuzuncu yüzyıl ilerlerken, bir zamanlar kalyonların çok rağbet ettiği bir İspanyol sömürgesi olan Guam giderek ihmal edildi ve unutuldu; İspanya’nın başka sorunları, başka çıkarları vardı, böylece Batı Pasifik’teki sömürgelerini ihmal etti. Bu, Chamorrolar için karışık bir dönemdi; daha az izleniyorlar, işgalciler onları daha az eziyordu, buna karşılık toprakları, mutfakları, ekonomileri gittikçe yoksullaşyordu. Ticaret ve gemicilik gerilemeye devam etti, ada bir arka sokak gibi unutulup gitti, ne paraları ne de nüfuzları olan valilerin bu durumu değiştirmeye güçleri yetmiyordu.

1898’de İspanyol hakimiyetinin gülünç bir şekilde, USS *Charleston* adında tek bir Amerikan savaş gemisinin adaya gelmesiyle son bulması, bu geriliğin bittiğinin işaretiydi. İki aydır adaya gemi gelmiyordu. *Charleston*, ona eşlik eden üç kruvazörle Guam kıyılarında görününce adada sevinçli bir kaynaşma başladı. Gemi kimbilir ne haberler, ne yenilikler getiriyordu! *Charleston* topunu ateşleyince vali Juan Maria sevinçle ellerini ovuşturdu; herhalde gemidekiler onları resmen selamlıyordu. Ama topun selamlamak için değil, savaş koşullarında atıldığını öğrenince çok şaşırды –Amerika’yla İspanya arasında savaş çıktığından haberi yoktu– ve kendini *Charleston*’un güvertesinde zincirlenmiş bir savaş esiri olarak buldu. Üçyüz yıllık İspanyol hakimiyeti böylece sona eriyordu.

Bu noktada Safford şahsen Guam tarihine giriyordu. O zamanlar donanmada teğmendi, kaptan Richard Leary'nin, ilk Amerikan Valisinin yardımcısıydı – ama Leary, kimbilir hangi nedenle, körfezde demirli bulunan gemiden ayrılmamayı tercih etti, kendi adına Safford'u kıyıya gönderdi. Safford kısa zamanda Chamorro dilini söktü, yerlilerin âdetlerini öğrendi, ada halkına saygıyla yaklaşması, nezaketi, kibarlığı ve merakı adalılarla yeni efendileri arasında bir köprü olmasını sağladı.⁶¹ Yeni Amerikan yönetimi, yerini aldığı İspanyol yönetimi kadar ilgisiz davranmasa da Guam'da fazla bir kurumsal değişiklik yapmadı. Buna karşılık İngiliz eğitimi veren okullar açtı – bunlardan ilki Safford tarafından 1899'da açıldı– sağlık hizmetlerinde büyük gelişmeler kaydedildi. 'Kalıtsal felç'e ilişkin ilk tıbbi raporlar 1900'e uzanır; daha genel bir deyim olan 'ALS' 1904'te kullanılmıştır.

Guam'da hayat son ikiyüz yıldır fazla değişmedi. 1670-1700 arasındaki soykırımlardan sonra nüfus yavaş yavaş artmaya başlamıştı; 1901 sayımındaki 9,676 kişiden sadece kırkaltısı kendini Chamorro kabul ediyordu. Nüfusun 7,000'i başkent Agana ve civardaki köylerde yaşıyordu. Yollar çok kötüydü, güneydeki Umatak gibi köylere yağmurlu mevsimlerde sadece denizden ulaşılabilirdi.

Bütün bunlara karşın Guam askeri açıdan, büyüklüğü ve Pasifik'teki stratejik konumuyla önemli bir ada olarak kabul ediliyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda Japonlar Amerika'nın müttefikiydi ve Guam çatışmalardan uzak kaldı. 1941'de Pearl Harbor saldırısının haberi Guam'a ulaştıktan hemen sonra adanın yüz mil kadar kuzeyindeki Saipan'dan havalanan Mitsubishi'ler Agana semalarında belirerek makineli tüfekleriyle adayı taradılar. İki gün sonra Rota civarındaki savaş gemilerinde bulunan Japon askerleri Guam'a çıktılar ve pek az direnişle karşılaştılar.

Japon işgali, İspanyol yönetimini anımsatan büyük bir zorbalık ve zulüm dönemiydi. Birçok Chamorro öldürüldü, birçoğu işkenceden geçti ya da savaş tutsağı oldu, diğerleri ellerinden geldiğince işgalcilerden kaçmak için köyelerine ve çiftliklerine kaçtılar, dağlara, ormanlara sığındılar. Aileler bölündü,

köyler yakılıp yıkıldı, tarlalara ve su kaynaklarına el kondu, kıtlık başgösterdi. Sikadlar ikiyüz yıldır Chamorro mutfağının bir parçasıydı, şimdi tek gıdaları oldu. Savaşın sonuna doğru, özellikle Japonların günlerinin sayılı olduğu ve adanın yakında Amerikalıların yardımıyla 'özgürlüğüne' kavuşacağı anlaşıncaya pek çok Chamorro vahşice katledildi. Chamorrolar savaş sırasında çok acı çektikleri için Amerikan askerlerini sevinçle karşıladılar.

Guam'ın gerçek anlamıyla Amerikanlaşması 1945'ten sonra başladı. Savaş öncesinde nüfusun yarısını barındıran Agana, adanın yeniden ele geçirilmesi sırasında çıkan çatışmalarda yerle bir olmuştu ve yeniden inşa edilmesi gerekiyordu. Agana alçak, geleneksel evleri olan küçük bir kasabadan, asfalt yolları, benzin istasyonları, süpermarketleri ve gittikçe daha çok yükselen apartmanlarıyla bir Amerikan şehrine dönüştü. Çoğunluğu görevliler ve ailelerinden oluşan yabancılar adaya akın ettiler; savaştan önce 22,000 civarında olan nüfus 200,000'i aştı.

Guam 1960'a kadar askeri koşullar nedeniyle ziyaretçilere, göçmenlere kapalı bir yerdi. Adanın tüm kuzey ve kuzeydoğu kısımları, en iyi sahillerin bulunduğu bölgeler, (1941'de Japon hakimiyetine geçen ve 1944'te Amerikalılar tarafından dümdüz edilen) güzel ve kadim Sumay köyü askeri tesislere ayrılmış, bir zamanlar orada yaşayan Chamorrolar bile bölgeden uzak tutulmuştu. 1960'lı yıllardan itibaren adaya çok sayıda turist ve göçmen –onbinlerce Filipinli işçi ve milyonlarca Japon turisti-gelmiş, bunlara hizmet vermek için golf sahaları ve lüks oteller yapılmıştır.

Geleneksel Chamorro âdetleri, Umatak gibi güneydeki uzak köylerde ve kovuklarda yaşayan birkaç aile dışında yavaş yavaş önemini kaybetmiş ve yokolmaya yüz tutmuştur.⁶²

*

John genellikle hasta ziyaretine ona tercümanlık ve asistanlık yapan, bir miktar tıp eğitimi almış olan genç bir Chamorroyla, Phil Roberto'yla birlikte gider. Pohnpei'deki Greg Dever gibi John da Mikronezya'da Amerikalıların ve kendi bakışlarını, kendi ölçütlerini kabul ettirmeye çalışan Amerikalı doktorların etkisinin gerektiğinden çok fazla olduğunu dü-

şünmekte, bu yüzden yerli halktan doktorların, hemşirelerin, sağlık memurlarının yetişmesini ve bağımsız bir sağlık sistemi oluşmasını önemli bulmaktadır. John, Phil'in tıp eğitimini tamamlayarak onun yerini alacağını, John emekli olduğunda, kendisi de bir Chamorro olan Phil'in, halkla onun kuramayacağı kadar yakın ilişkiler kuracağını düşünmektedir.

Chamorroların batılı hekimlere karşı besledikleri olumsuz duygular yıllar içinde giderek arttı. Doktorlara öykülerini, zamanlarını, kanlarını, sonunda beyinlerini vermişlerdi – çoğu kez kendilerini bir kobay gibi hissetmişler, doktorların onlarla değil hastalıklarıyla ilgilendikleri kuşkusuna düşmüşlerdi. 'Buradakilerin hasta olduklarını kabul etmeleri büyük bir aşama,' dedi Phil. 'Sağlık görevlilerini evlerine kabul etmeleri bir başka büyük aşama. Ne var ki tedavi ve bakım açısından, sağlık hizmetleri, ev tedavisi açısından doğru dürüst bir yardım aldıklarını söylemek imkânsız. Hekimler, araştırma formlarını doldurup vizitelerini yapıyorlar ve gidiyorlar, ama bu insanları tanımıyorlar. John ve ben düzenli olarak evleri ziyaret ediyoruz, ailelerle yakınlık kuruyoruz, öykülerini, bu duruma nasıl geldiklerini öğreniyoruz. John birçok hastasını on, oniki yıldır tanıyor. Hastalarla yaptığımız konuşmaları içeren onlarca video bant doldurduk. Sonunda bize olan güvenleri arttı, artık bizden yardım istiyorlar; 'Filanca solgun görünüyor, ne yapmalıyız?' diye soruyorlar. Burada onlar için çalıştığımızı biliyorlar.

'Araştırmacılar burayı ziyaret edip bulgularıyla birlikte Birleşik Devletler'e döndükten haftalar sonra onları biz ziyaret ediyoruz. Hasta, 'Bize uyguladıkları onca teste ne oldu?' diye soruyor. Cevap veremiyoruz, çünkü o testleri biz yapmadık.'

*

Ertesi sabah John ve Phil beni erkenden kaldırdılar. John 'Dün bodig –parkinson ve erken bunama– hakkında bir fikrin oldu,' dedi. 'Kurland 1970'lerde hastalığın bu şeklinin ALS'nin yerini aldığını düşünüyordu – ama ALS'nin ortadan kalktığını sanma. Yıllardır takip ettiğim litiko hastalarının yanında yeni vakalar da var – bugün bunlardan bazılarını göreceğiz.' Biraz bekledikten sonra devam etti, 'ALS'de dayanması çok zor olan bir şey var; bunu senin de hissettiğine eminim Oliver – her nö-

rolog bunu hisseder. Gücün azaldığını, kasların eridiğini görmek, insanların konuşmak için bile ağızlarını oynatamadıklarını, yutkunmaya çalışırken boğularak öldüklerini görmek... bütün bunları görmek ve hissetmek, ama hiçbir şey yapamamak, eli kolu bağlı kalmak. Bazen gerçekten korkunç bir görüntüyle karşılaşıyorsun, çünkü hastanın zihni sonuna kadar berrak kalıyor – kendine ne olduğunu çok iyi biliyor.’

John’un Guam’a geldiği günden beri tanıdığı Tomasa’yı görmeye gidiyorduk. John’la karşılaştığında Tomasa onbeş yıldır litiko’dan muzdaripti; o zamandan beri hastalık ilerlemiş, yalnız ayakları ve kolları değil, nefes alma, konuşma ve yutkunmasını sağlayan kasları da felç olmuştu. Artık sona yaklaşmıştı, ama başına gelen herşeyi cesaretle karşılıyor, burnundan midesine inen tülü, sürekli nefesinin tıkanmasını, başkalarına muhtaç olmasını sakın, korkusuz bir kadercilikle kabulleniyordu. Gerçekten de bütün ailede kaderci bir tavır hakimdi – Tomasa’nın babası ve iki kızkardeşi litiko’dan ölmüştü, iki erkek kardeşinde parkinson ve erken bunama vardı. Ailede sekiz kardeşten beşinde litiko-bodig vardı.

Odasına girdiğimde, Tomasa tükenmiş, felçli, ama uyanık bir görünümdeydi. Neşeyle ‘Merhaba Tomasa, bugün nasılız bakalım?’ diyerek onu selamlayan John, Tomasa’nın uzandığı divana yaklaştı. Üzerine eğilip omuzuna dokundu, Tomasa onun elini parlak ve canlı gözlerle takip etti. Herşeyi takip ediyor, arada bir (belki de bir refleksle) gülümsüyor, nefes verirken hafifçe inliyordu. Yirmibeş yıldır çektiği şifa bulmaz hastalıktan sonra, gün ışığıyla parlayan odasında, tüm bilinci yerinde olarak ölüyordu. John beni Tomasa ve yanındaki kızı Angie’ye takdim etti. Doğum tarihini sorduğumda Tomasa’nın ağzından (benim için) anlaşılmasız sözler çıktı, kızı araya girerek 12 Nisan 1933 tarihini verdi. Tomasa istendiğinde ağzını açıp dilini uzatabiliyordu. Son derece yıpranmış, yarık, solucan torbasını andıran, fisürlerle dolu bir dildi bu. Anlaşılmayan bir ses daha çıkardı. Angie, ‘Size ve Dr. Steele’e içecek bir şeyler vermemi istiyor,’ dedi. Tomasa bu haliyle bile bize ev sahipliği yapıyordu. John, ‘Guam’daki sayısız insana hastalık hakkında birşeyler öğretti,’ deyince Tomasa gülümsedi. ‘Merak etme Tomasa – An-

gie litiko olmayacak. Tanrıya şükür, genç kuşak bu hastalığa karşı dirençli,' diye şefkatle ekledi.

Ailesi, dostları, komşuları günün her saatinde eve gelip Tomasa'ya gazete okur, ona haberler getirir, en son dedikoduları anlatırlar. Noel'de, noel ağacı sedirinin yanına yerleştirilir, pikniğe ya da ziyafete gidilmeden önce onun odasında toplanılır. Tomasa pek az hareket edip konuşabilse de, onların gözünde eksiksiz biri, ailenin ve toplumun bir parçasıdır. Öleceği güne kadar, ki bu gün artık pek uzak değil, evinde, ailesinin ve toplumunun bağrında, tüm bilinci yerinde, onurlu bir birey olarak kalacaktır.

Tomasa'yı oldukça geniş ailesiyle çevrili bir halde görmek bana John'un muayenehanesinde okuduğum bir kitapta geçen, Fray Juan Pobre'nin 1602'de Chamorrolara ilişkin izlenimlerini hatırlattı:

Doğalarından gelen bir şefkate sahiptirler.... Evin efendisi, hanımı, ya da çocuklarından biri hasta oldu mu, köydeki bütün akrabalar evlerindeki en iyi yiyeceklerden hazırladıkları yemekleri onlara götürür. Hasta ölüncüye ya da iyileşinceye kadar bunu yapmaya devam ederler.

Hastayı bir birey olarak, toplumun yaşayan bir parçası olarak kabullenme, Tomasa gibi yıllarca yatalak kalan hastalar için de, kronik ya da ölümcül hastalar için de geçerlidir. New York'taki kendi hastalarımı, bütün hastanelerdeki, hastabakıcıların gözetimindeki hastaları düşündüm; burunlarında tüpler, sakşın cihazları, bazılarında oksijen maskeleri, her türlü teknik olanaktan yararlanıyorlardı – ama son derece yalnızdılar, onları bu durumda görmeye dayanamayan, (tıpkı hastane görevlileri gibi) onları birer insan olarak değil, ölümcül birer vaka olarak gören, modern tıbbın son gelişmelerinin temin edilmesinden başka kaygıları olmayan akrabaları tarafından bilerek ya da bil-meyerek yalnız bırakılmışlardı. Hekimler de çoğu kez bu tür hastaları yalnız bırakıyor, deyim yerindeyse onları defterden siliyorlardı. Ama John Tomasa'nın hep yanındaydı ve ölüncüye kadar onunla ve ailesiyle birlikte olacaktı.

Tomasa'nın evinden ayrıldık ve kuzeye doğru adayı boydan boya geçtik. Sikadlarla dolu tepeler aştık, Guam'ın tek içme suyu rezervi olan Fena Gölü'nün çevresinden dolandık.⁶³ Oadaki herşey son derece kuru görünüyordu; John bir ara kömürleşmiş ağaçları ve siyah toprağı gösterdi, bunlar geçen yazki büyük orman yangınının izleriydi. Yine de, siyahlaşmış kısmalarda bile yeşil filizler –sikadların sürgünleri –seçilebiliyordu.

Agana'dan sonra ikinci büyük yerleşim birimi olan Dede-do oldukça modern bir köydür. Evlerin belli bir mesafeyle birbirinden ayrılmış olması –bu daha çok 'batılı' bir kavram olsa da– özel mülkiyet duygusu verir. Roque bu evlerden birinde oturur. Ellili yaşlarının başlarında, güçlü, atletik yapılı bir adamdır – vücudundaki dövmeleler askerlik günlerinden kalmadır. Ondört ay önce, boğazının tıkanmasından şikâyet etmeye başlayana dek son derece sağlıklı biriydi. Kısa bir süre sonra sesinde, yüzünde, ellerinde belirtiler görmeye başladı ve litiko'nun çok hızlı ilerleyen, neredeyse 'patlayan' bir türüne yakalandığı anlaşıldı. Karşılaştığımızda kendi işini yapabilecek durumdaydı, ama birkaç ay sonra öleceğini biliyordu. Tedirginliğini görünce, 'Benimle rahatça konuşabilirsiniz,' dedi, 'kendimden hiçbir şey saklamam.' Ona göre sorunlarından biri de Agana'daki doktorların gerçeğı örtmeye çalışmalarıydı; ona ümit vermek ve onu yatıştırmak isteyen bu doktorlar iyimser ve sahte bir litiko tablosu çiziyorlar, hızla son günlerine yaklaşan ve öleceğı kesin olan Roque'un ölümü tevekkülle karşılaşmasını zorlaştırıyorlardı. Ama kendi bedeni ve John, ona doğruyu söylüyorlardı.

'Çok atletik bir adamdım, bu hastalık beni elden ayaktan düşürdü,' diye devam etti. 'Hastalığımlı kabulleniyorum, ama bazen öyle bunalıyorum ki içimden birşeyleri parçalamak geliyor... İntihar çözüm değıl. Doğru da değıl. Ama keşke Tanrı olmayacak bir şifayı beklemek yerine canımı alsa. Şifa bulamayacaksam, Tanrı'nın beni yanına çağırmasını yeğlerim.'

Roque çocuklarının büyümesini göremeyecek olmasının, en küçük çocuğunun (henüz iki yaşındaydı) belki de babasını

hiç hatırlamayacak olmasının onu derinden üzdüğünü söyledi; karısını dul bırakacağına, yaşlı ama sağlıklı anne ve babasını üzüntü içinde bırakıp gideceğine hayıflanıyordu.

John'a, 'Ona ne olacak?' diye sordum – Tomasa gibi evinde mi ölecekti, yoksa bir hastaneye mi kaldırılacaktı? 'Bu çeşitli koşullara bağlı,' dedi John, 'ona, ailesine, hastalığın seyrine bağlı. Tam bulber felciyse, nefes yolları etkilenir, yardımcı aletlerle, respiratörle nefesi güçlendirmek gerekir, yoksa hasta ölür. Bazı hastalar bunu ister, bazıları istemez. St. Dominik'te respiratöre bağlanmış iki hastam var – yarın onları göreceğiz.'

*

İkinciye doğru, Phil'le birlikte Sumay'a, Guam'da dalmak için en ideal yer olarak adlandırılan sahile gitmeyi kararlaştırdık. Burası bir askeri üstü, bu yüzden Phil bizim için özel bir izin aldı. Saat dörde doğru sahile ulaştık ve kâğıtlarımızı gösterdik. Ama kapıda kuşkulu bakışlarla karşılandık, özellikle Phil'in Chamorro olduğunu anlayan muhafızlar bize kaba davrandılar. Neşeli, sevimli bir havaya girmeye çalıştımsa da boş ve anlamsız suratlarla karşılaştım – elimde olmadan Kwajalein'deki tatsız atmosferi, sivillerin askeri bürokrasi karşısındaki çaresizliğini hatırladım. Phil hiç konuşmamanın daha doğru olacağını, kayıtsız, umursamaz bir tavır takınmamızı, aksi halde içeri alınmayacağımızı hatırlatmıştı. Bu sözleri söylediğinde durumu abarttığını düşünmüştüm, ama şimdi öyle olmadığını anlıyordum. Muhafızlar izin kâğıtlarımızı onaylatmak için telefonlar ederken bir saat kadar bekletildik. Saat beşte onayın alındığını, ama vaktin geç olduğunu çünkü bu saatte üssün kapandığını söylediler. Öfkeden patlamak üzereydim ki üst düzey bir subay görüldü ve bu defaya mahsus olmak üzere kuralların dışına çıkılabileceğini söyledi – sahile inip yüzebilirdik, ama üste olduğumuz sürece askeri polis bize refakat edecekti.

Phil'in canı sıkıldı, yanımıza adam verilmesi beni de öfkelendirdi, ama buraya kadar geldiğimize göre gidip denize girmeye karar verdik. Dört polisin beklediği jipin önünde soyunmak sinir bozucuydu, içimden isyan etmek, bu saçma gözüktüğüne karşı birşeyler yapmak geldi – ama kendimi tuttum, polisi kafandan silmeye çalıştım, ve kendimi sulara bıraktım.

Gerçekten de tadına doymayacak bir denizdi bu. Guam'da yöreye özgü üçyüzün üstünde mercan türü bulunur, Sumay'dakilerin renkleri Alma'dakilerden, hatta Pohnpei'nin o harika mercanlarından çok daha gözeleliydi. Kıyıda biraz uzaklaşınca, üstünde mercanların ve deniz kabuklularının oluşturduğu kalın bir tabakayla tuhaf bir metamorfoza uğrayan bir Japon savaş gemisinin enkazıyla karşılaştık – ama bu enkazı doğru dürüst incelemek için ne zamanımız ne de yeterli dalış malzememiz vardı. Kıyıya doğru yüzerken bizi bekleyen jipin ve kaskatı duran askeri polislerin görüntüsü saydam sulara yansıyan ışığın kırılmasıyla titreşiyordu. Bu harika kıyıların bir kurumun eline geçmesi ve Guam halkına yasaklanması içindeki isyan duygusunu kabartıyordu.

Ama Phil'in öfkesi daha derindi. Üssün girişine doğru ilerlerken, buranın eski Sumay köyünün arazisi olduğunu söyledi. 'Bütün Guam'ın en güzel köyü buydu. Japonlar Guam'a saldırdıkları ilk gün burayı bombaladılar; köy halkının bir bölümü katledildi, bir bölümü de köyden uzaklaştırıldı. Müttefikler geldiğinde Japonlar karşıda gördüğün tepelere sığındılar, Amerikalılar onları çıkarmak için bütün araziyi bombaladılar. Sadece kilisenin bir kısmı ve mezarlık ayakta kaldı. Dedelerim burada doğmuştu,' diye ekledi, 've buraya gömüldüler. Çoğumuzun akrabaları bu mezarlıkta gömülüdür, mezarlarını ziyaret edip onlara saygılarımızı sunmak istiyoruz –ama şahit olduğun bürokratik işlemlerden geçmek zorunda kalıyoruz. Bu durum bize hakaret gibi geliyor.'

*

Ertesi gün John'la birlikte St. Dominik'e, rahibelerin Ev diye adlandırdığı, bahçeleri, avluları, huzurlu bir kilisesi olan, Barrigada dağının eteklerinden Agana'ya bakan güzel, yeni hastaneye gittik. John'un iki hastası burada yatıyordu – her ikisi de Roque gibi ellili yaşlarındaydı, litiko'nun en hızlı ilerleyen çeşidine yakalanmışlardı. İkisi de onsekiz ay önce son derece sağlıklıydı; ama şimdi solunum kasları işlemez hale gelmişti, mekanik bir ventilatörün yardımıyla nefes alabiliyorlardı. Odalarına yaklaştıkça solunum cihazlarından gelen kasvetli, hayvanımsı gürültüyü, boğazlarındaki salgıları emen cihazın çıkardı-

ği tatsız sesleri duyduk (yutkunamadıkları için boğazlarındaki salgıları mekanik yollarla emmek gerekiyordu, yoksa nefes borusu ve akciğerler tıkanabilirdi.) Bu koşullarda yaşamanın anlamsız olduğunu düşünmekten kendimi alamadım, ama iki hastanın da yanında çocukları vardı –birinin yetişkin bir oğlu, ötekinin yetişkin bir kızı– hastalar refakatçileriyle belirli ölçülerde bir iletişim kurabiliyordu; çocukları onlara gazete okuyor, televizyon seyrediyorlar, radyo dinliyorlardı. Kasları değilse de zihinleri hâlâ canlı ve aktifti, her iki hasta da sonuna kadar gitmek, mümkün olduğu kadar yaşamak istediklerini belirtmişlerdi – bu yaşam bir makineye bağlı olarak sürdürülse de. İkisinin de odasında dini resimler ve ikonlar vardı, bunlara gözlerini kırpmadan bakıyorlardı. Solumak için çabalayan, tuhaf sesler çıkaran bedenlerine karşılık suratlarında huzurlu bir ifade vardı, ya da ben onları öyle görmek istedim.

St. Dominik'te ilerlemiş bodig vakaları da vardı, bunlardan bazıları sadece parkinsondan değil, erken bunamadan ve ileri kas bozukluklarından şikâyetçiydiler. Bu gibi vakaların son aşamasında ağız açık ve salgıyla dolu bir görünümüdür; damak hareketsizdir, bu yüzden kişi konuşamaz ve yutkunamaz; ileri spastik durumdaki kollar ve bacaklar çeşitli kasılmalarla bükülüp şekilden şekile girerler. Bu durumdaki hastalar en iyi niyetli ailelere bile yük olduğundan evlerinden alınıp St. Dominik'e getirilirler ve rahibelerin bakımına bırakılırlar. Bakım işini üstlenen rahibelerin kendilerini hastalarına adadıklarını görmek beni duygulandırdı; New York'ta benimle de çalışan Little Sisters of the Poor adındaki rahibe tarikatını hatırladım. Birçok hastanede görülen manzaranın aksine, bu rahibeler her hastanın zihinsel durumuna ve gururunu korumasına özel önem verirler. Hastayı yalnızca bir tıbbi vaka değil, bir birey olarak kabul ettiklerini her zaman hissettirirler. Aile ve toplum bağlarının son derece güçlü olduğu bu yörede, St. Dominik'in hasta koğuşları, koridorlar, avlular, bahçeler her zaman aile üyeleri ve komşularla kaynar – her hastanın ailesi, köy halkı, toplumu burada minyatür ölçülerde temsil edilir. St. Dominik'e kaldırılmak kişinin sevdiği yakınlarından ve dostlarından uzaklaşmasından çok, bu çevrenin başka bir ortama, tıbbi bir ortama taşınması olarak kabul edilir.

Litiko ve bodig'in son ve en feci aşamalarındaki bunca hastayı görmek iliklerimi kurutmuştu, bir an önce buradan uzaklaşmak, yatağıma uzanmak, ya da pırıl pırıl bir sahilde yüzmek için can atıyordum. Neden bu kadar etkilendiğimi bilmiyorum; New York'ta tedavisi mümkün olmayan hastalarla çok çalıştım, ama ALS ender görülen bir hastalıktı – iki üç senede bir karşımıza çıkardı.

İlerlemiş litiko-bodig'li kırktan fazla hastası olan John'un duygularıyla nasıl başa çıktığını bilmiyorum. Hastalarıyla birlikteyken gür ve mesleğini hatırlatan bir sesle konuştuğunu, iyimser, neşeli ve babacan bir tavır takındığını fark ettim – ama bu sadece yüzeyde görülen haliydi, bunun altında son derece hassas ve kırılgan bir kişilik yatıyordu. Daha sonra Phil, John'un yalnız olduğunda, ya da yalnız olduğunu sandığında, hastalarının çektiği acılar için, kendi yetersizliği, bizlerin yetersizliği için kimi zaman ağladığını söyledi.

*

Öğle yemeğinden sonra St. Dominik'in farklı bir yerini gezdik; bir bahçeye bakan hoş, açık bir odada ayakta tedavi hastaları öğleden sonraki tedavi seansı için toplanmışlardı. St. Dominik yalnızca kronik hastaların tedavi gördüğü bir hastane değildir; adanın her yerinden gelen ayakta tedavi hastaları için de günlük aktif programlar vardır. Hastalar burada bir araya gelir, yemek yer, bahçelerde dolaşır, atölyede çalışır ve çeşitli terapilerden –fizyoterapi, konuşma terapisi, sanat ve müzik terapisi– yararlanırlar. John beni buraya bir başka hastasını, Euphrasia'yı göstermek için getirmişti. Euphrasia yetmiş yaşındaydı ama daha genç görünüyordu, yirmidört yıldır bodig'in parkinsonlu bir türünden, aynı zamanda erken bunamadan muzdaripti. Savaştan hemen sonra, genç yaşta Kaliforniya'ya gelin gitmiş, yıllarca Guam'dan uzakta yaşamıştı. Yirmiiki yıl sonra, 1969'da, bodig hastalığıyla Guam'a dönmüştü.

Euphrasia'yı görünce, Guam'da her neye maruz kaldıysa, o tarihten litiko-bodig'in belirtilerinin görüldüğü evreye kadar geçen muazzam süreyi düşündüm. John bana, Guam'dan ayrıldıktan kırk yıl sonra hastalığa yakalanan birinden söz edildiğini söyledi –Guam'a gelenler arasında da çok uzun bir süre son-

ra litiko-bodig'e yakalananlar vardı. Kafkas ırkından hastalığa yakalanan kimseyi tanımıyordu, ama bildiği birkaç Japon ve Filipinli, Guam'a gelmişler, Chamorrolarla evlenmişler, kültüre uyum sağlamışlar ve yıllar sora litiko ve bodig semptomları göstermişlerdi.⁶⁴

Bu, John için litiko-bodig'in klinik öncesi ya da latent olarak varolduğu o olağanüstü 'sessiz' dönemin en önemli klinik kanıtıydı. Bunca yıl, yüzeyin altında ağır ağır yanan bir ateş miydi bu hastalık? Ya da yeni bir olay, daha önce zararsız, belki de faaliyeti durdurulmuş bir süreci aktif hale mi getiriyordu? John bazen ilk düşünceyi, bazen de ikincisini mantıklı buluyordu – buna karşılık Roque'ta olduğu gibi hastalığın birden patlayıverdiği, sapasağlam görünen birinin aniden hastalanıverdiği vakalar, ağır gelişen ve sonunda yüzeye çıkan bir süreçten çok ani, öldürücü bir dönüşümü akla getiriyordu.

Ensefalitis letarjika'yı ilk kez tanımlayan hekim von Economo'nun, post-ensefalitik hastalar için 'sönmüş yanardağ' terimini kullandığını düşündüm. L-DOPA geliştirilinceye kadar bu terim uygun bir benzetme gibi görünüyordu, ne var ki L-DOPA'nın ortaya çıkmasıyla hastalığın görünümü aniden püsküren bir 'uyuyan yanardağ'a benzedi. Ama bu hastalarda belirtiler açık seçikti – donmuş, katatonik bir haldeydiler– oysa litiko-bodig'li hastalar semptomlar başlamadan önce son derece sağlıklı ve aktif görünüyorlardı. John, 'Yalnızca klinik tabloya bakıp durumdan emin olamayız,' dedi. 'Hücre bazında neler olup bittiğini bilemeyiz.' Guam'dan uzak kaldığı yirmiiki yıl içinde Euphrasia'ya neler olduğunu ikimiz de merak ediyorduk.

Kaliforniya'daki doktoru Euphrasia'ya 1969'da L-DOPA vermeye başlamıştı (Bu bana ilginç göründü çünkü ben de aynı yıl post-ensefalitik hastalarıma L-DOPA vermeye başlamıştım.) Normal parkinson hastalığında ilacın ilk etkileri yumuşak ve kararlıdır ve saatlerce sürer, ama bir süre sonra etkiler kararlılığını kaybeder, hastada kısa bir süre, korea ve başka istem dışı hareketlerin eşlik ettiği bir akıcılık görülür, bir saat sonra bunu yoğun bir hareketsizlik takip eder – gel-git diye adlandırılan bir etkidir bu. Post-ensefalitik hastalarımda bu tür gel-git etki-

lerinin çok önceleri, bazen ilk başlarda başladığını gözlemiştim – John’un anlatımına göre Euphrasia da başlangıçtan beri ekstrem ve hiperbolik tepkiler vermişti. Yine de, bütün iniş-çıkışlarına rağmen Euphrasia L-DOPA’dan olumlu etkilenmiş, günün birkaç saatinde rahat hareket etme imkânı bulmuştu.

Onu görmeye gittiğimizde birkaç saattir ilaç almamıştı, ‘git’ durumunda, tamamen hareketsiz olarak sandalyesinde oturuyordu; kafası göğsüne eğilmiş, neredeyse kilitlenmiş pozisyondaydı, yalnızca gözleri hareket edebiliyordu. Kol ve bacakları tamamen katılaşmıştı. Sesi son derece yumuşak, düz, duyulmayacak kadar zayıftı, herhangi bir ifadeden yoksundu. Ağzı sürekli salya akıtıyordu.

John beni tanıştırdı, elini tuttum ve hafifçe sıktım. Konuşmıyordu, ama bana gülümsedi, gözlerini büzdü, hafif bir temasla bana karşılık verdiğini hissettim.

Euphrasia’ya işbirlikçi bir bakış atarak John’a, ‘Sana bir şey göstereceğim – daha doğrusu Euphrasia ile ben göstereceğiz,’ dedim. Biraz zorlukla, onu ayağa kaldırmayı başardım. Bükülmüş ellerini ellerimle tutarak ve ona yol göstererek önünde geri geri yürüdüm ve minik, sarsak adımlarla onu dışarıdaki bahçeye çıkardım. Bahçede küçük bir tepe biçiminde, engebeli çıkıntıları ve eğimleri olan bir kayalık vardı. Kayayı işaret ederek Euphrasia’ya ‘Pekâlâ,’ dedim, ‘buraya tırmanacaksın, tek başınasın – haydi bakalım!’ John ve rahibelerin dehşet dolu bakışları altında Euphrasia’nın elini bıraktım. Dinlenme odasının düz zemininde yürümekten neredeyse aciz olan Euphrasia ayağını kaldırdı, kayaya sağlam bir adım attı, sonra bir adım daha ve kayalığın tepesine kadar zahmetsizce çıktı. Gülümsedi, aynı kolaylıkla aşağı indi. Yere ayak basar basmaz eski aciz haline büründü. John hayretten taş kesilmişti, ama Euphrasia’nın dudaklarında bir tebessümün hayalini seçebiliyordum – o bu işe hiç şaşırılmamıştı. Konuşabilseydi, birçok post-ensefalitik hastam gibi şunu söyleyebilirdi: ‘Keşke bütün dünya merdivenlerden ibaret olsaydı!’

Rahibe saatin iki olduğunu, ilaç vaktinin geldiğini hatırlattı. Yeniden dinlenme odasına dönen Euphrasia’ya biraz suyla minik bir beyaz hap getirdi. L-DOPA’yı aldıktan ondört dakika

sonra –bir kimyasal tepkime ya da bir patlama bekler gibi saat tuttuk– Euphrasia aniden, öyle bir enerjile ayağa fırladı ki sandalyesi arkaya devrildi; koridorda koşmaya başladı, canlı, hararetle bir tavırla biraz önceki donmuş halinde anlatamadıklarını birbiri ardına sıralamaya koyuldu. Yok olan yalnızca parkinsonu, motor sorunları değildi, bütün duyuları, duyguları, duruşu ve tavrı dönüşüm geçirmişti. Yirmi yılı aşkın bir süredir buna benzer bir şey görmemişim, bu yüzden (aslında bu tür bir tepkiyi beklememe rağmen) hem biraz şaşırđım, hem de içimi nostaljik bir duygu sardı; Euphrasia bana post–ensefalitik hastam Hester’i hatırlatıyordu, o da bir ara safhaya, bir ısınma sürecine ihtiyaç duymadan buna benzer ani dönüşümler geçirdi.

Ama tıpkı hiperbolik Hester gibi, Euphrasia için de bu yalnızca basit bir ‘uyanış’ değildi. Aniden kazandığı motor canlılık, oyunculukla birlikte bir şakacılık eğilimi, tikler, ani fırlamalar, silkinmeler, beden ve zihnin yönlendirdiği bir düzine tuhaf tepki de ortaya çıkmıştı. Müthiş bir hayatiyetten, olağanüstü bir çaba ve faaliyetten yirmi dakika kadar sonra Euphrasia’ya bir rahavet, bir uyuşukluk çöktü, esnemeye başladı ve yeniden eski haline döndü. Yanımda duran ve olanları ilgiyle izleyen John, ‘Buna ne dersin, ha?’ dedi, ‘sana bir şey hatırlattı mı?’

*

Hastalarıyla ilgilenmediği zamanlarda John, Mangilao’daki Guam Memorial hastanesinde öğretmenlik yapar, ayrıca buradaki laboratuvarında araştırmalarla meşgul olur. Yöredeki tesislerde araştırma fonlarının arttırılması için çok uğraş vermiştir, ayrıca adada, gelişmiş nöropatoloji araçları, MRI taraması ve diğer beyin tarama cihazlarıyla donanmış bir litiko-bodig araştırma merkezi kurmak en büyük arzusudur. Halihazırda bu çalışmaların çoğu Amerika’da yapılmaktadır, adada ise epidemiyolojik çalışmalar –hastalarla mülakatlar, aile ağaçlarının mümkün olduğu kadar geniş olarak çıkarılması– ve çeşitli temel klinik ve laboratuvar çalışmaları yapılır.

Bana laboratuvarını gösterdi; görmemi istediği bir şey vardı. Beni bir mikroskopun önüne çekerek ‘Şu dialara bakar mısın Oliver,’ dedi. Merceği gözüme ayarlayıp, önce alçak güçte

baktım, ve bir V şeklinde, simetrik düzende pigmentli hücreler gördüm.

'Substantia nigra,' dedim. 'Hücrelerin çoğu soluk ve pigmentsiz. Glial tepkime üst düzeyde, az miktarda serbest pigment var.' Mikroskobun gücünü arttırdım ve tahrip olmuş sinir hücrelerinin içinde hemen göze çarpan, dağınık kütleler halinde, yoğun lekelerden oluşan çok sayıda nörofibrüler düğüm gördüm. 'Korteks, hipotalamus ve omuriliğin örnekleri var mı?' diye sordum. John bunları bana verdi, hepsine teker teker baktım – hepsi de nörofibrüler düğümlerle doluydu.

'Demek litiko-bodig böyle bir şeymiş,' dedim, 'nörofibrüler bozulmadan geçilmiyor!'

'Evet,' dedi John, 'bu tipik bir özellik. İşte bir vaka daha, şuna bakar mısınız?' Önceki gibi buna da baktım, bulgular aynıydı, düğümler aynı oranda her yana yayılmıştı. 'Bütün litiko-bodig vakaları buna mı benziyor?' diye sordum.

John bütün ağzını kaplayan bir gülümsemeyle 'Aslını istersen Oliver,' dedi, 'şu anda baktığın şey kesinlikle bir litiko-bodig değil. Bu *senin* hastalığın, post-ensefalitik parkinson – bu diyaları bana Sue Daniel Londra'dan gönderdi.'

'Klinik çalışmalarımı yaptığım günlerden beri patolojiyle fazla ilgilenmedim,' dedim, 'bu konuda uzman sayılmam, ama ikisi de aynı gibi görünüyor.'

John sevinçle gülümsedi. 'Şunlara bak, başka diyalar da getirdim.' Substantia nigra'dan, orta beyinden başlayan ve oradan aşağıya ve yukarıya devam eden bu yeni diziye de baktım.

'Teslim oluyorum,' dedim, 'hangisinin litiko-bodig, hangisinin post-ensefalitik parkinson olduğunu bilemeyeceğim.'

'İkisi de değil,' dedi John. 'Bunlar *benim* hastalığım, ilerleyici supranükleer felç. Hem de 1963'te tanımladığımız orijinal vakalardan biri – o zamanlar da post-ensefalitik parkinsonla benzerliği üstünde tartışmıştık. Şimdi de Guam hastalığı... üçü de aynı gibi görünüyor.

'Sue Daniel, Andrew Lees ve Parkinson Beyin Bankası'ndaki meslektaşları bu hastalıklar arasında bir bağ olduğunu – belki de üç ayrı biçim alan tek bir viral hastalık olduğunu tartışıyorlar.

'Alzheimer hastalığındaki nörofibrüler düğümler de bunlara çok benziyor,' diye devam etti John, 'ama Alzheimer'de sayıca azlar, ayrıca farklı bir yayılım gösteriyorlar. Böylece, dört büyük nörodejeneratif hastalıkta da –sinir sisteminin küçük mezartaşları gibi– düğümler görüyoruz. Belki de düğümler nörodejenerasyon sürecinin ipuçlarını taşıyor, belki de bunlar hastalığın pek spesifik olmayan sinirsel tepkileri – bunları bilmiyoruz.'

*

Umatak'a dönmek için arabasına bindiğimizde, John litikobodig'in tarihsel gelişimini anlatmaya devam etti. 1960'larda sorunun bir boyutu daha ortaya çıkmış, hastalığın doğal öyküsünde ilginç bir gelişme olmuştu: 1940'larda ve '50'lerin başlarında litiko'dan çok daha az olan bodig vakaları, bu tarihten sonra artmış ve litiko'yu geçmişti. Yaş ortalaması da yükseliyordu (Kurland'ın tanı koyduğu ondokuz yaşındaki litiko'lu gibilerine artık rastlanmıyordu); otuz yaşının altında hemen hiçbir vakayla karşılaşılmamıştı.

Peki, tek bir hastalık nasıl oluyor da bir dönem kendini litiko olarak gösterirken, bir başka dönem bodig olarak ortaya çıkıyordu? Bunun yaşla bir ilgisi mi vardı? (bodig hastaları litiko hastalarından on yıl kadar yaşlıydılar). Hastalığın etken maddesi her ne ise, onun dozuyla mı ilgisi vardı? Belki de 1950'lerde bu maddeyle aşırı temas halinde olanların motor nöronları iflas etmiş, böylece ALS'yi andıran bir sendrom oluşmuştu; öte yandan maddeyle daha az temas edenlerin beyinlerinde etkiler daha ağır gelişmiş, parkinson ve erken bunamayla sonuçlanmıştı. Litiko'su olan hastalar, hayatta kalabilirlerse, yıllar sonra bodig semptomları mı göstereceklerdi? (Bu, doğal olarak, yanıtını bilemeyeceğimiz bir soru; çünkü akut biçimiyle litiko, yaşamı oldukça kısaltan bir hastalıktır. Buna karşılık yirmibeş yıldır litiko taşıyan Tomasa'da en küçük bir bodig belirtisi yoktu.) Bütün bu sorular sorulmuş, ama hiçbirinin yanıtı alınmamıştı.

Kurland her zaman sikad zehirlenmesinden şüphe etmiş, ve bu olasılığın son derece dikkatle araştırılmasından yana olmuştu. Bu amaçla, 1963'ten başlayarak on sene boyunca Whiting'le birlikte bir dizi konferans vermişti. Bu konferanslardan

ilki büyük heyecan yaratmış, önemli bir aşamanın gerçekleşeceği umuduyla botanikçiler, beslenme uzmanları, toksikologlar, nörologlar, patoloğlar ve antropologlar dünyanın her yanından yaptıkları araştırmaları sunmuşlardı. Sikad tohumlarının içindeki maddelerden biri, 1950'lerde ayrıştırılan glikositlerden olan cycasin'di, bu maddenin çok geniş bir yelpazede zehirli etki gösterdiği anlaşılmıştı. Yüksek dozda alınması akut karaciğer bozukluğuyla ölüme yol açabiliyordu; daha küçük dozları karaciğer tolere etse de, daha sonra çeşitli kanser vakaları görülmüyordu. Cycasin yetişkin sinir hücrelerinde toksik etki yapmıyordu, ama bilinen en güçlü karsinojenlerden biriydi.

Sikad tohumlarından bir başka bileşiğin ayrıştırılması yeni bir heyecan dalgası yarattı – bu bileşik, yapı bakımından nörolatrizm felcine neden olan nörotoksik amino asit beta-N-oksalamino-laevoalanin'e (BOAA) çok benzeyen beta-N-metilamino-laevoalanin (BMAA) adında bir amino asitti. BMAA, litikobodig'in nedeni olabilir miydi? John hayvanlarla çeşitli deneyler yapıldığını, ama hiçbir hayvanın litiko-bodig'e yakalanmadığını anlattı.

Bu arada iki epidemiyolojik keşif daha yapıldı. Yeni Gine'nin doğusunda 'kuru' adında ölümcül bir nörolojik hastalık üstünde çalışmakta olan (ve daha sonra bu çalışmalarını için Nobel ödülü alan) Carleton Gajdusek 1962'de Batı Yeni Gine'nin güney sahillerindeki Auyu ve Jakai kabilelerinde yöreye özgü ve litiko-bodig'e çok benzeyen bir durumla karşılaştı.⁶⁵ Gajdusek gerçekten 'sıcak' bir noktaya temas etmişti; hasta sayısı 100,000'de 1300'ü geçiyordu, hastaların yüzde otuzu otuz yaşının altındaydı. Aynı sıralarda Japonya'da Kiyoshi Kimura ve Yoshiro Yase, Honshu adasının Kii bölgesinde litiko-bodig'i andıran üçüncü bir hastalık buldu. Ne var ki bu iki yerde de sikadlar besin olarak tüketilmiyordu.

Bu yeni bulgular, ve hayvanlarda hastalığın bir modelinin üretilmemesi, sikad varsayımının gözden düşmesine neden oldu. John, 'Sikad'ı hastalığın kaynağı olarak görenler litikobodig'i çözdüklerini sanıyorlardı,' diye muzip bir tavırla ekledi. 'Sikad varsayımı gözden düşünce kendilerini boşlukta buldular, onun yerine koyacak başka bir tezleri yoktu ve kavram-

sal bir boşluk içindeydiler.' 1972'de yalnızca Kurland sikad üstünde duruyordu, ama araştırmacıların çoğu için sikad varsayımı iflas etmişti ve bunlar dikkatlerini başka yerlere çevirdiler.

*

John o akşam beni Agana'da bir Japon lokantasına götürmek için hazırlıklar yaptı. 'Burada muazzam bir turizm ticareti sürüyor,' diye açıkladı, 'Japonya dışındaki en iyi Japon mutfağı burada.' Önümüzdeki duyulmamış yemek isimleriyle dolu uzun menüyü incelerken 'fugu', puffer balığı ilgimi çekti; bu balık listedeki en pahalı yemekten on kez daha pahalıydı.

John kesin bir tavırla, 'Sakin deneyeyim deme,' dedi. 'İki yüzde bir zehirlenme ihtimalin var –buradaki ahçılar çok iyi eğitilmiş, ama bazen balığın derisinden ya da iç organlarından küçük bir parça gözlerinden kaçabiliyor. Bu balığı yemek Rus ruleti oynamak gibi bir şey, ben daha az acılı bir ölümü yeğlerim. Tetrodotoksin korkunç bir ölüm yolu!'

John konu açılmışken adadaki zehirli balıkları anlattı, en çok görülen deniz besini zehirlenmesi ciguatera zehirlenmesiydi – 'Burada o kadar çok rastlanır ki, biz balık zehirlenmesi der geçeriz.' Ciguatoksin, mercan kayalıklarındaki dehlizlerde büyüyen deniz yosunlarının arasında yaşayan minik organizmalardan bir dinoflagellate'nin, *Gambierdiscus toxicus*'un ürettiği çok güçlü bir nörotoksindi. Bu yosunlardan beslenen otçul balıklar etçil balıklar tarafından mideye indirildiklerinden zehir levrek, hanibalığı, turnabalığı gibi yırtıcı balıklarda da mevcuttur (bunların hepsi de menüde yer alıyordu.) Balıklar ciguatoksinde etkilenmezler – ama bu zehir memeliler, insanlar için çok tehlikelidir. John bu konuda uzman sayılırdı. 'İlk kez yirmi yıl önce, Marshall Adaları'nda bu zehirle karşılaştım. Ondört yaşında bir çocuk bir hanibalığı yedikten sonra, solunum yolları da dahil olmak üzere, tümüyle felç olmuştu. O zamanlar bu türden yüzlerce vakayla karşılaştım. Ciguatoksin taşıyan elli-beş farklı balık türü saptadık. Balıkçılar, belirli bir balığın zehirli olup olmadığını anlayamazlar, balığı pişirirken zehiri yok etmenin bir yolu da yok.

'Bir ara,' diye devam etti, 'litiko'nun benzer bir balık zehir-

lenmesinden kaynaklanabileceği de düşünöldü – ama bunu kanıtlayacak hiçbir bulguyla karşılaşmadık.’

Bütün gün boyunca kendime lezzetli bir suşi ziyafeti çekmeyi düşünmüştüm, ama şimdi ürpertici bir korkunun sırtımdan enseme doğru yayıldığını hissediyordum. ‘Bugün canım balık çekmiyor – tavuk buğulama ya da avokado dolması yiyeceğim,’ dedim.

‘Akıllıca bir seçim Oliver,’ dedi John, ‘ben de aynısından istiyorum.’

*

Tam yemeğe başlamıştık ki lokantanın elektriği kesildi. Bütün masalarda ‘Yine mi!’ homurtusu işitildi, garsonlar çabucak mumlar çıkarıp yaktılar. ‘Elektrik kesintisine alışıklar galiba,’ dedim.

‘Elbette,’ dedi John, ‘bu her zaman olan bir şey, Oliver. Nedeni de yılanlar.’

‘Ne?’ diye haykırdım. Yanlış mı duyuyordum? John delirmiş miydi? Çok şaşırmıştım, bir an John’un zehirli balık yediğini ve hayal görmeye başladığını düşündüm.

‘Sana tuhaf geliyor, değil mi? Bu kahverengi, ağaçlara tırmanan yılanlardan her yerde milyonlarca var – bütün adayı işgal etmiş durumdalar. Telefon direklerine, su kanallarına, trafolara tırmanırlar, sonra hop! elektrik kesilir. Bu kesilmeler günde iki ya da üç kez olabilir, bu yüzden herkes hazırlıklıdır. Tabii ne zaman elektriklerin kesileceğini bilemeyiz.’

Önemsiz bir şeyden söz edermiş gibi, ‘Uykun nasıl?’ diye ekledi.

‘Fena değil,’ dedim. ‘Her zamankinden daha iyi. Evde, şafak sökerken kuş sesleri uykumu kaçırır.’

John, ‘Ya burada?’ diye üsteledi.

‘Şimdi düşünüyorum da, burada şafakta hiç kuş sesi duymadım. Başka zaman da duymadım. Tuhaf şey, sen söylemesen aklıma gelmeyecekti.’

‘Guam’da kuş sesi duyamazsın – bütün ada sessizliğe gömülmüştür,’ dedi John. ‘Eskiden burada çok kuş vardı, ama hepsi gitti – bir tane bile kalmadı. Hepsini ağaca tırmanan yılanlar yedi.’ John’un mizah duygusu güçlüydü, doğruyu söyle-

diğinden emin olamadım. Ama o gece otele dönüp, çok güven-
diğim *Micronesia Handbook*'u elime aldığımda, anlattıklarını
destekleyecek satırlarla karşılaştım. Ağaca tırmanan yılanlar
İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru bir askeri gemiyle adaya
gelmişler, yerel faunada fazla bir rekabetle karşılaşmadıkların-
dan hızla çoğalmışlardı. Bu yılanlar gece hayvanlarıydı, boyları
üç metreye kadar çıkabiliyordu, ama 'dişleri çenelerinin epey
gerisinde olduğundan' yetişkinlere karşı zararsızdılar. Ne var
ki küçük memeliler, kuşlar ve yumurtalar yılanların saldırıla-
rından kurtulamıyordu, aralarında yalnızca Guam'a özgü tür-
lerin de bulunduğu bütün kuşlar bu yüzden zamanla yok oldu.
Uçan tek canlı olan meyve yarasasının da sonu gelmek üzereydi.
Okuduklarımdan elektrik kısıntısının her yıl milyonlarca
dolarlık hasara yol açtığını öğrendim.⁶⁶

*

Ertesi sabah Guam'ın cangıllarında eğreltiotu aramak için
kendime zaman ayırdım. New York'ta, Amerikan Eğreltiotu
Derneği'ndeki dostlarım bana botanist Lynn Raulerson'un adı-
nı vermişlerdi. Lynn ve meslektaşı Agnes Rinehart, Guam Üni-
versitesi'nin herbarium'unda çalışıyorlardı ve birçok yayınları-
nın arasında *Ferns and Orchids of the Mariana Islands* (Mariana
adalarının Eğreltiotları ve Orkideleri) adında nefis bir kitapları
da vardı (Kitabın giriş bölümünde Alma'nın, eğreltiotunun ya-
şam sürecini aktaran bir çizelgesi bulunuyor). Lynn'le üniversi-
tede buluştuk, yanımıza öğrencilerinden Alex'i alarak cangıla
doğru yola koyulduk. Elinde bir maşet taşıyan Alex ormanın
bazı yerlerde iyice sıklaştığını hatırlattı. 'Yön bulma duygunuz
güçlü olsa bile bazı yerlerde yolunuzu kaybedebilirsiniz,' dedi.
'Beş metre ilerleyin, ağaçlar o kadar sık ki ne yöne döneceğinizi
şaşırsınız.'

Yolun iki yanı kısa zaman sonra kocaman, parlak yeşil bir
kılıçotu (*sword fern*) okyanusuyla kaplandı. Uçları gökyüzüne
dönük yüzlerce, binlerce ot gözlabildiğine uzanıyordu. *Neph-
rolepis biserrata*'nın adada bulunan türü bildiğimiz, gösterişsiz
kılıçotlarından değildir; bu Mariana'ya özgü bir türdür, dev
yaprakları bazen beş metreyi bulur. Bunları aştıktan sonra dev
pandanus ve fikus ağaçlarıyla kaplı cangıla girdik; ağaçların

dalları kafalarımızın üstünde bir örtü oluşturunuyordu. Bütün cangıllar gibi yeşil ve zengin bir ormandı bu, her ağacın üstünde belki bir düzine üsbitken vardı, her santimetrekare bitkilerle kaplanmıştı. Alex birkaç metre önümüzde yürüyor, maşetiyle bize yol açıyordu. Dev kuşyuvası otları gördük – Alex yerlilerin bunlara galak adını verdiğini söyledi. Daha küçük kuşyuvası otları da vardı, bunların büyüklerin akrabası olabileceğini düşündüm, ama Lynn tamamen farklı bir türe, Mariana'lara özgü *Polypodium* ailesine ait olduklarını söyledi.

Pandanus'ların gövdelerini saran üçgen yapraklı *Davallia*'lar ve kısa sert tüylü *Pyrrosia*'lardan her yerde karşımıza çıkan bağcık otu *Vittaria*'lara kadar her biçimde ve büyüklükte eğreltiotları görmek çok hoş bir duyguydu. Nemli ve korunmuş bölgelerde zarlı eğreltiotu bulmak beni heyecanlandırırdı; bunun bir nedeni otların güzelliği ve narin yapıları, bir nedeni de Safford'un kendisinden beklenmeyen bir hata yapıp Guam'da zarlı eğreltiotuna rastlanmadığını yazmasıydı (Lynn adada bu otun üç ayrı türünün bulunduğunu söyledi). Ender bulunan bir tür olan *Ophioglossum pendulum*'la karşılaştık; bu dev kurdele otunun sulu yaprakları bir ağacın gövdesinden ondülelerle aşağı sarkıyordu.⁶⁷ Bu türü daha önce hiç görmemiştim, Lynn bile bu buluş karşısında heyecanlandı. Bitkinin yanına geçip bir balık ya da kaplanla poz verir gibi fotoğraf çektirdik. Ama bitkiyi incitmemeye özen gösterdik – açtığımız yolun birkaç gün içinde kapanacağını düşünmek içimi rahatlattı.

'Burada görmek isteyeceğin bir eğreltiotu daha var,' dedi Lynn, 'bir de şuna göz at, iki farklı yaprağı var. Bölünmüş yapraklar doğurgan, sivri uçlularsa steril. Buna *Humata heterophylla* deniyor, adını Umatak (ya da Humátag)'dan, 1790'daki ilk botanik keşif gezisinde keşfedildiği yerden almış – Guam'ın milli bitkisi diyebilirsin.'

*

Öğleden sonra John'la birlikte ev ziyaretlerine çıktık. Arabamız Yona köyüne girip ilk evin önünde durdu. John'un hastası Jesus sundurmanın altında oturuyordu; bodig yüzünden neredeyse taş kesildiğinden en sevdiği şey burada bütün gün oturmaktı. Jesus, Chamorro diliyle 'man-man' olmuştu, yani

bütün gün boş gözlerle önüne bakıyordu. Ama bu, hiçbir şey görmeyen bir bakış değildi, baktığı şeye bütün dikkatini vermiş, neredeyse acılı bir arzuyla dikkatini yoğunlaştırmış birinin bakışıydı, yoldan arasına geçen otomobillere ve yük arabalarına, yolda oynayan çocuklara, her sabah işe gitmek için evlerinden çıkan ve her akşam evlerine dönen komşularına merakla bakan birinin bakışıydı. Sundurmanın altında, (rüzgârlı ya da yağmurlu günler dışında) gün doğumundan geceyarısına dek gözlerini kırpmadan, hareketsiz, bir kaplumbağa gibi kıpırtısız duruyor, önünde sürüp giden hayatın değişimlerini, artık bu sahnede bir rol alamayan ama tutkuyla oyunu izleyen bir seyirci gibi gözlemliyordu.⁶⁸ Aklıma İbsen'in yaşlılığına ilişkin bir betimleme geldi; yarı felçli, konuşma yeteneğini yitirmiş, sokağa çıkamayan, yazmaktan ve tartışmaktan mahrum – ama odasının yüksek penceresinin önünde ayakta durmakta ısrar eden, oradan limana, sokağa, kentin canlı yaşamına bakan bir İbsen. Yıllar önce genç bir meslektaşına 'Herşeyi görüyorum,' demiş, olayların gidişatına müdahale edemese de içinde hâlâ görme, gözlemci olma arzusu varmış. Sundurmasında oturan Jesus'un da böyle bir ruh hali içinde olduğunu düşündüm.

John'la birlikte Jesus'ı selamladığımızda bizi renksiz ve vurgusuz bir sesle, ama kesin bir tavırla ve hiçbir ayrıntıyı eksik etmeden selamladı. Bize Agana'dan söz etti, 1913'te orada doğmuştu, o zamanlar şehir sessiz ve sakindi ('Şimdiki gibi değil, savaştan beri çok şey değişti'), sekiz yaşında ailesiyle birlikte Umatak'a gelmiş, balıkçılık ve çiftçilikle geçen uzun bir hayat sürmüştü. Onbeş yıl önce ölen yarı Japon yarı Chamorro eşinden söz etti. Karısının ailesinden birçok kişi litiko'ya ya da bodig'e yakalanmıştı, ama kendi çocukları ve torunları, Tanrıya şükür, sağlam görünüyorlardı.

Bize Jesus'un bazen bütün günü tek kelime etmeden geçirdiği söylenmişti. Buna karşılık bizimle sohbet ederken son derece düzgün, hatta akıcı konuşuyordu; yine de bir süre sonra bizden soru sormamızı beklediğini anladık. Oldukça hızlı yanıt veriyordu, ama kendi başına bir fikir beyan etmiyordu. Pek hareket de etmiyordu – biri ya da bir şey onu hareket etmeye zorlamazsa saatlerce kıpırdamadan oturuyordu. Yine post-ensefalitik

hastalarımı düşündüm, onlar da konuşmak ya da harekete geçmek için başkalarının insiyatifine bağımlıydılar. Defterimden bir sayfa kopardım, topak haline getirdim ve Jesus'a fırlattım. Hareket yeteneği yokmuş gibi oturuyordu, ama aniden kolunu uzattı ve kusursuz bir hareketle kâğıt topağını yakaladı. Yanımızda duran küçük torunlarından biri bunu görünce hayretle gözlerini açtı. Top oyununa devam ettim, Jesus'tan topu torununa, sonra bir başka çocuğa, sonra bir başkasına atmasını istedim. Kısa bir süre sonra bütün aileyle birlikte top oynuyorduk, ve Jesus oyunun merkezindeydi. Çocuklar 'felçli' dedelerinin kendi kendine hareket edebileceğini, hele atılan bir topu tutabileceğini, dikkatle nişan alıp hedefe atabileceğini, blöf yapabileceğini, çeşitli stiller sergileyebileceğini herhalde akıllarına bile getirmemişlerdi.

Bu torunları için yepyeni bir şeydi, bundan böyle ona farklı bir gözle bakacaklarını düşündüm – ama bu harekete-geçirme oyunu yaşadığı toplumdaki dostlarının iyi bildiği bir şeydi. Haftada bir gün yaşlıların toplandığı kahveye giderdi; arabaya kadar kucakta taşınması gerekirdi ('bir ceset gibi' dedi); ama bir kez oyun masasına oturdu mu çevik hareketlerle kâğıt oyununa başlardı. Oyunu o başlatamazdı –bunu bir başkasının yapması gerekiyordu– ama ilk kart masanın üstüne indikten sonra birden canlanır, kartları eline alır ve oyuna devam ederdi. Umatak, Merizo, Dededo ve Santa Rita'da yaşayanların parkinson'un bilimsel açıklaması hakkında fazla bilgileri olmayabilir, ama onlarca yıldır bodig'le birlikte yaşamaları, onlara bu hastalık hakkında oldukça fazla pratik deneyim kazandırmıştır. Donma halindeki hastaları onlarla konuşarak ya da harekete geçirerek çözmeyi bilirler – bunun için ritimli bir müzik çalarlar ya da içlerinden biri hastayla birlikte yürür. Yerdeki çizgilerin parkinsonlu birinin yürümesini kolaylaştırdığını, düz yolda yürüyemeyen hastanın önünde engeller olunca bunları kolayca aştığını, sessiz ve hareketsiz duran parkinsonluların müziğe harika tepkiler verdiğini, konuşmaları ya da hareket etmeleri imkânsız görünenlerin şarkı söyleyip dans ettiğini bilirler.

*

Peki, litiko-bodig'in nedenleri nelerdi, ortaya çıkıp kaybolan neydi? John, yetmişli yılların başında sikad varsayımının

çürütülmesiyle kavramsal bir boşluğa düşüldüğünü anlattı. Chamorrolar arasında hastalananların sayısı azalmamıştı, belirtiler görüldükçe hastaların tedavisine devam ediliyordu – ama en azından Guam’da bir süre için araştırmalara ara verildi.

Buna karşılık 1970’lerde çok önemli bir buluş yapıldı. İki patolog, Frank Andersen ve Leung Chen, çoğu aniden trafik kazalarında ölen ikiyüz Chamorro üstünde otopsi yaptılar. (Agana savaştan önce az nüfuslu, sakin bir şehirdi, engebeli ve sık sık su baskınlarına maruz kalan yollarda ulaşım genellikle koca boynuzlu, karabao denilen öküzlerle yapılırdı. Savaştan sonra özellikle Amerikan askerlerinin gelmesiyle nüfus hızla arttı, yollar açıldı, motorlu araçlar çoğaldı; hızlı ulaşımaya ayak uyduramayan Chamorrolar arasında trafik kazalarına kurban gidenlerin sayısı aniden büyük bir artış gösterdi.) Bu kurbanların hiçbirinde nörolojik semptomlar görülmemişti; öte yandan 1940’tan önce doğanların yüzde yetmişinin sinir sistemlerinde, Hirano’nun litiko-bodig’li hastalarında bulunduğu nörofibrüler düğümlere benzer patolojik değişikliklere rastlanmıştı. Bu nörofibrüler düğümlerin oranı 1940’lı yıllarda doğanlarda keskin bir düşüş gösterdi, 1952’den sonra doğanlarda ise hiç görülmedi. Bu şaşırtıcı bulgu, aralarından ancak küçük bir grupta belirgin nörolojik semptomlar saptansa da, litiko-bodig’in bir zamanlar bütün Chamorrolara özgü bir patolojik durum olabileceğini düşündürüyordu. Bunun yanında, hastalığa yakalanma riskinin şimdi çok daha az olduğunu da düşündürüyordu – yeni vakalara rastlansa da, bunlar büyük olasılıkla yıllar önce edinilmiş, ancak şimdi belirtileri ortaya çıkan hastalıklardı. John, sözlerini vurgulamak için direksiyona vurarak, ‘Şimdi gördüklerimiz, yıllar önce olan bir şeyin gecikmiş etkileri olmalı Oliver,’ dedi.⁶⁹

*

Nörolog kimliğinin yanında sportmen bir balık avcısı olan Yoshiro Yase, Kii yarımadasında yeni tanımlanan bir hastalığı araştırmaya gittiğinde, bölgedeki nehirlerde hemen hiç balık kalmadığını öğrendi ve –Minamata trajedisinin anısı hâlâ belleğinden silinmediği için– yörenin su kaynaklarını incelemeye

karar verdi. Bu sular mikrop ve zehir bakımından temiz olmalarına karşılık, kalsiyum ve magnezyum seviyeleri normalden çok düşüktü. Yase, bu eksikliğin hastalığın nedeni olabileceğini düşündü.

Auyu ve Jakai köylerinin civarındaki bataklık arazilerin kırmızı toprağının demir ve boksit bakımından son derece zengin olduğunu keşfeden Gajdusek, Yase'nin bulgularıyla yakından ilgilendi. 1974'te dönebildiği bölgede –Batı Yeni Gine bu arada çıkan ayaklanmalarla Jaya adını almıştı– köylülerin toprağı kazarak oluşturdukları sığ kuyulardaki sulara kalsiyum ve magnezyum seviyelerinin normalin çok altında, demir, alüminyum ve diğer minerallerin normalin çok üstünde olduğunu saptadı.

Bu sırada, sikad varsayımını hâlâ savunan, ancak bunu kanıtlayacak bulgulara erişemeyen Kurland, Mayo kliniğine gidip araştırmalara başladı. NIH'de onun yerini Batı Pasifik hastalığının mineral etiyojisi fikrine kendini kaptıran Gajdusek aldı. Gajdusek, Yase'yi ekibine aldı. Birlikte Guam'daki kuyu sularını incelediler, bu sulardaki kalsiyum ve magnezyum seviyelerinin de düşük olduğunu saptadılar. Üç ayrı yerde aynı bulgularla karşılaşmaları, kesin bir yargıya varmalarına yol açtı. Gajdusek şunları yazdı:

Batı Yeni Gine'deki vakaların Guam'da ve Japonya'nın Kii yarımadasındaki ALS ve Parkinson vakalarıyla karşılaştırılması kaçınılmazdır. Parkinson ve motor nöron semptomlarının Chamorro olmayan bir grupta daha ortaya çıkması iki sendrom arasındaki yakın ilişki hakkında duyulan kuşkuları ortadan kaldırmasının yanında, bilinmeyen bir çevre faktörünün etiyolojik bir rolü olabileceğine işaret etmektedir.

Bilinmeyen çevresel faktör büyük olasılıkla içme suyundaki düşük kalsiyum ve magnezyum seviyeleri ve bunun sinir sistemindeki etkileriydi. Gajdusek'e göre bu düşük seviyeler paratiroid bezlerinde ikame edici bir tepkiye, kalsiyum, alüminyum ve mangan iyonlarının aşırı absorpsiyonuna neden

oluyordu. Bu minerallerin sinir sistemine aşırı yüklenmesi de, litiko-bodig'de görülen sinir yaşlanmasına ve erken ölüme yol açıyordu.

1983'te John, Gajdusek'in ekibine katılıp hastalığın çözümüne katkıda bulunmayı ümit etmişti. Ne var ki Gajdusek ona geç kaldığını söyledi – litiko-bodig'in nedeni bulunmuş, kalsiyum yönünden zengin batılı bir diyetle geçilmesiyle hastalık yok olmaya yüz tutmuştu, yapılacak fazla bir şey kalmamıştı ve Gajdusek yakında ekibiyle birlikte bölgeyi terkedecekti. John bana, Gajdusek'in bu denli kararlı olmasından duyduğu üzüntüyü ve onunla çalışmak fırsatını kaçırdığından ötürü kapıldığı hayal kırıklığını anlattı. Yine de Guam'a gitmeye karar vermişti; araştırmacı olarak değilse bile hekim olarak adadakilere yardımcı olacaktı.

Guam'a geldiğinin ertesi günü John, Zimmerman'ın kırk yıl önce yaşadıklarına benzer bir deneyim geçirdi: Agana'daki deniz hastanesinde ilk klinik çalışmasında bir düzine litiko-bodig'li hastayla karşılaştı. Bunlardan birinde supranükleer felç de vardı – hastanın bakışları sağa sola kayıyor, hasta yukarı ve aşağı bakamıyordu. Daha önce litiko-bodig'de bu tür bir belirtiyeye rastlanmamıştı, ama John'un yaklaşık yirmi yıl önce Toronto'daki meslektaşlarıyla birlikte saptadığı sendromun en tipik belirtilerinden biri buydu. Böylece John litiko-bodig'in yok olduğu ya da bütün boyutlarıyla tanımlandığı savına karşı çıktı ve daha çok araştırma için zaman ve olanak olduğuna kendini inandırdı.

Guam'daki deniz kuvvetleri üssünde tıbbi olanaklar son derece ileriye, ama civardaki köylerde en basit sağlık önlemleri bile yetersiz seviyedeydi, nörolojik tedavi olanaklarıysa hemen hemen yok gibiydi – tek bir nörolog, Dr. Kwang-Ming Chen, 50,000 Chamorronun yanısıra adadaki 100,000 kişinin nörolojik tedavisinden sorumluydu. Chen, John'a litiko-bodig'li yüzlerce Chamorronun yanında, yeni vakaların da görüldüğünü anlattı – yılda birkaç düzineyi bulan bu yeni vakalar bazen litiko'dan ve bodig'den farklı görünümde ortaya çıkıyordu; supranükleer felci olan adam bunlardan biriydi.

John'un gözlemediği olgulardan biri de, yaşlılarda, özel-

likle de kadınlarda görülen arazlardı; bunlardan bazılarında demans gözlenmeyen had safhada bellek kaybı, amnezi; (Estella'ya olduğu gibi) katatonisi olmayan parkinson; (Estella'nın el-tisinde olduğu gibi) parkinsonu olmayan demans; (Euphrasia'da olduğu gibi) arzularını yönlendirme bozukluğu; (Juan'da olduğu gibi) hiçbir tanıma girmeyen sendromlar, hastalığın daha önce tanımlanmamış biçimleri görülüyordu.

John hâlâ mineral varsayımının üstünde duruyor, bu varsayımı güçlendirecek kanıtlar arıyordu. Toronto'dan eski dostu ve meslektaşı Donald Crapper McLachlan'ı (1973'te Alzheimer'luların beyinlerinde yüksek alüminyum seviyeleri bulan nörolog ve kimyacı) birlikte çalışmak için Guam'a davet etti, Guam Üniversitesi'ndeki diğer meslektaşlarıyla birlikte Umatak'taki toprak numunelerini Guam'da ellibeş ayrı yöreden alınmış numunelerle karşılaştırdılar, adanın çeşitli yerlerinden alınan kuyu sularındaki mineral seviyelerini incelediler.

Sonuç hayret vericiydi, bulgular Gajdusek ve Yase'ninkilere uymuyordu –ilk araştırmacıların düşük kalsiyum seviyeleri bulunduğu Umatak'taki Piga kaynağından alınan örnek atipik bir durumdu. Bölgedeki bütün diğer su kaynaklarında ve toprak numunelerinde, kireçtaşı bol olan bir adada bekleneceği gibi yüksek kalsiyum seviyeleri çıkmıştı. Toprağın ve burada yetişen sebzelerin analizi yeterli magnezyum ve kalsiyum seviyelerini ve normal alüminyum seviyesini gösteriyor, bu bulgular mineral azlığının ya da aşırı alüminyumun litiko-bodig'in nedeni olduğu görüşünü (tümüyle çürütme de) zayıflatıyordu.

John çabuk heyecanlanan bir ruh yapısına sahip; kuramlara ve fikirlere büyük bir hevesle sarılıyor. Gajdusek'in sezgilerine büyük saygısı var, mineral varsayımına bu yüzden büyük ilgi gösterdi, kendi araştırmalarıyla bu varsayımı güçlendirmeye, yapabilirse kanıtlamaya çalıştı. Bu umut, Gajdusek ve Yase'nin varsayımlarının pırlıtsı o güne dek heyecanını ayakta tutmuştu – ve şimdi, bir anda tezini zayıflatan bulgularla karşılaşıyordu. On yıl önce Kurland'ın olduğu yere, kavramsal bir boşluğa geri dönmüştü.

*

Sonra, 1986'da, *Lancet*'te sikad varsayımını yeniden gündeme getiren bir mektup gördü. Bir nörotoksikolog olan Peter Spencer, sikad tohumlarından BMAA amino asidinin saflaştırılmış bir türevini elde etmiş ve bunun maymunlarda, insanlardaki litiko'ya çok benzeyen bir nörolojik sendroma yol açtığını bulmuştu.

Spencer'ın bu alandaki çalışmaları 1970'lere uzanıyordu; o tarihlerde meslektaşı Herb Schaumburg'la birlikte Hindistan'a gidip oradaki nörolatrizm üstüne araştırma yapmıştı. Bacaklardaki spastik felcin nohutla beslenmeyi takip ettiği yüzyıllardır biliniyordu; 1960'lardan beri de bu gelişmenin kortikal motor hücrelerini ve omurilikteki diğer bağlantıları tahrip eden nörotoksik amino asit BOAA'dan kaynaklandığı biliniyordu. Spencer'ın yeni çalışmalarıyla BOAA'nın motor sistemdeki sinir iletkelerinden biri olan glutamata karşı hassaslığı arttırdığı anlaşıldı. BOAA zehirlenmesinde glutamat özümseyen hücreler aşırı çalışmaya başlıyor, sonunda yorgunluktan tükenip ölüyorlardı. BOAA bir stimulan-toksindi; yeni adı buydu. Yapı olarak BOAA'ya çok benzeyen BMAA da stimulan-toksin etkisiyle litiko bozukluğuna yol açıyor olabilir miydi?

1960'larda hayvanlarla yapılan deneylerde bu tür bozukluklar yaratmak için bazı girişimler oldu, ama bunların sonuçları üstünde fikir birliğine varılamadığından bu uygulamalara son verilmişti. Ve şimdi, cynomolgus maymunlara düzenli olarak BMAA veren Spencer, sekiz hafta sonra serebral korteksde ve omurilikteki motor hücreleri tahrip eden bir 'dejeneratif motor sistem hastalığı' yaratmayı başarıyordu.⁷⁰ Ayrıca, BMAA'nın iki ayrı etkisi olduğunu buldu: yüksek dozda hızla ALS'ye benzer bir durum yaratıyor, küçük dozlarda ise, çok daha uzun bir süreden sonra parkinsona yol açıyordu – bu iki bozukluk da Guam hastalığını anırtıyordu.

Bu sonuçlar 1960'larda sikad varsayımına yöneltilen ilk eleştiriyi, hastalığın bir hayvan modelinin olmadığı eleştirisini çürütecek gibi görünüyordu. Spencer şimdi, kişiliğinden gelen o enerjisiyle, Kii yarımadasında ve Jaya'da işlenmemiş sikadların tüketilmediğine ilişkin, sikad varsayımını eleştiren görüşün aksini kanıtlamaya girişti. O da Gajdusek gibi Jaya cangıllarına

girerek sikadların bölge halkınca nasıl tüketildiğini araştırdı. Burada da sikad'lar vardı (ne var ki türleri Guam'dakinden farklıydı) ve bu bitkiler gerçekten de yöredeki halk tarafından ilaç olarak kullanılıyordu. Bunun gibi, Kii yarımadasında da sikadlardan ilaç olarak yararlanılıyor, bazı yerlerde merhem haline getirilip açık yaraya sürülüyordu. Laboratuvarda ve arazide yapılan bu iki keşifle onbeş yıl önce gözden düşen sikad varsayımı yeniden gündeme geldi.

Bu yeni buluşlar ve görüşler karşısında John heyecandan yerinde duramıyordu – sonunda herşey yerli yerine oturmaya başlamıştı. Oregon'a, Spencer'a telefon ediyor, ikisi birlikte saatlerce, bazen gece yarıları, klinik verileri tartışıyor, Mariana adalarındaki hastalıklarla sikadlar arasında yeni bağlar kuruyorlardı. John, meslektaşı Tamara Guzman'la Mariana adalarında sikadların dağılımı ve kullanımını üstüne bir araştırmaya girişti. İkili, bol miktarda sikad bulunan Guam ve Rota'daki Chamorroolar arasında litiko-bodig'in çok yaygın olmasına karşılık Saipan'da en az yetmiş yıldır litiko-bodig'e rastlanmadığını saptadılar, bundan önceki döneme ait bilgi bulamamışlardı.⁷¹ 1914'te, Saipan'daki sikad ağaçları şekerkamışı tarlalarına yer açmak için kesilmiş, kısa bir süre sonra fadang da tüketilmemeye başlamıştı. Tinian'da ise sikad ormanları bol olmasına rağmen Chamorroolar bunları tüketmiyor ve litiko-bodig'e yakalanmıyorlardı. Guam'daki aileler arasında hastalığın belirli bir genetik dağılım göstermeyişi her ailenin fadangı başka türlü hazırlamasıyla açıkladılar; bazı aileler tohumları akşamdan ıslatıyordu, bazıları üç hafta suda tutuyordu; bazıları deniz suyu, bazıları taze su kullanıyor, bazıları yıkama sürecini kısaltarak unun tadını güçlendiriyordu. Steele ve Guzman çalışmalarını, fadangı bir kez tadıp yirmi yıl sonra hastalığa yakalananlara ilişkin şaşırtıcı vakalardan verdikleri örneklerle bitiriyorlardı.

Buluşun ilk yankıları sona erdikten sonra birçok araştırmacı, Spencer'ın maymunlarına verdiği BMAA dozunun, sürekli fadang yiyen birinin hayatı boyunca tüketeyeğinden fazla olduğunu öne sürdüler. Gerçekten de, Gajdusek'in hesabına göre Spencer'ın deneyi insan üstünde uygulansa, bu kişinin oniki

haftalık bir dönemde birbuçuk ton ham sikad tüketmesi gerekiyordu. Bu tümüyle ümit kırıcı bir eleştiri değildi – deneysel toksikolojide çoğu kez tutarlı sonuca erişmek için ilk deneylerde yüksek doz kullanımı alışılmış bir uygulamaydı. Ama fadang üretiminden önce tohumların nasıl ihtimamla zehirden arındırıldığını bilen John, sikad unundaki BMAA oranını ölçmeye karar verdi ve analiz için örnekler gönderdi. Sonuç şaşırtıcıydı; örneklerden bazılarında hemen hiç BMAA'ya rastlanmamıştı.

Bu arada Gajdusek ve ekibi de litiko-bodig'in bir hayvan modelini geliştirmek için çalışmalar yapıyor, bu amaçla bir grup makak maymununu düşük kalsiyumlu, yüksek alüminyumlu bir diyetle besliyorlardı. Maymunlar dört yıllık deney sürecinde klinik bir semptom göstermediler, ancak yapılan otopsilerde motor nöronlarında dejeneratif değişimler, nöraksis boyunca nörofibrüler düğümler görüldü. Bu değişiklikler, litiko-bodig'i ve Andersen ve Chen'in tanımladığı pre-semptomatik değişimleri andırıyordu, böylece daha uzun süreli kalsiyum eksikliğinin ve zehirli metallerin daha yüksek dozda tüketilmesinin klinik hastalığa yol açacağı görüşüne varıldı. Gajdusek, 1983'te John'a Guam'ın litiko-bodig'den temizlendiğini söylediye de, Jaya'da araştırmalarına devam etti ve 1993'te burada hâlâ çok sayıda vakaya rastlandığını gözlemledi. Gajdusek ve meslektaşları, alüminyum nörotoksitesini litiko-bodig'in ve daha birçok bozukluğun nedeni olarak görmeye devam ediyorlar.

Bu arada Spencer, BMAA ile nörolojik bozukluk yaratmadaki başarısından büyük heyecan duysa da bir süre sonra kendi varsayımına çekince koydu. Maymunlarındaki bozukluklar doza-bağlı gelişmişti, ani gelişim gösteriyordu, akut ve ilerlemeyen cinstendi (bir bakıma sığırlardaki nörosikadizmi anımsatıyordu); oysa insandaki litiko-bodig'in çok uzun bir kuluçka dönemi olduğu çok açıktı, bir kez semptomatik olduktan sonra da bütün vakalar ilerleyen cinstendi. Spencer, BMAA'nın yanında bir başka faktörün, yıllar içinde görünür bir bozukluğa yol açmadan gelişebileceğini düşündü. Gajdusek yavaş işleyen virüsleri tanımlamıştı, benzer biçimde, yavaş işleyen bir toksin de olabilir miydi? Spencer'in bu aşamada böyle bir toksinin nasıl etkin olacağına ilişkin bir fikri yoktu.

Yavaş işleyen bir toksin fikrine sempatiyle bakması beklenen Gajdusek'in tepkisi bunun tersi oldu; 'Guam, Japonya'daki Kii yarımadası ve Batı Yeni Gine'de amyotrofik lateral sklerosis/parkinson-demansın yüksek oranda görülmesinin nedeni sikad toksitesi değil' başlıklı bildirisinde bu görüşe şiddetle karşı çıktı. Bunun gözden düşmüş, kanıtlanmamış, destek görmeyen, hatta imkânsız bir varsayım olduğunu öne sürdü:

Tüketiminin sona ermesinden yıllar sonra ölümcül merkezi sinir sistemi hastalığının, nörolojik işaretlerin ve semptomların ilk kez gözleendiği bir nörotoksine rastlanmamıştır. Gerçekten de, maddeyle son temastan yıllar sonra herhangi bir organda ilerleyen tahribata yol açacak herhangi bir toksin örneğiyle karşılaşmadık... Hipersensitivite bozuklukları, ağır gelişen enfeksiyonlar ve genetik bozukluklar bu uzun gecikme sürecine neden olmaktadır.

Spencer cesaretini kırmadı, Gajdusek'in sözlerini bir meydan okuma olarak kabul etti (kendi bildirilerinde de bu savlara karşılık verdi), araştırmalarını yeni bir toksini bulmaya yönlendirdi, bu yeni toksinin mekanizması, bugüne dek tıpta bilinmiyordu. Karsinojenesis, kanserin radyoaktivite, bir toksin, virüs, ya da herhangi bir karsinojenle ilk temastan yıllar sonra ortaya çıkması, altmışlı ve yetmişli yıllarda çok tartışılmıştı. Kurland'ın ilk konferanslarında *cycasin*'in ne kadar güçlü bir karsinojen olduğu, karaciğer kanserlerine, kalın bağırsak ve böbrek ularına yol açtığı belgelenmişti. Dahası, genç farelere yüksek *cycasin*'li diyet uygulanınca beyincikteki Purkinje hücreleri tuhaf çok çekirdekli biçimler, ektopik 'yuvalar' geliştireyordu; buna benzer gelişmeler insandaki litiko-bodig'de de mevcuttu.

Spencer, bölünme yeteneğini yitiren yetişkin sinir hücrelerinde *cycasin*'in etkisinin ne olacağını merak etti. Geçenlerde yayımladığı bir bilimsel metinde *cycasin*'in (ya da komponenti metazoksimetanol, MAM'ın) sinir hücrelerindeki DNA'larla uyumlu bileşikler oluşturabileceğini öne sürdü (bu oluşumların vücudun başka yerlerindeki karsinojen ve teratojen etkilerin te-

zahürü olduğuna inanılıyor). Sinir hücrelerinin DNA'sındaki bu değişim, Spencer'a göre, metabolik fonksiyonların ağır ama kararlı bir tempoyla bozulmasına yol açabilir, sinir hücreleri aniden kendi siniriletkenlerine, kendi glutamına aşırı duyarlı hale gelebilir, başka deyişle bir ekzitotoksin olur. Bu aşamada nörolojik bir felaket için hiçbir dış etkene ihtiyaç yoktur; bu patolojik duyarlılıkta, normal sinir sistemi bile siniriletkenlerini aşırı duyarlı yapacak ve kendi sonunu hazırlayacaktır.

Bir gen toksini fikri on yıl önce olduğu kadar garip görünmüyor, Spencer son olarak cycasin'le temas eden doku kültürlerinde DNA değişimleri saptadı, bu da litiko-bodig'de benzer bir mekanizmanın faaliyette olduğuna işaret edebilir. Böyle bir gen toksini etkilediği sinir hücrelerinin genetik karakterini değiştirebilir ve genetik temelli bir hipersensitivite bozukluğu yaratabilir.

Spencer cycasin'in yetişkinlerin sinir hücrelerindeki olası etkileri üstüne kafa yorarken, geleneksel yöntemlerle hazırlanmış sikad unlarını yeniden analiz etti ve (John'un daha önceki bulgularının aksine) Guam örneklerinin önemli oranda BMAA ve cycasin içerdiğini buldu. Gerçekten de, en yüksek cycasin seviyeleri litiko-bodig'in en çok görüldüğü köylerden gelen örneklerdeydi; bu gelişme cycasin zehirlenmesi savına büyük destek sağlıyordu.⁷²

*

Gajdusek ve Spencer alüminyum ve sikad gibi dış etkenler üstünde durmaya devam ederken John dikkatini yeniden iç etkenlere çevirdi. 1990'ların başında litiko-bodig, ilerleyen supranükleer felç ve post-ensefalitik sendromlar arasındaki (laboratuvarında bana da gösterdiği) benzerlikler onu çok heyecanlandırmıştı ve ciddi olarak viral bir etiyolojiden kuşkulanıyordu. Ama son zamanlarda, 1938'de Guam'a ilk geldiğinde onu şaşırta- tan olguya, bazı ailelerin Guam hastalığına yakalanmaya yatkın oluşu olgusuna geri döndü. Genetik kuram daha olgunlaşmadan red mi edilmişti? Kurland ve Mulder 1950'lerde bu kuramı tartışıp reddedeli çok şey değişmişti. Klasik Mendelyen soyaçekim yasalarına şimdi bazı genetik anormallikler, bunların birbiriyle etkileşimi ve çevre faktörleri eklenmişti. Ayrıca

şimdi, moleküler biyolojideki ilerlemeler, eski araştırmacıların yoksun oldukları teknolojiler ve kavramlarla genetik malzemenin doğrudan incelenmesi mümkündür.

John, Verena Keck adında bir antropologla birlikte bütün hastalarının soyağaçlarını kaydetmeye başladı – bu soyağaçları son derece ayrıntılıydı, elli yıl geriye giden tıbbi öyküleri içeriyordu. Soyağaçlarını inceledikçe , genetik bir yatkınlığın, belki de birkaç tür yatkınlığın varlığına olan inancı arttı – bazı ailelerde litiko ve bodig farklı tezahürler gösteriyordu. Bazı ailelerin üyeleri yalnızca litiko'dan muzdaripti, bazı ailelerde klinik tablo yalnızca bodig'di, çok az ailede ikisi birden görülüyordu. Litiko ve bodig'in patolojik tablolarındaki benzerliğin yanıltıcı olduğunu düşünmeye başladı; genetik açıdan bunlar iki farklı vaka olmalıydı.

John son zamanlarda bir dizi araştırmaya başladı; bütün hastalarından DNA örnekleri alıyor, bunları genetik analize yolluyor. Alınan ilk sonuçlarda bazı bodig vakalarında genetik bir sapmanın bulunması onu çok heyecanlandırdı – bu sapma litiko'da ve normal kontrollerde görülüyor. Bu haber onu yeniden canlandırdı: 'İçimi yine bir heyecan sardı, 1986'da, Spencer'in varsayımını duyduğumdan beri ilk kez böyle heyecanlanıyorum.' Ama bir yandan da temkini elden bırakmıyor ('bunun ne anlama geldiğini bilmiyorum.') Genetik sapmaları bulmak son derece zahmetli ve zor bir iş –Huntington korea'daki sapmayı bulmak için on yıl boyunca durup dinlenmeden çalıştı– ve John bu ilk sonuçların aradığı kanıtı oluşturacağından emin değil.

O ve meslektaşları 1960'ların başında ilerleyen supranükleer felci tanımlayalı ve bunun genelde nörodejeneratif hastalıklara ışık tutabilecek özgün ama örnek teşkil eden bir hastalık olduğunu öne süreli bir yüzyılın üçte birinden fazla bir zaman geçti. Litiko-bodig ve post–ensefalitik parkinsonun klinik tablolarının PSP'ye benzemesi onu hâlâ meraklandırıyor. İşin en başında, supranükleer felcin bazı litiko-bodig hastalarında ve kimi zaman post–ensefalitik sendromlu hastalarda görüldüğü anlaşıldığında bu merak uyanmıştı (geçenlerde New York'a yaptığı bir ziyarette John otuz yıldan beri supranükleer felci

olan post-ensefalitik bir hastamla tanıştı). Ama henüz, bu bağlantıları nasıl yorumlayacağından emin değil.

John aynı zamanda, litiko-bodig, post-ensefalitik parkinson ve PSP'nin karakteristik özelliği olan nörofibrüler düğümlerin klasik Alzheimer hastalığında da görülmesinden çok etkilendi, bu konuyu Vancouver'deki nöropatolog Patrick McGeer'le araştırıyor. Düğümler bütün vakalarda neredeyse aynı, çevrelerindeki enflamatuar reaksiyon bölgeleri de aynı görünümde (buna karşılık Alzhemier'de bazı farklılıklar var, en önemlisi de 'plaka' adı verilen ve diğer üç hastalıkta görülmeyen oluşumlar). Pratik bir bakışla, düğümlerin etrafındaki bu enflamatuar reaksiyonların anti-enflamatuarlarla giderilmesinin litiko-bodig için yararlı olabileceğini hesaplıyor. Alzheimer hastalığında bunlarla deneme çalışmaları yapılıyor ve John kendi hastalarında böyle bir uygulamanın belki de ölümcül bir hastalığın hiç değilse ilerlemesini yavaşlatacağını düşünüyor. Her gün biraz daha kötüleşen kronik hastalarını ziyaret ederken ona biraz umut, biraz iyimserlik aşıl原因 düşüncelerden biri de bu. Ayrıca, yerel litiko-bodig gerilerken, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce birkaç vaka dışında Guam'da hemen hiç görülmeyen Alzheimer ve Parkinson gibi hastalıkların muntazam olarak artması John'u endişelendiren bir başka konu.

*

Kırk yıl (ya da daha fazla) süren araştırmalardan sonra dört farklı düşünce çizgisi ve araştırma yöntemiyle –genetik, siddetli, mineral, viral– karşı karşıyayız; bunların her biri belirli ölçüde destek görmekte, ama hiçbiri için yeterli kanıt bulunmamaktadır. John birçok hastalıkta olduğu gibi genetik ve çevresel faktörlerin karmaşık bir bileşkesinden başka kolay bir cevap olmadığını biliyor.⁷³

Ya da, John'un araştırma ekibinden Ulla Craig'in tahmin ettiği gibi, bambaşka bir neden de söz konusu olabilir. 'Ne aradığımızdan emin değilim – ama John gibi ben de buralardan gelip geçen bir virüsten şüpheleniyorum. Belki de değişim geçiren bir virüs bu, ani etki yapmıyor, hastayı çok sonra, bağışıklık sistemi tepki verince etkiliyor. Ama emin değilim. Korkarım bir şeyi gözden geçiriyoruz – bu daha genç bir zihnin başa çıkma-

bileceği bir şey, biri olanları yeni bir gözle değerlendirmeli, bizim sormadığımız soruları sorabilmeli. Karmaşık bir şey arıyoruz, ama gözden kaçırdığımız, son derece basit bir şey de olabilir bu.'

John, '1940'larda ve '50'lerde litiko-bodig'in nedeninin birkaç ay içinde bulunabileceği duygusu hakimdi,' dedi. 'Donald Mulder 1953'te buraya geldiğinde, altı hafta sonra Kurland gelene kadar sorunu çözeğini düşünüyordu – aradan kırkbeş yıl geçti, hastalık hâlâ esrarını koruyor. Bazen günün birinde bu esrarı çözebilecek miyiz diye merak ediyorum. Ama zaman azalıyor: biz onu çözmeden ortadan kalkabilir.... Bu hastalık benim tutkum oldu Oliver, benim kimliğim oldu.' John'un olduğu kadar, Kurland'ın, Spencer'ın ve daha birçoklarının tutkusu ve kimliği bu hastalık. Bütün bu isimleri tanıyan ve hepsine saygı duyan bir meslektaşım şöyle diyor; 'Guam hepsine zift gibi yapıştı; bir kez elini bulaştıran bir daha iflah olmuyor.'

Hastalık gerçekten de yok olmaya yüz tutuyor, zaman geçtikçe nedenini bulmaya uğraşan araştırmacılar kendilerini daha sıkıntılı, daha çaresiz hissediyorlar. Kırk yıldır büyük bir çabayla, bilimin bütün olanaklarıyla çözülmeye çalışılan bu bilmece, bir anda, tam çözüme ulaşılmışken aniden yok mu olacak, araştırmacıların elinden kayıp gidecek mi?

*

Yeniden arabasına bindiğimizde John, 'Felipe'yi görmeye gidiyoruz,' dedi. 'Ondan hoşlanacaksın, çok tatlı bir adam. Ayrıca litiko-bodig'in en az dört farklı biçimini taşıyor.' Yavaşça başını salladı.

Felipe günün büyük bölümünü geçirdiği evinin arkasındaki açıklıkta, sabit, soluk bir tebessümle bahçesine bakıyordu. Yerel bitkilerle dolu bahçe çok güzeldi, açıklık da muz ağaçlarının gölgesindeydi. Felipe hayatının büyük bölümünü Umatakt'ta balıkçılık ve çiftçilik yaparak geçirmiş. Horoz yetiştiriyor, hepsi birbirinden güzel renklere sahip oniki horozu var. Ben sınırlarını muayene ederken horozlar birkaç kez öttüler, Felipe de yüksek sesle ve kusursuz bir biçimde onların ötüşünü taklit etti (bu durum konuşurken kullandığı alçak ses tonuyla tezat

oluşturuyordu). Horozlar ve aramıza girip burnunu sürten, zaman zaman havlayan siyah köpeği muayene boyunca bizi rahat bırakmadılar. Bütün bunlar bende hoş bir his uyandırdı; Guam'ın izbe bir köşesinde bir köy nörolojisi, bir rustik nöroloji uyguluyordum.

Felipe geçmişinden ve yaşamından hararetle söz etti. Zaman zaman fadang yediği olmuştu ('hepimiz yedik') ama birçok Chamorronun aksine, savaş sırasında yalnız fadang'la beslenmemişti. Aksine, savaşta Amerikan ordusuna denizci olarak girmiş, Portsmouth, Virginia'da bulunmuş (mükemmel İngilizcesini burada öğrenmişti) Guam'ı geri alan deniz çıkarmasına katılmıştı. Agana'nın bombalanmasında görev almıştı; bu görev onu çok üzmüştü, çünkü büyüdüğü şehri bombalıyordu. Litiko-bodig'i olan dostlarından ve akrabalarından söz etti. 'Ve şimdi,' dedi, 'ben de hasta oldum.' Bunu sakın bir tavırla, basit bir şeyden söz eder gibi, kendine acımadan ve olayı dramatikleştirmeden söyledi. Ellidokuz yaşındaydı.

Uzak geçmişin izlerini çok iyi koruyan belleği, yakın geçmiş söz konusu olunca ciddi zorluklar çekiyordu. Bir gün evvel evinin yanından geçmiş, jipten inip kendisine merhaba demiştik – ama bu olay onda hiçbir iz bırakmamıştı, yeniden ziyaretine geldiğimizde bizi tanımadı. John adının Chamorro dilinde söylenişini (John Steele'in çevirisi 'Juan Lulak' şeklinde okunuyor) tekrar edip güldü, ama bir dakika sonra unuttu.

Felipe çevresinde olan bitenleri kaydedemiyor, yakın hafızasını sürekli hafızaya dönüştüremiyordu, ama bilişsel açıdan başka bir kusuru yoktu – dili kullanımı, görsel yeteneği, muhakeme yeteneği kusursuzdu. Hafıza sorunu yaklaşık on yıldan beri kötüleşmeye başlamıştı. Kaslarda erime görölüyordu – bir zamanlar kalın ve güçlü bir çiftçiye ait olduğu belli olan ellerindeki incelme şaşırtıcı boyutlardaydı. Son olarak, birkaç yıl önce parkinsona yakalanmıştı. Sonunda onu yavaşlatan, aktif hayattan çekilmesine yol açan, bahçesiyle ilgilenen bir emekliye dönüştüren şey buydu. John onu son olarak birkaç ay önce incelediğinde parkinson yalnızca bir yanındaydı, ama o zamandan beri hızla ilerlemiş, şimdi iki yanını da sarmıştı. Titreme çok hafifti, yalnızca genel bir hareketsizlik, motor insiyatifin eksikliği

vardı. John bana, bakışlarında da felç belirtisi olduğunu gösterdi (bu, litiko-bodig'in dördüncü biçimiydi). Felipe hastalığına rağmen son derece medeni, kişilikli bir yapıya sahipti, dünyaya bakışında biraz hüzün ve bir mizah duygusu seziliyordu. Veda etmek için elimi salladığımda, iki koltuğunda iki horoz vardı. 'Tekrar beklerim,' dedi, 'seni hatırlamayacağım, o yüzden yeniden tanışma fırsatını bulacağız.'

*

Umatak'a dönerken, bu kez köyün üstündeki yamaçta bulunan eski mezarlığı ziyaret ettik. John'un komşusu ve mezarlığın bakıcısı Benny –otları biçer, gerektiğinde kilisedeki ayine katılır ve gerektiğinde mezar kazar– bize etrafı gezdirdi. John'un anlattığına göre Benny'nin ailesi Umatak'ta hastalığa en çok yakalananlardan biriymiş ve Kurland kırk yıl önce buraya geldiğinde özellikle dikkatini çeken üç aileden biri olmuş. Onsekizinci yüzyılın sonlarında, yörenin rahiplerinden birinin bahçesinden mango çalarken yakalanan ve kendisinden sonraki bütün kuşaklara, bütün torunlara ölümcül hastalık lanetini bırakan kişi Benny'nin atalarından biriydi. Gerçekten de Umatak'da böyle bir öykü, bir mit vardı.

Benny'le ağır ağır kireçtaşından yapılmış mezar taşlarının arasında dolaştık; eskiler zamanla yıpranmış ve küçülmüştü, yenileri basit birer haç şeklindeydi, üstlerinde plastikten Meryem Ana heykelcikleri, ölenin bir fotoğrafı, yanında taze çiçekler vardı. Benny yolu gösterirken teker teker mezarların sahiplerini tanıtıyordu: 'Şuradaki Herman, o da ondan öldü... buradaki kuzenim... bir kuzenim de şurada yatıyor. Şuradaki çiftten biri, karısı, ondan öldü... evet, hepsi de litiko-bodig'den öldüler. Ve burada da – ablamın kayınpederi aynı hastalıktan öldü... kuzenim, onun annesiyle babası, hepsi aynı.... belediye başkanının kızkardeşi, aynı... şurada da ölen bir kuzenim var. İşte bir kuzin daha Juanita, ve babası, ikisi de ondan öldüler. Dayım Simon burada – ailede litiko-bodig'den ölen en yaşlı kişi oydu... bir kuzen daha, bu birkaç ay önce öldü. Bir dayı, aynı sorun – karısı da aynı hastalıktan; adını unutmuşum. Onu pek tanımadım, tam tanımaya başlarken ölüp gitti.'

Benny bizi bir mezardan ötekine götürüyor, sanki bitme-

yen, trajik bir ağıt yakıyordu – amcam burada, dayım şurada, yeğenim, karısı, ablam, ağabeyim... sonunda ben de (çevremizdeki gerçeğin trajik mantığı kafasından bu sözlerin geçtiğini hissettiriyordu) buraya gömüleceğim, ailemin arasına, ait olduğum, hemen hepsi litiko-bodig’den ölüp denizin kenarındaki bu mezara gömülen Umatak toplumunun bağına gömüleceğim. Aynı isimleri tekrar tekrar gördükçe, bütün mezarlığın litiko-bodig’lilerle dolu olduğunu düşündüm; belki de buradaki herkes bir aileden, ya da birbirleriyle akrabalık bağları olan iki ya da üç aileden geliyordu, ve hepsi aynı laneti paylaşmışlardı.

Taşların arasında ağır ağır yürürken, başka bir adada, yine bir deniz kenarında, Martha’nın bahçesinde ziyaret ettiğim başka bir mezarlığı anımsadım. Bu çok eski, onyedinci yüzyılın sonlarına giden bir mezarlıktı, orada da tekrar tekrar aynı isimleri görmüştüm. Martha’nın bahçesinde doğuştan sağırlar yatıyordu; burada, Umatak’da ise litiko-bodig’liler.

Martha’nın bahçesini ziyaret ettiğimde o adada hiç sağır kalmamıştı –sonuncusu 1952’de ölmüştü– ve böylece, adanın tarihinde ve toplum yapısında ikiyüz yıl boyunca önemli bir yer tutan tuhaf bir sağırlar kültürü, bu tür izole toplumlarda hep olduğu gibi, sona ermişti. Danimarka’daki küçük renkkörleri adası Fuur’un da sonu gelmişti, büyük olasılıkla Pinglep’in da gelecekti. Öyle görünüyor ki, bütün genetik anormallikleri, dönüşümleri, taşıyıcılarıyla adalı ve izole olmanın doğasından gelen bu kısa varoluş, bu kısa olasılık, bu Guam hastalığı da sona erecek. Adalar dünyaya açılıyor, insanlar ölüyor ya da dışarıdan kız alıp veriyorlar, genetik özellikler yitiriliyor ve hastalık ortadan kalkıyor. İzole bir ortamda genetik bir hastalığın ömrü belki altı ya da sekiz kuşak, yaklaşık ikiyüz yıl sürüyor, sonra bütün anıları ve izleri ile birlikte zamanın hiç dinmeyen akışında kayboluyor.

Rota

Beş yaşındaydım, Londra'daki bahçemizi eğreltiotları bürümüş, boyumu aşan bir cangıl oluşturmuşlardı (İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında, savaş koşullarının gereği olarak Kudüs enginarı yetiştirmek amacıyla bütün otlar söküldü). Annem ve çok sevdiğimiz bir teyzem bahçeciliğe meraklı, botanikle ilgilenen kimselerdi, en eski anılarımda yanyana çalışırken, eğreltiotu yapraklarına, onların saplarına ilgi ve hayranlıkla bakarken gözümün önüne geliyorlar. Bu eğreltiotları ve sakin, pastoral bir botanikçinin hayatı bana çocukluğumu, masumiyeti, savaştan önceki zamanları çağrıştırır oldu.

Annemin kadın kahramanlarından biri (doğum kontrolü bayraktarlığı yapmaya başlamadan önce fosil botaniği öğreten) Marie Stopes, *Kadim Bitkiler* adıyla, beni çok etkileyen bir kitap yazmıştı.⁷⁴ Zamanın derinliğini, milyonlarca yılı, o en eski bitkileri bugünkülerden ayıran yüzlerce milyon yılı onun bitkilerin 'yedi çağı' üstüne söylediklerinden kavradım. Stopes şöyle yazıyordu; 'İnsan zihni sayıların sonsuzluğunu, uzayın sınırsızlığını, eonları kavrayacak güçte değildir'; buna karşılık onun kitabı, bir zamanlar yeryüzünü kaplayan –çoğu şimdi tarihe karışmış– çok sayıdaki bitki türlerini gösteren resimleriyle, bu eonlarla ilk kez karşılaşmamı sağladı.⁷⁵ Kitaba saatlerce bakar, çiçekli bitkileri atlayıp doğrudan en eski bitkilere –gingkolar, sikadlar, eğreltiotları, likopodlar, *equisetum arvenselere* geçtim. Adları bile bana gizemli çağrışımlar yapardı: *Bennettiales*,

Sphenophyllales, diye mırıldanır, sözcüklerin bir büyü, bir mantıra gibi içimden tekrarlandığını hissederdim.

Savaş sırasında, teyzem Cheshire’da, Delamare ormanının derinliklerinde, ‘mis kokulu’ diye ünlenen bir okulun yöneticisiydi. Ağaçların arasında, bir derenin iki yanındaki ıslak toprakta yetişen 30 cm. – 60 cm. boylarındaki atkuyruklarını bana ilk gösteren oydu. Katı, eklemli gövdelerine dokunmamı istedi ve bana bunların en eski bitkilerden olduğunu, atalarının dev boyutlarda, bambuyu andıran, çevremizdeki ağaçların en az iki katı boyunda *Calamite*’ler olduğunu anlattı. Yüz milyonlarca yıl önce, dev su yaratıkları ilk bataklıklarda yuvarlanırken bu ağaçlar yeryüzünü kaplamıştı. Teyzem atkuyruklarının yerde uzanan köklerini, bu yumuşak kök gövdelerin bitkinin bütün saplarını nasıl sardığını gösterirdi.⁷⁶

Minik kurdayakları, likopodlar ya da pullu yaprakları olan püsküllü eğreltiotları bulur, bunların da bir zamanlar otuz metreyi aşan uzun ağaçlar olduğunu, dev, pullu gövdelerinin püsküllü yaprakları içinde tuttuğunu, en tepelerinde de kozalakları olduğunu anlatırdı. Geceleri gökyüzüne uzanan bu sessiz, dev atkuyrukları ve kurdayakları, 350 milyon yıl öncesinin sakin bataklıklarının, paleozoik bir cennetin görüntüleri rüyama girer, bir canlılık ve bir kayıp hissiyle uyanırdım.

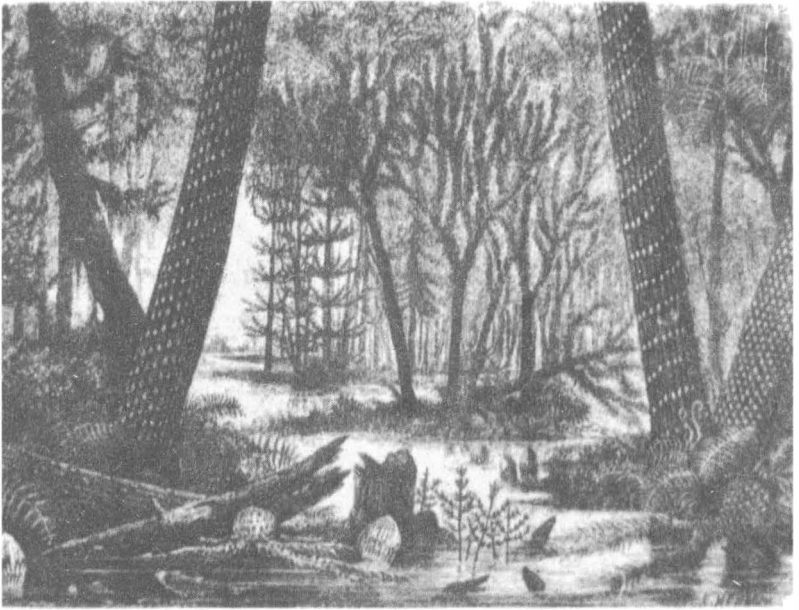
Öyle sanıyorum ki bu rüyalar, geçmişi yeniden canlandırmaya yönelik bu tutku, savaş yıllarında (benim gibi binlerce çocukla birlikte) ailemden uzak kalmamdan ve Londra’yı terketmemden kaynaklanıyordu. Kaybedilen, hayallerde kalan bir çocukluk bilinçdışının bir oyunuyla büyüdü bir ‘bir zamanlar’a, hiçbir kaybın, değişimin, hareketin olmadığı bir uzak geçmişe dönüştü. Bu rüyalarda tuhaf bir durağanlık, bir tablo görünümü vardı, ağaçların ya da suyun üstünde esen rüzgârdan başka bir hareket görülmezdi. Rüyalarım hiçbir değişime uğramadan, evrim geçirmeden devam etti, bu rüyalarda hiçbir şey olmazdı, sanki bir amberin içine hapsolmuşlardı. Hatırladığım kadarıyla ben de bu manzaraların içinde yer almaz, bir tabloyu inceler gibi onlara bakardım. İçine girmek, ağaçlara dokunmak, bu dünyanın bir parçası olmak isterdim –ama ağaçlar geçit vermezdi, tıpkı geçmiş gibi bana kapalıydılar.

Devon ormanında dev kurd ayakları, Unger, *Primitive World*

Teyzemin beni sık sık götürdüğü Londra'daki Doğal Tarih Müzesi'nde timsah derisini andıran baklava pullu gövdeleriyle likopod ağaçlarını, *Lepidodendra*'ları, narin gövdeleriyle *Calamite* adı verilen atkuyruğu ağaçlarını barındıran bir bahçe vardı. Müzenin içinde, bizi Paleozoik çağ görüntülerini yansıtan diyoramaları görmeye götürürdü (tabloların 'Bir Devon Bataklığında Yaşam' gibi başlıkları vardı) – bunları Marie Stopes'un kitabındaki resimlerden daha çok sevmiştim, rüyalarımın yeni manzaralarını bunlar oluşturdular. Bu dev bitkileri *canlı* görmek istiyordum, artık atkuyruğu ağaçlarına, kurdayağı ağaçlarına rastlamamın imkânsız olduğunu, o muazzam bitki örtüsünün yok olduğunu, yeryüzünden silindiğini duyunca hayal kırıklığına uğradım – teyzem yine de bataklıklarda bunların izlerine rastlayabileceğimi, eonlar boyunca sıkışıp kömüre dönüştüklerini söyledi (bir keresinde, eve döndüğümüzde, bir kömür parçasını ortadan kırıp bana içindeki fosilleri gösterdi).

Sonra bir pavyon öteye, yüz milyoni sonraki Jurasik Çağ'ın

Karbon çağı ormanı, *Lepidodendra* ve *Calamite*'ler, Fugier, *Earth Before the Deluge*

('Sikadlar Çağı') diyoramalarının bulunduğu salona geçerdik; teyzem Paleozoik çağdakilerden çok farklı olan iri, sağlam yapılı ağaçları gösterirdi. Sikadların tepelerinde dev kozalakları ve iri yaprakları vardı – teyzem bir zamanlar onların başat bitki türlerinden olduklarını anlatırdı; üstlerinde pterodaktiller uçardı, dev dinazorlar gövdelerini kemirirdi. Hiç sikad görmemiştim, ama bu kalın gövdeli, güçlü, heybetli ağaçlar bir türlü gözümde canlandıramadığım *Calamite*lerden ve *Cordaite*'lerden daha inandırıcı, daha gerçekti – eğreltiotuyla palmiye arası bir görünümüleri vardı.⁷⁷

Yazları, pazar günlerinde Kew Gardens'a trenle giderdik –bu hat 1877'de açılmıştı, eski elektrikli vagonlar hâlâ kullanımdaydı. Giriş on sentti, bu paraya bütün bahçeyi, küçük vadilerini, geniş yürüyüş yollarını, onsekizinci yüzyıl Pagoda'sını ve en sevdiğim yerler olan dev cam ve demir limonlukları gezilirdiniz.

Egzotik zevkleri olanlar dev su zambağı *Victoria regia*'nın sergilendiği özel bölmeye giderlerdi –teyzem bana, bu çiçeğin

yapraklarının küçük bir çocuğu kaldıracak güçte olduğunu söylemişti. Teyzemin anlattığına göre bu bitki Guyana'nın yabani bölgelerinde bulunmuştu ve genç kraliçenin adıyla onurlandırılmıştı.⁷⁸

İki uzun, derimsi, kıvrımlı yaprağıyla bir garabeti andıran *Welwitschia mirabilis* benim daha çok ilgimi çekerdi –onu tuhaf, sebze bir ahtapot gibi görürdüm. *Welwitschia* kendi doğal habitatı olan Namibya çölleri dışında büyütmesi çok zor olan bir bitkiydi, Kew'deki iri çiçek de büyük zorluklarla yetiştirilmişti ve gerçek bir hazineydi. (Bitkiye adını veren Joseph Hooker onu ahenkli bir adı olan Welwitsch'den getirmişti ve İngiltere'ye getirilen en ilginç, aynı zamanda en çirkin bitki olarak tanımlamıştı; öte yandan bitkinin hem gelişkin hem de ilkel özellikleri bir arada taşımamasından pek etkilenen Darwin, ona 'sebze *Ornithorhynchus*', bitkiler krallığının ornitorenk'i* adını verdi.)⁷⁹

Teyzem özellikle küçük eğreltiotu evlerini, 'fernery'leri severdi. Bahçemizde sıradan eğreltiotları çoktu, ama tepelerinde kavis yapan dantelalı yapraklarıyla canlı bir görünümüleri olan, Paleozoik devirlerdekine çok benzeyen, bazıları on metreye ulaşan eğreltiotu ağaçlarını ilk kez burada gördüm.

Canlı sikadları da ilk kez burada gördüm, büyük Palmiye Pavyonu'nda yüz yılı aşkın bir süredir kümeler halinde duruyorlardı.⁸⁰ Bunlar da çok uzak bir geçmişin uzantılarıydı, o geçmişin işaretlerini her yanlarında, dev kozalaklarında, keskin, dikenli yapraklarında, bir ortaçağ şövalyesi gibi kuşandıkları ağır, sütunumsu gövdelerinde, yapraklarında görebilirdiniz. Eğreltiotu ağaçları zarifse, bunlar görkemliydi ve çocuk kafamla onlarda ahlaki bir boyut da gördüm. Bir zamanlar her yeri kaplayan bu otlar, şimdi birkaç türe inmişti – bu hallerini hem trajik, hem de kahramanca buldum. Trajikti, çünkü içinde büyüdükleri tarih öncesi dünyayı kaybetmişlerdi; yakın ilişkide oldukları bitkiler –Paleozoik çağın tohumlu eğreltiotları, *Benettitales*'leri, *Cordaites*'leri– çoktan yeryüzünden silinmişti ve şimdi kendilerini çevik, gürültücü hayvanların ve hızlı büyüyen, parlak çiçekli bitkilerin olduğu bir dünyada, ender rastla-

* ornitorenk: Avustralya'ya mahsus bir hayvan (ç.n.)

nan, acayip, anormal, diğerlerinden farklı bir zaman ölçeğinde yaşayan bir tür olarak bulmuşlardı. Aynı zamanda kahraman-caydı; dinzorları yok eden felakette sağ kalmayı başarmışlar, farklı iklimlere ve koşullara uyum sağlamışlardı (bu koşullardan biri de, bir süre dünyaya egemen olan, şimdi de tohumlarının yayılmasına yardım eden kuşlar ve memelilerdi).

Bu ağaçların zamana dayanıklılığını, filojetik boyutlarını kavramamı sağlayan şey bazı bitkilerin yaşlarını öğrenmem oldu – aralarından biri, *Encephalartos longifolius*, Kew'deki en eski saksı bitkisidir ve buraya 1775'de getirilmiştir. Bu harikalar Kew'de büyüdüğüne göre, neden evimde de büyütmeyeyim, diye düşündüm. Oniki yaşına gelince (savaş henüz bitmişti) otobüse atlayıp Londra'nın kuzeyinde, Edmonton'daki bir çiçekçiye gittim ve iki bitki aldım – yün gibi yumuşak bir eğreltiotu ağacı, *Cibotium* ve küçük bir sikad, *Zamia*.⁸¹ Evimizin arkasındaki küçük, camlı limonlukta büyütmeye çalıştım – ama ev çok soğuktu, ikisi de solup öldü.

Biraz daha büyüdüğümde Amsterdam'ı ziyaret ettim ve o üçgen biçimli, küçük ve güzel Hortus Botanicus'u keşfettim – çok eski ve ortaçağ havasındaydı; botanik bahçelerin öncülleri olan bitki bahçelerini, manastır bahçelerini çağırıyordu. Sikadların bol olduğu bir limonluğu vardı, sikadlardan biri yumrulu, eski bir türdü, (belki de saksıda ve küçük bir yerde olduğu için) kırışmıştı ve bunun da dünyanın en eski saksı bitkisi olduğu söyleniyordu. Adı Spinoza sikadıydı (Spinoza'nın onu görüp görmediğini bilmiyorum), aldığım bilgiler doğrusa, onyedinci yüzyılın ortalarında saksıya konmuştu ve bu özelliğiyle Kew'deki sikad'a fark atıyordu.⁸²

Ama ne denli görkemli olsa da bir bahçeyle doğal ortam arasında büyük fark vardır; doğada yaşamın gerçek karmaşıklığını ve dinamiğini, evrime ve yokoluşa giden olaylar örgüsünü duyumsarsınız. Sikadları saksıda, üzerinde etiketlerle yalıtılmış bir ortamda değil, kendi ortamlarında, banyan ağaçlarıyla katran çamları, eğreltiotları arasında, gerçek boyutlarında bir sikad ormanının uyum ve karmaşası içinde görmek çocukluk rüyalarımın giren bir tutkuydu.

*

Rota, Mariana adaları içinde Guam'a en yakın olanıdır ve jeolojik yapısı, kırk milyon yıl önceye giden yükseliş ve çöküşlerle, oluşan ve yokolan mercan kayalıklarıyla Guam'a çok benzer. İki adada da benzer bitki örtüsü ve hayvanlar bulunur – buna karşılık Rota, Guam'ın ticari ve tarımsal potansiyelinden, büyük limanlarından mahrum küçük bir adadır ve modernizmin etkilerinden uzaktır. Biyolojik ve kültürel bakımdan kendi başına bırakılmıştır, büyük olasılıkla Guam'ın onaltıncı yüzyıldaki halini, yoğun sikad ormanlarıyla kaplı olduğu zamanları andırmaktadır; buraya gelmek istememin nedeni de buydu.⁸³ Adada nesli giderek tükenen büyücü kadınlardan biriyle, Beata Mendiola'yla buluşacaktım – John Steele onu ve oğlu Tommy'yi yıllardır tanıyordu. Bana 'Bu ikisi buradaki sikadlar, ilkel bitkiler, yenebilen otlar, doğal ilaçlar ve zehirler hakkında herkesten çok şey bilirler,' demişti. İniş pistinde beni karşıladılar – Tommy yirmilerinin sonunda ya da otuzlarının başında ilginç, zeki, Chamorroca ve İngilizceyi akıcı konuşan bir adamdır. İnce yapılı, esmer, üstünde bir güç halesiyle dolaşan Beata Japon işgali sırasında doğmuştur ve yalnızca Chamorroca ve Japonca konuşur; bu yüzden Tommy bize tercümanlık yaptı.

Küçük bir yoldan birkaç mil araba sürüp cangılın sınırına geldik ve yola yaya devam ettik; Tommy'yle annesi maşetleriyle bize yol açıyorlardı. Cangıl bazı yerlerde öyle sıkı ki çok az ışık geçiriyordu, içimi perili bir ormandaymışım, her ağaç, her kütük, her dal perili yosunlar ve otlarla kaplıymış gibi bir duygu sardı.

Guam'da tek başına ya da iki üç tanesi bir arada yetişen sikadlar görmüştüm – buradaysa yüzlercesi bütün cangıla yayılmışlardı. Her yerde büyüyorlardı, bazen kümeler halinde, bazen tek başlarına her yere uzanmışlardı, boyları üçbuçuk, dörtbuçuk metreye ulaşıyordu. Çoğunluk birbuçuk, iki metre boyundaydı ve eğreltiotlarından oluşan kalın bir halıyla kaplanmışlardı. Dökülen yaprakların, kabukların izlerini taşıyan gövdeleri lokomotifler ya da stegosorlar kadar güçlü görünüyordu. Adalardan fırtınalar, tayfunlar eksik olmazdı, bu yüzden bazılarının gövdeleri her yana eğilmiş, bazıları yere uzanmıştı. Ama bu halleri, o canlı görünümelerini azaltacağına artırıyordu.

Büküldükleri yerlerde, özellikle köke yakın yerlerde sayısız sürgünler yeşermiştir, tepelerindeki taze yapraklar yeşil ve yumuşaktı. Çevremizdeki sikadların çoğu uzun ve dalsızdı, bir hayat gücü sanki içlerinden yukarı fışkırıyordu, biraz ileride vahşi görünüşlü, kavgaya tutuşmuş gibi, anarşik bir canlılıkla her yana saçılan, tümüyle bitkisel bir coşku manzarası vardı.

Beata, gövdede halkalar oluşturan sert, sağlam yaprak dipplerini gösterdi – yeni yaprakların tepeleri çıkarken yaşlı yapraklar ölmüş, ama dipleri kalmıştı. ‘Bu kınları sayarak sikadın yaşı hesap edilir,’ dedi Beata. İri, yere eğilmiş bir ağaca yaklaşımaya çalıştım, ama Tommy ve Beata bana bakıp güldüler. ‘Gövdelerine bakmak daha kolay,’ dedi Beata, ‘yaşlıların çoğunda 1900’den kalan ince bir halka vardır, o yıl büyük bir tayfun meydana geldi, bir de bol fırtınalı 1973’ten kalan bir ince halka var.’

Tommy, ‘Evet,’ diye ekledi, ‘dediklerine göre rüzgâr saatte ikiyüz mil esmiş.’

Beata, ‘Tayfun bitkinin bütün yapraklarını koparır,’ diye açıkladı, ‘bu yüzden eskisi gibi büyüyemezler.’ Beata en eski ağaçların bin yaşını aşkın olduğunu düşünüyordu.⁸⁴

Sikad ormanları, çam ya da meşe ormanları gibi yüksek değildir. Ağaçlar genellikle kısa ve bodurdur – ama görünüşleri müthiş bir güç ve sağlamlık duygusu verir. Bunlar modern ağaçlar gibi uzun, gösterişli değildir, hızlı büyümeyenler, buna karşılık tayfunlara ve susuzluğa dayanıklı ağır işçilerdir. Ağır ağır büyüyen, onları birer dev gibi kuşatan zırhlarıyla Mesozoik’ten kalma dinazorlar gibi, iki milyon yıl öncenin ‘stilini’ taşırlar.

Olgunlaşınca ve kendine özgü kozalakları oluşuncaya kadar erkek ve dişi sikadları ayırmak imkânsızdır. Erkek sikadın dev bir çam kozalağını andıran, uzunluğu otuz santimi biraz aşan, ağırlığı 15 kilo civarında, iri kınları ekseninin çevresinde spiral yollar çizen bir kozalağı vardır.⁸⁵ Sikadların dişilerinde kozalak bulunmaz, bunun yerine tepelerinin orta yerinde yünlü, yumuşak bir yaprak kümesi –çoğalma için gerekli olan megasporofil– vardır; rengi turuncu, kadifemsi ve çentikli olan bu yaprakların her birinin altında sekiz ya da on adet, koyu

maviye çalan kurşun rengi ovül vardır –birçok organizmada mikroskobik boyutta olan bu organlar, sikadlarda böğürtlen iriliğindedir.

Yarım metre yüksekliğinde, olgunlaşmamış, içi polen dolu bir kozalağın önünde durduk. Tommy sallayınca içinden bir polen bulutu boşaldı; güçlü, keskin bir kokusu vardı, gözlerim yaşardı, aksırmaya başladım. (Sikad ormanlarında rüzgârlı günlerde hava polenlerle kaplı olmalı, bazı araştırmacılar litiko-bodig'in teneffüsle geçtiğini öne sürmüşlerdi.) Erkek kozalakların genellikle itici bir kokusu vardır – bu yüzden 1795'te, Agana'da oturanlardan bahçelerindeki erkek bitkilerin kozalaklarını ayıklamaları istenirdi. Ama elbette bu kokular insanlar için değildir. Tommy, karıncaların bu kokuyu çekici bulduklarını söyledi; bazen bir ağacı sallarken içinden minik, ısran karıncalar uçuşarak çıkar. 'Şu küçük örümceği görüyor musun? Chamorro dilinde bunun adı paras ranas, 'ağ ören'dir. Bu örümcekler daha çok sikadların içinde bulunur; karıncaları yerler. Sikad genç ve yeşilken, örümcek de yeşildir. Sikad kahverengileşmeye başlayınca örümcek de bu rengi alır. Örümcek görünce içim rahatlar, meyveleri toplarken karıncaların beni ısırmayacağını bilirim.'

Islak topraktan parlak renkli mantarlar fışkırıyordu – Beata hepsini tanıyor, hangisi zehirli, panzehiri ne, hangisi halüsinojenik, hangisi yenebilir biliyordu. Tommy bazılarının geceleri parladığını söyledi – aynı şey bazı eğreltiotları için de geçerliydi. Eğreltiotlarına bakarken küçük, göze batmayan, fırçamsı bir bitki gördüm, *Psilotum nudum*'un sert, yapraksız gövdesi kurşunkalemin kurşunu çapındaydı, minyatür bir ağaç gibi birkaç santimde bir dallara ayrılıyor, dallar otların arasından çatalla-narak ilerliyordu. Eğilip incelemeye başladığımda, her minik fraktal dalın tepesinde iğnebaşı büyüklüğünde, içinde sporlar bulunan üç loplu, sarı spor keseleriyle karşılaştım. *Psilotum* bütün Guam ve Rota'da, nehir kıyılarında, savanalarda, binaların etrafında bulunur, en çok da ağaçların dallarından karayosunu gibi sarkar – bu bitkiyi doğal ortamında görmek beni heyecanlandırmıştı. Kimse *Psilotum* toplamaz, ona saygı göstermez. önem vermez – küçük, yapraksız, köksüz, koleksiyonculara

Psilotum nudum, Bower, *Origin of a Land Flora*

pek cazip gelmeyen bir bitkidir. Ama benim için dünyanın en heyecan veren bitkilerinden biridir, çünkü ataları, silüryenin psilofitleri damarlı bir sistem oluşturup kendilerini sudan kurtaran ilk canlılardı. Bu öncüllerden sonra kurdayakları, eğreltiler, sikadlar, kozalaklılar ve bütün yeryüzüne yayılan binbir çeşit çiçekli bitki geldi. Ama ilk yaratıcıları, bu geçiş bitkisi göze batmadan, kendi alçakgönüllü koşullarında hâlâ yaşıyor ve yeryüzüne yayılmalarını sağladığı sayısız bitkiyle ortak bir yaşam sürüyor – Goethe bu manzarayı görseydi, bunlara *Ur-pflanze* derdi.⁸⁶ Sikadlar bana Jurasik çağın gür ormanlarını çağrıştırmıştı, *Psilotum* ise çok daha eski bir görüntüyü, silüryenin çıplak kayalarını canlandırıyor – çeyrek milyar yıl önce denizler dev kafadanbacaklılar, zırhlı balıklar, öripteridler ve tribolitlerle kaynıyordu, ama birkaç su yosunu ve liken türünden başka bir şey bulunmayan karalar ıssız ve bomboştur.⁸⁷ Bütün su yosunlarından daha sert gövdeleri olan psilofitler çıplak kayaların ilk sakinleriydi. Çocukken çok sevdiğim ‘Karada İlk Yaşam’ diyoramalarında, solungaçlarını açıp kapayan ciğer balığı, o tarihöncesi sularda yüzen amfibik tetrapodlar, karanın yeşillenmeye başlayan kıyılarına tırmanıyorlardı. Psilofitler ve diğer erken kara bitkileri, hayvanların yaşaması için gerekli toprağı, nemi, otlakları yarattılar.

Biraz daha ötede, yere saçılmış, içleri boş, ortasından kırılmış hindistancevizi kabukları vardı, oysa etrafta hindistancevizi ağacı yoktu, yalnızca sikadlar ve pandanuslar görünüyordu. Pis turistler, diye düşündüm – buraya kadar gelip bu kabukları atmış olmalı; ama Rota'da pek az turist vardı. Cangıla büyük saygı gösteren Chamorroların çöplerini buraya atmaları pek olası görünmüyordu. Tommy'e, 'Bunlar ne?' diye sordum, 'bu kabukları kim getirmiş olabilir?' 'Yengeçler,' dedi. Kafamın karıştığını görünce durumu açıkladı. 'Buraya büyük hindistancevizi yengeçleri gelir. Hindistancevizi ağaçları şurada.' Birkaç yüz metre ötede, bir küme palmiye ağacının görüldüğü sahili işaret etti. 'Yengeçler sahilde rahatça yiyemeyeceklerini bildiklerinden, hindistancevizlerini buraya getirirler.'⁸⁸

İçlerinden birinde, sanki ısırılmış gibi koca bir delik vardı. Tommy, 'Bunu yapan çok büyük bir yengeç olmalı,' dedi, 'dev bir yengeç! Yengeç avcıları böyle bir kabuk buldular mı hindistancevizi yengeçlerinin etrafta olduğunu anlarlar, sonra onları arar, bulur ve yeriz! Bunu yapan yengeci bulmak isterim.

'Hindistancevizi yengeçleri sikadlara da bayılır. Sikad meyvesi toplamaya çıktığımda yanımda bir torba da yengeçler için getiririm.' Tommy maşetiyle bitki örtüsünü yarıp bize yol açıyordu. 'Bu sikadlar için faydalı bir iş – onlara büyüme alanı bırakıyorum.'

'Şu kozalağa elini sür!' İri bir erkek bitkinin yanına gelmiştik, Tommy'nin önerisini yerine getirdiğimde bitkinin sıcak olduğunu hissettim ve şaşırdım. Tommy, 'fırın gibi,' dedi. 'Polen ürettikçe ısınırlar. Akşama doğru, hava serinleyince bunu daha çok hissedersin.' Botanistler yüz yıldır (sikad toplayıcıları çok daha uzun zamandan beri) tozıklama evresindeki kozalakların (bazen normal sıcaklığın yirmi derece üstünde) ısı ürettiğini biliyorlar. Olgun kozalaklar her gün birkaç saat ısı üretirken içlerindeki lipidlerin ve nişastaların çözünmesini sağlarlar; ısının böcekleri çeken bir koku salgılamalarına yol açtığı, böylece polenlerin dağılmasını kolaylaştırdığı sanılmaktadır. Neredeyse insan sıcaklığındaki kozalak ilgimi çekti, içim-

den gelen bir hisle ona sarıldım ve bir anda bir polen bulutu içinde kaldım.

*

Safford, *Useful Plants of the Island of Guam* (Guam Adasının Yararlı Bitkileri) başlıklı kitabında *Cycas circinalis* hakkında epey bilgi verir – Chamorro kültüründeki yerini, besin olarak tüketilmesini anlatır ve sonra (botanist olduğunu hatırlayarak) ekler; ‘ama en ilginç özellikleri, çiçek açarken ve meyve verirken izledikleri yollar.’ Bu noktada artık heyecanını zaptedemez. Polenin çıplak ovüllerin üstüne yerleşmesini, içlerine minik bir boru uzatmasını, erkek tohum hücrelerinin, spermatozoidlerin nasıl üretildiğini anlatır. Olgun spermatozoidler ‘bütün hayvanlarda ve bitkilerde bulunanların en irileridir. Çıplak gözle bile görülebilirler.’ Safford devam eder ve siliaların hareketiyle spermatozoidlerin yumurta hücresine girmesini, onunla bütünleşmesini anlatır; ‘sitoplazm sitoplazmla, çekirdek çekirdekle bütünleşir.’

Bu gözlemler, Safford bu satırları yazdığı sırada çok yeniydi; sikadlar onyedinci yüzyılda Avrupalılar tarafından tanımlanmıştı, ama kökenleri ve bitki dünyasındaki yeri hakkında belirsizlikler vardı. Ancak 1896’da Japon botanikçilerin spermatozoidlerin hareketli olduklarını bulmalarından sonra, eğreltiotları ve (hareketli spermatozoidleri olan) diğer ‘alçak’ sporlu bitkilerle akrabalıklarına ilişkin ilk kanıtlar belirdi ve böylece gymnospermler adıyla yeni bir grup oluştu. Kitabı yazmasından yalnızca birkaç ay önce yapılan bu buluşlar Safford için son derece önemli ve yeniydi, bu yüzden anlatımını entelektüel bir coşkuyla zenginleştirmişti. Bu dölleme sürecini gözümle görmek arzusuyla büyütecimi çıkarıp önce erkek kozalağı, sonra da çentikli ovülleri inceledim ve bu doğa harikasının gözlerimin önünde canlanmasını bekledim.

Bu coşkulu ve hevesli tavrım Tommy ve Beata’yı eğlendirmişe benziyordu, ikisi de kahkahayla güldüler – sikadlar onlar için esas olarak bir besin türüydü. Erkek bitkiyle, polenleriyle, ovüllerin içindeki dev spermatozoidlerle ilgilenmiyorlardı – bunlar dişi bitkilerin döllenmesi, parlak, erik iriliğinde tohumlar üretmesi için bir araçtan başka bir şey değildi. Bu tohumları

toplayacaklar, kesecekler, defalarca yıkayacaklar, sonunda kurutup öğütecekler ve fadang ununu elde edeceklerdi. Tommy ve annesi en iyi meyveyi bulmaya çalışan çeşniciler gibi ağaçtan ağaca gittiler – şuradaki döllenmemişti, şuradaki olgunlaşmamıştı, ama şurada on oniki kadar ağır ve olgun tohumdan oluşan bir salkım vardı. Tommy maşetiyle salkımı kesti ve yere düşerken tuttu. Yanında taşıdığı değnekle daha yüksekte duran, yetişemediği bir salkımı yokladı, tohumlar düşerken toplamamı istedi. Ellerim yapışkan, beyaz bir sıvıya bulaştı. ‘Bu gerçekten zehirlidir,’ dedi Tommy, ‘sakın parmaklarını yalayayım deme.’

*

Çocukken beni büyüleyen şey ne sikadların çoğalma yöntemleri ne de bu grubun bir özelliği olduğu anlaşılan irilikleriydi (en iri spermatozoidler, en iri yumurta hücreleri, en iri apisler, en iri kozalaklar, bitki dünyasındaki her şeyin en irisi) – yine de bu özelliklerinin belirli bir çekiciliği olduğunu inkâr edemem. Asıl ilgimi çeken şey, sikadların her yeni ortama büyük bir başarıyla uyum göstermesi, çağdaşları tek tek yeryüzünden silinirken olağanüstü yetenekleriyle çeyrek milyar yıldır yaşayan, üretken bir yaşam biçimi oluşturmalarıydı. (Küçükken, dinozorları uzak tutmak için zehir ürettiklerini düşünürdüm – belki de dinozorların yokolmasından onlar sorumluydular!)

Bütün damarlı bitkiler içinde apisleri en büyük olanlar sikadlardır, en az bunun kadar önemli bir özellikleri de bu narin apislerin yaprak saplarıyla korunması, bitkilerin ateşe, herşeye olağanüstü dayanıklı olması, bir felaketten sonra derhal yeni yapraklar üretmesidir. Yine de apislerine bir şey olursa, alternatif soğanlar üretip yaşamlarına devam ediyorlardı. Sikadlar rüzgârın yardımıyla, böceklerin yardımıyla döllenebilirdi: fazla seçici değildiler ve son yarım milyar yılda birçok türün yokolmasına neden olan aşırı uzmanlaşmadan uzak durmuşlardı.⁸⁹ Dölllenme için bir yol bulamazlarsa, kendi başına büyüyen fidanlarıyla aseksüel olarak çoğalırlardı (bazı bitkilerin sırayla cinsiyet değiştirdiği de öne sürülmüştü). Bazı sikad türlerinin kendilerine özgü, ‘koraloid’ kökleri vardı, bunlar mavi–yeşil su yosunlarıyla ortak yaşama girip kendilerine atmosferik nitrojen

Cycas circinalis korusu, Warming, *Systematic Botany*

sağlarlar, böylece topraktan elde ettikleri organik nitrojene muhtaç olmazlardı. Bu bana gerçekten dahice bir buluş olarak görünmüştü – tohumların zayıf bir toprağa düşmesine karşı böyle bir önlem geliştirilmişti; baklagiller, çiçekli bitkiler ancak yüz milyon yıl sonra benzer bir yola başvurmuşlardı.⁹⁰

Sikadların çok iri tohumları vardı ve bunlar öyle güçlü bir yapıda, öyle çok besinle doluydu ki hayatta kalma ve yeni sürgünler verme şansları çok yüksekti. Bir değil, birçok taşıyıcı yardımlarına koşuyordu. Yarasalardan kuşlara, keselilerden kemirgenlere kadar her türden küçük hayvan, besinli dış kabukların parlaklığına ve çekiciliğine kapılıp tohumları uzaklara taşır, kemirdikten sonra hiç zarar vermeden yere bırakırlardı. Bazı kemirgenler bu tohumları kaçırıp bir yere gömerler –başka deyişle toprağa ekerler– ve başarılı bir tohumlama olasılığını arttırırlardı. Büyük memeliler bazen bütün bir tohumu yer –maymunlar tohumları, filler bütün bir kozalağı yutarlardı– ve kalın kabuğun içindeki endosperme hiçbir zarar vermeden taşıyıp dışkılarıyla uzaklara götürürlerdi.

Beata başka bir sikadı inceliyor, oğluna yumuşak bir sesle Chamorro dilinde bir şeyler anlatıyordu. Yağmurlar gelince, tohumlar sularla sürüklenecek diyordu. Cangılda tohumların nereye sürükleneceğini tahmin edebilirdiniz, çünkü yağmurdan sonra derelerin ve çayların kenarlarında yeni sikad bitkileri bitmeye başladılar. Beata tohumların denizde de yüzdüğünü, böylece başka adalara gittiğini düşünüyor. Konuşurken bir yandan bir tohumu ikiye böldü ve tohum zarının hemen altındaki süngerimsi tabakayı gösterdi – bu, kıyılarda ve kıyıya yakın yerlerdeki ormanlarda yetişen Mariana sikadlarına ve diğer sahil sikadlarına has bir özellikti.

*

Sikadlar çok değişik eko-iklimlere, Jura çağında yerleştikleri nemli tropik bölgelerden yarı-çöllere, savanalara, dağlara ve deniz kıyılarına kadar birçok farklı bölgeye yayılmıştır. Okyanus akıntıları tohumlarını çok uzaklara götürdüğünden sahillerde yetişen türleri yaygındır. Bu türlerden biri, *Cycas thuarsii* Afrika'nın doğu kıyısından Madagasakar'a, Komoro'ya ve Seyşeller'e kadar muazzam genişlikte bir alana yayılmıştır. Diğer sahil türlerinden *C.circinalis* ve *C.rumphii*'nin Hindistan'ın ve Güneydoğu Asya'nın sahillerinden geldiği sanılmaktadır. Tohumlar bu kıyılardan bütün Pasifik'e yayılmışlar, Yeni Gine, Molucca, Fiji ve Solomon adalarında, Palau'da, Yap'ta, Caroline ve Marshall adalarının bazı yerlerinde, ve tabii Guam ve Rota'da koloniler oluşturmuşlardır. En eski türlerin tohumları deniz yoluyla farklı adalara ulaştıkça, buralarda çarpıcı farklılıklara sahip yeni türler oluşturmuşlar, bunlardan bazıları iyiden iyiye dönüşüm geçirip, Darwin'in kulaklarını çınlatacak bir tarzda, yarım düzine yeni türün ortaya çıkmasını sağlamışlardır.⁹¹

Sikadlar 18 metre boyundaki ağaçlardan kök gövdeli narin bitkilere kadar çok farklı büyüklük ve karakterde olmalarına rağmen, altmış küsur sayıdaki *Cycas* türünden pek çoğu birbirinden pek farklı değildir (buna karşılık, sözgelimi *Zamia* türleri o kadar farklı görünümlededir ki bunların aynı cinse ait olduklarına kolay kolay inanamazsınız) – bu yüzden bazı türlerin birbiriyle karıştırılması anlayışla karşılanmalıdır. Gerçekten

de, Guam'a yaptığım ziyaretten sonra San Fransisco'da bir fidanlığa gittiğimde –bir dostuma düğün armağanı olarak bir *Cycas circinalis* almak niyetindeydim– bana Guam'dakinden çok farklı bir bitki gösterdiler. Fidanlığın sahibesi olan bayan ısrarla bunun bir *circinalis* olduğunu, Guam'da gördüğümün başka bir şey olabileceğini iddia etti. Bitki uzmanlarının kafalarının bile bu denli karışık olması beni şaşırttı – David Jones, *Dünyanın Sikadları* adlı kitabında ada sikadlarını tanımlamada karşılaşılan güçlüklerden söz eder:

Bitkiler nesiller boyunca çevre koşullarına ve yerel iklime çeşitli yollarla ve azar azar uyum gösterirler... Okyanus akıntılarının sürekli yeni tohumlar taşıması durumu daha da karmaşık hale getirmektedir. Bu yeni gelenler olgunlaştıklarında eski bitkilerle melezleşerek, her türlü sınıflandırmayı aşan karmaşık cinsler oluşturabilirler. Bu bakımdan *C.circinalis* son derece değişken bir tür olarak kabul edilmelidir.

Gerçekten de, Guam'dan döndükten bu yana, Guam ve Rota'daki, yüzyıllardır *C.circinalis*'in bir çeşidi olarak kabul edilen sikadın, geçenlerde *C.rumphii* 'kompleksinin' içinde ayrı bir tür olarak sınıflandırıldığını ve *C.micronesica* adını aldığını öğrendim.⁹²

C. micronesica'nın) diğerlerinden yalnızca morfolojik özellikleriyle değil, kimyasal ve fizyolojik özellikleriyle de farklı olduğu anlaşılıyor – karsinogen ve toksik madde miktarı (özellikle cycasin ve BMAA) bugüne dek analiz edilen bütün diğer sikadlardan çok daha yüksek. Bu yüzden sikadla beslenme başka yerlerde fazla bir etki yapmasa da, Guam ve Rota'da tehlikeli sonuçlara yol açabilir – ve yeryüzüne yeni bir türün gelmesini sağlayan Darwinci süreç, yeni bir insan hastalığının yayılmasına önayak olmuş olabilir.

*

Ağaçların altındaki zengin bitki örtüsünün üstünde yürüyorum, dal parçalarını oynatmadan, herhangi bir şeyi ezmeden ya da parçalamadan yürümeye gayret ediyorum – çevremde

öyle bir dinginlik ve sükunet var ki, yanlış bir hareketim, hatta mevcudiyetim zorbalık olarak anlaşılabilir, başka deyişle, ormanın öfkesini üstüme çekebilir. Tommy'nin söylediği sözleri hatırlıyorum. 'Hayatım boyunca,' demişti, 'cangılda hep geri geri yürümem, hiçbir şeyi bozmamam öğütlendi.... bu bitkilere sanki canlıymışlar gibi yaklaşıyorum. Bunların gücü var. Saygı göstermezsen, sana hastalık bulaştırabilirler....' Orman olağanüstü güzellikte – ama 'güzellik' fazla basit bir sözcük, çünkü burada bulunmak yalnızca estetik değil, aynı zamanda gizemli, dehşet ve huşu uyandıran bir tecrübe.

Küçük bir çocukken eğreltiotlarının altına uzanır, kendimi buna benzer duygulara bırakırdım. Daha sonra, Kew'in demir kapılarından içeri girdim – burası benim için yalnızca bir botanik bahçesi değildi, mistik, dinsel bir anlamı vardı. Bir zamanlar babam paradise (cennet) sözcüğünün bahçe anlamına geldiğini söylemiş, İbranicede bahçe anlamındaki *pardes* sözcüğünün dört harfini (*pe, reş, dalet, sameh*) tekrarlamıştı. Ama bahçenin buraya uygun bir metafor olduğunu sanmıyorum, çünkü tarih öncesi, insani şeylerle değil, kadim, epeski bir tarihle, her şeyin başlangıcıyla ilgili. Bu bakımdan ilksel ya da ulu demek daha doğru olacak, çünkü bu sözcükler insani ve moral değerlerden uzak, uzamın ve zamanın sonsuzluğuna göz kırpan, her şeyin başlangıcının saklı olduğu bir dünyayı daha iyi anlatıyor. Şimdi, Rota'daki sikad ormanlarında dolaşırken, duyularım keskinleşiyormuş, içimde yeni bir duyu, milyonlarca yılı, eonları saniyeler ve dakikalar gibi yaşayabileceğim bir zaman duyusu oluşuyormuş gibi bir hisse kapıldım.⁹³

*

Bir adada oturuyorum –New York, City Island– çevremde insan yapısı, mükemmel, ama fani binalar var. Buna karşılık her haziran atnalı yengeçleri denizden sahile çıkar, yumurtalarını gömer ve ağır ağır denize dönüp yüzmeye başlarlar. Körfezde onlarla birlikte yüzmeye bayılırım; kayıtsız bir tavırla, onlara katılmama izin verirler. Dört yüz milyon yıl önce silüryen çağında atalarının yaptığı gibi her yaz bu kıyıya çıkmışlar ve çiftleşmişlerdir. Tıpkı sikadlar gibi, atnalı yengeçleri de bunca yıl ayakta kalmayı başaran sert ve haşin canlı türleridir. Mel-

ville, Galapago adalarındaki dev kaplumbağaları gördüğünde ('The Encandatas'da) şunları yazdı:

Bu yaratıkların uyandırdığı o yüce his zamana –tarihsiz, belirsiz bir kalıcılığa– ilişkindi. Dünyanın temellerinin altından henüz çıkıp emeklemeye başlamış gibiydiler.

Her haziran, atnalı yengeçleri de bende aynı duyguyu uyandırır.

Derin zaman duygusu beraberinde derin bir huzur, günlük yaşamın temposundan, hırgüründen uzaklaşma bilinci getirir. Volkanik adaları, mercan kayalıklarını görmem, hepsinden öte, Rota'daki sikad ormanlarında dolaşmam yeryüzünün eskiliğini, farklı yaşam biçimlerinin evrilip varlıklarını sürdürdüğü o tükenmek bilmeyen süreci yakından duyumsamamı sağladı. Şimdi içimde çok daha büyük, daha huzurlu bir kimliğe aidiyet hissi var; kendimi çok daha fazla evimde, yeryüzüyle yoldaş hissediyorum.⁹⁴

*

Artık akşam oldu, Tommy ve Beata bazı şifalı otlar toplamak için ayrıldılar, sahilde oturmuş, denize bakıyorum. Sikadlar neredeyse denizin eteklerine kadar ilerliyor, kıyı şeridi tuhaf şans kurabiyelerini andıran köpekbalığı ve tırpanbalığı yumurtalarının kabuklarıyla dolu. Hafif bir rüzgâr sikadların yapraklarını sallıyor, suyun üstünde küçük dalgalar oluşturuyor. Günün sıcaklığında bir yerlerde gizlenen yengeçler ortaya çıktı, sağa sola koşuşturuyorlar. En çok dalgaların sesi duyuluyor; karalar su yüzüne çıktığından beri, milyarlarca yıldır kıyılara vuran dalgaların insanı teskin eden, ipnotize eden bir sesi var.

Merakla sikad tohumlarına bakıyor, Beata'nın sözlerini hatırlıyorum; bu tohumlar denizde yüzüyor, belki de çok uzun zaman canlı kalmayı başarıyorlar. Birçoğu kuşkusuz tepemdeki ağaçlardan düştü, ama belki bazıları deniz ötesinden, Guam'dan, hatta daha ötelelerdeki Yap ya da Palau'dan buralara geldiler.

Büyük bir dalga kıyıya vuruyor, iki tohumu alıp kaldırıyor, tohumlar ağır ağır kıyından uzaklaşıyor. Beş dakika sonra to-

humlardan biri yeniden kıyıya dönüyor, ama öteki hâlâ kıyıda birkaç metre ötede, dalgalarla inip kalkıyor. Nereye gideceğini merak ediyorum, hayatta kalmayı başaracak mı, yeniden buraya, Rota'ya mı dönecek, yoksa yüzlerce, belki binlerce mil öteye, başka bir Pasifik adasına mı gidecek? On dakika sonra gözden kayboluyor – küçük bir gemi gibi, engin denizlerdeki yolculuğuna başlıyor.

Notlar

- 1 Paskalya Adasındaki heykellerin çoğunun yüzleri aslında denize dönük değildir; bunlar denize arkalarını dönmüş, adada bir zamanlar yüksek mevkiekilerin oturduğu anlaşılan evlere bakarlar. Ayrıca gözsüz de değildirler - aksine, eskiden beyaz mercandan gözleri, kırmızı volkanik süngertaşından ya da obsidyenden irisleri vardı; bütün bunlar 1978'de ortaya çıktı. Ama benim çocukluk ansiklopedim, gözsüz devlerin umutsuz bakışlarla denizi seyretmelerine ilişkin bir tür körler mitini tercih etmişti - bu mitin, ilk kaşiflerin anlattığı öykülerin ağızdan ağıza aktarılmasıyla, ve 1770'lerde Kaptan Cook'la birlikte Paskalya Adası'na seyahat eden William Hodges'in yaptığı resimlerle oluştuğu sanılıyor.
- 2 Humboldt dev dragon ağacından ilk kez 1799 Haziran'ında Teneriffe'den* yazdığı bir mektuptaki dipnotunda söz etti:

Orotava bölgesinde yaklaşık ondört metre çapında bir dragon ağacı vardır... dörtyüz yıl önce de genişliği bugünkü kadardı.

Birkaç yıl sonra yazdığı *Personal Narrative* (Kişisel Anlatı)'da, ağaca üç paragraf ayırır ve kökenleri hakkında tahminlerde bulunur:

Bugüne dek Afrika kıtasında bu ağaca doğal ortamda rastlanmadı. Asıl ülkesi Batı Hint Adaları'dır. Bu ağaç, pek ender olarak rastlandığı Teneriffe adasına nasıl geldi?

* Teneriffe: Kanarya Adaları'nın en geniş ve en kalabalığı olan yanardağ kökenli bir ada. (ç.n.)

Humboldt'un Dragon Ağacı

Daha sonraları (diğer makaleleriyle birlikte *Views of Nature*'da toplanan) 'Physiognomy of Plants' başlıklı yazısında, 'Orotava'nın Sütunumsu Dragon Ağacı'na dokuz sayfa ayırır. İlk gözlemleri şimdi zengin gözlemler ve spekülasyonlar içeren geniş bir makaleye dönüşmüştü:

Bu sütunumsu dragon ağacı, *Dracaena draco*, küçük Orotava kasabasında M. Franqui'nin bahçesinde bulunur... [burası] dünyanın en güzel köşelerinden biridir. 1799 haziranında, Teneriffe'in doruklarına tırmanırken çapı 14.6 metreye ulaşan bu dev ağacı bulduk... Dragon ağacının ne denli yavaş büyüdüğünü gözönüne alırsak, Orotava'daki bu ağacın eski çağlardan kaldığını öne sürebiliriz.

Humboldt ağacın yaklaşık altıbin yaşında olduğunu tahmin ediyor; [ağaç] piramitleri inşa edenlerle aynı yaşta... ve doğum yılı... Güneşhaçı takımyıldızının Kuzey Almanya'dan hâlâ görülebildiği bir

çağa uzanıyor olmalı.' Bu muazzam yaşına karşılık ağaç hâlâ 'sonsuz gençliğin filizlerini ve meyvelerini taşıyordu.'

Humboldt'un *Personal Narrative*'i Darwin'in en sevdiği eserlerden biriydi. Kızkardeşi Caroline'e, 'Teneriffe'in doruklarını ve büyük Dragon ağacını görünceye kadar rahat etmeyeceğim,' diye yazmıştı. Bölgeyi hocası Henslow'la birlikte ziyaret etmeyi planlamıştı, ama ada karantinaya alındığından Teneriffe'ye çıkamadı. Buna karşılık, *Beagle* gemisine (Lyell'in *Principles of Geology*'siyle birlikte) *Personal Narrative*'i aldı; Humboldt'un Güney Amerika'daki yolculuklarından bazılarının güzergâhını saptayınca, ona olan ilgisi daha da arttı. 'Eskiden Humboldt'u beğenirdim,' diye yazdı, 'şimdi ona hayranım.'

3 Dikkate değer uzmanlaşmalar ve evrimler yalnız adalarda değil, her türlü özel ve yalıtılmış çevrede meydana gelebilir. Palau'nun adalarından biri olan Eil Malk'daki bir tuz gölünde geçenlerde iğnesiz bir denizanası bulundu. Nancy Barbour keşfi şöyle açıkladı:

Göldeki denizaneları *Mastigias* ailesindedir; Palau lagününde çok sayıda bulunan bu denizaneları güçlü, iğneli dokunaçlarıyla kendilerini korurlar ve besinleri olan planktonları yakalarlar. *Mastigias* denizanelarının atalarının milyonlarca yıl önce, Palau'nun sualtındaki mercan kayalıkları yanardağların hareketiyle yukarı çıkarak kayalıklardaki derin oyukları tuzgölüne döndürdüğünde, gölde hapis kaldıklarına inanılıyor. Gölde pek az besin ve yırtıcı hayvan olduğu için uzun, sopamsı dokunaçları zamanla küntleşti ve sokma kabiliyeti olmayan bir uzantıya dönüştü. Denizaneları dokularındaki yosunlarla simbiyotik ilişkiye girerek besinlerini buradan sağladılar. Yosunlar enerjilerini güneşten alırlar ve bunu denizanası için besine dönüştürürler. Buna karşılık denizaneları da gündüz vakti su yüzeyine yakın yüzerek fotosentezin gerçekleşmesi için gerekli güneş ışığını temin ederler... Her sabah, sayılarının 1,6 milyondan fazla olduğu tahmin edilen denizanası sürüleri gölü bir uçtan bir uca katederler; her denizanası bir yandan da saatin aksi yönünde dönerek çanınun her yanındaki yosunların güneşten eşit derecede yararlanmasını sağlar. Öğleüstü denizaneları geriye, yeniden geldikleri kıyıya dönerler. Geceleri gölün orta tabakalarına inerek yosunların dölllenmesini sağlayan azotu özümserler.

- 4 Darwin Avustralya'daki yolculukları sırasında şunları yazdı; 'Güneşli bir sahilde uzanmış, bu ülkedeki hayvanların tuhaf karakterini dünyanın geri kalanıyla karşılaştırıyordum.' Darwin burada eteleni hayvanlarla keselileri düşünüyordu; bu iki tür o denli farklıydı ki;

kendi aklına güvenmeyen biri, 'Kuşkusuz bunları iki ayrı Tanrı yaratmış olmalı,' şeklinde düşünebilir.

Sonra dikkatini, konik çukurunda avını bekleyen iri bir aslan-karınca çektii; karınca, tıpkı Avrupa'daki türdeşleri gibi çukurun kenarlarına kum püskürtüyor, küçük karıncaların yuvarlanıp çukura düşmesini sağlıyordu:

İki işçi bu denli güzel, basit, ama yapay bir mekanizmayı aynı anda düşünmüş olabilirler mi? Bunu düşünmek bile anlamsız. Kuşkusuz evren tek bir elin marifetidir.

- 5 Frances Futterman da görme ediminden olumlu bir tavırla söz ediyor:

'Akromatopsi' gibi terimler yalnızca bir eksikliği tanımlamak için kullanılır. Sahip olduğumuz şeyler, kendimiz için yarattığımız dünya hakkında bir fikir vermezler. Alacakaranlık benim için büyüü bir zaman dilimidir - keskin kontrastlar ortadan kalkar, görme alanım genişler, görüş keskinliğim aniden artar. En güzel anlarımı alacakaranlıkta, ya da ay ışığında yaşarım - Yosemite'ı* dolunayda dolaştım, tanıdığım bir akromatop orada gece rehberi olarak çalıştı; en iyi anlarımdan bazılarını dev redwood ağaçlarının** altında sırtüstü yatıp yıldızlara bakarken yaşadım.

Çocukluğumda sıcak yaz akşamlarında ateş böceklerini kovalardım; lunaparkları, parlayan neon ışıklarını ve karanlık korku geçitlerini çok severdim, bunlardan hiç korkmazdım. Eski, büyük sinema salonlarını, onların süslü iç mekânlarını, yazlık açık sinemaları severim. Bayramlarda, dükkânları ve ağaçları süsleyen ışıkların göz kırpmasına bayılırım.

* Kaliforniya'da, yaz kış turizm yapılan dev bir ulusal park (ç.n.)

** redwood ağacı: Kaliforniya'ya mahsus, dünyanın en yüksek ağacı olan bir cins servi (ç.n.)

- 6 Darwin'in kartpostalının başlığı, mercan atollerine ilişkin kuramını burada, Majuro'da 'bulduğu' gibi bir kanı uyandırıyor; aslında bu kuramı, hiç atol görmeden geliştirmişti. Majuro'yu, Marshall ve Caroline adalarını hiçbir zaman ziyaret etmedi (ama Tahiti'ye gitti.) Buna karşılık, *Mercan Kayalıkları*'nda Pohnpei'den (Pouynipête ve Senyavine adıyla) hatta Pingelap'tan (o zaman kullanılan adıyla Macaskill'den) kısaca söz ediyor.
- 7 Ebeye yalnızca aşırı nüfus artışıyla ve hastalıklarıyla değil, kültürel kimliğini ve birlik ruhunu kaybetmesiyle, bunların yerini yabancı ve vahşi bir tüketim çılgınlığının, bir para ekonomisinin almasıyla da bir tür sona ulaşmış sayılabilir. Kolonizasyonun o kendini hissettirmeden ilerleyen süreçleri için başından beri böyle bir potansiyele işaret ediyordu - Tahiti'yi 1769'da, adanın 'keşfinden' yalnızca iki yıl sonra ziyaret eden Cook, günlüğünde, beyaz adamın gelişinin Pasifik kültürlerinin felaketi olabileceğini düşünmüştü:

Ahlaki değerlerini altüst ediyor, onlara daha önce hiç karşılaşmadıkları arzular ve hastalıklar getiriyoruz. Bütün bunlar onların ve atalarının o mutlu, dingin yaşamlarını bozmaktan başka bir şeye yaramıyor. Sık sık, buraya gelmeseydik çok daha iyi durumda olacaktık diye düşünmekten kendimi alamıyorum.

- 8 Streptomisin kullanımında öncülerden biri olan Bill Peck, Mikronezya Sağlık Teşkilatı'na 1950'lerde katıldı ve Marshall adalarındaki atom denemelerinde resmi gözlemci olarak görev aldı. Peck, denemelerin başlamasıyla birlikte tiroid kanseri, lösemi, düşük, vb. hastalıklarda görülen büyük artışı ilk saptayanlardan biriydi, ama o günlerde gözlemlerini yayınlamasına izin verilmedi. *A Tidy Universe of Islands* (Düzenli Bir Adalar Evreni) başlıklı kitabında, Bikini'de Bravo atom bombasının patlatılmasından sonra Rongelap'ın üstüne düşen serpintiyi etrafıca anlatır:

Serpinti, patlamadan dört ya da altı saat sonra başladı; önce ince bir duman belirdi ve bu hızla beyaz, pudra inceliğinde bir toza dönüştü; Kwajalein'de sinemaya gidenlerden bazıları, kar gibi, dediler. Jimaco ve Tina kendilerinden küçük çocuklarla birlikte köyün içinde neşeyle koşuştular, tanık oldukları mucizenin heyecanıyla, 'Bak, Noel resimlerindeki gibiyiz, karda oynuyoruz' diye haykırıyorlar, neşeyle tenlerine bulaşan, saçlarını

beyazlatan, yeri kırağı gibi örten yapışkan tozu işaret ediyorlardı.

Akşam yaklaşırken görünür serpinti azaldı, sonunda ayışığında parlayan doğadışı bir beyazlıktan başka bir şey kalmadı. Bir de kaşıntı hissi. Hemen herkes kaşınıyordu.... Sabah olduğunda hâlâ kaşınıyorlardı, bazılarının gözü yaşarmıştı. Tozlar terden yapışkan bir hale gelmişti ve ne kadar denedilerse de soğuk suyla yıkama çabaları sonuç vermedi. Herkes kendini biraz hasta hissediyordu, aralarından üçü kustu.

- 9 Kimi zaman şeker hastalığının da eşlik ettiği aşırı şişmanlık, Pasifik halkları arasında çok yaygındır. James Neel 1960'ların başlarında bu durumun 'tutumlu' bir genden kaynaklanabileceğini öne sürdü; bu görüşe göre, kıtlık zamanlarında vücut, kendini yaşatacak kadar yağ depoluyordu. Neel, bereketin ve kıtlıkların birbirini izlediği kararsız ekonomilerde söz konusu genin kendini yeni koşullara hızla uyarlama kabiliyetinin olduğunu, ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren Okyanusya'da görüldüğü gibi istikrarlı ve çok-yagli bir diyet geçilirse, bu değişikliğin ölümcül sonuçlara yol açabileceğini düşünüyordu. Nauru'da, bir kuşaklık batılılaşma deneyiminden sonra, adalıların üçte ikisi obes, üçte biri de şeker hastasıdır; benzer rakamlar diğer pek çok ada için de geçerlidir. Genetik özelliklerin yaşam biçimiyle yakından ilgili olduğuna bir örnek de Pima kızıldertililerinin durumudur. Arizona'da yaşayanlar, istikrarlı ve çok yağlı bir diyet takip ederler ve dünyadaki en yüksek obes ve şeker hastası oranlarına sahiptirler; Meksika'da yaşayan, genetik özellikleri aynı olan ve ancak geçinecek kadar çiftçilik ve hayvancılık yapan Pima kızıldertilileri ise ince ve sağlıklıdır.

Pingelap Notları

- 10 Denizleri, dünyayı dolaşan bir sağır da, gittiği ülkede başka sağır-larla karşılaşır, benzer bir duygudaşlığa kapılır. 1814'te sağır Fransız eğitimcisi Laurent Clerc Londra'da bir sağır okulunu ziyaret etti, bir başka ziyaretçi olayı şöyle anlatıyor:

[yemek yiyen çocukların oluşturduğu] Manzarayı görünce Clerc'in yüzü canlandı: uzak bir ülkede aniden memleketlisini bulan bir yolcu gibi heyecanlandı... Clerc onlara yaklaştı. İşaret-

lerle konuştu, onlar da işaretle cevap verdiler. Bu beklenmedik iletişimden büyük keyif aldılar, bizim içinse bu manzara, gönlümüzün en derinlerindeki duyarlılığın tatmini idi.

Tourette sendromu olan bir arkadaşımın, Lowell Handler'la Kuzey Alberta'da, Tourette'in genetik bir çeşidinin yaygın olduğu Menonite cemaatini ziyaretimizde de aynı şey oldu. Biraz gergin bir havayla herkese iyi davranmaya çalışan Lowell, tiklerini bastırmayı başardı; ama birkaç dakika sonra yüksek perdeden bir Tourette çığlığı attı. Her yerde olduğu gibi, herkes dönüp ona baktı. Ama sonra herkes gülümsedi –anlamışlardı– bazıları Lowell'ı kendi tikleri ve gürültüleriyle selamladı. Çevresini saran Tourette'lilerle, Tourette'li kardeşleriyle, sonunda kendini 'evine gelmiş' hissediyordu - köyün adını 'Tourettesville' koydu, kafasında Tourette'li Menonit bir kadınla evlenmeyi ve sonsuza dek orada yaşamayı kurdu.

11 R. L. Stevenson, *In The South Seas* başlıklı Polinezya anılarında domuzlardan söz eder:

Adalarda başlıca et besini domuzdur.... Adalılar domuzlarıyla, bizim köpeklerimizle yaşadığımız gibi yaşarlar; herkes ocağın başında eşit özgürlüğe sahiptir; ada domuzu hayata katılan, hayatın içindeki bir hayvandır. Hindistancevizlerinin dış kabuğunu çıkartır ve (bana söylenenler doğruysa) kurumaları için güneşe bırakır.... Çocukken bana domuzların yüzemediğini söylemişlerdi; güverteden atlayıp kıyıya beşyüz metre yüzen, ve sahibinin evine dönen bir domuz tanıdım.

12 Pingelap'ta yeşillikler çarpıcı bir görüntü oluşturuyordu, sadece ağaç örtüsü değil, meyveleri de –ekmekmeyvesi ve pandanus yeşildir, adadaki muzların çoğu da yeşil renktedir. Parlak kırmızı ve sarı meyveler –papaya, mango, guava– bu adalara özgü olmayıp, 1820'lerde Avrupalılar tarafından getirilmiştir.

Renkli görmenin mekaniği konusunda en önde gelen araştırmacılardan J. D. Mollon, eski dünyadaki maymunların 'bilhassa turuncu ve sarı meyvelere ilgi gösterdiğini' anlatıyor (kuşlar kırmızı ve mor meyvelere giderler). Memelilerin çoğu (hatta omurgalıların çoğu) kısa - ve - orta dalgaboyu verilerinin korelasyonu ile dikromatik bir görme duyusu geliştirmişlerdir; bu yolla çevrelerini, yediklerini,

dostlarını ve düşmanlarını tanırlar, çok sınırlı ve belirsiz de olsa bir renk dünyasında yaşarlar. Yalnızca belirli primatlar tam trikromatik görme duyusuna evrilmiştir, bu sayede yeşil benekli bir arka planda sarı ve turuncu meyveleri seçebilirler; Mollon bu meyvelerin renklerinin maymunlardaki trikromatik sistemin evrilmesine yardımcı olduğunu düşünüyor. Trikromatik görme duyusu maymunların en ince duygusal ve biyolojik durumları sezmelerini ve bunu (tıpkı insanlar gibi) şiddet ve cinselliklerinde kullanmalarını sağlıyor.

Akromatoplar, ya da bazılarının dediği gibi çubuk-monokromatlar, Paleozoik çağda gelişen en ilkel dikromatik sistemden bile yoksundur. Mollon'un deyişiyle, 'Dikromat bir insan, ışığı rastgele değişen bir arka plandaki renkli meyveleri seçmekte zorlanır'sa, monokromatların bir sakat gibi yaşamaları, bir dikromat kadar bile görme yeteneklerinin olmadığı bir dünyada sürünmeleri gerekirdi. Ama tam burada uyum ve telafi, hayat verici bir rol oynuyor. Bu farklı görme biçimini Frances Futterman etkileyici bir dille anlatır:

Hayatıma yeni bir şey girdiğinde, onunla derin bir deneyim geçiririm. Onun dokunuşunu tadarım, kokusunu tadarım, bütün görünüşünü içime sindiririm (elbette renk özellikleri dışında). Hatta üstüne vururum, bir ses çıkarmaya çalışırım. Bütün nesnelerin tat alınacak özgün bir yönleri vardır. Hepsine farklı ışıklarda, farklı gölgelerde bakılabilir. Mat cilalar, parlak cilalar, kumaşlar, kâğıtlar, opak nesnelere - hepsini yakından, kendime özgü, alıştığım bir tavırla inceledim (bu tavır görme bozukluğundan doğmuştu, ama sanırım, beni nesnelerin izlenimlerine daha duyarlı kılmıştı). Renkleri görseydim bütün bunlar ne kadar farklı olurdu? Renkler bütün deneyimime hakim olup, şeylerin başka özelliklerini görmemi önler miydi?

13 Darwin'in dostu ve meslektaşısı Lyell'e göre, çöken yanardağ kuramının en hararetli savunucularından John Judd, genç Darwin ona kendi çökme kuramından bahsedince, 'o denli mutlu oldu ki dansetmeye ve kendini yerden yere atmaya başladı.' Ama Darwin'i uyarmayı da unutmadı: 'Çok çalışmaktan ve dünyanın kuşkuculuğuna sinirlenmekten benim gibi dazlak kalmazsan sana inanacakları vehmine kapılma.'

14 Hindistancevizi ağacı, Stevenson'un deyişiyle 'sebzelerin zürafası...

öylesine latif, öylesine biçimsiz, Avrupalı gözler için öylesine yabancı' olan bu ağaç, kolonileştirdikleri her adaya onu beraberlerinde götüren Polinezyalıların ve Mikronezyalıların en değerli varlıklarıydı. Melville bu durumu *Omo'o*'da şöyle açıklıyor:

Sağladığı nimetler sayısızdır. Yıl be yıl adalı onun gölgesinde uzanır, meyvesini hem yer, hem içer. Dallarından kulübe yapar, örüp sepet yapar, içinde yiyeceklerini taşır. Taze yapraklarından yaptığı yelpazeyle kendini serinletir, yine yapraklardan yaptığı başlıkla başını güneşten korur. Ağacın gövdesinin toprakla birleştiği yeri çevreleyen, kumaşı andıran bir kabuğu üstüne giyer. İri hindistancevizlerini güzelce temizleyip cıllar ve su kabı yapar; daha küçük olanları ise pipolarında kullanır. Cevizlerin dış yapraklarını kurutup ateş yakar. Liflerini büküp olta ve kanoları için halat yapar. Cevizin suyundan yaptığı merhemi yaralarına, gövdeden çıkardığı yağı ölülerinin vücutlarına sürer.

Bu soylu gövde hiç de değersiz değildir. Kereste haline getirilir ve adalının evinin direği olur. Odunkömürü haline getirilir, yemeğini pişirmesini sağlar.... Kanosunu suda yüzdürürken aynı ağacın gövdesinden yapılmış bir kürek kullanır, savaşa da bu sert ve dayanıklı malzemedeki yapılmış sopa ve mızraklarla gider....

Böylece, bu hindistancevizlerinden birini yere düşüren biri, kendisi ve çocukları için, daha elverişsiz ortamlarda bir ömür boyu çalışan birinden daha büyük bir hayır işlemiş demektir.

15 Pingelap dilini Pohnpei dilinin özgün bir lehçesi yapan ayrışma, Mikronezya'nın dağınık adalarından birçoğunda görülmüştür. Dil-le lehçe arasındaki ayrımın hangi noktada aşıldığı pek açık değildir; E. J. Kahn bu durumu *A Reporter in Micronesia*'da şöyle açıklar:

Marshall adalarında Marshall dili, Mariana adalarında Chamorro dili konuşulur. Buradan itibaren işler karışmaya başlar. Konuşulan diller arasında... Sonsorol'un seksenüç ve Tobin'in altmışaltı sakini tarafından konuşulan ender bir dil de vardır; bu iki ada grubu Palau bölgesinde olmakla birlikte Palau'ya epey uzaktır. Sonsorolluların ve Tobililerin başka bir dil değil de, bölgenin ana dili olan Palaucanın bir lehçesini konuştuklarını söyleyenler de olmuştur. Yapca da ana dillerden biridir ve

çok karmaşıktır; onüç sesli ve otuziki sessiz harfe sahiptir. Yap bölgesindeki Ulithi ve Woleai atollerinin kendi dilleri vardır, bazıları Woleai dilini Ulithi dilinin bir lehçesi kabul eder. Yap bölgesindeki atollerden Satawal'in üç yüz yirmi bir sakini de tamamen farklı bir dille konuşuyor olabilir, buna karşılık bazıları bu dilin, Truk'luların ana dili olan Trukcanın bir lehçesi olduğunu öne sürerler.

Satawalceyi saymazsak, Trukcanın en az on farklı lehçesi vardır; bunların arasında Puluwatca, Pulapca, Pulusekce ve Mortlockce sayılabilir. (Bazı akademisyenler adını bir onsekizinci yüzyıl kaşifinden alan Mortlock adalarında konuşulan dilin özgün ve farklı bir dil olduğunu savunurlar.) Ponape bölgesinde, Ponapecenin yanında Kusraice de konuşulur; Mikronezya'nın Ponape bölgesinde iki Polinezya atolü, Nukuoro ve Kapin-gamarangi bulunur ve bu iki atolde, aralarında lehçe farklılıkları olan bambaşka bir dil konuşulur. Son olarak, bazı dilbilimciler, Ponape ada gruplarından Mokil ve Pingelap'ta konuşulan dillerin, başka dilbilimcilerin öne sürdüğü gibi Ponapecenin farklı varyasyonları değil, Mokilce ve Pingelapca adında iki ayrı otantik dil olduğunu savunurlar.

Kahn, 'Bazı Mikronezyalılar,' diye devam ediyor, 'son derece yetenekli dilciler olmuşlardır.'

İnsanın aklına bazı hayvanların ve bitkilerin orijinal hallerinden, önce cinslere, sonra türlere ayrışması geliyor - bu tür bir özelleşme adanın özgün koşullarıyla güçleniyor, ve birbirine komşu adalarda dramatik bir manzaraya neden oluyor. Kültürel ve linguistik evrim, kuşkusuz, Darwinci evrimden çok daha hızlı gelişir; edindiğimiz bütün özellikleri bir sonraki kuşağa aktarıyoruz.

16 Pingelap'ta mazotla işleyen iki jeneratör vardır: Biriyle hükümet binası, dispanser, üç ya da dört konut aydınlatılır, öteki adanın video-kayıt cihazlarını çalıştırmak için kullanılır. Birincisi uzun zamandır bozuktur, kimse onarmak ya da yenisini almak için girişimde bulunmamakta, mumlar ve gaz lambaları daha güvenilir sayılmaktadır. İkinci jeneratörün bakımı büyük bir özenle yapılır; ABD'den gelen macera filmleri adalılarının en büyük tutkularından biridir.

17 William Dampier, 1688'de Guam'da gördüğü ekmekeğacı hakkında bilgi veren ilk Avrupalıdır:

Meyve dallarda elma gibi büyür; kile başına beş şiline satılan buğdaydan yapılan bir penilik ekmek somunu büyüklüğündedir; yuvarlaktır ve sert, kalın bir kabuğu vardır. Meyve olgunlaştığında sarı ve yumuşaktır, tadı hoş ve lezzetlidir. Guam yerlileri bunu ekmek niyetine tüketir. Yerliler bunu yeşil ve sert haldeyken toplar ve fırında pişirirler; kabuk fırında kavru olarak simsiyah olur, ancak... içi ekmek somunu gibi yumuşak ve beyazdır. İçinde *tohum ya da taş bulunmaz*, tümü, tıpkı ekmek gibi etlidir. Taze yenmesi gerekir, çünkü yirmidört saat sonra sertleşir, ama bayatlamadan önceki tadı pek hoştur. Bu meyvenin mevsimi yılda *sekiz aydır*, bu dönemde yerliler ekmek niyetine başka bir şey yemezler.

18 Denizhıyarlarının çoğunun derilerinde son derece keskin, mikroskopik iğnecikler bulunur; bu iğnecikler (spiküller) çeşitli biçimlerde olabilir - düğme, granül, oval, çubuk, raket, çubuklu dümen ve çapa gibi. İğnecikler (özellikle gemi çapası gibi kusursuz ve keskin olanları) eriyip kaybolmazlarsa (erimeleri için saatlerce, bazen günlerce kaynatmak gerekir), talihsiz yiyicinin bağırsaklarına yerleşir ve görünmeyen, ama ciddi bir kanamaya neden olurlar. Trepanğ'ın büyük rağbet gördüğü Çin'de, bu özellikleriyle yüzyıllar boyunca cinayet aracı olarak kullanılmışlardır.

19 Irene Maumenee Hussels ve John Hopkins'deki meslektaşları Pingelap'taki bütün halkın, Pohnpei ve Mwoakil'deki birçok Pingelaplının kanlarından örnekler aldılar. DNA analiziyle maskuna yol açan genetik anormalliği çözmeyi umuyorlar. Bunu başarırlarsa, hastalığı taşıyanları saptamak mümkün olacak - ama Maumenee Hussels'in da belirttiği gibi bu gelişme karmaşık etik ve kültürel sorunları beraberinde getirecek. Sözelimi, böyle bir tanımlama yapılırsa geni taşıyan yüzde otuzluk nüfusun evlenme ve iş bulma şansları azalacak.

20 1970'te Maumenee Hussels ve Morton, Hawai Üniversitesinden bir grup genetikçiyle birlikte Pingelap'a geldi. Grubu taşıyan MS *Microglossy* gemisiyle, retinanın ışığa tepkisini ölçen elektoretinogram gibi gelişmiş cihazlar da getirmişlerdi. Maskunluların retinalarında, çubuk hücrelerin tepki verdiğini, koni hücrelerin vermediğini keşfettiler - ama bir canlıda retinal konileri ilk kez doğrudan gözlemlenler, 1994'te Rochester Üniversitesi'nden Donald Miller ve David

Williams oldu. O zamandan bu yana uzmanlar göz taraması yapmak için astronomiden, optik biliminden teknikler almışlardır. Bu cihaz henüz doğuştan akromatopların muayenesinde denenmemiştir, ama bunu yapmak, konilerin yokluğunu ya da sakatlığını doğrudan gözlemek ilginç olacaktır.

21 Stevenson 'Yamyamlık,' diye yazıyor, 'Pasifik'in bir ucundan bir ucuna, Marquese adalarından Yeni Gine'ye, Yeni Zelanda'dan Hawaii'ye her yerde görülür.... Bütün Melanezya'ya yayılmış gibidir... [ama] Mikronezya'da, bir turist olarak gidip gezdiğim Marshall Adaları'nda... [yamyamlığa ilişkin] hiçbir iz bulamadım.'

Ne var ki Stevenson Caroline Adaları'nı hiç ziyaret etmedi. O'Connell, Pingelap'ın komşu atollerinden birinde, (onun Wellington Adası dediği) Pakin'de yamyamlarla karşılaştığını ileri sürüyor:

Burayı ziyaret edinceye kadar, Wellington Adası'nda yaşayanların yamyam olduğuna inanmamıştım, sonra gözümle gördüm. Bu, onlar için zaptemedikleri bir tutkuydu, kurbanları yalnız tutsaklardan değil, bu korkunç amaçlı davranışı çocukları adına bir onur kabul eden anne-babaların şeflere armağanlarından oluşuyordu. Wellington Adası ... aslında mercan kayalıklarıyla birleşen üç adadan oluşur. Bunlardan biri iskan edilmiştir, diğer ikisinde kimse yaşamaz, ve kabile şefleri, savaşmak ve insan etine olan o korkunç tutkularını doyurmak için bir neden ararcasına bu adalar üstünde hak iddia ederler.

22 Pingelap'ın efsanevi tarihi, yüzyıllardır kuşaktan kuşağa sözlü anlatımla ve şarkılarla taşınan bir destan ya da saga olan *Liamwe-wei'* de anlatılır. 1960'larda 161 dizenin hepsini nahumwarki'den başka bilen yoktu; Jane Hurd bunları kaydetmeseydi bu destansı tarih şimdi yok olacaktı.

Ama bir antropolog, ne denli iyi niyetle yaklaşırsa da, bir yerlinin şarkısını ya da ritüelini bir nesne olarak görür, şarkıyı söyleyenlerin iç dünyasına, ruhuna, onların perspektifine yabancı kalabilir. Bir antropolog kültürleri, bir hekimin hastasını gördüğü gibi görür. Farklı bilinçlerin ve kültürlerin açılınması, paylaşılması tarihçiliğin ve bilim adamlığının ötesinde farklı bir yetenek, özel bir sanatsal ve şiirsel güç gerektirir. Sözgelimi, Auden'in adı İzlanda'yla birlikte anılır (ilk adı, Wystan, İzlandacaydı; ilk kitaplarından biri de *İzlanda'dan Mektuplar'* dır) - ama büyük İzlanda sagası Elder Edda

için yaptığı yorumun orijinaline müthiş, tekinsiz bir benzerlik göstermesini sağlayan şey onun dilsel ve şiirsel gücüdür.

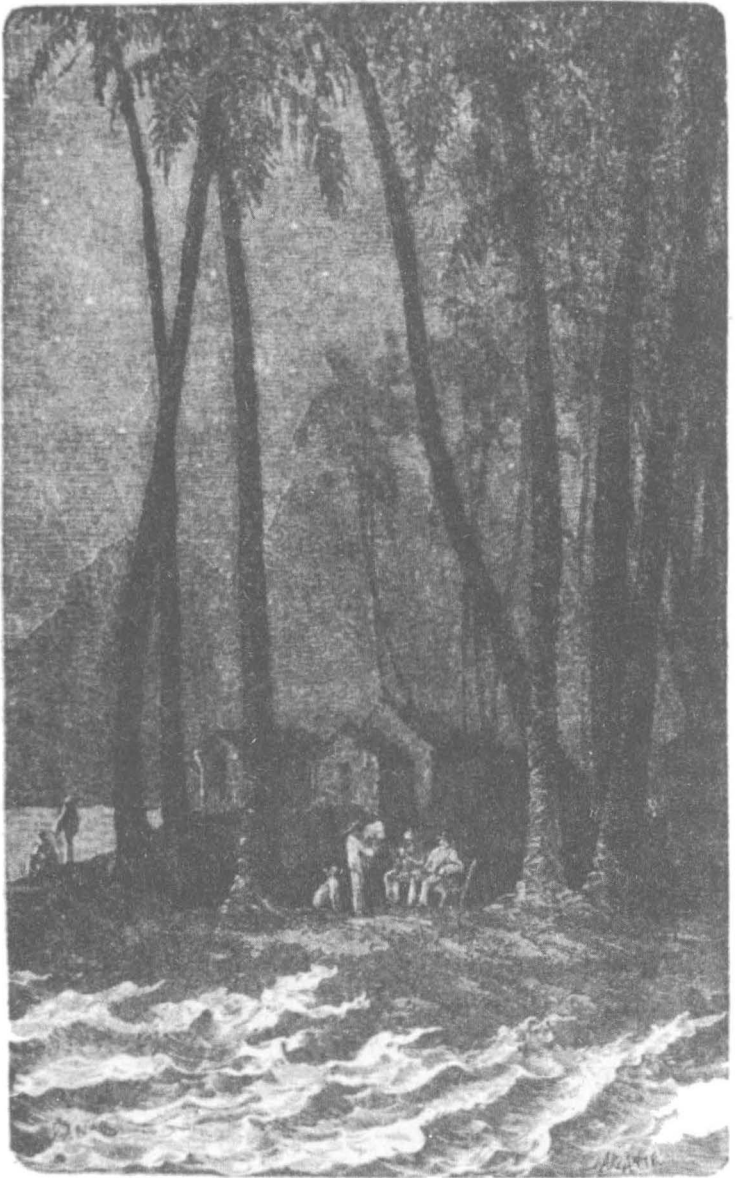
Son otuzbeş yılını Mikronezya'da geçiren hekim ve şair Bill Peck'in çalışmalarının özgünlüğü ve değeri de buradan kaynaklanır. Afrika'nun güneyinde genç bir doktorken folklor ve aborijin sanatıyla ilgilenmiş ve yerel kültüre yakınlık duymuştu; atom denemelerinin resmi gözlemcisi olarak Mikronezya'ya geldiğinde adalılarının tedavi koşulları karşısında dehşete düştü. Daha sonra Pasifik Adaları Güvenlik Bölgesi'ne* Sağlık Heyeti Başkanı olarak geldiğinde (John Steele ve daha sonra Greg Dever gibi) enerjik ve romantik hekimleri bölgeye çekerek sağlık hizmetlerinin yenilenmesini (şimdiki adı Mikronezya Sağlık Hizmetleri) ve yerli hemşirelerin hekim yardımcısı olarak yetiştirilmesini sağladı.

1970'lerin başında Chuuk'a yerleşen Peck, Chuukluların kadim geleneklerini ve mitlerini daha yakından tanıdı ve Udot şefi Kintoki Joseph'le karşılaşınca kendi deyimiyle 'uhrevi bir dönüşüm' geçirdi. Şefle birkaç hafta geçirdi, onu dinledi, söylediklerini kaydetti. Bu, ona göre:

Ölü Deniz Yazıtlarını ya da Mezmurlar Kitabını keşfetmek gibi bir şeydi... Şef Kintoki sessizce, adeta kendinden geçmiş bir halde oturur, dua ya da şarkı söylerken başını belli bir ritimle sallardı. Sonra çeşitli hareketlerle dramatize ederek aynı şeyi Ittang dilinde söyler, sesi zihnindeki görüntüden korkar, şaşırır, ya da gönenir gibi inip çıkardı.... Şef Kintoki bana şöyle dedi; 'Bu şiirleri her okuyuşumda, bir an için, kendimi bunları ilk kez söyleyen o kadim peygamber gibi hissediyorum.'

Bu karşılaşmayla Bill kendini yeni bir gayeye adadı - bundan böyle Chuukluların ve bütün Mikronezya kültürlerinin şarkılarını, mitletlerini kaydedip koruyacak, yeni kuşaklara aktaracaktı (yaptığı çalışmaların pek azı yayımlanmıştır, bunlar *Chuukese Testament* ve *I Sing The Beginning* adlı kitapları, bazı makaleler ve şiirlerdir). Onun o bilimsel ve şiirsel saydamlığa sahip sesi, en az öteki Mikronezyalılarınkı kadar önem verilmesi gereken bir sestir. Emekli olup yerleştiği ve şiirlerini yazdığı Rota'nın fahri hemşerisidir; bu ünvan Chamorro olmayan birine ilk kez verilmiştir. Ondan ayrılırken, 'İşte böyle,' dedi, 'eski bir doktor, eski bir şairim, seksen üç yaşındayım,

* Birleşmiş Milletler adına ABD idaresindeki bölge, Mikronezya'nın o zamanlardaki adı (ç.n.)

M. de Tesson tozforlu denizin ışığında okurken, Holder, *Living Lights*

çeviriler yapıyor, eski efsaneleri geleceğe taşıyorum - bana verdikleri armağanların bir kısmını bu insanlara geri vermeye çalışıyorum.'

23 Yirmi sekiz metre küp deniz suyunda bu minik biyoışıklı yaratıklardan otuzbin tane bulunabilir; birçok gözlemci *Noctulica*'nın bol bulunduğu denizlerin olağanüstü pırıltısından söz etmişlerdir. Charles Frederick Holder, 1887'de yazdığı *Canlı Işıklar: Fosforlu Hayvan ve Sebzelerin Popüler Bir Anlatımı* başlıklı kitabında, M. de Tessa'nın fosforlu dalgaları 'canlı şimşek parıltıları' şeklinde tarif ettiğini, bu parıltıların yazıları okuyacak kadar ışık sağladığını anlatır:

dalgakırandan elli metre uzakta olduğumuz halde [fosforlu dalgalar]... benim ve dostlarımın bulunduğu odayı aydınlattı. Bu ışıkta yazmayı bile denedim, ama parıltılar çok kısa sürüyordu.

Holder bu 'canlı asteroidler'i anlatmaya devam eder:

Bir tekne bu hayvan sürülerinin arasından geçerken yarattığı etki muhteşemdir. Amerikalı bir kaptanın anlattığına göre, gemisi Hint Okyanusu'nda bu hayvanların bulunduğu otuz mil genişliğindeki bölgeden geçerken, sayısız ateş-yaratığının saçtığı ışık... en parlak yıldızları bile sönük gösteriyormuş; samanyolu ancak seçilebiliyormuş; göz alabildiğine uzanan muazzam, parlak deniz, saf beyaz erimiş maden rengindeymiş. Yelkenler, direkler, halatlar etrafa tuhaf gölgeler saçıyor, gemi giderken pruvaya alevler yansıyor, önlerinde canlı ışıklardan oluşan dev dalgalar uzanıyormuş - insanı sersemleten, harika bir görüntüymüş.

Humboldt da bu fenomeni *Views of Nature*'da anlatır:

Okyanusta jelatinli deniz kurtları, canlı ve ölü olanları, parlak yıldızlar gibi ışık saçanlar ve fosforlu ışıltılarıyla denizin yeşil yüzeyini alevden bir çarşafa dönüştürürler. Pasifik'teki o sakin tropikal geceleri, Argo takımyıldızı en üst noktadayken Güney Haçının batışını, yunuslar köpüklerin arasında ışıklı izler bırakırken, yıldızların ışıklarıyla gökkubbenin boşluğunu aydınlatışını zihnimden silmem imkânsız.

24 O'Connell'in öyküsü daha çok bir fanteziyi çağrıştırırsa da, Melville'in on yıl sonra, William Mariner'in de on yıl önce anlattıklarıyla uyum gösteriyor. Tonga'daki en güçlü kabile şefi Finau Ulukalala II, 1806'da gemi mürettebatının yarısının öldürüldüğü katliamdan sağ olarak kurtulan Mariner'den çok hoşlanmıştı. Şef, karılarından birini Mariner'e 'anne' ve eğitici tayin etti, ona kabilenin usul ve âdetlerini öğretti, sonra onu ailesine alarak ölen oğlunun adını verdi. Aynı şekilde Melville de 1842'de gemiden kaçıp kendini Typee'lerin vadisinde bulduğunda, vadinin en güçlü kabile şefi Mehevi onu evlat edinmiş, kızı Pe'ue'yi (Fayaway) onun öğretmeni ve sevgilisi yapmıştı.

Melville'in öyküsü okurlarının ilgisini çektiyse de romantik bir kurgu olarak kabul edildi; ama Melville her zaman öykünün doğru olduğunu iddia etti - yüz yıl sonra antropologlar, Typee'lerin sözlü tarihine silinmeyecek biçimde kaydedilen öykünün doğruluğunu kanıtladılar. O'Connell'in öyküsünü kanıtlanması daha kolay oldu; Birleşik Devletlere döndüğünde kafasından ayak parmağına kadar her yerinde dövmeler vardı. Daha sonra, 'Dövmeli İrlandalı' lakabıyla ülkeyi dolaşarak her yerde öyküsünü anlattı.

25 M. I. Weisler, özellikle dünyanın en uzak ve tecrit edilmiş adaları olan Pitcairn ve Henderson'da, 'Polinezya adalarında insan topluluklarının gizemli bir şekilde yokolması'na ilişkin araştırmalar yaptı. Söz konusu iki adadaki halkın kökenleri de MS 1000 yıllarında yakındaki Mangareva adasından gelenlerdi. Çok az toprağı olan ve su kaynağı bulunmayan Henderson bir mercan atolüydü ve elli nüfustan fazlasını barındırması mümkün değildi, ama bir yanardağ adası olan Pitcairn'de birkaç yüz kişi barınabilirdi. Önceleri bu iki adanın halkı birbirleriyle ve ana adaları olan Mangareva'yla iletişim içindeydiler ve kaynaklarını aşan bir nüfus artışına müsaade etmiyorlar, sosyal ve ekolojik dengeyi koruyorlardı. Ne var ki, Weisler'in varsayımına göre nüfusun zaman içinde artması Mangareva ve Pitcairn'deki ormanların yok olmasına, Henderson'daki deniz kuşlarının ve kaplumbağaların neredeyse soyunun tükenmesine yol açtı. Mangareva halkı hayatta kalmayı başardı, ama Jared Diamond'un sözleriyle 'bir savaş ve yamyamlık orjisiyle geriledi' ve 1450 civarında Henderson ve Pitcairn'le ilişkisi kesildi. Mangareva'yla kültürel ve fiziksel temasları sona eren iki yavru adanın

halkları içlerine kapandılar ve 1600'lerde yok oldular. Diamond bu son, patetik yıllarda neler olmuş olabileceğini şöyle anlatır:

Ensest tabusunu yıkmayacak potansiyel evlilik adayları tükenmiş olmalıdır... zaten marjinal bir çevrede yaşayan halk iklim koşullarının etkisiyle açlık sıkıntısı çekmiş olabilir... Henderson halkı [Mangareva ve Paskalya Adası halkları gibi] cinayete ve yamyamlığa dönmüş olabilir... Ada halkları başka insanlarla temas etmedikleri için çıldırma raddesine gelmiş olabilirler.

Diamond, adalıların bu korkunç kaderlerden kurtulmuş olsalar da hi, 'elli kişinin dengeli bir toplum kurmak için yetersiz bir nüfus oluşturduğuna' dikkat çekiyor. Birkaç yüz kişilik bir toplum bile, çevreden tecrit edilmiş olarak yaşıyorsa, 'insan kültürünü sonsuza dek sürdürmek için yetersizdir'; fiziksel varlığını sürdürse bile durağanlaşacak, yaratıcılığı azalacak, gerileyecek ve kültürel açıdan zayıflayacaktır.

Çocukluğumda pul koleksiyonu yaparken, Pitcairn pulları özellikle ilgimi çeker, bu uzak adada yalnızca yetmiş kişinin yaşaması ve bunların hepsinin *Bounty*'nin isyancılarının torunları olması beni heyecanlandırırdı. Ama Pitcairn'liler, modern iletişim araçları, adayı sık sık ziyaret eden gemiler ve hava trafiği sayesinde artık dış dünyaya açılmış durumdalar.

26 Darwin bu narin atollerin varlıklarını sürdürmelerine hayret etmişti:

Bu alçak ve sığ adalar, aniden içinden yükseldikleri okyanusla kıyaslanamayacak kadar miniktirler; ve bu denli zayıf işgalcilerin, yanlış bir nitelemeyle Pasifik adı verilen o muazzam denizin güçlü ve dinmeyen dalgalarının altında kalmaması gerçek bir doğa harikasıdır.

27 Cook batıya esen güçlü ticaret rüzgârlarının tesadüfi göçlere yol açtığı bir çok vaka olduğunu öğrendi. Atiu'da karaya çıktığında, yedi yüz mil ilerdeki Tahiti'den akıntıya kapılıp gelen üç kişiyle karşılaştı. Bu denizciler Tahiti'den birkaç mil ilerideki Raiatéa'ya gitmek amacıyla yirmi kişilik bir grup halinde denize açılmışlar, ama rüzgâr yönlerini değiştirmişti. Bu istemeyerek yapılan seyahatler, Cook'a göre, 'Güney Denizlerindeki adaların, özellikle anakaradan ya

da birbirlerinden çok uzakta olanların nasıl iskân edildiğini' açıklıyordu.

28 O gün Knut'un kadınla konuşması, bana Montaigne'in sözlerini hatırlattı:

Kişi, tedavi etmeyi umduğu bütün hastalıkları ve tanı koymak istediği bütün koşulları yaşamış olmalıdır.... Ben böyle birine güvenirim. Çünkü gerisi, masasında oturup denizlerin, kayaların, limanların resmini çizen, güvenlik içinde maket gemisini yüzdüren birinden farklı değildir.

29 Frances Futterman da tıpkı Knut gibi renkler, onların sinirsel temelleri, başkaları için anlamları ve değerleri hakkında muazzam bir bilgi kataloğu oluşturmuştur. Renklerin anlamını ve değerini müthiş merak etmektedir (başka akromatopların da bu merakı paylaştığını keşfetmiştir), Berkeley'deki bürosunu ziyaret ettiğimde, topladığı yüzlerce ciltlik malzemenin odasının duvarlarındaki kitaplıkları doldurduğunu görmüş ve çok şaşırılmışım. Bunların çoğunu kör ve kısmi körlerin özel eğitimi ve rehabilitasyonu ile uğraştığı yıllarda edinmişti - geri kalanlar da skotopi ya da gece görmeyle ilgiliydi. Duvarlardan birinde şöyle kitap başlıkları gördüm: *Gece Dünyası: Günbatımı ve Gündoğumu Arasında Geçen Sürede Doğanın Sergilediği Müthiş Olaylar*; *Geceleri Doğa*; *Geceleri Mercan Kayalıkları*; *Güneş Battıktan Sonra*; *Hayvanların Gece Öyküleri*; *Gölge Kitabı* (fotoğrafik-estetik bir çalışma); *Karanlıktan İmgeler*; *Gecenin Gözleri*; *Siyah Güzeldir* (siyah-beyaz manzara fotoğrafları) - bütün bunlar sevdiği ve bildiği bir dünyaya ilişkin kitaplardı.

Öteki duvarda birkaç raf, hiçbir zaman algılayamayacağı ve bilemeyeceği, ama onu son derece merakta bırakan renk olgusu üstüne kitaplara ayrılmıştı. Bunlardan bazılarında rengin fiziksel özellikleri ve görmenin fizyolojisi anlatılıyordu; diğerleri rengin dilsel yönleriyle ilgiliydi - *Günlük Hayatta En Çok Kullanılan 750 Renk Metaforu*; *Kırmızı ve İç Gıcıklayıcı Pembeyi Görmek: Günlük Dilde Renk Terimleri*. Antropolojik çalışmalardan Wittgenstein'in renk hakkındaki görüşlerine kadar rengin estetiği ve felsefesi üstüne kitaplar da vardı. Frances, diğerlerini sırf başlıklarında renk sözcüğü geçtiği için seçtiğini söyledi (*Beni Güzel Boya: Sizi Güzel Gösteren ve Kendinizi Harika Hissetmenizi Sağlayan Renklerle Doğal Güzelliğinizi Keşfedin*). Bir dizi çocuk kitabı da kitaplığının raflarını süslüyordu *Merhaba*

Sarı, Karınca ve Arı ve Gökkuşığı: Renkler Üstüne Bir Öykü ve en sevdiği kitap olan *Dolu Tanesi ve Kalkan Balığının Kemigi: Renkli Maceralar*. Bu son kitapların akromatop çocuklar için yazıldığını, bu çocukların günlük yaşamda kullanılan eşyaların renklerini 'öğrenmelerini', çeşitli renklerin duygusal 'değerlerini' anlamalarını sağlamaya yönelik olduğunu anlattı - renkli bir dünyada yaşayan çocuklar için bunlar öğrenilmesi elzem bilgilerdi.

Frances görme özürlüler için özel olarak yapılan güneş gözlükleri üstüne de geniş bilgi sahibidir, Pingelap'a ne tür gözlükler götürmemiz gerektiği konusunda bize yardımcı oldu. Knut, 'Frances akromatoplara yardımcı olacak araçlara ilişkin çok çeşitli pratik bilgilere sahiptir,' dedi ve ekledi, 'kendini bir bilim kadını olarak kabul etmediğini defalarca söylemesine rağmen, ben onun kelimenin gerçek anlamıyla bir araştırmacı olduğunu düşünüyorum.'

30 Doğuştan kör olan ve Bob'la birlikte tedaviye aldığımız Virgil (*Mars'ta Bir Antropolog*'da 'Görmek ve Görmemek' başlıklı bölüm Virgil'in öyküsünü anlatır) tam da böyle bir durumla karşılaşır. Gözlerinin ameliyatla açılacağı söylendiğinde, Virgil görme duyusuna kavuşacağı için aşırı heyecanlanmış ve sevinmişti. Ne var ki, tıbbi açıdan 'başarılı' kabul edilebilecek ameliyatından sonra Virgil için gerçeklik, çekilmez bir hal aldı. Virgil bütün dünyasını görsellik-dışı veriler üstüne kurmuştu; görsel verilerle aniden karşılaşınca altüst oldu ve kafası karıştı. Yeni duygularla, görsel duygularla tanışmıştı ama onları ne yapacağını bilemiyor, bir düzene sokamıyor ve anlam veremiyordu. Bu 'armağan' onu son derece rahatsız etti, elli yıldır oluşturduğu varlık bilincini, alışkanlıklarını ve stratejilerini bozdu; giderek gözlerini kapatmaya, karanlık odalarda oturmaya, bu dehşet verici görsel saldırıdan korunmaya başladı, ameliyattan sonra yitirdiği iç dengeyi yeniden elde etmeye çalıştı.

Öte yandan, geçenlerde bir koklea implantasyonu ile orta yaşta duymaya başlayan doğuştan sağır bir beyefendiden oldukça ilginç bir mektup aldım. Bu bay, Virgil'inkine çok benzeyen zorluklar ve kafa karışıklığıyla karşılaşmıştı (ayrıca koklea implantasyonunda çok zaman sorunlar ortaya çıkıyordu); ancak şimdi, daha önce hayal bile edemediği ezgilerden ve melodilerden büyük keyif alıyordu.

31 Geçmişte tıp okullarına giren adalılardan pek azı bu okullardan mezun olmuşlardır. Greg Dever Pasifik'in kaynaklarına ve ihtiyaç-

larına uygun bir müfredat geliştirmiştir - bu müfredatla yetişen ilk sınıfla gurur duymaktadır, bu öğrencilerin üçte ikisi mezun olmuştur ve aralarında Pohnpei'li ilk kadın hekimler de vardır.

32 Kahn'a göre 'çiçek hastalığının İspanyollarla geldiği sanılmaktadır; cüzzam hastalığından Almanlar, dizanteriden İngilizler, zührevi hastalıklardan Amerikalılar, tüberkülozdan Japonlar sorumlu tutulur.' Cüzzam gerçekten de Pasifik'te çok yaygındı; yakın geçmişe kadar Pingelap'ta bir cüzzamlılar kolonisi vardı; Guam'da da uzun yıllar bir cüzzamlılar kolonisi yaşadı; ve elbette, Hawai adalarından Molokai'yi, Jack London'ın 'The Sheriff of Kona' ve 'Koolau the Leper' adlı öykülerinde geçen ünlü cüzzamlılar kolonisini unutmamalıyız.

33 Melville *Omoo*'da bu konuda bir dipnot düşer:

Beach-combers : Bu, Pasifikteki denizcilerin çok kullandığı bir deyimdir. Bazı avare kimseler için kullanılır, bunlar belirli bir gemiye sürekli olarak bağlanmadan, balinaçların tekneleriyle kısa seyahatlere çıkarlar ve tekne nereye demir atarsa, neresi olursa olsun orada karaya çıkarlar. Bunlar genellikle pervasız, dünyayı umursamayan kişilerdir, Pasifik'ten memnundurlar ve Ümit Burnu'nu geçip evlerine dönmeyi asla düşünmezler. Kötü bir şöhrete sahiptirler.

34 Batı'ya özgü hastalıklarımız Pasifik'teki yerli halka felaket getirmiştir - bu felaket bir askeri işgalden, ticari ve dini sömürden daha az zararlı olmamıştır. Melville'den altmışbeş yıl sonra Typee vadisini ziyaret eden Jack London, Melville'in sözünü ettiği o muhteşem fiziksel kusursuzluğun tümüyle bozulduğunu gördü:

Ve şimdi... Typee vadisi cüzzam, fil hastalığı ve tüberküloz gibi dertlerden muzdarip bir düzine biçarenin yaşadığı bir yer olmuştur.

Typee'de neler olduğunu merak eden London, bağışıklık ve evrim üstüne konuşur:

Typee'liler fiziksel güzelliklerinin yanında, son derece saftırlar. Bizim havamızı dolduran basiller, tohumlar ve mikroplar onla-

rın havasında bulunmaz. Beyaz adamlar gemileriyle çeşitli hastalıklar yaratan mikroorganizmaları buralara getirince, Typee' liler kırılıp öldüler.

Ne var ki, doğal ayıklama bu durumu açıklıyor. Beyaz ırktan olan bizler binlerce kuşaktır mikroorganizmalarla savaşta hayatta kalanların torunlarıyız. Aramızda bu minik düşmanlara hassas olan biri doğduğunda, o kişi derhal ölürdü. Yalnızca onlara dayanıklı olanlar hayatta kalabildi. Biz hayatta kalanlar bağışıklığa sahip, sağlam insanlarız - düşman mikroorganizmaların dünyasında yaşayabiliriz. Marquese adasının zavallı halkı bu tür bir ayıklamayı yaşamadı. Bağışık değildiler. Düşmanlarını yemeyi gelenek haline getirenler, şimdi görülmeyecek kadar ufak, mikroskopik boyutlarda, mızrakla ya da kargıyla savaşamayacakları düşmanlara yem oluyordu.

35 Gerek Joakim'de, gerekse Valentine'de, doğabilimci E. O. Wilson'un 'biyofili' diye adlandırdığı bir eğilim var. Wilson bunu 'insanların doğuştan başka yaşam biçimlerine yakınlık duyması' diye tanımlıyor - bu yakınlık ekolojik bir duyarlılığa, çevre duyarlığına kadar uzanabiliyor. Çoklu zekâ (matematiksel-mantıksal, görsel-uzamsal, devinduyumsal, sosyal, vb.) kuramıyla ünlenen Howard Gardner, şimdi de 'biyolojik' zekâdan söz etmektedir. Bu tür bir zekânın Darwin'de ya da Wallace'da epey gelişmiş olduğu düşünülebilirse de, hepimizde belirli bir miktarda mevcut olduğu öne sürülebilir. Doğabilimcilerin yanında bu zekâdan nasibini almış, bunu işlerinde ya da hobilerinde kullananlar olabilir; bahçıvanlar, ormanlıklar, çiftçiler, bahçeciler, balıkçılar, seyisler, hayvan eğiticileri ve kuş gözleyenler gibi. Birçok sanatçı bu duyarlılığını eserlerine yansıtmıştır - benim gözümde D. H. Lawrence bu konuda mucizeler yaratmıştır; doğuştan gelen bir yetenekle, bir yılan ya da dağ arslanının neler hissettiğini bilir gibidir, başka hayvanların ruhuna girer adeta. Biyofili aile bireyleri arasında görülebilir (baba-oğul değerli birer biyolog olan Hooker'lar gibi); Tourette sendromu olanlarda ve otistiklerde de çok görülür. İnsan bu yeteneğin - dil yetkinliği ve müzik zekâsı gibi - sinirsel bir temeli olabileceğini, doğuştan geldiği halde deneyim ve eğitimle zenginleşebileceğini düşünüyor.

36 Stevenson, *In The South Seas*'de Pasifik Adalarının 'güçlü çekiciliği'nden söz ediyor:

Adalara gelen pek az kişi burayı terkeder; karaya çıktıkları yerde saçları ağarır; palmyelerin gölgesi ve ticaret rüzgârları onları ölene kadar serinletir, belki de son anlarına kadar evlerine dönmeyi düşünürler.... Dünyanın başka hiçbir yeri bu kadar güçlü bir çekiciliğe sahip değildir.

37 Krakatau Adası'nda, eskiden altı mil uzunluğunda tropikal yağmur ormanlarıyla kaplı olan ve adanın üçte ikisini kaplayan alan 1883'teki muazzam volkanik püskürme sırasında yok oldu, ama güney yarıdağının bir bölümü, iki yakın komşusu olan Sertung ve Panjang'la birlikte ayakta kaldı. Bunların hepsi de on metrelik bir sıcak kül örtüsüyle kaplandığından, Ian Thornton'un anlatımıyla 'üstünde hiçbir bitki, çimen, sinek bile yaşamaz' hale geldi. Üç yıl sonra, adada yetişen ilk bitki eğreltiotları oldu. Bunu Avustralya'dan göç eden bir kuş olan 'casuarina'lar ve iri bir etobur kertenkele izledi.

38 Jeolojik açıdan olduğu kadar biyolojik açıdan da anakara adaları (sözgelimi Yeni Zelanda, Madagaskar, Yeni Gine) okyanus adalarından çok farklıdır. Anakara adaları (en azından başlangıçta) büyük kıt'alardan kopmuş parçalardır ve bu kıt'alardaki türlerin hepsine sahip olabilirler. Ne var ki koptuktan sonra onlar da diğer adalar gibi tecrit edilmiş olurlar, ve bu özellikleri (değişen koşullarla birlikte), Madagaskar'a özgü primatlar ve Yeni Zelanda'nın uçmayan kuşları gibi son derece ilginç türlerin ortaya çıkmasını sağlar.

39 Pohnpei'de ondan fazla muz çeşidi yetişir, bunların bazılarının yalnızca adaya özgü olduğu sanılmaktadır. Muz somatik mutasyona, 'değişim'e son derece yatkın bir meyvedir; yeni türlerin bazıları yararsızdır, ama ötekiler hastalıklara daha çok bağışıklı bitkilere ve daha leziz meyvelere yol açabilir; bu gelişmeler bütün dünyada beş yüz civarında muz türünün yetişmesini sağlamıştır.

Başlıca muz değişimikleri tür olarak adlandırılır (ve iki isimlidirler), küçük değişimikler ise çeşit olarak adlandırılır (ve yerel isimlerle anılır). Ne var ki bu, Darwin'in işaret ettiği gibi, yalnızca bir derece farklılığıdır: *Türlerin Kökeni*'nde şunları yazar; 'Türler ve cinsler anlamsız dizinlerle birbirine karışır; gerçek bir geçiş olduğunu düşündüren şey dizinlerdir.' Zamanla cinsler daha kesin çizgilerle ayrılarak türleri oluşturacaktır.

Muzların adalara getirilmesi, bizlere simpatrik türlerin* evrim hızı

* Simpatrik türler: Aynı bölgede yaşayan, melezeleşmeye yatkın türler (karşısı allopatrik türler) (ç.n.)

hakkında bir fikir verebilir. H. W. Menard'ın belirttiği gibi 'Polinezyalılar bin yıl kadar önce Hawai'ye muz getirdiklerinden beri Hawai'de beş yeni muz pulkanatlısı oluşmuştur.' Adalar bitkilerin, hayvanların, böceklerin ve mikropların evrimsel değişimi için son derece uygun ortamlardır; genelde çok yavaş gelişen mutasyon ve özelleşme ada hayatının özel koşullarında önemli ölçüde güçlenir ve hızlanır.

J. B. S. Haldane bir zamanlar herhangi bir değişkende –bir kuşun gagası, bir kafadanbacaklının halkası– değişimin hızını ölçmek için bir yol bulmuş, bir milyon yılda bir değişime bir 'darwin' denmesini önermişti. Haldane'ye göre evrim 'milidarwin'lerle ilerliyordu, ve tıpkı Darwin gibi o da bu denli küçük bir değişim hızıyla evrimin hiçbir zaman gözle görülmeyeceğini düşünüyordu. Ama şimdi, (Jonathan Weiner'in *The Beak of the Finch*'te anlattığı gibi) ayıklanma hızının yüksek olduğu hızla değişen koşullarda, evrimin büyük hız kazandığını görüyoruz. Bu durum Peter ve Rosemary Grant tarafından, Darwin'in Galapagos Adaları'ndan Daphne Major'da şahsen gözlemlediği ispinoz kuşları üstünde araştırılmaktadır. Bir kıtlık felaketinden sonra adadaki ispinoz sürülerinde (gaga ve beden büyüklüğü açısından) çok bariz evrimsel değişimler görülmüştür; birkaç ayda meydana gelen bu değişimlerin 'evrim hızı' Weiner'in hesabına göre 25,000 darwindir.

Evrimi gözle görmek için ender rastlanan koşullar ya da felaketler aramak gerekmez. Buna çok güzel bir örnek, Martin Cody ve Jacob Overton'un bazı papatya tohumlarıyla yaptıkları bir çalışmadır; bu tohumlar rüzgârın yardımıyla Kanada'nın Pasifik sahilindeki adacıklara sürüklenmiştir. Bir tüy yumağı ya da papus,* tohumun su üstünde yüzmesini sağlar, ve eşit koşullarda, yumağın büyüklüğü tohumun ne kadar ötelere sürükleneceğini belirler. Bitkiler bir adaya çıktıklarında, papuslar küçülerek dağılmalarını önler. Bu değişimler, ispinoz kuşlarında olduğu gibi, bir ya da iki yıl içinde gözlemlenebilir.

Ama hızlı, kitlesel evrimin en çarpıcı örneklerinden biri Viktorya Gölü'ne özgü 'cichlid' balığının üçyüzden fazla türe ayrışmasıdır. Axel Meyer'in DNA araştırmaları evrimsel bağlamda bu türlerin çok yakın bir geçmişte ayrıştığını göstermektedir; son zamanlardaki jeolojik çalışmalardan elde edilen bulgular, gölün kendisinin ancak oniki bin yaşında olduğuna işaret eder. Darwin'in ispinoz kuş-

* papus: bileşikgiller ailesi bitkilerinin kaliksinde oluşan şemsiye biçimindeki tüy-
lü uzuv (ç.n.)

larının dört milyon yıllık bir süreçte yirmi kadar farklı türe ayrışmasına karşılık, Viktorya Gölünün 'cichlid'leri beş bin kez daha hızlı bir evrim geçirmişlerdir.

40. Jack London, Uaitape'de, Bora-Bora'luların 'saçlarındaki tuhaf, fosforlu çiçekler ayışığında parlayıp sönerken' dans ettiklerini söylüyor.

41 Paul Theroux (birçok adada kava adıyla bilinen) sakau'nun 'dünyadaki en iyi huylu uyuşturucu' olduğunu söyler. Cook, Tahiti'ye ilk seferini yaptığında da bu iyi huyluluğu vurgulamıştı (benzer bir biber çeşidine Yeni Zelanda'da onun onuruna *captaincookia* adı verilmiştir). Cook'un ilk seyahatinde doğabilimciler sakau'dan söz etmişlerse de, ikinci seyahatinde ona eşlik eden botanikçi baba-oğul Forster'ların bu içkiyi 'keşfettikleri' söylenir, ve bitkisi hâlâ onların verdikleri adla anılır: *Piper methysticum* Forst.

L. Lewin *Phantastica*'sında sakau'nun etkilerini güzel bir dille anlatmıştır; bunu yıllar önce, öğrenciyken okumuş ve bu içkiyi bir gün mutlaka denemeye karar vermiştim. Lewin, aşırıya gidilmediği takdirde son derece mülayim bir ruh hali yarattığını vurguluyor:

Karışım çok güçlü değilse, kişi fiziksel ve psikolojik heyecandan arınır, mutlu bir tasasızlık, rahatlık ve kaygısızlık hissi duyar... alkolde olduğu gibi kızgınlık, nahoşluk, kavga ve gürültü manzaralarına rastlanmaz... İçici bilincine ve aklına sahiptir. Buna karşılık aşırı tüketimde kollar ve bacaklar yorulur, kaslar zihnin kontrolundan çıkar, verilen komutlara itaat etmez, yürüme yavaşlar ve sarsaklaşır, içici hafif sarhoş gibi görünür. Yere uzanmak ister. Yakınındaki nesnelere bakar, ama onları tanımlayamaz ya da önemsemez. Kulakları sesleri duyar, ama ne olduklarını anlamaz ya da anlamak istemez. Nesnelere giderek belirsizleşir... [sonunda] içici uykuya yenilir ve uyumaya başlar.

Pohnpei'ye geldiğimizde hepimiz, Kolonya'daki sürücülerin ve yaların yavaşlığı karşısında hayrete düşmüştük ve o zaman bunu boş vakitlerinin çokluğuna, acele etmeyi sevmemelerine, 'adada zamanın daha yavaş geçmesine' yormuştuk. Ama bu yavaşlığın bir kısmı kuşkusuz fizyolojiktir ve sakau'nun yarattığı psikomotor bir retardasyondur.* Sakau'nun normal ve aşırı tüketimi burada çok

* retardasyon: etkin maddenin organizmada belli bir oranda etkili, sabit ve uzun süre kalabilmesi için derişimini değiştirerek yavaş yavaş salınması. (ç.n.)

yaygındır, ama etkileri genellikle o denli tehlikeli değildir. Dr. G. A. Holland, Mikronezya'da çalıştığı yıllar boyunca sakau'dan kaynaklanan yalnızca bir kazayla karşılaştığını anlatır; bir sakau partisinden dönen yaşlı bir adam ayağı kayarak düşmüş ve boynunu kırmıştır.

Geçen yüzyılda bile sakau'nun alkolle birlikte içilmediği kaydedilmiştir, ama son yıllarda, geleneklerin eski katılığını kaybetmesiyle bazı genç Pohnpei'liler sakau'yu birayla birlikte içmeye başlamışlar, bu alışkanlık kan basınçlarında önemli değişikliklere, hatta ani ölümlere yol açmıştır. Sürekli sakau içenlerin derisi sertleşir ve pul-lu bir görünüm alır; birçok yaşlı Pohnpei'lide 'ichthyosis' vardı, başka deyişle derileri 'balık' derisi gibiydi.

42 John Updike, *In the Beauty of the Lilies*'de Joyce'un arkaplan/önplan imgesini tersine çevirir, 'nemli kara-mavi gökyüzü ve erişilemeyen yıldız kümeleri'nden bahseder.

43 Sakau'nun normal olarak bu tür etkilere yol açtığını işitmemiştim. Ama son üç gündür düşük seviyeli görsel bir migren geçiriyordum; Pingelap'a indiğimizden beri şekiller ve desenler görüyordum, sakau'nun bu etkiyi güçlendirdiğini sanıyorum. Knut, kendisinin de bazen migren nöbetleri geçirdiğini söyleyince, görsel migrenler aklıma geldi ve beyindeki renk bölgeleri doğrudan uyarıldığında, normalde renkleri görmeyen birinin renk görebileceğini düşündüm. Bir zamanlar biri Knut'a migren hayallerinin renkli olup olmadığını sormuş - Knut, 'buna nasıl cevap vereceğimi bilemem,' demiş.

44 Bana söylendiğine göre Edward'ların evinin yakınında bir grup ev daha vardı ve hepsinde akromatop aileler oturuyordu - ama bu kişilerin (Pingelap'taki hemen herkes gibi) akraba oldukları için mi, yoksa hepsi maskunlu oldukları için mi birbirlerine yakın oturdukları anlaşılamadı.

Guam Notları

45 1916-17 kışında Avrupa'da ortaya çıkan virütik uyku hastalığı, tıbbi deyimiyle ensefalitis letarjika salgını birkaç yıl içinde bütün dünyayı sarstıktan sonra ancak 1920'lerin ortalarında sona erdi. Birçok

hasta bu aküt hastalıktan tümüyle iyileşerek kurtulduysa da, sonraki on yıl içinde tuhaf (ve bazen ilerleyen) post-ensefalitik sendromlar gösterdiler. 1940'larda buna benzer binlerce hasta vardı ve o zamanlar bütün nörologlar bu sendromları çok iyi biliyorlardı. Ne var ki 1960'larda, bu hastalardan ancak birkaç yüzü hayatta kalmıştı - çoğu ileri derecede sakattı ya da hastane köşelerinde unutulmuşlardı, bu dönemde eğitim gören nörologların da bu hastalar hakkında fazla bilgileri yoktu. 1967'de, L-DOPA parkinsonizmin tedavisinde kullanılmaya başladığında, bildiğim kadarıyla dünyada iki post-ensefalitik hasta 'kolonisi' ya da topluluğu kalmıştı (Bronx'da Beth Abraham Hastanesi'nde ve Londra'da Highlands Hastanesi'nde).

46 Zimmerman kısa raporunu ABD deniz Kuvvetleri için yazmıştı; on yıl boyunca dünya bu raporun varlığından habersiz kaldı. 1950'lerin sonuna doğru Zimmerman'ın raporu Guam hastalığını dünyaya tanıtan ilk makale oldu.

47 Hirano otuz beş yıl sonra Guam'ı -oraya yaptığı uzun ve zahmetli yolculuğu, adayı görünce duyduğu sevinç hissini, yaptığı otopsi-leri, hazırladığı mikroskopik seksiyonları- hâlâ bütün canlılığıyla hatırlıyor. Buluşlarını Amerikan Nöropatologlar Derneği'nin 1961'deki yıllık toplantısında açıkladı - üç yıl sonra aynı toplantıda Steele, Olszewski ve Richardson aynı ölçüde tuhaf ve 'yeni' bir hastalık olan progresif supranükleer felç hakkındaki bulgularını açıklayacaklardı. Hirano, 'her iki hastalıkta histolojik ve sistolojik özelliklerin temelde aynı olması' karşısında hayretini gizlemeyecek, ve bildiri hakkında şunları söyleyecekti:

İki ayrı coğrafyada görülen bu iki bozukluktaki doku tepkilerinin şaşırtıcı benzerliği, yalnızca klinik ve patolojik açıardan değil, aynı zamanda aileye ilişkin ve epidemiyolojik özellikleri bakımından da dikkate değerdir.

48 Freycinet'in izlenimlerine göre sikadlar Guam'da öteden beri var olmuşlardı, ama 'İspanyollar yerlilere etli kısmı içindeki zehirli sıvıdan ayırmayı öğretilinceye kadar' kimse bunları yememişti. Ne var ki bu varsayım tartışmalıdır; birçok başka kültürde sikad kullanımı, hazırlanışı ve zehirden arındırılışına ilişkin bilgiler tarih öncesi çağlara kadar gider. David Jones *Cycads of the World*'de şunları yazıyor:

Yapılan araştırmalar Avustralya'daki aborijinlerin 13,000 yıldan beri sıklardan yenebilir besin hazırlamak için gerekli teknolojiyi geliştirdiklerini gösterir.... Zehirli sıklalar belki de dünyada insan eliyle ehlileştirilen ilk tehlikeli bitkiydi.... Ne olursa olsun, öldürücü toksinleri gözönüne aldığımızda, insanoğlunun sıkladı yiyecek olarak tüketmesi alışılmadık bir durumdur.... Hazırlama teknikleri oldukça basit olsa da.... hata yapma olasılığı her zaman vardır. Bu tür bir yöntemin başarıyla geliştirilmesi, deneme ve yanılmayı içereceği kesin olan bir öğrenme süreciyle mümkün olabilir; bu süreç bütün tahminlere açıktır.

49 Sıklaların bildiğimiz anlamda meyveleri yoktur; çünkü meyve çiçekten gelir, sıklarlansa çiçeği yoktur. Ama 'meyve' deyimini rahatça kullanabiliyoruz, çünkü tohumlar parlak renkli, göze hoş gelen bir kılıfla (ya da sarkotestayla) kaplıdır; görünüşleri frenkeriğini ya da eriği andırır.

50 Raymond Fosberg bütün meslek hayatını tropik bitkileri ve adaları araştırmakla geçirdi. 1985'te Guam Üniversitesi'nin açılışında yaptığı konuşmada şunları söyledi:

Çocukluğumda haritalardan, okuldaki coğrafya kitaplarından, küçük yaşta okuduğum, *Avustralya ve Deniz Adaları* başlıklı harika bir kitaptan etkilendim ve bütün adalara hayranlık duydum. Karşıma çıkan ilk fırsatta kendimi adalara attım. Bu, Sierra Club'la birlikte ziyaret ettiğimiz, Kaliforniya sahilindeki Santa Cruz adasıydı. Bu adanın uyandırdığı güzellik hissi beni hiçbir zaman terk etmedi.

İkinci Dünya Savaşı'nda Fosberg Kolombiya'nın tropik cangıllarında, sıtma hastalığının yaygın olduğu bölgelerde savaşan askerlere kinin temin etmek için kınakına ağacı aradı ve dokuz bin ton ağaç kabuğunun ülkeye gönderilmesini sağladı. Savaştan sonra kendini Mikronezya'ya adadı, bitkilerin yaşamını en ince ayrıntısına kadar arşivledi, modern yaşamın getirdiği gelişmeleri, yabancı türlerin adalardaki narin bitki örtüsü ve hayvan toplulukları üstündeki etkilerini araştırdı.

51 Botanikçiler bugün ikiyüzden fazla sıkl türü ve onbir sıkl cinsini tanımlayabiliyorlar - en yeni cins, *chigua*, 1990'da New York Bo-

tanical Garden'dan Dennis Stevenson tarafından keşfedildi.

52 *Cycas revoluta* kimi zaman sago palmiyesi (ya da kral sago) adıyla, *C. circinalis* sahte sago palmiyesi (ya da kraliçe sago) adıyla anılırlar. 'Sago' geniş kapsamlı bir sözcüktür ve herhangi bir bitkiden elde edilen, yenebilen nişasta için kullanılır. Bildiğimiz sago (benim kuşağımdaki İngiliz çocuklarının beslendiği sago) çeşitli palmiyelerin gövdelerinden elde edilir (özellikle *Metroxylon*), ama botanik açıdan çok farklı bir şekli de sikadların gövdelerinde bulunur. *C. revoluta*'nın erkek gövdesinde yüzde elli oranında nişasta vardır, dişilerindeki miktar bunun yarısı kadardır. Tohumlarında da yüksek miktarda nişasta vardır - elbette, tohumlar yenebilir ama gövde kesildi mi bitki ölür.

Aynı özellikler 'ararot' için de geçerlidir, *Maranta* adlı ararotun kökünden, ve bazı sikadlardan, sözgelimi *Zamia*'dan da nişasta elde edilir. Florida'daki Seminole yerlileri doğada kendiliğinden yetişen *Zamia*'yı (ya da koonti'yi) uzun zamandan beri kullanıyorlardı, 1880'lerde bu iş için büyük bir sanayi kuruldu ve yılda yirmi tonun üstünde 'Florida ararotu' elde edilerek bebek mamalarında, bisküvilerde, çikolatalarda ve makarnada kullanıldı. 1920'lerde aşırı üretimle bütün sikadlar kesilince bu sanayi de kapandı.

53 David Jones'a göre *C. revoluta*'dan hazırlanan bu sakenin tüketimi:

Rus ruleti oynamak kadar tehlikeli bir iştir; hafif zehirli olduğu için, bazen yanlışlıkla güçlü bir karışım hazırlanursa, içen herkes ölür.

Fugu da denilen kirpi balığıyla iyi gideceği düşünülebilir.

54 Georg Rumpf (daha sonraları Rumphius adıyla anıldı) daha yirmili yaşlarında tutkulu bir doğacı ve botanistti; 1652'de Hollanda Doğu Hint Kumpanyası'na katıldı ve Batavia ve Moluk adalarına yelken açtı. Bunu takip eden on yıl içinde Güneydoğu Asya'yı baştan başa dolaştı, Hindistan'ın Malabar sahilinde epey zaman geçirdi, burada 1658'de yeni bir bitkinin tanımını yaptı - bu, tanımlanan ilk sikaddı, bir asır sonra Linnaeus buna *Cycas circinalis* adını verecek, bütün sikad 'çeşitlerinin' en önemlisi olduğunu söyleyecekti. Birkaç yıl sonra Rumphius Moluk adalarından Ambon'un Hollandalı valisine yardımcı tayin edildi ve en büyük yapıtı olan, Güneydoğu Asya'ya

özgü 1200 türün konu edildiği *Herbarium Amboinense*'yi yazmaya koyuldu.

1670'te kör olduysa da, asistanlarının yardımlarıyla çalışmalarına devam etti. H. C. D. de Wit, 1952'de (Rumphius'un ölümünün iki-yüz ellinci yıldönümünde) Amsterdam'daki Hortus Botanicus'ta Rumphius hakkında bir konuşma yaparak *Herbarium*'u yazarken yaptığı çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgiler verdi; bu çalışmalar kırk yıl sürmüş, yazar bu arada karısının ve kızının ölümü gibi felaketlerle karşılaşmıştı:

1674 yılının 17 şubatıydı. Karanlık çökerken Bayan Rumpf en küçük kızıyla birlikte Çinlilerin Yeni Yıl kutlamalarını, gecenin ilerleyen saatlerinde sokaklarda yapılacak renkli alayları izlemek için bir Çinli dostunu ziyarete gitti. Biraz nefes almak için dışarı çıkan Rumphius'un [artık tümüyle kördü] yanlarından geçtiğini gördüler. Birkaç dakika sonra müthiş bir deprem kenttin büyük bölümünü yerle bir etmişti.

Anne-kız, çöken duvarların altında kaldılar.

Rumphius yeniden kitabı-üstünde çalışmaya başladı, ama 1687'de çıkan feci bir yangın Amboina'yı yıkıp kül ettikten başka, Rumphius'un bütün kitaplığının ve yazılarının yokolmasına neden oldu. Hâlâ yılmayan Rumphius, güçlü yeteneğinin ve kararlılığının yardımıyla *Herbarium*'u yeniden yazmaya başladı ve 1692'de çalışmasının ilk altı cildinin orijinal kopyalarını gemiyle Amsterdam'a gönderdi; ne var ki gemi batınca, orijinaler de yok oldu. (Neyse ki Batavia Genel Valisi Camphuys tedbirli davranmış ve Rumphius'un el yazmalarını Hollanda'ya göndermeden önce kopya ettirmişti.) Rumphius son altı cilt üstünde çalışmaya devam etti, ama 1695'te altmışbir renkli tablo Batavia'daki bürosundan çalınınca bir darbe daha yedi. Rumphius, 1702'de *Herbarium*'u tamamladıktan birkaç ay sonra öldü - ama büyük eseri yüzyılın ortalarına kadar yayımlanmadı. Eserin son hali, bütün aksaklıklara rağmen, 1700 sayfa metin ve 700 tablodan oluşur, bunların arasında yarım düzine çok hoş sikad tablosu da vardır.

55 *Endeavour*'da Cook'la birlikte seyahat eden ressam Sidney Parkinson, karşılaştıkları bitkileri şöyle anlatıyor:

Bulduğumuz sebzelerden ... *Cycas circinalis*'in tohumları, kav-

rulduğunda nohut tadındaydı; ama [bunu] yiyen mürettebat-
tan bazıları hastalandı: Batı Hint Adaları'nda bu meyveden bir
tür sago yapılır.

Cycas circinalis Avustralya'da bulunmaz, Cook'un mürettebatının kar-
şılaştığı sikad, David Jones'a göre, büyük olasılıkla yerli *C. media* idi.

56 Latirizm, Hindistan'ın bazı bölgelerinde uzun zamandır endemik
olan bir tür felçtir; bu bölgelerde bir tür nohut olan *Lathyrus sativa*
ile ilişkisi olduğu düşünülmüştür; bir parça lathyrus yemenin zara-
rı yoktur, ama bazen halk başka yiyecek bulamaz - tek seçenekleri
aç kalmak ya da felç olmaktır.

Bu durum, bazı bakımlardan içki yasağı sırasında onbinlerce Ame-
rikalının felç olmasına yol açan 'jake paralysis'i andırır. Alkol elde
edecek bir bitki bulmaya çalışan bu talihsiz içiciler, çok kolay bulu-
nan Jamaika zencefili ekstresinden ('jake') yararlandılar; ne yazık ki
bu bitkinin büyük ölçüde zehir taşıdığını ve felçle sonuçlanan bir
hastalığa yol açabileceğini bilmiyorlardı (Daha sonra bu zehirin
toksik bir organo-fosfor bileşimi olduğu anlaşıldı. Öğrenciliğimde
araştırma konularımdan biri, tavuklar üstünde deneyler yaparak
bu toksik maddenin hareket mekanizmasını incelemekti.)

Minamata Körfezi felci 1950'lerin ortalarında, körfezin çevresindeki
Japon balıkçı köylerinde ortaya çıktı. Hastalıktan etkilenenler sar-
sak, titrek bir hal alıyorlar, duyularında çeşitli bozukluklar meyda-
na geliyor, ve (en kötü vakalarda) sağır, kör ya da bunak oluyorlar-
dı. Doğumlarda sakatlık oranı yüksekti, ehil hayvanlar ve deniz-
kuşları da hastalıktan etkileniyordu. Yerel bir balık türünden kuş-
kulanıldı ve bu balıkla beslenen kedilerin aynı ilerleyen ve ölümcül
nörolojik bozukluğa yakalandığı görüldü. 1957'de Minamata Kör-
fezinde balıkçılık yasaklandı, bir süre sonra hastalık yok oldu. Tam
nedeni hâlâ bilinmiyordu, ancak bir yıl sonra Douglas MacAlpine
hastalığın klinik tablosunun metil cıvadan zehirlenenlerinkiyle ay-
nı olduğunu gözlemledi (1930'ların sonlarında İngiltere'de bu tür
bazı zehirlenme vakalarına rastlanmıştı). Zehirin kesin kaynağını
bulmak birkaç yıl daha aldı (Kurland da bu konuda diğerleriyle
birlikte çaba gösterdi): Körfezdeki fabrikalardan biri suya (orta ze-
hirlilikte) cıva klorür boşaltıyor, göldeki mikroorganizmalar bunu
(çok zehirli olan) metil cıvaya dönüştürüyorlardı. Bu da başka mik-
roorganizmalar tarafından tüketiliyor, uzun bir besin zincirinin so-
nunda zehir balıklara ve insanlara ulaşıyordu.

57 Litiko'nun ve bodig'in böyle yıllarca ilerlemeden kalması klasik Parkinson hastalığının ya da ALS'nin son derece hızlı ilerleyişinden çok farklıydı; yine de, post-ensefalitik parkinson ya da amitrofi'de hastalık sürecinin benzer bir durma eğilimine girdiği de saptanmıştır. Hastalarımın birinin, Selma B.'nin, 1917'deki ensefalit salgınından hemen sonra vücudunun bir tarafında hafif bir parkinson oluşmuştu; bu durum hiç değişmeden yetmiş beş yıl boyunca aynı kaldı. Bir başka hastada, Ralph G.'de, post-ensefalitik sendrom, kollarından birinin çocuk felcini andırır biçimde erimesi şeklinde tezahür etti - ama bu durum da elli yıldır ne ilerledi ne de yayıldı. (Gajdusek'in post-ensefalitik sendromu aktif bir hastalık süreci olarak değil, hipersensitif tepkiler olarak nitelemesinin nedenlerinden biri de budur.) Yine de bu durumların birer istisna olduğunu, litiko-bodig vakalarının çoğunun ilerleyen bir karakteri olduğunu söyleyebiliriz.

58 Bütün yaşam biçimlerine hayranlık ve sevgi duyduğu anlaşılan Darwin'in (*The Voyage of the Beagle*'da) 'Çinli yemekseverlerin pek rağbet ettiği anlaşılan... sümüksü, iğrenç Holothuriae' gibi sözler etmesi beni üzdü. Gerçekten de bu hayvanlar pek sevilmez. Safford onların 'kahverengi sümüklüböcekler gibi süründüğünü' gördüğünü söyler. Jack London, *The Cruise of the Snark*'da, Pasifik kayalıklarında ('renkli bir vecd içinde') ilerlerken tek olumsuz etkinin, ayaklarının dibinde 'kıvranıp bükülen' 'dev deniz-sümüklüböcekleri' olduğundan söz eder.

59 J. C. Beaglehole, Pasifik keşiflerini konu eden kitabında üç sayfadan söz eder - onaltıncı yüzyılda, 'din ve altın tutkusunun gayrete getirdiği' İspanyol kaşifleri; Hollandalı denizcilerin onyedinci yüzyılda ticari amaçlarla giriştikleri yolculuklar; son olarak da İngiliz ve Fransızların daha çok bilgi toplamaya yönelik yolculukları - ama bütün bu yolculukların, fetih amacının yanında, bir ilgi ve merak ruhuyla yapıldığını söyler. Bu tanım, Macellan'ın seyahatine gönüllü olarak katılan, 'okyanustaki harikaları görmeye istekli' gerçek bir beyefendi olan ve seyahatin en iyi tarihini yazan Antonio Pigafetta'ya çok uymaktadır. Aynı şey doğabilimcileri dünyanın keşfedilmemiş yörelerine götüren Hollandalı kaşifler için de geçerliydi - onyedinci yüzyılda Doğu Hint Adaları'na giden Rumphius ve Rheede biyoloji bilgimize çok büyük katkılarda bulundular (özellikle, o zamana kadar Avrupa'da tanınmayan sikacların ve di-

ğer bitkilerin tanımlarını yaptılar ve resimlerini çizdiler.) Bir anlamda ondokuzuncu yüzyıl doğabilimci-kaşiflerinin öncüleri sayılan Dampier ve Cook için de aynı şey söylenebilir.

Buna karşılık Macellan'ın ünü pek parlak değildir. Özellikle Guam'ı keşfi, son derece ters koşullarda gerçekleşti. Adamları iskorbiten muzdaripti ve açlık çekiyorlardı; gemideki fareleri ve deri aksamı yemeye başlamışlardı; doksansekiz gün denizde kaldıktan sonra nihayet 6 Mart 1521'de karayı gördüler. Umatak Körfezi'ne demir atıp karaya çıktıklarında yerliler filikalarını ve öteberilerini çaldılar. Genelde yumuşak huylu biri olan Macellan, bu olaya aşırı (hatta canavarca) bir tepki gösterdi; adamlarının büyük bölümünü kıyıya çıkararak kırk ya da elli evi yaktı, yedi Chamorroyu öldürdü. Guam ve Rota'ya, Ladrones (Hırsız Adaları) adını verdi, ada sakinlerine kaba davrandı, onları aşağıladı. Kısa bir sonra kendisi de, Filipinler'de kızdırdığı yerliler tarafından öldürüldü. Yine de yaşamının son aylarındaki davranışlarıyla Macellan hakkında hüküm vermek doğru olmaz. O zamana kadar ustaca ve uyumlu bir yönetim göstermiş; hasta, öfkeli, sabırsız ve zaman zaman isyan eden mürettebatına anlayışlı davranmış; dahice bir buluşla Macellan Boğazı'nı keşfetmiş ve genel olarak karşılaştığı yerlilere saygıyla yaklaşmıştır. Buna karşılık bütün erken dönem İspanyol ve Portekiz kaşifleri gibi içinde bir şiddet duygusu taşıyordu - Beaglehole buna 'bir tür Hıristiyan kibiri' diyor, ve Macellan'ın sonunu getirenin bu duygu olduğunu söylüyor.

Pigafetta'da bu gibi duyguların izine bile rastlamıyoruz; o (Macellan'ın ölümü sırasında kendisinin de yaralanmasına rağmen) bütün yolculuğu - doğa harikalarını, karşılaştıkları insanları, mürettebatın huzursuzluğunu, ve bütün kahramanlığı, dürüstlüğü, mistik yönleri ve hatalarıyla birlikte Macellan'ın kişiliğini - bir doğabilimcinin, bir psikoloğun, bir tarihçinin sevecenliğiyle aktarmıştır.

60 Arago, Freycinet yolculuğuna ilişkin izlenimlerinde Guam'daki cüzzamın dehşetini anlatır:

Anigua'dan birkaç yüz metre ötedeki birkaç evde, kadın ve erkek cüzzamlılar bir arada yaşarlar; hastalıkları o denli tehlikelidir ki, dilleri, bazılarının kol ve bacakları düşer, ayrıca çok aksi mizaçlı olurlar. Bu talihsiz yaratıklardan ikisinin resmini çizdim ve insan ıstırabının en korkunç yönlerini tasvir ettim. Umutsuzluğun ve yalnızlığın kol gezdiği bu evlere yaklaşmak

insanın içine dehşet salar. Bu değersiz evleri genişleterek, ileri derecede cüzzama yakalanan herkesi buraya toplayarak ve dışarıdan onlarla temas edilmesini yasaklayarak ülkelerini bu korkunç hastalıktan, insanı derhal öldürmese de hayatını kısaltan, ve belki de hayata lanet okumalarına yol açan bu hastalıktan kurtarabileceklerini sanıyorum. (Burada buna St. Lazarus hastalığı diyorlar). Cüzzam illetine yakalanmış bir kadının kucağındaki birkaç günlük çocuğunu tedbirsizce okşadığını görmek ne acı manzaradır! Ama bu manzaraya hemen her evde rastlanır; hükümet bu ölümcül âdeti engelleyici bir girişimde bulunmaz; ve bebek, annesinin sütüyle birlikte ölüm ve hastalık emer.

61 Safford'un ne denli anlayışlı biri olduğu, onunla hemen hemen aynı çağda yaşayan Antoine-Alfred Marche'nin anlatılarından da anlaşılır. Marche'ye göre Chamorrolar:

ciddi bir işle meşgul olmazlar.... Bugünün yerlileri zeki fakat çok tembel, gururlu, haysiyetsiz, vefa duygusu olmayan kimselelerdir ve ataları gibi ahlak duygusundan yoksundurlar.... Herhangi bir kısıtlama ya da edep kaygısı olmadan... bütün mânâsızlıklara ve hafifliklere... ilgi duyarlar... Aralarından birkaçının uygarlığımızdan yararlanmayı öğrendiklerini görürüz, ama bunların sayıları pek azdır.

62 Küçük Umatak köyü tuhaf bir biçimde huzurlu, eski önemini kaybetmiş bir yerdir - yine de köyün hemen dışında Macellan adına dikilmiş bir anıt, kaşifin 1521'de Guam'da karaya ayak bastığı o tarihi günü hatırlatır. Gazeteci ve tarihçi (ve John'un kızı) olan Julia Steele için bu köy o ilk temas anının sembolüdür:

Umatak hakkında düşündükçe, Umatak hakkında düşünmeyi sevdim; bu küçük kasabanın önemi çok büyüktü; [burası] tarih sahnesinde çok büyük bir rol almaya zorlanmış küçük bir aktördü: Ada ve Batı kültürleri ilk kez burada karşı karşıya gelmişti; Pasifik'te zaman zaman alevlenecek ve ada toplumlarında temel bir değişime neden olacak binlerce uzlaşmazlığın ilk meydana geldiği yerd. Batı Hint Adaları Macellan için nasıl bir dönüm noktasıysa, Umatak da benim için bir kavram, dünyayı ve onun yapısını düşünmem için bir araç oldu.

63 Fena Gölü, Guam'ın yer üstündeki en büyük su rezervuarıdır, ama taze suyun çoğu, adanın kuzey ucunda, deniz suyunu tatlı suya çeviren bir cihazın üstünde yüzen olağanüstü büyüklükte bir su deposundan sağlanır. Fena, insan yapısı bir göldür ve suları bu su deposunu besler. Söylentilere göre göl, yakındaki nükleer depolama bölgesinde meydana gelebilecek bir kazada, olası bir zincirleme reaksiyonu durdurmak için bir 'yedek su deposu' olarak inşa edilmiştir.

64 Yeniden düşündüğünde, John bu birkaç Chamorro olmayan göçmenin gerçek litiko-bodig'e mi, yoksa klasik ALS veya parkinsona mı yakalandığının anlaşılmadığını düşünmektedir. Ama çocuklarından bazılarında, yarı-Chamorro olanlarda litiko-bodig görülmüştür. Kurland genetik varsayımı 1950'lerin teknolojisiyle kanıtlanamamışsa da, o ve meslektaşı W. Weiderholt şimdilerde Kaliforniya'daki Chamorroların çocuklarını incelemekte, litiko-bodig'in onlarda ortaya çıkıp çıkmayacağını araştırmaktadırlar.

65 Ölümcül ve yüzyıldan fazladır bölgede endemik bir nörolojik hastalık olan Kuru, Gajdusek'in bulgularına göre, ölümlerin beyinlerini yeme ritüeliyle yayılmış olabilirdi. Hastalık yeni keşfedilen ve bazılarının yavaş-virüs adını verdikleri bir tür virüsten kaynaklanıyordu; bu virüs belirtiler ortaya çıkmadan önce yıllarca dokularda latent olarak kalabiliyordu. Başka bazı yavaş virüsler bazı hayvan hastalıklarından (koyunlarda scrapie, büyükbaş hayvanlarda süngerimsi ensefalitis, ya da deli dana hastalığı); ve insan hastalıklarından (Creutzfeldt-Jakob hastalığı) sorumludur. Bu yavaş 'virüs'lerden bazıları şimdi, virüsten daha küçük, kendi DNA'ları olmayan 'prion' tanecikleri olarak tanımlanmıştır.

66 Guam'daki ekolojik felaket, David Quammen'in geçenlerde yayımlanan *The Song of the Dodo: Island Biogeography in an Age of Extinction* (Dodo'nun Şarkısı: Tükeniş Çağında Ada Biyocoğrafyası) adlı kitabında uzun uzadıya tartışılmaktadır. Quammen 1960'larda çok kalabalık ve tür açısından zengin olan yerli kuş nüfusunun, yirmi yıldan biraz fazla bir sürede tükenmenin sınırına geldiğini açıklar. O tarihlerde kimse bu tükenişin nedenlerini bilmiyordu:

Kuşlar nereye gitmişti? Onları öldüren neydi? Hawai'de olduğu gibi dışarıdan gelen bir hastalık mıydı? Kümülatif DDT

dozlarıyla zehirlenmişler miydi? Yabani kediler, ağaca tırmanan domuzlar, ya da teslim olmayı reddeden Japon askerleri mi onları öldürmüştü?

Guam'daki 'ekolojik cinayetin esrarı' ancak 1986'da çözülebildi; suçlu kuş-yiyen bir ağaç yılanı olan *Boiga irregularis*'ti. Yılanların sayısında 1950'lerde güneydeki savanlardan başlayarak, 1980'lerde kuzeydeki ormanlara uzanan bir patlama yaşanmıştı ve bu dönem zamanlama açısından kuşların tükendiği dönemle kesişiyordu. Seksenli yılların ortalarında bir mil karede onüç bin olan yılan nüfusunun, bütün adada üç milyona eriştiği hesaplanmıştı. Bu tarihlerde adadaki bütün kuşları tüketmiş olan yılanlar dikkatlerini başka hayvanlara –skink'ler, geko'lar ve başka kertenkeleler, hatta küçük memeliler– çevirmişler, zamanla bunların sayısında da büyük bir azalma kaydedilmişti. Bu gelişmenin yanında, çember-ağ-ören örümceklerin sayısında da büyük bir artış gözleniyordu (bunların karmaşık ağlarını her yerde görebiliyordum); bu da büyük olasılıkla kertenkelelerin tükenmesinden kaynaklanmıştı. Çevrebilimcilerin besin zincirinin kopması dedikleri şey, daha önceleri dengeli olan bir ekosistemin hızla dengesini yitirmesi, böyle başlamıştı.

67 Lynn Raulerson bana daha ender bulunan bir şeyden, *Lycopodium phlegmaria* adında dev bir püsküllü eğreltiotundan bahsetti; bir zamanlar ormanda çok rastlanan bu bitki, evde yetiştirmek amacıyla koparıp söküldüğü için yokolmaya yüz tutmuştu. Bu ve kurdele otu Avustralya'da da bulunur; Chamberlain Avustralya'da sikad ararken bu otlara hayran olmuş ve 1919'da yazdığı *The Living Cycads* (Yaşayan Sikadlar)'da onlardan bahsetmişti:

Püsküllü kozalak demetleriyle 'püsküllü-eğreltiotu' *Lycopodium phlegmaria*, ve 'kurdele' otu' *Ophioglossum pendulum*, , ağaç tepelerindeki üsbitken örtüsünün en ilginçlerindendi. Bu türleri taşıyan bir ağacın çapı otuz santimden küçükse, buşmenler onları keser, daha uzunsa ağaca tırmanırlardı; sağlam örneklerin üç hatta altı pens ettiğini öğrendiklerinde 25 metreye tırmanmaktan çekinmediler.

68 Bazıları (deyim Charcot'ya kadar gider) parkinson hastalarının bir 'sürüngenin' bakışlarına sahip olduğunu söylemişlerdir. Bu pitoresk, ya da aşağılayıcı bir metafor değildir; parkinsonda motor iş-

levlerine normal erişim ketlenmiştir; bu da yoğun hareketsizliğin ardından ani devinimlere yol açar ki, sürüngen çağrıştıran davranış budur.

Parkinson'un kendisi, hekimliğinin yanında paleontolojistti, 1804'te yazdığı *Organic Remains of a Former World* (Önceki Dünyanın Organik Kalıntıları), paleontolojinin büyük öncü metinlerinden biridir. O da parkinsonu bir atavizm, hastalık aracılığıyla kadim günlerden, atalardan gelen bir 'ilksel' işlev modeline dönüş olarak görmüş olabilir.

Parkinsonun böyle bir yönü olup olmadığını tartışmalıdır, ama zaman zaman post-ensefalitik sendromlarda çeşitli ilkel davranışlar görülür, daha ender durumlarda, beyin sapındaki lezyonların etkisiyle bronş miyoklonüsü (bronş kaslarının spazmı) gözlenmiştir. Damakta, orta-kulak kaslarında, boyundaki bazı kaslarda zaman zaman oynak hareketler olur - bu tuhaf ve anlaşılmaz bir ritimdir, şonunda bunların, solungacın insandaki karşılığı olan bronş kasları olduğunu anlarız. Bronş miyoklonüsü bize, balık atalarımızı, evrimsel öncüllerimizi hâlâ içimizde taşıdığımızı anımsatır.

69 Beş yıl kadar önce, litiko-bodig'li hastalarında bakış felci olanların sayısının fazlalığı John'u düşündürmeye başlamıştı. Meslektaşı nöro-oftalmolojist Terry Cox, göz muayenelerinde bu hastaların yarısının retinalarında tuhaf, bükümlü izler bularak John'un kuşkularını destekledi (bu izler sıradan bir oftalmoskopa görülemez, dolaylı oftalmoskopi gerekir - bu yüzden sıradan muayenelerde gözden kaçabilir). İzler yalnızca üst retinal pigmentleri etkiliyor, bir semptom yaratmıyordu.

John, 'Bu retinal pigment epiteliyopatisi yalnızca Chamorrolarda var,' dedi, 'Kafkas göçmenlerde, 1940'tan beri burada yaşayan Filipinlilerde görülüyor. Elli yaşın altındakilerin pek azında var - bildiğimiz en genç vaka 1957 doğumlu. Elli yaşını aşkın Chamorroların yüzde yirmisinde görülen bu durum litiko-bodig'lilerin neredeyse yüzde ellisinde mevcut. 1980'lerin başında RPE belirtileri olan hastaları inceledik, üçte ikisinden fazlasında on yıllık bir sürede litiko-bodig gelişti.

'İlerleyen bir patojen değil, daha çok gözün on yıllar önce aldığı bir darbenin izi gibi. Litiko-bodig'in işareti olabileceğini -biz şimdi farkına varsak da- hastalıkla aynı zamanda oluşmuş olabileceğini düşünüyoruz. PSP ya da post-ensefalitik parkinsonlu hastalarda benzer bulgular olup olmadığını araştırıyoruz.

'İzler botfly* larvalarının bıraktığı izlere benziyor, ama Guam'da botfly yok. Belki de başka bir sineğin larvalarının işidir - belki de litiko-bodig bu larvalarla geçiyor. Ya da belki de bir toksinin etkisi. Bu, litiko-bodig'e özgü bir gelişme mi, ne kadar önemli, bilmiyoruz. Ama bütün bu raslantılar çok ilginç, ve bana litiko-bodig'in belki de başka bir zararı olmayan bir parazitin aşılacağı bir organizmadan, bir virüsten kaynaklanabileceğini düşündürüyor.'

70 'Cynomolgus'un kelime anlamı 'köpek-sağan'dır. Cynomolg'lar Libya'da kadim bir kabileydi. Bu adın (bir adları da 'yengeç-yiyen makaklar' olan) bazı makaklara neden verildiği pek açık değil, John Clay'in önerdiği gibi daha doğru bir çeviri 'köpek-emen' olabilir, makaklar gerçekten de diğer hayvanları emerler.

71 1920'lerde Japon dergilerinden birinde Saipan'da soğaniliği felci vakalarının yüksek olduğu yönünde bir bilgi vardı, ama bunun litiko-bodig'le bağlantılı olup olmadığı bilinmiyor. Saipan'da, Gajdusek ve diğerleri tarafından tanımlanan onbeş vakanın dördü hariç hepsi Birinci Dünya Savaşından önce doğmuştu; en gençlerinin doğum tarihi 1929'du. John hastaların anne-babaları Guam ya da Rota doğumlu olan birkaç vakayla karşılaştığını söyledi.

72 Sikad nörotoksitesi üstüne araştırmalar, 1960'larda yavaşladıktan sonra, birkaç yerde birden artış gösterdi. Austin'de, Texas Üniversitesi'nde Tom Mabry ve Delia Brownson sikadlarla litiko-bodig arasındaki ilişki üstünde çalışıyor, sıçanların beyin hücresi preparatlarındaki farazi Guam nörotoksinlerini inceliyorlar. (Avustralya) Çevre Toksisitesi Ulusal Araştırma Merkezi'nden Alan Seawright, deney hayvanlarında MAM ve BMAA'nın etkilerini ölçüyor.

73 Alzheimer hastalığının, Parkinson hastalığının ve basit Mendel düzeneğini izleyen ALS'nin ender görülen tezahürleri de vardır, ama bunlar istisna olup kural değildir. Sıradan Alzheimer'ler, Parkinson'lar ve ALS'ler karmaşık bozukluklardır, hastalığın tezahürü çeşitli genetik ve çevresel faktörlere dayanır.

* botfly: sürfesi omurgalılara asalak olan birkaç cins sinek (ç.n.)

74 Marie Stopes 1880'de Londra'da doğdu, gençliğinde tükenmeyen bir merakı ve bilimsel yetenekleri olduğu anlaşıldı, güçlü itirazlarla karşılaştıysa da (o zamanlar kadınlar tıp eğitimi alamazdı) University College'a girdi. Botanik bölümünü birincilikle bitirdi ve Altın Madalya aldı. Paleobotani'ye olan tutkusu bu sıralarda yeşermeye başlamıştı, mezun olduktan sonra Münih'teki Botanik Enstitüsü'ne gitti, burada beşyüz öğrenci arasındaki tek kadındı. Sikad ovülleri üstüne araştırmasıyla botanik doktorası aldı, bu ünvan bir kadına ilk kez veriliyordu.

1905'te Londra Üniversitesi'nden bilim doktorası aldı, ülkenin en genç bilim doktoru oldu. Ertesi yıl, British Museum için iki ciltlik büyük hacimli *Crataceous Flora* üstünde çalışırken bir yandan da *The Study of Plant Life For Young People* (Gençler İçin Bitki Yaşamı Eğitimi) başlıklı, edebi gücünü ve botanik bilgisinin yanında gençlerin dünyasına yaklaşabilme yeteneğini gösteren çok güzel bir kitap yazdı. Çok sayıda bilimsel makale yayımladı, 1910'da bir başka popüler kitabı, *Ancient Plants* (Kadim Bitkiler) yayımlandı. Bu arada başka metinler, romantik romanlar ve şiirler yazmaya başlamıştı; *A Journal From Japan*'da ünlü bir Japon botanikçiye olan aşkını dokunaklı bir dille anlattı.

Bu arada botanik'in yanında başka konulara da ilgi duymaya başlamıştı. *The Times*'a bir mektup yazarak kadınların oy hakkını destekledi, kadınların siyasi ve mesleki haklarının yanında, cinsel özgürlüklerini de elde etmeleri gerektiğine karar verdi. 1914'ten itibaren, birkaç yılı paleobotani çalışmalarıyla kesilmesine karşılık, Stopes'in başlıca uğraşı aşk ve cinsellikti. Sikad ovüllerinin döllenmesini nasıl anlattıysa aynı berraklık ve akıcılıkla cinsel birleşmeyi yazdı - ama bu yazılarda D. H. Lawrence'ı anımsatan bir duyarlılık da vardı. Yazdığı kitaplar (1918'de *Married Love*, 1919'da *A Letter to Working Mothers*, 1920'de *Radiant Motherhood*) zamanında çok popüler oldu, kimse onun üslubuyla yazamıyor, kimse okuyucusuna onun kadar nüfuz edemiyordu.

Stopes daha sonraları doğum kontrolünün Amerika'daki büyük öncüsü Margaret Senger'le tanıştı, ve İngiltere'de aynı davayı savundu. *Contraception, Its Theory, History and Practice* (Gebelikten Korunma, Kuramı, Tarihi ve Uygulaması) 1923'te basıldı, bunu Londra ve başka yerlerdeki Marie Stopes kliniklerinin açılması izledi. İkinci Dünya Savaşı'nda sesini ve mesajını duyuramadı, bir anda

parlayan adı, zamanla solup unutuldu. Yine de, ileri yaşlarında bile paleobotanik'e olan ilgisi sönmedi; kömür yumruları benim ilk gerçek aşkımdı, derdi.

75 Onaltıncı ve onyedinci yüzyıllardaki Kopernik devrimi, uzayın muazzam boyutlarının ortaya çıkması kendini evrenin merkezine yerleştiren insan bilincine büyük bir darbeydi; bu duyguyu en dokunaklı anlatılardan biri de Pascal'dır: 'Görünür dünya önemsiz bir zerreden başka bir şey değil,' diye yakınıyordu; insan artık 'doğanın bu ücra köşesinde kaybolmuş,' 'minik hücrelerine kapatılmıştı.' Kepler de 'gizli ve saklı bir dehşetten', uzayın sonsuzluğunda 'kaybolma' duygusundan söz ediyordu.

Onsekizinci yüzyıl, taşlara, fosillere ve jeolojik süreçlere dikkati yönelterek, insanın zaman duygusunu da köklü biçimde değiştirdi (özellikle Rossi, Gould ve McPhee bu değişimi vurgulamışlardır). Evrimsel zaman, jeolojik zaman, derin zaman, insan zihninin doğal olarak ya da kolayca kavrayacağı kavramlar değildi; insanda korku ve direnç uyandırıyorlardı.

Yeryüzünün insan için yaratılması, tarihin buna uyumlu olarak gelişmesi, geçmişin insani ölçülerle hesaplanması, birkaç kuşak sonra ilk insana, Âdem'e ulaşılması insanı son derece rahatlatan bir duyguydu. Ama şimdi yeryüzünün kronolojisi muazzam ölçüde, onlarla ölçülecek kadar geriye gitmişti. Başpiskopos Ussher dünyanın M.Ö. 4004'te yaratıldığını hesaplamıştı, buna karşılık Buffon doğayı seküler bir bakışla ele alıp yeryüzünün yaklaşık 75,000 yaşında olduğunu –ve insanın ancak son çağlarda ortaya çıktığını– öne sürdü. Aslında bu rakam, kendi bulduğu zaman ölçeğinin kırkta biriydi –el yazmalarındaki orijinal rakam üç milyon yıldır– (Rossi'ye göre) Buffon bunu, çağdaşlarının bu kadar büyük bir rakamı havsala-larına sığdıramayacakları için, zamanın 'karanlık kuyusundan' korkacakları için yaptı. Elli yıldan az bir süre sonra, Playfair bir taş parçasını inceleyerek jeolojik süreklilikteki kesintileri araştırırken, 'zaman boşluğuna bakarken insanın başı dönüyor,' diyecekti.

1755'te Kant, nebulaların oluşmasına ve gelişmesine ilişkin *Gökyüzünün Genel Kuramı*'nı yayımladığında, şu bulunduğu ana gelebil-mek için 'milyonlarca, yüzmilyonlarca yılın' geçmiş olması gerektiğini öngördü ve yaratılışın sonsuz ve mutlak olduğunu düşündü. Böylece, Buffon'un anlatımıyla 'Tanrı kozmolojiden elini çekmiş,' evrenin yaşında muazzam bir artış meydana gelmişti. Rossi, 'Hooke'un zamanında insanın altıbin yıllık bir geçmişi vardı,' diye ya-

zıyor, 'ama Kant'ın çağdaşları milyonlarca yıllık bir geçmişin bilincindeydiler.'

Yine de Kant'ın milyonları hâlâ kuramsal bir rakamdı, jeolojik bulgularla, yeryüzüne ilişkin somut bilgilerle desteklenmemiştir. Yer kabuğundaki oluşumların yer aldığı muazzam bir jeolojik zaman kavramının gelişmesi ancak bir sonraki yüzyılda, Lyell *Principles of Geology* (Jeolojinin İlkeleri)'ni yayımlayıp jeolojik değişimlerin devasallığını ve oluşum süreçlerinin yavaşlığını bir araya getiren bir bakış açısı sununca mümkün oldu, yüz milyonlarca yıl geriye uzanan, hepsi birbirinden yaşlı yer katmanları bilincimize yerleşti.

Lyell'in çalışmasının ilk cildi 1830'da yayımlandı ve Darwin bunu *Beagle*'de yanında götürdü. Onun derin zaman görüşü, Darwin'in görüşleri için de bir ön koşuldü; Kambriyen çağındaki hayvanlardan bugüne dek son derece yavaş işleyen süreç, Darwin'in hesaplarına göre en az üçyüz milyon yıllık bir süreyi kapsıyordu.

Stephen Jay Gould, zaman kavramlarımız üstüne yazdığı *Time's Arrow, Time's Cycle*'da, Freud'un, insanoğlunun 'çocuksu benlik sevgisinin' Kopernik ve Darwin devrimleriyle bilimden iki büyük darbe yediğine ilişkin ünlü sözüyle başlar. Freud bunlara (Gould'un sözleriyle 'tarihteki en az alçakgönüllü beyanlardan biriyle') kendi devrimini, Freud'cu devrimi de ekler. Ama yine Gould'a göre, tarihteki en büyük aşamalardan birini, Kopernik ve Darwin devrimleri arasındaki köprüyü kuran derin zaman kavramını bu listeye dahil etmez. Gould, 'dördüncü Freudcu kurşununun hazmetmemizdeki' zorluktan, (kavramsal ve metaforik anlatımları dışında) derin zamanın gerçekliğini organik bir duyarlılıkla kavrayamayışımızdan söz eder. Ona göre bu devrim, belki hepsinden daha derindir.

Evrimin kör devinimini, o ufacak etkilerin eonlar boyunca masedilmesini ve bilenmesini mümkün kılan şey derin zamandır. Uhrevi, mucizevi ve Tanrısal bir düzenleyici olmadan da, doğanın kendine özgü bir yüceliği olabileceğine ilişkin yeni bir bakış açısı getiren şey, derin zamandır. Darwin, *Türlerin Kökeni*'nin son cümlesinde, 'Yaşama bu bakışta görkemli bir şey var,' diye yazar:

öyle ki, bu gezegen yerçekiminin değişmez kanunlarına bağlı olarak dönmeye devam ederken, bu kadar basit bir başlangıçtan en güzelin ve en harikanın sonsuz biçimleri oluşmuştur ve oluşmaktadır.

76 Karl Niklas şöyle akıl yürütüyor:

Calamite'leri yere sabitleyen dev rizomların (yeraltı gövdesi, kök gövde) uzunluklarını düşünürken insan hayretler içinde kalıyor. Bu yeraltı kökleriyle birbirine bağlanan yüzlerce *Calamite* ağacı, aslında tek bir organizmaydı ve belki de yeryüzü tarihindeki en büyük canlılar bunlardı.

Avustralya'da, buzul çağına tarihlenen bir kayın ağacı ormanı gördüm; yirmidört bin yaşındaki bu ormanın dünyadaki en yaşlı organizma olduğu söyleniyordu. Organizma denmesinin nedeni, bütün ağaçların birbiriyle bağlantılı olmasıydı; yerde kökler ya da dallar, sürgünler salarak yayılmış ve çok gövdeli, çok köklü bir bitki örtüsü oluşturmuştu. Geçenlerde Michigan'da dev bir yeraltı mantar örtüsü bulunmuştur; *Armillaria bulbosa* adındaki bu mantar 120 dönümlük bir alana yayılmıştır ve ağırlığı bir tondan fazladır. Michigan'daki mantar örtüsünün yeraltındaki sapları genellikle homojendir, bu yüzden yeryüzündeki en büyük organizma olarak adlandırılmıştır.

Böyle durumlarda organizma ve tekil canlı arasındaki sınır bulanıklaşır; hayvan dünyasında ise (mercan poliplerinin oluşturduğu koloniler gibi istisnai durumlar hariç) böyle bir belirsizlik görülmez; Stephen Jay Gould *Dinosaur in a Haystack*'de bu sorunu araştırmıştır.

77 Kimi zaman görünüş olarak birbirlerini anımsatsalar da, eğreltiotları, palmyeler ve sikadlar ayrı bitki gruplarına mensupturlar. 'Ortak' özelliklerinden çoğu birbirinden bağımsız olarak gelişmiştir. Farklı zamanlarda, farklı koşullarda, farklı yaşam biçimlerinin doğal ayıklamayla aynı sorunu benzer biçimde çözmesi ve birbirine yakın evrim örneklerinin ortaya çıkması, Darwin'i de çok etkilemişti.

Niklas, odun gibi temel bir özelliğin bile çeşitli bitki ailelerinde birbirinden bağımsız olarak ortaya çıktığına dikkati çeker; ağacı ayakta tutacak hafif, sert bir malzemeye gerek duyulduğunda odun formu imdada yetişmiştir. Böylece kurdayağı ağaçları, atkuyruğu ağaçları, sikadlar, çamlar ve meşeler farklı mekanizmalarla odun oluşturmuşlar, buna karşılık gerçek bir oduna sahip olmayan eğreltiotu ağaçları kendilerini güçlendirecek başka yollar aramışlar, esnek ve lifli gövde dokularıyla ya da dış köklerle gövdelerini desteklemişlerdir. Sikadların odunu o denli güçlü değildir ve yumuşaktır; onlar da gövdelerini, sert yaprak dipleriyle korurlar, bu özellikleri

sikadlara zırlı bir görünümlü verir. Başka gruplar, sözgelimi çoktandır soyu tükenmiş olan *Sphenophyllales*, ağaç görünümü almadan kalın odun geliştirmiştir.

Hayvanlar dünyasında da birbirine yakın evrim örnekleri görülür; sözgelimi gözlerin ayrı evrimi çok çeşitli türlerde –denizanaları, solucanlar, eklembacaklı kabuklular, böcekler, ibikliler, mürekkepbalıkları, diğer kafadanbacaklılar ve omurgalılarda– görülen bir olgudur. Bu hayvanlardaki gözlerin her biri, kökenleri kadar, yapısal olarak da farklıdır; yine de, hepsi aynı temel genlerin faaliyetiyle çalışırlar. Bu PAX göz-kodlama genleri ve vücudun ve organların gen biçimlenmesini sağlayan homeobox genleri üstünde yapılan çalışmalar düşünebileceğimizden çok daha köklü ve derin bir biçimde yaşamın temel birliğini ortaya koymuştur. Richard Dawkins geçenlerde, *Climbing Mount Improbable* (Umulmayan Dağı Tırmanmak) başlıklı kitabıyla gözlerin gelişimi üstüne mükemmel bir tez geliştirdi.

78 Sir Robert Schomburg, *Victoria regia*'yı bulduğunda nasıl heyecanlandığını anlatır:

1 Ocak 1837'de, tabiatın Berbice nehrinden yukarı doğru ilerlememizi engellemek için önümüze diktiği zorluklarla mücadele ederken, nehrin genişlediği ve akıntısız bir havzaya dönüştüğü bir noktaya geldik. Havzanın karşı kıyısındaki bir şey dikkatimi çekti; ne olduğu hakkında hiçbir fikrim yoktu; mürettebata daha hızlı kürek çekmelerini söyledim ve merakımı uyandıran nesnenin yanına yaklaştık - hayret! Bu bir sebze harikasıydı! Bütün felaketleri unuttuk, bir botanikçi olduğum için kendimi mü kafatlandırılmış hissettim. 1.50-1.80 m. çapında dev yaprakları vardı, yaprakların üstü açık yeşil, altı canlı bir kırmızıydı, suyun üstünde yüzüyordu; bu güzel yapraklara eşlik eden çok sayıda güzel renkli çiçek gördüm, her birinin taç yaprakları saf beyazdan güle ve pembeye uzanan çeşitli renklerdeydi.

Daha sonra, *Victoria regia*'nın bulunduğu su tankında, onun dev yapraklarının altında küçük bir hayvanın, *Craspedacusta* adıyla bilinen bir denizanasının yaşadığını öğrendim. Bu hayvan 1880'de keşfedilmişti ve tatlı suda yaşayan ilk denizanası olduğu söyleniyordu (daha sonra bunun, bir hidrozon'un, *Limnocoelium*'un meduzalaşmış bir cinsi olduğu anlaşıldı). *Craspedacusta* uzun yıllar yalnızca

yapay ortamlarda –botanik bahçelerindeki su tanklarında– görüldü, ama şimdi, Guam’daki Fena gölü gibi yerlerde de bulunduğu anlaşılmıştır.

79 En sevdiğim kitaplardan biri, İkinci Dünya Savaşı sırasında yayımlanan ‘Britain in Pictures’ adlı diziden, John Gilmour’un yazdığı *British Botanists* (İngiliz Botanikçiler) başlıklı kitaptı. Gilmour bu kitapta büyük botanikçi kaşif ve araştırmacı William Jackson Hooker’ın (kendisi yıllarca Glasgow’da öğretmenlik yaptıktan sonra Kew Gardens’ın ilk müdürü olmuştu) oğlu Joseph Hooker’ın son derece canlı bir portresini çizer ve herşeyden öte, onun Darwin’le olan ilişkisini anlatır:

Darwin ona, ‘Benden sevgisini hiçbir zaman esirgemeyen tek insansın,’ diye yazdı. *Beagle’in Serüveni*’nin müsveddelerini, kalkar kalkmaz okumak için yastığının altına koyup yattığı günlerden, Darwin’in tabutunun son ikametgâhına taşınmasına yardım ettiği güne kadar, [Hooker] Darwin’in en yakını ve en sık görüştüğü sır ortağıydı. Darwin 1844’te türlerin ayıklanması kuramına ilişkin ilk ipuçlarını ona göndermişti, onbeş yıl sonra, Hooker onun ilk müridi olacaktı. 1858 yılının bir sabahında Darwin, Andrew Russel Wallace’dan, yayımlamak üzere olduğu doğal ayıklama kuramının neredeyse tıpkısını içeren bir makale aldığında, kesinlikle kendi hakkı olan öncüllük payesinin Wallace’a verilmesi yolundaki Donkişotvari arzusuna kulak asmayıp, Linnean Society’de* o ünlü çift bildirili toplantıyı düzenleyen de Hooker’dı. 1909’da, Darwin’in doğumunun yüzüncü yılı kutlamalarında, 92 yaşındaki Hooker, uzun boyu ve diñç görünümüyle, onca yardım ettiği dostuna hürmetini belirtmek için Cambridge’deydi.

Darwinizm tarihindeki önemli rolünün dışında Sir Joseph Hooker, sistematik bir botanist, bitki coğrafyacısı ve kaşif olarak çağdaşlarının arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir.

Profesör Bower, ‘Kimse bitkileri onun kadar tanımamıştır, ve tanımayacaktır,’ diye yazdı. Çocukluk yıllarını babasının profesörlüğü sırasında Glasgow’da geçirdi. Daha sonra Kew koleksiyonunun temelini oluşturacak olan herbarium** ve kütüphaneye

* Linnean Society: bitkileri ve hayvanları sınıflandırmada kullanılan iki terimli sistemin kurucusu Linnaeus adına kurulmuş bilim derneği (ç.n.)

** herbarium: bitki koleksiyonlarını saklamaya mahsus oda veya bina (ç.n.)

nin bulunduğu ev botanik bahçesine yakındı, sabah akşam bitkileri solumuş ve yaşamış olmalı. Glasgow'da yerleşen bitki sevgisi hayatı boyunca onu bırakmadı.

80 Philip Henry Gosse (adını kullanmadan yazdığı) 1856 rehberi *Wanderings through the Conservatories at Kew* (Kew Seralarında Dolaşırken)'de, sikadları şöyle tarif eder:

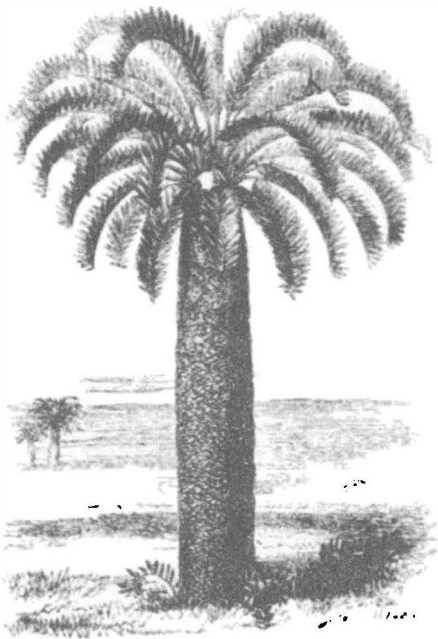
Evin güneydoğu ucunda, epey büyük bir alanı kaplayan bir köşeye kümelenmiş, etiketlerindeki çeşitli botanik adlara karşılık benzer karakter gösteren bir dizi bitkiyle karşılaşırız. Sütunumsu bir gövdenin tepesinde çevrelenen yapraklar, palmiyeyi ve eğreltiotu ağaçlarını anımsatır, ama birincisinin heybetli zerafetinden, ikincisinin narin letafetinden yoksundurlar; aşırı katı duruşları, yapraklarının dikenimsi uçları bunlara itici bir görüntü verir.

Bir yıl sonra - *Türlerin Kökeni'*nden iki yıl önce yazılan - tuhaf bir kitap olan *Omphalos*'ta, parlak bir doğabilimci olmasının yanında fanatik bir dinci olan Gosse (eski çağların kanıtı gibi görünen) fosillerin varlığını, kendi dinsel inancı olan tek bir Yaratılış anıyla bütünleştirmeyi denedi. 'Prokronizm' adını verdiği kuramıyla, yerkabuğunun tümünün, bütün bitki ve hayvan fosilleriyle birlikte Tanrı tarafından bir anda yaratıldığını ve eski gibi gözükmesine karşılık gerçek bir geçmişi olmadığını, başka deyişle fosillere tekabül eden herhangi bir yaşam biçiminin bulunmadığını savundu. Aynı şekilde Âdem'in de bir anda genç bir adam olarak yaratıldığını (hiçbir zaman çocuk olmadığını, doğmadığını, göbek bağının bulunmadığını - yine de göbek deliğine, bir omfalos'a sahip olduğunu) öne sürdü; böylece yüzyıllarca önceye tarihlenen yaprak izleri bulunan bir sikad da, yeni yaratılmış olabilirdi.

Yaratılış'tan bir saat sonra okuyucuyu yeryüzünde hayali bir gezinti yapmaya davet eden Gosse, hayvan ve bitkilerin oluşturduğu panoramaya dikkat çeker:

Şu Ensefalartos'a bakmanızı isterim. Korkunç bir bitki, zarif palmiyelerin bir karikatürü gibi, sanki bir yapımcı demirden bir kakao-ağacı modeli dökmüş. Kalın, sert ve sağlam gövdesinden bir düzine bileşik yaprak kavis yaparak yayılıyor, yaprakları kılıç keskinliğinde, ama aynı zamanda bir boynuz kadar

ENCEPHALARTOS.

Gossehin 'ürkünç' *Encephalartos*'u, *Omphalos*'tan

sert, grimsi bir renkte, tümüyle kaba ve itici bir görüntüsü var. Bu katı ve sert tacın ortasında dev bir çam kozalağı oturuyor... Bu muazzam sikad bitkisinin yedi ya da sekiz yüzyıllık olduğunu öne sürmek akla aykırı olmaz.... Maalesef, bu da yeni yaratılmıştır!

Bu sıradışı görüş –kuram demek çok zor, çünkü kanıtlanamaz ve çürütülemez– paleontologların ve dinbilimcilerin ortak alay konusu olmak gibi bir ayrıcalığa sahiptir.

81 Kew rehberinde, Gosse bahçede bulunan *Cibotium* hakkında tuhaf şeyler söyler:

[Bu bitki] eşi olmayan bir sebzedir; hakkında İskit Kuzusu adıyla birçok hikâye anlatılmıştır. Başka şeylerin yanında, yan hayvan, yan sebze olduğu, bölgesindeki bütün diğer bitkileri yediği söylendi. Aslında *Cibotium barometz* adındaki bir eğrelti-otunun tüylü sapından başka bir şey değildir; sürüngen gibi

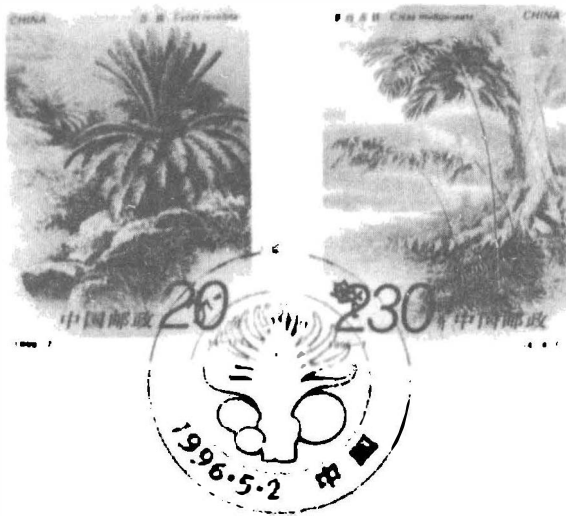
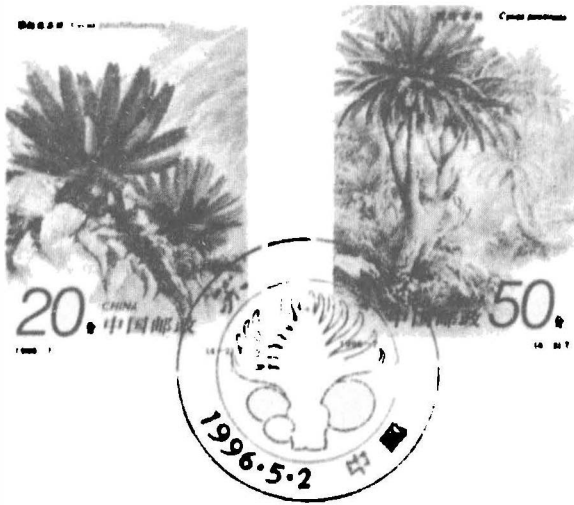
uzanması ve kaba bir görünüşüyle yere çökmüş bir hayvanı andırır.

82 Kew'deki ve Hortus'taki sikadlara bakarken onların kırılğanlığını, özel ve nadir türlerin sürekli karşılaştığı yokolma tehlikesini düşünmeden edemezsiniz. Bu duygu bana özellikle Cape Town'da, bir Afrika sikadı olan *Encephalartos*'un elliden fazla türünün yetiştiği Kirstenbosch Bahçesi'nde geldi. Bunlardan biri çok özeldir; Dr. Madley Wood'un 1895'te bulduğu bu bitki, *E. woodii*, tek bir erkek bitkiden gelir. Orijinal bitki (aseksüel olarak, başka deyişle klonlanarak) aşılama suretiyle yetiştirilmişse de, bu türün erkek ya da dişi başka örnekleri bugüne dek bulunamamıştır - bir yerlerde dişisi bulunamazsa, *E. woodii* hiçbir zaman tozaktalayacak ve döllenmeyecek; yeryüzündeki son örnek olacaktır.

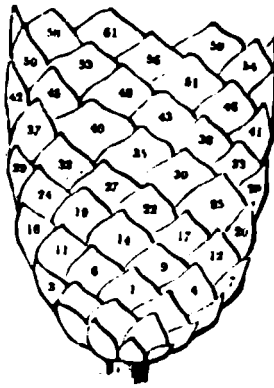
Kirstenbosch'ta üstünde etiketi olmayan, hırsızlardan korumak için demir parmaklıklarla çevrelenen bu muhteşem ve yalnız ağacı görmek, bana kabilesinin son üyesi olan Ishi'nin öyküsünü hatırlattı. Burada bir sikad Ishi görüyordum, ve milyonlarca yıl önceyi, bir zamanlar yeryüzüne hakim olan kurdayağı ağaçlarının, atkuyruğu ağaçlarının, açıktohumlu eğreltiotlarının kritik bir sayıya ulaştıkları günleri düşünüyordum; sayıları yüze, bir düzineye, sonunda bir tek bitkiye düşecek - ve nihayet, bir gün o da ölecek, kömür parçalarının arasına sıkışmış hüznü bir anıdan başka bir şey kalmayacaktı.

(Türünün son örneği olan bir başka sikad, dişi bir Ishi, *Cycas multi-pinnata*, Çin'de bir mabedin bahçesinde bulunmuştur; bu örneğin de bir eşi bulunamamıştır. 1996 Mayıs ayında piyasaya çıkan, Çin'deki sikad türlerini sergileyen bir posta pulu serisinde diğerleriyle birlikte bu bitkinin de resmi bulunmaktadır.)

83 Guam'ın kuzey kesimlerinde sikadların çoğunlukta olduğu tropik bir kuru orman bulunur; Rota'da sikad ormanı daha nemlidir, ama bu Pohnpei'deki gibi gerçek bir yağmur ormanı değil, basık ve yanları dik bir coğrafyadır. Son birkaç yılda Rota'nın özgün ormanları, özellikle Japonlara golf sahası açmak amacıyla, ürkütücü oranda tahrip edilmiştir.

Çin hatıra pullarında yerli sikad türleri, aralarında yaşayan son *Cycas multipinnata* da var, Zeng Xiaolian

Çam kozalağında yaprak dizilişi (filotaksis), Henslow

Cangılda yürürken böyle bir tesisle karşılaştık - dev buldozerler toprağı kazıyor, birkaç yüz dönümlük bir alanı dümdüz ediyordu. Şu anda adada üç golf sahası vardır, yenilerinin yapımı da planlanmıştır. Bakire ormanların böyle kararlı bir tavırla ortadan kaldırılması, asitli toprağın aşağıdaki mercan kayalıklarına sürüklenmesi-ne, kayalıkları ayakta tutan mercanların yokolmasına yol açmaktadır. Ayrıca cangılların küçülerek dar alanlara hapsolması, bir süre sonra güçlerinin azalıp tükenmelerine yol açacak, on ya da yirmi yıl sonra bütün ekosistem, hayvanları ve bitki örtüsüyle, yokolma tehditiyle karşılaşacaktır.

84 Chamberlain, *The Living Cycads*'da, (doğal ortamda) elli yaşlarında olgunluğa erişen, sonra da ortalama iki yılda bir yeni bir yaprak taşı çıkaran bir *Dioön edule*'nin yaşını nasıl hesapladığını açıklar. Saptaki kınları (yaprak diplerini) sayarak ve bunları her yıl çıkan yaprak sayısına bölerek, ağacın yaşını bulabiliyordu. Kendi ölçümüne göre 970 yaşında olan, ama boyu birbuçuk metreyi geçmeyen güzel bir örnekten söz etti. Chamberlain, bazı sikadların sekoyaların yaşına yaklaştığını düşünüyordu.

85 Sikadların kozalakları karakter, şekil ve büyüklük açısından farklılıklar gösterir: *Lepidozamia peroffskyana*'nın ve *Encephalartos transvenosus*'un iri kozalakları kırkbeş kilodan ağır olabilir, en küçük *Zamia*'ların kozalaklarının ağırlığı ise otuz miligramı geçmez. Buna karşılık bütün kozalakların kınları, çam kozalaklarında, silindirik sapların yaprak düzeninde, günebakanların halka dizilişli çiçekçik-

lerinde olduğu gibi tirbüşon spiralini ya da helezonunu andıran ince geometrik bir desen oluştururlar. Bu desenler, bu filotaksis (yaprak dizilişi) botanikçileri ve matematikçileri yüzyıllar boyunca uğraştırmıştır; spiraller logaritmik bir düzen takip ettiği gibi, aksi yönden gelen aksesuar helezonlar da vardır ve bu iki helezon seti birbirine belli bir oranla bağlıdır. Böylece çam kozalaklarında olduğu gibi sikad kozalaklarında da hemen her zaman beş ya da sekiz sıralı spirallerle karşılaşırız. Aksesuar helezonların sayısını bölen olarak alırsak, $2/1$, $3/2$, $5/3$, $8/5$, $13/8$, $21/13$, $34/21$ şeklinde devam eden bir dizi elde ederiz. Onüçüncü yüzyıl matematikçisi Fibonacci'nin adını alan bu dizi, kesirleri devam ettirmemiz halinde yaklaşık 1.618 sayısını verir ki, bu da Altın Kesit'in sayısal karşılığıdır.

Bu desenler büyük olasılıkla yaprakların ve kınların birbiri üstüne geçmeden bir araya toplanması için gerekli optimum bir düzenden başka bir şey değildir (Goethe ve başkaları bunların mistik bir arketipi ya da ideali simgelediğini düşünmüşlerdi), ama göze hoş görünürler ve zihni açarlar. Filotaksis, Cambridge'de botanik profesörü ve Darwin'in hocası Rahip J. S. Henslow'un zihnini çok meşgul etmiş, Henslow bunu *Principles of Descriptive and Physiological Botany* (Açıklamalı Fizyolojik Botaniğin İlkeleri) kitabında resimlerle açıklamıştı. Ayrıca D'Arcy Thompson'un *On Growth and Form* (Büyüme ve Biçim Üstüne) başlıklı eksantrik (ve çok sevilen) kitabında bu konu uzun uzadıya tartışılır. Onyedinci yüzyılın başında Napier'in, atkuyruklarının büyümesinden esinlenerek logaritmayı bulduğu söylenir; aynı yüzyılın ortalarında büyük botanikçi Nehemiah Grew, 'Bitkiler üstüne düşünmek, insanda matematik merakını uyandırmıştır,' demiştir.

Özellikle organik formlarda ve organik büyümede doğanın bu matematiksel kararlılığı (ya da sınırları), her türlü idealizmden ve yakıştırmadan arınmış haliyle, son zamanlarda, özellikle son on ya da yirmi yıldır kaos ve karmaşa kuramlarının geliştirilmesiyle, çok ilgi çekmektedir. Fraktallar, deyim yerindeyse, bilincimize yerleşmiştir ve onları her yerde –dağda, kırdá, kar tanelerinde, migrenlerimizde, ama en çok bitki dünyasında– görmekteyiz; tıpkı Napier'in dörtyüz yıl önce bahçesinde logaritmayı, yediyüz yıl önce de Fibonacci'nin her yerde Altın Kesit'i gördüğu gibi.

86 Bitkilerin biçimleri Goethe'yi çok ilgilendiriyordu - 'omfoloji' sözcüğünü ona borçluyuz. Evrim kavramına yabancıydı, ama bir tür

mantıksal ya da morfolojik hesaplamayla, bütün üst bitkilerin basit, ilksel bir tipten türediğini çıkarsamıştı ve bu kuramsal, kadim bitkiye *Ur-pflanze* adını verdi (Bu fikir ona, Padua, Orto'da bir palmiye bakarken gelmişti; bugün 'Goethe palmiyesi' adını alan bu ağaç hâlâ aynı yerde, özel bir serada koruma altındadır.) Kuramsal *Ur-pflanze*'sinin yaprakları vardı, ve bunlar metamorfozla taç yapraklarına, çanak yapraklarına, stamenlere, anterlere, çiçeklerin karmaşık yapısını oluşturan bütün organlara dönüşüyordu. Goethe çiçeksiz bitkilerle ilgilenseydi, *Ur-pflanze* olarak *Psilotum*'u seçerdi, diye düşünmekten kendimi alamadım.

Goethe'nin kuramının özel bir örnekleme, üst bitkilerin morfolojik kökeninin ilkel psilofitler olabileceği yolunda bir varsayım, W. Zimmerman'ın telomlara ilişkin kuramında önerilmiştir; Goethe'nin morfolojisine ilişkin genel örnekleme de Kauffman, Lindenmeyer, Mandelbrot ve diğerlerinin geliştirmekte olduğu, çağdaş evrensel morfoloji kuramlarında mevcuttur.

87 Safford, Guam'daki sikad ormanlarını gördüğünde buna benzer bir uzak geçmişe ışınlanma duygusu yaşadı: ağaçların 'silindirik, geçmişten izler taşıyan gövdeleri ve sert, parlak, tüysü yaprakları, Karbon Çağı ormanlarının ideal bir resmi gibiydi.'

Atkuyrukları hakkında yazan John Mickel da benzer bir duyguyu dile getirmiştir:

Aralarında yürümek bir tür bilim-kurgu deneyimi gibidir. Meksika'da dev bir atkuyruğu korusuyla ilk karşılaşmamı çok iyi hatırlıyorum. Karbon Çevrimi Çağı'na dönen bir yol bulmuş gibiydim, atkuyruklarının arasından dinozorlar çıkacakmış gibi bir duyguya kapılmıştım.

New York sokaklarında dolaşırken bile Paleozoik Çağı'ı anımsayabilirsiniz: bu kentte en bol bulunan (hava kirliliğine dirençli olduklarından olsa gerek) ağaçlardan biri, bir baldırıkara olan *Gingko biloba*'dır. Bu özgün örnek, Permian'ın* gingkofitlerinden beri pek az değişmiştir. Ama gingko** bugün yalnızca ekildiği yerlerde yetişir, doğada bulunmaz.

88 Yengeçlerin alışılmadık bir biçimde hindistancevizi yemeleri

* Permian: Paleozoik Çağ'ın son dönemi (ç.n.)

** Gingko: Çin'den Amerika'ya getirilen, meyve de veren bir süs ağacı (ç.n.)

Dawin'e çok tuhaf gelmişti, *Beagle*' da bundan da söz etti:

Daha önce hindistanceviziyle beslenen bir yengeçten söz etmiştim; kuru topraklarda bunlar çok bulunur ve bazıları dev boyutlara ulaşır: Birgos latro'yu* çok andırırlar. Öndeki bir çift ayağı güçlü ve ağır kıskaçlara bağlıdır, son çift ötekilerden çok daha zayıf ve daha incedir. Bir yengecin sert kabuklu bir hindistancevizini kırmasının imkânsız olduğu düşünülebilir: ama Bay Liesk bunu defalarca gördüğünü söyleyerek beni temin etti. Yengeç önce dış kabuğun liflerini teker teker soyar; soyma işine her zaman üç gözün bulunduğu dipten başlar. Bu iş bitince yengeç ağır pençelerini çekiç gibi kullanarak gözlerden birini deler. Sonra bedenini döndürerek, arkasının ve bir çift ince kısıkcacın yardımıyla beyaz, yumurta akına benzer sıvıyı çıkarır. Bunun, duyduğum en ilginç içgüdüsel davranış olduğunu sanıyorum; bir yengeç ve bir hindistancevizi gibi, doğanın düzeninde birbirinden bu denli uzak iki canlının arasındaki adaptasyon gerçekten ilginçtir...

Bazı yazarlar, Birgo'ların meyveleri çalma amacıyla ağaçlara tırmadıklarını öne sürmüşlerdir. Bu olasılığı kuşkuyla karşılıyorum; Pandanus çalsalar işleri çok daha kolay olurdu. Bay Liesk bana bu adalarda Birgo'ların yalnız yere düşen hindistancevizleriyle yaşamlarını sürdürdüklerini söyledi.

(Hindistancevizi yengeçleri gerçekten de yüksek palmiyelere tırmanır, hindistancevizlerini iri pençeleriyle koparırlar.)

89 Sikadların, eğreltiotları ve kozalaklılar gibi rüzgârla tozaklandığı düşünülmüdü; buna karşılık tozaklama sırasında erkek kozalakların çevresinde bazı böceklerin dolaşması (Chamberlain gibi) eski yazarların dikkatini çekmişti.

1980'de, Miami'de Fairchild Tropical Garden'da çalışan Knut Norstog ve Dennis Stevenson, yerli *Zamia*'nın üretken olmasına karşılık, bahçeye dışarıdan getirilen sikadların çoğunda, sağlıklı erkek ve dişi bitkilerin bir metre kadar yakın olmalarına rağmen, doğurgan tohum üretimi olmadığını gördüler. Hortumlu pamuk kurtlarının *Zamia* kozalaklarına larvalarını bıraktıklarını, bunların yetişkinliklerinde mikrosporofilleri yarararak, polenlerle kaplı bir halde ortaya çıktıklarını saptadılar. Yoksa dişi kozalaklar böyle mi tozaklanıyordu?

* Birgos latro: Gerçek yengeçler takımından değil, *Cenobitidae* familyasından bir kabuklu; 'Palmiye yengeci' de denir. (ç.n.)

Stevenson ve Norstog, diğ er araştırmacılarla birlikte (Karl Niklas, Priscilla Fawcett ve Andrew Vovides) bu kuramı ayrıntılarla desteklemişlerdir. Bu botanikçiler pamuk kurtlarının erkek kozalağ ın dışında beslendiklerini ve çiftleştiklerini, sonra kozalağ ın içine girip polenlerle değ il ama mikrosporofillerin dipleriyle beslendiklerini gözlemişlerdir. Yumurtalar mikrosporofillerin içine bırakılır, larvalar kuluçkaya yatar, nihayet yetişkin pamuk kurtları sporofillerin uçlarını ığneyerek dışarı çıkarlar. Bu pamuk kurtlarından bazıları, tozакlanmaya hazırlanırken özel bir ısı ve koku yayan dışi kozalaklara giderler; ama pamuk kurtları burada beslenemezler, çünkü dışi kozalaklar böcekler için toksiktir. Pamuk kurtları ince yarıklardan dışi kozalağ a girerken üstlerindeki polenler sıyrılır, içeride kalmak için başka bir nedenleri kalmadığ ından, erkek kozalaklara geri dönerler.

Böylece sikadlar tozакlama için pamuk kurtlarına, pamuk kurtları da sıcaklık ve korunma için sikad kozalaklarına muhtaçtır - biri olmadan öteki yaşayamaz. Böcekler ve sikadlar arasındaki bu yakın ilişki, bu ortak evrim, bilinen en ilkel tozакlama sistemidir ve geçmişi büyük olasılıkla paleozoik çağlara, kokuları ve renkleriyle böcekleri çeken çiçeklerin evriminden çok öncelere uzanır.

(Bazı böcek cinsleri, kınkanatlılar ve pamuk kurtları sikadları tozакlar, ama *Cycas*'ın bir türü bir arı tarafından tozакlanır - nefis bir sikad balının varlığ ını düşünmek insana keyif veriyor.)

90 Çevreye uyum sağalamanın bu güzel örneklerini düşünürken sikadların kendi ölçülerinde mükemmel canlılar olduğ unu, onları 'ilkel', 'alt düzey' görmenin, 'yüksek' iekli bitkilerden daha az gelişmiş olduklarını düşünmenin anlamsızlığ ını hissediyorsunuz. Sürekli gelişme ya da ilerlemeye ilişkin karşı konulmaz bir inancımız var (bu ilerlemenin son aşaması, doğanın en 'yüksek' canlısı, yani biziz), ama doğada bu tür bir eğilimin, global bir ilerlemenin ya da amacın kanıtı yok. Darwin'in vurguladığ ı gibi, yalnızca içinde bulunulan koşullara uyum var.

Doğada bir ilerleme olduğ u yanılığ ısını kimse *Full House: The Spread of Excellence from Plato to Darwin*'in yazarı Stephen Jay Gould kadar zekice ve bilgilendirici bir dille yazmamıştır. Gould'a göre yanılığ ılarımız bizi yanlış bir dünya tasavvuruna sürükler, eğreltiotları ağ ını kabuksuz tohumlu bitkiler ağ ının, onu da şimdiki iekli bitkiler ağ ının izlediğ ini kabul etmemizi, eski yaşam biçimleri aramızda değ ilmiş gibi davranmamızı sağlar. Ama eski türlerin biro-

ğunun yerini yeniler almışsa da, ötekiler, yağmur ormanlarından çöllere kadar her köşede karşımıza çıkan eğreltiotları ve kabuksuz tohumlu bitkiler, hayatta kalmayı başarmış, ortama uyum sağlamış canlılardır. Gould, ille de bir çağ adı vermek gerekirse, son üç milyar yıldır 'Bakteriler Çağı'nda yaşadığımızı öne sürüyor.

Atlar olsun, insan olsun, Gould'un işaret ettiği gibi tek bir soy zincirine bakıp evrim ya da ilerleme hakkında herhangi bir sonuca varamayız. Yeryüzü tablosuna bütün yaşam biçimlerini, bütün türleri kavrayan bir bakışla baktığımızda, doğaya karakterini veren olgunun ilerleme değil, farklı uyum biçimlerinin oluşturduğu, hiçbiri ötekenden 'yüksek' ya da 'alçak' olmayan sonsuz yenilikler ve çeşitlilikler olduğunu görürüz.

91 Darwin, tohumların deniz yoluyla sürüklenmesinin onların dağılımı için önemli bir araç olabileceğini öne sürmüştü ve tohumların tuzlu suda nasıl yüzdüğünü, nasıl canlı kaldığını ilk araştıranlardan biriydi. Bulguları, önceden kuruyan tohumların uzun süre suda kalabildiklerini gösteriyordu; sözgelimi kuru fındıklar doksan gün suda sürükledikten sonra karada ekildiğinde filiz veriyordu. Darwin, sikadlar gibi özel donanımları olmasa da pek çok tohum için bin millik seyahatlerin sıradan bir iş olduğunu düşünüyordu. Bundan, 'İri tohumlu ya da meyveli bitkiler genellikle dar bir alanda yetişirler [ve] başka yoldan taşınmaları çok zordur,' sonucunu çıkardı.

Nehir ve denizlerin sürüklediği, karaya attığı odun parçaları, ve belki buzdağları da bu taşıma işini kolaylaştırıyordu. Darwin, Azor adalarının buzul çağında 'donmuş tohum stok ettiğini' ileri sürdü. Lynn Raulerson'a göre okyanus taşımacılığında Darwin'in akıl edemediği bir yol daha vardı (etseydi eminim çok heyecanlanırdı); bu yol, volkanik püskürmelerle okyanusa fırlayan süngertaşlarıydı. Bunlar yıllarca su üstünde kalarak, yalnız tohumları değil, bitkileri ve hayvanları da taşıyabilir. Krakatau yanardağının püskürmesinden üç yıl sonra, Kosrae kıyılarında, üstünde hindistancevizi ağaçları ve başka bitkiler olan dev bir süngertaşı adasının ufuktan yüze- rek geçtiği kaydedilmiştir.

Tohumların sağ salim karaya ulaşması yeterli değildir, kolonileşmek için uygun bir ortam bulmaları da gereklidir. Darwin, 'Verimli bir toprağa düşse de bir tohumun olgunlaşması olasılığı ne kadar azdır!' der. Sikad tohumları kuşkusuz Kuzey Mariana adalarına da -Pagan, Agripan, Alamagan, Anatahan, Asuncion, Maug ve Ura-

ca'lar- ulaşmıştır; ama bu adalar bir koloninin oluşması için gerekli istikrara sahip olmayan, volkanik faaliyetlerin fazla olduğu yerlerdir.

92 Okyanus sikadlarının tarihi ve adlandırılması hem renkli hem de karışık bir öyküdür. Macellan'la birlikte seyahat eden Pigafetta kuşkusuz Guam ve Rota'daki sikadları görmüş olmalı, ne var ki yaptığı tanımların belirsizliği bundan emin olmamızı engelliyor. Herşeyden önce, ancak botanik ve sınıflandırma ilmini bilen biri sikadları etraflarını çevreleyen palmyelerden ayırabilir. Bu türden yeteneklere sahip iki botanikçi, ancak yüz yıl sonra, neredeyse eşzamanlı olarak ortaya çıktı; Rheede ve Rumphius'un yaşamları ve ilgi alanları da birçok bakımdan birbirine koşut gelişti. Her ikisi de Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyası'nın memurlarıydı. İlk kez Rumphius 1658'de Malabar Sahili'nde bir sikadı tanımladı. Ondan daha genç olan Rheede, Malabar valisi oldu ve 1680'lerde (Rumphius'un *Hortus Malabaricus* başlıklı elyazması bir yangında yandıktan sonra) *Hortus Indicus Malabaricus*'u yayımladı. Rumphius ve Rheede'in sikadları aynıydı, Linnaeus her ikisine de *Cycas circinalis* adını verdi. Önceleri bütün sahil ve ada sikad'larına *C. circinalis* deniyordu; Fransız botanikçi Louis du Petit-Thouars 1804'te Afrika'nın doğu sahillerinde bir sikad keşfettiğinde buna da *C. circinalis* adının verilmesi doğaldı, ama çeyrek yüzyıl sonra bu ağaç farklı bir tür olarak tanımlanacak ve *C. thouarsii* adı verilecekti. Rumphius'un adı ilk kez, öldükten birbuçuk yüzyıl sonra, 1859'da, Moluk adalarında tanımladığı bir sikada verildi.

Son birkaç yılda Pasifik sikadları sınıflandırmasının yeniden gözden geçirilmesi yolunda gittikçe artan çabalar mevcuttur; böyle bir uğraş, Ken Hill'in belirttiği gibi 'yüzen tohumların su yoluyla dağılması ... bazı bölgelerin sürekli olarak genetik açıdan farklı formlarla kolonizasyonuna yol açtığından' oldukça karmaşık bir yol izleyecektir.

Botanikçilerin büyük çoğunluğu bugün *C. circinalis*'i daha çok karada yetişen, tohumları sularla sürüklenmeyen (ve Rheede'in *Hortus*'unda tanımlanan) uzun Hint sikadıyla sınırlarlar. En azından Hill'in formülasyonu budur; Hill Batı Pasifik sikadlarının *C. rumphii* takımına ait olduğu ve *C. micronesia* adını verdiği Mariana sikadlarının da bu takımın özgün bir türünü oluşturduğu kanaatinde. Syracuse'lu bir sikad sınıflandırıcısı olan David de Laubenfels, *C. circinalis*'in yalnızca Hindistan ve Sri Lanka'da yetiştiğini

Encephalartos woodii, Ishi sikad'i, Goode, *Cycads of Africa*

kabul etmekte, ama Guam sikadının daha önce tanımlanan bir türe, *C. celebica*'ya ait olduğunu düşünmektedir. Bütün bunlara karşılık Guam sikadı ikiyüz yıldır *C. circinalis* adıyla bilindiğinden, büyük olasılıkla bu adla anılmaya devam edecek, yalnızca bitkibilimciler 'doğru' adını kullanacaklardır.

93 Aborijin ormanlar, sikad ormanları, hemen her kültürde merak, saygı, dini ve mistik duygular uyandırmışlardır. Bruce Chatwin, yerlilerin bazı şarkılarında Avustralya'daki Sikad Vadisi'nin 'son derece önemli' bir yer olarak geçtiğini, bazı yerlilerin ölüm öncesi bu kutsal yerleri ziyaret ettiğini yazar. Bu manzara, ('büyütülmüş eğreltiotlarını andıran') sikadların altındaki son buluşmalar ve ölümler, *The Songlines*'ın sonunda yer alır.

94 'Derin zaman' deyimini John McPee'ye aittir; John *Basin and Range*'de derin zamanla en çok ilgilenenlerin –yerbilimcilerin– bu duyguyu entelektüel ve duygusal varlıklarıyla özümstediklerini söyler. Bir jeoloğun ona şunları söylediğini belirtir; 'Zaman duygunuzu gezegenin zaman ölçüsüne uyarlamaya başlıyorsunuz. Ben artık bunu düşünmeden yapıyorum ve yeryüzüyle bir tür duygudaşlık kuruyorum.'

Ama jeolog ya da paleontolog olmayan bizler için de, temel özellikleri eonlardan beri değişmeyen yaşam biçimlerini, eğreltiotlarını, ginkgo'ları, sikad'ları görmek en içten duygularımızda, bilinçdışı-mızda bir değişime neden oluyor, dönüşmüş ve aşkın bir bakış açısına kavuşuyoruz.

Sözlükçe

akinesis: İrade ve istekle hareket gücünün kaybı, kaslarda hareket gücünün ileri derecede azalması veya yokluğu; hareketsizlik.

akromatop: Akromatopsisi olan kimse

akromatopsi: Kırmızı ile yeşilin ayırt edilemediği daltonizm' den farklı olarak, genel renk körlüğü

amibiyozi: Amip cinsi parazitlerin meydana getirdiği enfeksiyon

amitrofi: (Amyotrofi) Kas erimesi

amnezi: Geçmiş hatırlayamama, hafıza kaybı, unutkanlık

bulber felci: Göz küresi felci

çubuk: gözün retina tabakasında renkleri algılamaya yarayan reseptör hücre

de-afferentasyon: (Gelen) uyarımın ortadan kalkması

demans: Bunama

ektopik: Bir şeyin olması gereken

yerin dışında olması (yanlış yerleşimli)

ekzitotoksin: Toksinleri artıran, toksinin etkisini hızlandıran madde

endemik: Belirli bir coğrafi bölgeye özgü

ensefalitis letarjika: Uyku ve bilinç kaybıyla gelen beyin iltihabı

katatoni: Kasların donmuşluk hali. Katatoni içindeki hasta tekrarlayan hareketler (steroptipik) yapar, bir yandan da verilen pozisyonda kımıldamadan kalır.

koklea: İç kulağın bir bölümünü oluşturan helezonvari seyir gösteren kanal; kulak salyan-gozu

koni: Gözün retina tabakasında renkleri algılamaya yarayan (reseptör) hücre

korea: Bazı kas gruplarında istem dışı; düzensiz, spazmodik hareketlerle belirgin sinir sistemi hastalığı

kromatik: Renkle ilgili

lateral sklerosis: Kaslardaki dokunun çeşitli etkenlerle sertleşmesi
malabsorpsiyon: Gıda maddelerinin barsaklarda kusurlu veya yetersiz emilmesi

nistagmus: Göz küresinin istem dışı titremesi

nörosikadizm: Sikad bitkisi yiyenlerde geri dönüşü olmayan felç ve kas zafiyeti gösteren bir hastalık tablosu

nörolatrizm: Aynı tablonun Latrius (burçak) cinsinden bazı bitkileri yiyenlerde görülmesi

Ortokromatik: Normal renk özellikleri gösteren.

proa: Okyanusya'da kullanılan, üçgen yelkeni ve dirsekli futası olan yelkenli

resesif: Gerileyen, gerileyici. Başat karakter tarafından baskı altında tutulan (kalıtsal özellikler hakkında)

retardasyon: Gecikme, engellenme, normale oranla ağır ve yavaş seyretme.

retina: (Gözdeki) ağ tabaka

retinal pigment epiteliyopatisi: (restinis pigmentosa) Gençlik çağında başlayıp ilerleyici seyir gösteren, retinada kahverengi pigment birikimi, optik sinirde atrofi ve damarlarda incelme sonucu görüş alanında daralma ve gece körlüğü ile belirgin kalıtsal hastalık.

skotopik: Karanlıkta görme, gözün karanlığa uyum sağlaması

spastisite: Kasılı olma hali

substantia nigra: Beyinde 3. ventrikulumun altında bulunan koyu renkli bir cisim (çekirdek). Ekstrapiramidal sistem denilen, istemli hareketleri yapabilmemiz için gerekli kas gerginliğini sağlayan sistemi oluşturan cisimcikler. Bu sistemin bozulduğunda, örneğin Parkinson hastalığında görülen, tremor vb. istemsiz hareketler oluşur.

üsbitken: Asalak olmadığı halde başka bir bitkinin üstünde büyüyen bitki, epifit.

Makaleler

- Ahlskog, J.E.; S.C. Waring; L. T. Kurland; R. C. Petersen; T. P. Moyer; W. S. Harmsen; D. M. Maraganore; P. C. O'Brien; C. Esteban-Santillan; ve V. Bush. 'Guamanian neurodegenerative disease: investigation of the calcium metabolism/heavy metal hypothesis.' *Neurology* 45, 1340-1344 (Temmuz 1995).
- Anderson, F. H.; E. P. Richardson, Jr.; H. Okazaki; ve J. A. Brody. 'Neurofibrillary degeneration on Guam: frequency in Chamorros and non Chamorros with no known neurological disease.' *Brain* 102, 65-77 (1979).
- Bailey-Wilson, Joan E.; Chris C. Plato; Robert C. Elston; ve Ralph M. Garruto. 'Potential role of an additive genetic component in the cause of amyotrophic lateral sclerosis and parkinsonism-dementia in the Western Pacific.' *American Journal of Medical Genetics* 45, 68-76 (1993).
- Brody, Jacob A.; Irene Hussels; Edward Brink; ve Jose Torres. 'Hereditary blindness among Pingelapese people of Eastern Caroline Islands.' *Lancet*, 1253-1257 (Haziran 1970).
- Carr, Ronald E.; Newton E. Morton; ve Irwin M. Siegel. 'Achromatopsia in Pingelap islanders.' *American Journal of Ophthalmology* 72(4), 746-756 (Ekim 1971).
- Chen, Leung. 'Neurofibrillary change on Guam.' *Archives of Neurology* 38, 16-18 (Ocak 1981)
- Cody, Martin, ve Jacob Overton. 'Short-term evolution of reduced dispersal in island plant populations.' *Journal of Ecology* 84, 53-62 (1996).
- Cox, Terry A.; James V. McDarby; Lawrence Lavine; John Steele; ve Donald B. Calne. 'A retinopathy on Guam with high prevalence in lytico-bodig.' *Ophthalmology* 96, no.12, 1731-1735 (Aralık 1989).

- Crapper McLachan, D.; C. McLachlan; B. Krishnan; S. Krishnan; A. Dalton; ve J. Steele. 'Aluminum and calcium in Guam, Palau and J. Steele. 'Aluminum and calcium in Guam, Palau and Jamaica: implications for amyotrophic lateral sclerosis and parkinsonism-dementia syndromes on Guam.' *Environmental Geochemistry and Health* 11, no. 2, 45-53 (1989).
- Cuzner, A. T. 'Arrowroot, cassava and koonti.' *Journal of the American Medical Assoc.* 1, 366-369 (1889).
- de Laubenfels, D. J. 'Cycadacées.' H. Humbert and J.-F. Leroy, ed., *Flora de Madagascar et des Comores. Gymnosperms* içinde. Paris: Museum National d'Historie Naturelle. 1978.
- de Wit, H.C.D. 'In memory of G. K. Rumphius (1702-1952).' *Offical News Bulletin of the International Association for Plant Taxonomy* 1, no.7, 101-110 (1952).
- Diamond, Jared M. 'Daisy gives an evolutionary answer.' *Nature* 380, 103-104 (14 Mart 1996).
- 'The last people alive.' *Nature* 370, 331-332 (4 Ağustos 1994).
- Duncan, Mark W.; John C. Steele; Irwin J. Kopin; ve Sanford P. Markey. '2-Amino-3- (methylamino)-propanoic acid (BMAA) in cycad flour: an unlikely cause of amyotrophic lateral sclerosis and parkinsonism-dementia of Guam.' *Neurology* 40, 767-772 (Mayıs 1990).
- Futterman, Frances. *Congenital Achromatopsia: A guide for professionals*. Berkeley: Resources for Limited Vision, 1995.
- Gajdusek, D. Carleton. 'Cycad toxicity not the cause of high incidence amyotrophic lateral sclerosis/parkinsonism-dementia on Guam, Kii peninsula of Japan, or in West New Guinea.' Arthur J. Hudson, ed., *Amyotrophic Lateral Sclerosis? Concepts in Pathogenesis and Etiology* içinde, Toronto: University of Toronto Press, 1987.
- 'Foci of motor neuron disease in high incidence in isolated populations of East Asia and the Western Pacific.' Lewis P. Rowland, ed., *Human Motor Neuron Diseases* içinde, 363-93. New York: Raven Press, 1982.
- 'Motor-neuron disease in natives of New Guinea.' *New England Journal of Medicine* 268, 474-476 (1963).
- 'Rediscovery of persistent high incidence amyotrophic lateral sclerosis/parkinsonism-dementia in West New Guinea (Irian Jaya, Indonesia).' *The 1993 Journal of D. Carleton Gajdusek*, 489-544. Bethesda: National Institutes of Health, 1996.
- Andres M. Salazar. 'Amyotrophic lateral sclerosis and parkinsonian

- syndromes in high incidence among the Auyu and Jakai people of West New Guinea.' *Neurology* 32, no. 2, 107-126 (Şubat 1982).
- Garruto, Ralp M. 'Early environment, long latency and slow progression of late onset neurodegenerative disorders.' S. J. Ulijaszek ve C. J. K. Henry, ed., içinde, *Long Term Consequences of Early Environments*. Cambridge: Cambridge University Press, in press.
- ; Richard Yanagihara; ve D. Carleton Gajdusek. 'Cycads and amyotrophic lateral sclerosis/parkinsonism dementia.' Letter to the editor, *Lancet*, 1079 (Kasım 1988).
- Geddes Jeranian F.; Andrew J. Hughes; Andrew J. Lees; ve Susan E. Daniel. 'Pathological overlap in cases of parkinsonism associated with neurofibrillary tangles.' *Brain* 116, 281-302 (1993).
- Gibbs, W. Wayt. 'Gaining on fat.' *Scientific American* 8, 88-94 (Ağustos 1996).
- Hachinski, V. C.; J. Porchawka; ve J. C. Steele. 'Visual symptoms in the migraine syndrome.' *Neurology* 23, 570-579 (1973).
- Haldane, J. B. S. 'Suggestions as to quantitative measurement of rates of evolution.' *Evolution* 3, 51-56 (Mart 1949).
- Hansen, Egil. 'Clinical aspects of achromatopsia.' R. F. Hess, L. T. Sharpe, ve K. Nordby, ed. içinde, *Night Vision: Basic, Clinical and Applied Aspects*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Hill, K. D. 'The *Cycas rumphii* (Cycadaceae) in New Guinea and the Western Pacific.' *Australian Systematic Botany* 7, 543-567 (1994).
- Hirano, Asao; Leonard T. Kurland; Robert S. Krooth; ve Simmons Lessell. 'Parkinsonism-dementia complex, an endemic disease of the island of Guam. I: clinical features.' *Brain* 84, Part IV: 642-661 (1961).
- ; Nathan Malamud; ve Leonard T. Kurland. 'Parkinsonism-dementia complex, an endemic disease on the island of Guam. II: pathological features.' *Brain* 84, Part IV: 662-679 (1961).
- Hubbuck, Chuck, 'A queen sago by any other name.' *Garden News*, Fairchild Tropical Garden, Miami, Fla. (Ocak 1996).
- Hudson, Arthur J., ve Gegorge P. A. Rice, 'Similarities of Guamanian ALS/PD to post-encephalitic parkinsonism/ALS: possible viral cause.' *The Canadian Journal of Neurological Sciences* 17, no.4, 427-433 (Kasım 1990).
- Hughes, Abbie 'Seeing cones in living eyes.' *Nature* 380, 393-394 (4 Nisan 1996).
- Hussels, I. E., ve N. E. Morton. 'Pingelap and Mokil atolls: achromatopsia.' *American Journal of Human Genetics* 24, 304-307 (1972).

- Jacobs, Gerald H.; Maureen Neitz; Jess F. Degan; ve Jay Neitz. 'Trichromatic color vision in New World monkeys.' Letter to the editor, *Nature* 385, 156-158 (Temmuz 1996).
- Kauffman, Stuart, 'Evolving evolvability.' *Nature* 382, 309-310 (25 Temmuz 1996).
- Kisby, Glen E.; Mike Ellison; ve Peter S. Spencer. 'Content of the neurotoxins cycasin ve BMAA in cycad flour prepared by Guam Chamorros.' *Neurology* 42, no. 7, 1336-1340 (1992).
- Kisby, Glen E.; Stephen M. Ross; Peter S. Spencer; Bruce G. Gold; Peter B. Nunn; ve D. N. Roy. 'Cycasin and BMAA: candidate neurotoxins-dementia complex.' *Neurodegeneration* 1, 73-82 (1992).
- Kurland, Leonard T. 'Geographic isolates: their role in neuro-epidemiology.' *Advances in Neurology* 19, 69-82 (1978).
- 'Cycas circinalis as an etiologic risk factor in amyotrophic lateral sclerosis and other neurodegenerative diseases on Guam.' Dennis W. Stevenson ve Knut J. Norstog, ed. içinde, *Proceedings of CYCAD 90, the Second International Conference on Cycad Biology*, 29-36. Milton, Australia: Palm & Cycad Societies of Australia, Ltd., Haziran, 1993.
- Lebot, Vincent, and Pierre Cabalion. 'Les kavas de Vanuatu: cultivars de *Piper methysticum* Forst.' Terc. R. M. Benyon, R. Wane and G. Kaboha. Noumea, New Caledonia: South Pacific Commission, 1988.
- McGeer, Patrick L.; Claudia Schwab; Edith G. McGeer; ve John C. Steele. 'The amyotrophic lateral sclerosis/parkinsonism-dementia complex of Guam: pathology and pedigrees.' *Canadian Journal of Neurological Sciences* (yayına hazırlanıyor).
- Miller, Donald T.; David R. Williams; G. Michael Morris; ve Junzhong Liang. 'Images of cone photoreceptors in the living human eye.' *Vision Research* 36 (8), 1067-1079 (1996).
- Mollon, J. D. "Tho' she kneel'd in that place where they grew...": the uses and origins of primate colour vision.' *Journal of Experimental Biology* 146, 21-38 (1989).
- Morton, N. E.; R. Lew; I. E. Hussels; G. F. Little. 'Pingelap and Mokil atolls: historical genetics.' *American Journal of Human Genetics* 24 (3), 277-289 (1972).
- Mulder, Donald W.; Leonard T. Kurland; ve Lorenzo L. G. Iriarte. 'Neurologic diseases on the island of Guam.' *U.S. Armed Forces Medical Journal* 5, no. 12, 1724-1739 (Aralık 1954).

- Niklas, Karl. 'How to build a tree.' *Natural History* 2, 49-52 (1996).
- Nordby, Knut. 'Vision in a complete achromat: a personal account.' R. F. Hess, L.T. Sharpe, ve K. Nordby, ed. içinde, *Night Vision: Basic, Clinical and Applied Aspects*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Norstog, Knut. 'Cycads and the origin of insect pollination.' *American Scientist* 75, 270-279 (Mayıs-Haziran 1987).
- ; Priscilla K. S. Fawcett; and Andrew P. Vovides. 'Beetle pollination of two species of *Zamia*: evolutionary and ecological considerations.' B. S. Venkatachala, David L. Dilcher, ve Hari K. Maheshwari, ed. içinde, *Essays in Evolutionary Plant Biology*. Lucknow: Birbal Sahni Institute of Palaeobotany, 1992.
- ; Dennis W. Stevenson; ve Karl J. Niklas. 'The role of beetles in the pollination of *Zamia furfuracea* L. fil. (Zamiaceae).' *Biotropica* 18, no. 4, 300-306 (1986).
- Norton, Scott A., ve Patricia Ruze. 'Kava dermatopathy.' *Journal of the American Academy of Dermatology* 31, no.1, 89-97 (Temmuz 1994).
- Proceedings: 'Toxicity of cycads: implications for neurodegenerative diseases and cancer.' Marjorie Grant Whiting, ed. içinde, *Transcripts of Four Cycad Conferences*. [1st, 2nd, 4th, 5th] New York: Third World Medical Research Foundation, 1988.
- 'Third conference on the toxicity of cycads.' *Federation Proceedings* 23, no. 6, Part I, 1336-1388 (Kasım-Aralık 1964).
- 'Sixth international cycad conference.' *Federation Proceedings* 31, no. 5, 1465-1546 (Eylül-Ekim 1972).
- Raynor, Bill. 'Resource management in upland forests of Pohnpei: past practices and future possibilities.' *ISLA: A Journal of Micronesian Studies* 2, no.1, 47-66 (Rainy season 1994).
- Sacks, Oliver. 'Çoelacanth dated.' Letter to the editor, *Nature* 273, 463 (9 Şubat 1995).
- 'The divine curse: Tourette's syndrome among a Mennonite family.' *Life*, 93-102 (Eylül 1988).
- Robert Wasserman. 'The case of the colourblind painter.' *New York Review of Books* (19 Kasım 1987).
- Sharpe, Lindsay T., ve Knut Nordby. 'Total colorblindness: an introduction.' R. F. Hess, L. T. Sharpe, ve K. Nordby, ed. içinde, *Night Vision: Basic, Clinical and Applied Aspects*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

- Small, John K. 'Seminoles bread-the conti.' *Journal of the New York Botanical Gardens* 22, 121-137 (1921).
- Spencer, Peter S. 'Are neurotoxins driving us crazy? Planetary observations on the causes of neurodegenerative diseases of old age.' Roger W. Russell, Pamela Ebert Flattau, ve Andrew M. Pope, ed. içinde, *Behavioral Measures of Neurotoxicity: Report of a Symposium*. Washington, DC: National Academy Press, 1990.
- 'Guam ALS/parkinsonism-dementia: a long-latency neurotoxic disorder caused by "slow toxin(s)" in food?' *Canadian Journal of Neurological Sciences* 14, no. 3, 347-357 (Ağustos 1987).
- ; Glen E. Kisby. 'Slow toxins and Western Pacific amyotrophic lateral sclerosis.' Richard Alan Smith, ed. içinde, *Handbook of Amyotrophic Lateral Sclerosis*. New York: Marcel Dekker, 1992.
- ; H. H. Schaumburg. 'Lathyrism: A neurotoxic disease.' *Neurobehavioral Toxicology* 5, 625-629 (1983).
- ; R. G. Allen; G. E. Kisby; ve A. C. Ludolph. 'Excitotoxic disorders.' *Science* 248, 144 (1990).
- ; Glen E. Kisby; ve Albert C. Ludolph. 'Slow toxins, biologic markers, ve long-latency neurodegenerative disease in the western Pacific region.' *Neurology* 41, 62-66 (1991).
- ; Peter B. Nunn; Jacques Hugon; Albert Ludolph; ve Dwijendra N. Roy. 'Motorneurone disease on Guam: possible role of a food neurotoxin.' Letter to the editor, *Lancet* 1, 965 (Nisan 1986).
- ; Valerie S. Palmer; Adam Herman; Ahmed Asmedi. 'Cycad use ve motor neurone disease in Irian Jaya.' *Lancet* 2, 1273-1274 (1987).
- Steele, John C. 'Guam seaweed poisoning: common marine toxins.' *Micronesica* 26, no.1, 11-18 (Haziran 1993).
- 'Historical notes.' *Journal of Neural Transmission* 42, 3-14 (1994).
- 'Micronesia: health status and neurological diseases.' K. M. Chen ve Yoshiro Yase, ed. içinde, *Amyotrophic Lateral Sclerosis in Asia and Oceania*. Taiwan: National Taiwan University Press, 1984.
- ve Tomasa Quinata-Guzman. 'The Chamorro diet: an unlikely cause of neurofibrillary degeneration on Guam.' F. Clifford Rose ve Forbes H. Norris, ed. içinde, *ALS: New advances in toxicology and epidemiology*, 79-87. London: Smith-Gordon, 1990.
- Tomasa Quinata-Guzman. 'Observations about amyotrophic lateral sclerosis and the parkinsonism-dementia complex of Guam with regard to epidemiology and etiology.' *The Canadian Journal of Neurological Sciences* 14, no.3, 358-362 (Ağustos 1987).
- ; J. Clifford Richardson; ve Jerzy Olszewski. 'Progressive supranuclear

- palsy. A heterogeneous degeneration involving the brain stem, basal ganglia and cerebellum with vertical gaze palsy and pseudobulbar palsy, nuchal dystonia and dementia.' *Archives of Neurology* 10, 333-359 (Nisan 1964).
- Steele, Julia. 'Umatac.' *Pacifica* 5. no. 1, 20-27 (Bahar 1996).
- Stopes, Marie C. 'On the double nature of cycadean integument.' *Annals of Botany* 19, no. 76, 561-566 (Ekim 1905).
- Weisler, M. I. 'The settlement of marginal Polynesia: New evidence from Henderson Island.' *Journal of Field Archaeology* 21, 83-102 (1994).
- Whiting, Marjorie Grant. 'Toxicity of cycads.' *Economic Botany* 17, 270-295 (1963).
- "Food practices in ALS foci in Japan, the Marianas, and New Guinea. *Fed Proc* 23, 1343-1345 (1964).
- Yanagihara, R. T.; R. M. Garruto; ve D. C. Gadjusek. 'Epidemiological surveillance of amyotrophic lateral sclerosis and parkinsonism-dementia in the Commonwealth of the Northern Mariana Islands.' *Annals of Neurology* 13, No.1, 79-86 (Ocak 1983).
- Yase, Y. 'The pathogenesis of amyotrophic lateral sclerosis.' *Lancet* 2, 292-295 (1972).
- Yoon, Carol Kaesuk. 'Lake Victoria's lightning-fast origin of species.' *The New York Times*, C1-4, 27 Ağustos 1996.
- Zhang, Z. X.; D. W. Anderson; N. Mantel; G. C. Roman. 'Motor neuron disease on Guam: geographic and familial occurrence, 1956-85.' *Acta Neurologica Scand.*, 1996 (yayına hazırlanıyor).
- Zimmerman, H. M. 'Monthly report to medical officer in command.' *USN Medical Research Unit No. 2* (Haziran 1945).
- Zimmerman, W. 'Main results of the "telome theory."' *The Paleobotanist*, Birbal Sahni Memorial Volume, 456-470. 1952.

Kaynakça

- Arago, J. *Narrative of a Voyage Round the World in the Uranie and Physicienne Corvettes, Commanded by Captain Freycinet*. 1823. Yeni baskısı, Bibliotheca Australiana, vol. 45; Amsterdam: N. Israel and New York: Da Capo Press, 1971.
- Ashby, Gene. *Pohnpei: An Island Argosy*. 1983. Yeni baskısı, Rainy Day Press, P. O. Box 574, Kolonia, Pohnpei, F.S.M., 96941.
- *Some Things of Value...: Micronesian Customs and Beliefs*. 1975. Yazarlar: College of Micronesia Öğrencileri. Yeni baskı Kolonia, Pohnpei: Rainy Day Press, 1993.
- Barbour, Nancy. *Palau*. San Francisco: Full Court Press, 1990.
- Beaglehole, J. C. *The Exploration of the Pacific*. 1934. 3. Baskı Stanford: Stanford University Press, 1966.
- Bell, Alexander Graham. *Memoir Upon the Formation of a Deaf Variety of the Human Race*. New Haven: National Academy of Science, 1883.
- Bornham, Chris H. *Welwitschia: Paradox of a Parched Paradise*. Capetown: C. Struik, 1978.
- Botting, Douglas. *Humboldt and the Cosmos*. London: Sphere Books, 1973.
- Bower, F. O. *The Origin of a Land Flora*. London: Macmillan and Co., 1908.
- Browne, Janet, *Voyaging: Charles Darwin*. vol. 1. New York: Alfred A. Knopf, 1995.
- Cahill, Kevin M., ve William O'Brien. *Tropical Medicine: A Clinical Text*. London: Heinemann Medical Books, 1990.
- Carr, D. J., ed. *Sydney Parkinson: Artist of Cook's Endeavour Voyage*. Canberra: Australian National University Press, 1983.

- Chamberlain, Charles Joseph. *The Living Cycads*. 1919. Yeni baskısı, New York: Hafner, 1965.
- Chatwin, Bruce. *The Songlines*. New York: Viking Penguin, 1987.
- Cook, James. *The Explorations of Captain James Cook in the Pacific: As Told by Selections of His Own Journals, 1768-1779*. New York: Dover, 1971.
- Crawford, Peter. *Nomads of the Wind: A Natural History of Polynesia*. London: BBC Books, 1993.
- Critchley, Macdonald. *Sir William Gowers, 1845-1915: A biographical appreciation*. London: William Heinemann, 1949.
- Dampier, William. A. *New Voyage round the World*. 1697. Yeni baskısı: London: Adam and Charles Black, 1927.
- Darwin, Charles. *The Autobiography of Charles Darwin (1809-1882), with original omissions restored*. Nora Barlow, ed. London: William Collins, 1958.
- *Diary of the Voyage of H.M.S. Beagle*. Unpublished letters and notebooks. Nora Barlow, ed. New York: Philosophical Library, 1946.
- *On the Origin of Species by Means of Natural Selection*, 1859. London: Everyman's Library, J. M. Dent & Sons, 1951.
- *On the Structure and Distribution of Coral Reefs [1842]; Geological Observations on the Volcanic Islands [1844] and parts of South America: Visited during the Voyage of H.M.S. Beagle [1846]*. John W. Judd, ed. London: Ward, Lock, and Co., 1890.
- *The Voyage of the Beagle*. 1839, Yeniden gözden geçirilmiş baskısı, 1860. Leonard Engel, ed. New York: Doubleday and Co., 1962.
- Dawkins, Richard. *Climbing Mount Improbable*. London: Viking, 1996.
- De Pineda, Antonio. *Descripciones de la Isla de Cocos (Islas Marianas)*. 1792. Marjorie G. Driver, ed. Guam: Micronesian Area Research Center, 1990.
- Dibblin, Jane. *Day of Two Suns: U.S. Nuclear Testing and the Pacific Islanders*. New York: New Amsterdam, 1988.
- Edelman, Gerald M. *Bright Air, Brilliant Fire: On the Matter of the Mind*. New York: Basic Books, 1992.
- Eldredge, Niles. *Dominion: Can Nature and Culture Co-Exist?* New York: Holt, 1995.
- Farrell, Don A. *The Pictorial History of Guam*. 3 cilt, Tamuning, Guam: Micronesian Productions. Vol.1, *The Americanization: 1898-1918*. 1986; Vol. 2, *The Sacrifice: 1919-1943*. 1991; Vol.3, *Liberation-1944*. 1984.
- Figuiet, Louis. *Earth before the Deluge*, dördüncü baskı, 1865.

- Freycinet, Louis-Henri de Saulces de. *Voyage Autour du Monde*. 13 cilt. Paris: Pillet Aine, 1824-44.
- Gilmour, John. *British Botanists*. London: William Collins, 1944.
- Le Gobien, Charles. *Historie des Isles Mariaes, Nouvellement convertiées à la Religion Chrétienne & de la mort glorieuse des premiers Missionnaires qui y ont prêché la Foy*. Paris: Nicolas Pepie, 1701.
- Goethe, Johann Wolfgang. 'The Metamorphosis of Plants.' 1790. *Goethe's Botanical Writings içinde*, Woodbridge, CT.: Ox Bow Press, 1989.
- Goode, Douglas. *Cycads of Africa*. Capetown: Struik Winchester, 1989.
- Gosse, Philip Henry. *Omphalos: An Attempt to Untie the Geological Knot*. London: John van Voorst, 1857.
- [Gosse, Philip Henry.] *Wanderings through the Conservatories at Kew*. London: Society for Promoting Christian Knowledge, 1856.
- Gould, Stephen Jay. *Dinosaur in a Haystack: Reflections in Natural History*. New York: Harmony Book, 1995.
- *Full House: The Spread of Excellence from Plato to Darwin*. New York: Harmony Books, 1996.
- *Time's Arrow, Time's Cycle*. Cambridge: Harvard University Press, 1987.
- Grimble, Arthur. A. *Pattern of Islands*. London: John Murray, 1952.
- Groce, Nora Ellen. *Everyone Here Spoke Sign Language: Hereditary Deafness on Martha's Vineyard*. Cambridge: Harvard University Press, 1985.
- Henslow, J. S. *The Principles of Descriptive and Physiological Botany*. London: Longman, Rees, Orine, Brown & Green; and John Taylor, 1835.
- Hess, R. F.; L. T. Sharpe; and K. Nordby, eds. *Night Vision: Basic, Clinical and Applied Aspects*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Holder, Charles Frederick. *Living Lights: A Popular Account of Phosphorescent Animals and Vegetables*. London: Sampson Low, Marston & Co., 1887.
- Holland, G. A. *Micronesia: A Paradise Lost? A Surgeon's Diary of Work and Travels in Oceania, the Joys and the Pains*. Montreal: G. A. Holland, 1993.
- Hough, Richard. *Captain James Cook*. London: Hodder & Stoughton, 1994.
- Humboldt, Alexander von. *Personal Narrative of Travels to the Equinoctial Regions of America during the Years 1799-1804*. London: George Routledge and Sons, 1852.
- *Views of Nature: Or Contemplations on the Sublime Phenomena of Creation*. 1807. London: Henry G. Bohn, 1850.
- Hurd, Jane N. A. *History and Some Traditions of Pingelap, An Atoll in the Eastern Caroline Islands*. University of Hawaii, yayımlanmamış master tezi, 1977.

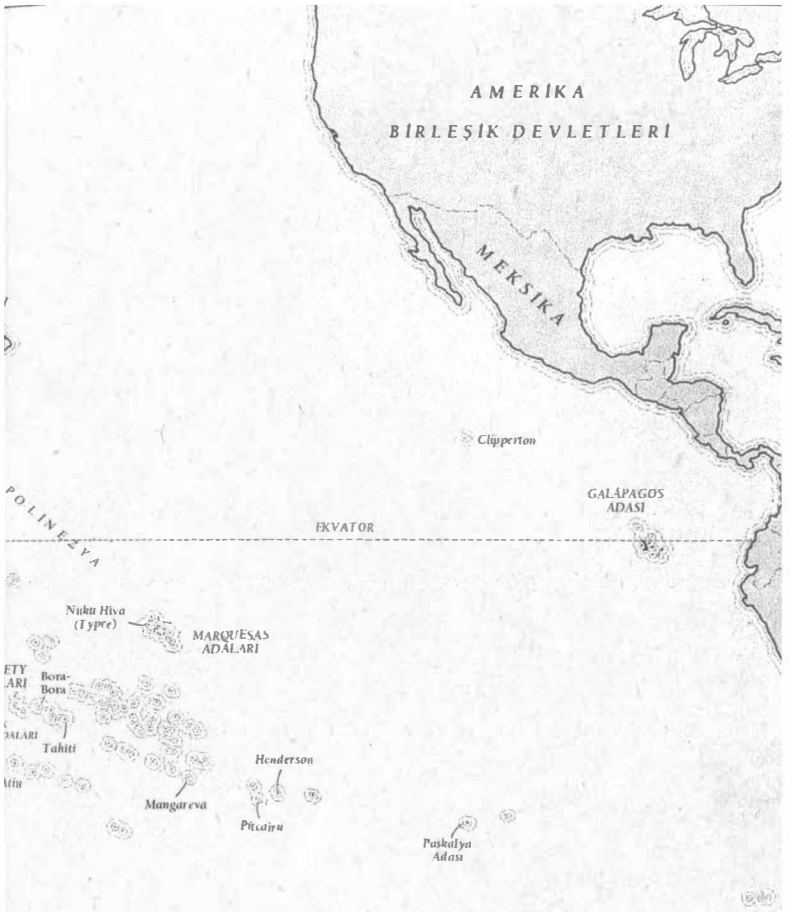
- Isely, Duane, *One Hundred and One Botanists*. Ames, Ia.: Iowa State University Press, 1994.
- Jones, David L. *Cycads of the World*. Washington, DC: Smithsonian Institution Press, 1993.
- Kahn, E.J., Jr. *A Reporter in Micronesia*. New York: W.W. Norton & Co., 1966.
- Kauffman, Stuart. *At Home in the Universe: The Search for the Laws of Self-Organization and Complexity*. Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Kroeber, Theodora, ve Alfred Kroeber. *Ishi in Two Worlds: A Biography of the Last Wild Indian in North America*. Berkeley: University of California Press, 1961.
- Lessard, W. O. *The Complete Book of Bananas*. Miami: W. O. Lessard, 19201 SW 248th Street, Homestead, FL 33031, 1992.
- Levi-Strauss, Claude. *The Savage Mind*. Chicago: University of Chicago Press, 1968.
- Lewin, Louis. *Phantastica: Narcotic and Stimulating Drugs-Their Use and Abuse*. 1931. Yeni baskısı, London: Routledge & Kegan Paul, 1964.
- *Über Piper methysticum (kawakawa)*. Berlin: A. Hirschwald, 1886.
- London, Jack. *The Cruise of the Snark: A Pacific Voyage*, 1911.
Yeni baskısı, London: Kegan Paul International, 1986.
- *The House of Pride and Other Tales of Hawaii*. New York: Macmillan & Co., 1912.
- Lyell, Charles. *Principles of Geology*. 3 cilt, London: John Murray, 1830-1833.
- Marche, Antoine-Alfred. *The Mariana Islands*. Robert D. Craig, ed. Mariana Islands: Micronesian Area Research Center, 1982.
- Mariner, William, *An Account of the Natives of the Tonga Islands in the South Pacific Ocean*, 2 cilt, Edinburgh: Constable & Co., 1827.
- McPhee, John. *Basin and Range*. New York: Farrar, Straus & Giroux, 1980.
- Melville, Herman, *Journals, 1849-1860*. Howard C. Horsford & Lynn Horth, ed. içinde, *The Writings of Herman Melville*, vol. 15. Evanston and Chicago: Northwestern University Press and The Newberry Library, 1989.
- *Omoo*. 1847. *The Writings of Herman Melville*, vol. 2. Evanston and Chicago: Northwestern University Press and The Newberry Library, 1968.
- *Typee*. 1846. *The Writings of Herman Melville*, vol. 1. Evanston and Chicago: Northwestern University Press and The Newberry Library, 1968.

- *The Encantadas*. 1856. *Shorter Novels of Herman Melville* içinde yeni baskı, New York: Liveright, 1978.
- Menard, H. W. *Islands*. New York: Scientific American Books, 1986.
- Merlin, Mark; Dageo Jano; William Raynor; Thomas Keene; James Juvik; ve Bismark Sebastian. *Tuhke en Pohmpei: Plants of Pohmpei*. Honolulu: Environment and Policy Institute, East-West Center, 1992.
- Mickel, John, ve Evelyn Fiore. *The Home Gardener's Book of Ferns*. New York: Holt, Rinehart ve Winston, 1979.
- O'Connell, James F. *A Residence of Eleven Years in New Holland and the Caroline Islands: Being the Adventures of James F. O'Connell. Edited from his Verbal Narration*. 1836. Yeni baskı, Canberra: Australian National University Press, 1971.
- Orliac, Catherine & Michel Orliac. *Easter Island: Mystery of the Stone Giants*. 1988. New York: Harry N. Abrams, 1995.
- Peck, William M. *A Tidy Universe of Islands*. Honolulu: Mutual Publishing Co., 1996.
- Peck, W. M. *I Speak the Beginning: Anthology of Surviving Poetry of the Northern Mariana Islands*. Commonwealth Council for Arts and Culture, Saipan, Northern Mariana Islands 96950, 1982.
- Pigafetta, Antonio. *Magellan's Voyage Around the World by Antonio Pigafetta: Three Contemporary Accounts*. Charles E. Nowell, ed. Evanston, Ill.: Northwestern University Press, 1962.
- Prusinkiewicz, P. and A. Lindenmayer. *The Algorithmic Beauty of Plants*. New York: SpringerVerlag, 1990.
- Quammen, David. *The Song of the Dodo: Island Biogeography in an Age of Extinctions*. New York: Scribner, 1996.
- Raulerson, Lynn, ve Agnes Rinehart. *Ferns and Orchids of the Mariana Islands*. Guam: Raulerson & Rinehart, P.O. Box 428, Agana, Guam 96910, 1992.
- *Trees and Shrubs of the Northern Mariana Islands*. Coastal Resources Management, Office of the Governor, Saipan, Northern Mariana Islands 96950, 1991.
- Raup, David M. *Extinction: Bad Genes or Bad Luck?* Sunuş; Stephen Jay Gould. New York: W. W. Norton & Co., 1992.
- Rheede tot Draakestein, Hendrik A. van. *Hortus Indicus Malabaricus*. Amsterdam: J. v. Someren & J. v. Arnold Syen, 1682.

- Rogers, Robert F. *Destiny's Landfall: A History of Guam*. Honolulu: University of Hawai'i Press, 1995.
- Rose, June. *Marie Stopes and the Sexual Revolution*. London and Boston: Faber and Faber, 1992.
- Rossi, Paolo. *The Dark Abyss of Time: The History of the Earth and the History of Nations from Hooke to Vico*. Chicago: University of Chicago Press, 1984.
- Rudwick, Martin J. S. *Scenes from Deep Time*. Chicago: University of Chicago Press, 1992.
- Rumphius, Georg Everhard. *Herbarium Amboinensis*. Amsterdam: J. Burmann, 1741.
- Sacks, Oliver. *An Anthropologist on Mars*. London: Picador, 1995.
- *Awakenings*. 1973. Revised ed., London: Picador, 1990.
- *Migraine*. 1970. Revised ed., London: Picador, 1992.
- Safford, William Edwin. *The Useful Plants of the Island of Guam*. Contributions from United States National Herbarium, Volume IX. Washington, DC: Smithsonian Institution, 1905.
- Scott, Dukinfield Henry. *Studies in Fossil Botany*. London: Adam & Charles Black, 1900.
- Simmons, James C. *Castaways in Paradise: The Incredible Adventures of True-Life Robinson Crusoes*. Dobbs Ferry, NY: Sheridan House, 1993.
- Stanley, David. *Microneisa Handbook: Guide to the Caroline, Gilbert, Mariana, and Marshall Islands*. Chico, CA: Moon Publications, 1992.
- *South Pacific Handbook*. Beşinci baskı, Chico, CA: Moon Publications, 1994.
- Stevenson, Dennis, ed. *Memoirs of The New York Botanical Garden, Vol. 57: The Biology, Structure, and Systematics of the Cycadales*. Symposium Cycad 87, Beaulieu-sur-Mer, France, Nisan 17-22. New York: New York Botanical Garden, 1987.
- Stevenson, Robert Louis. *In the South Seas: The Marquesas, Paumotus and Gilbert Islands*. 1900. Yeni baskı, London: Kegan Paul International, 1986.
- Stopes, Marie C. *Ancient Plants: Being a Simple Account of the Past Vegetation of the Earth and of the Recent Important Discoveries Made in this Realm of Nature Study*. London: Blackie, 1910.
- Theroux, Paul. *The Happy Isles of Oceania: Paddling the Pacific*. New York: Ballantine Books, 1993.
- Thompson, D'Arcy Wentworth. *On Growth and Form*, 2 cilt, 1917. Yeni baskı, Cambridge: Cambridge University Press, 1959.

- Thornton, Ian. *Krakatau: The Destruction and Reassembly of an Island Ecosystem*. Cambridge: Harvard University Press, 1996.
- Turrill, W. B. *Joseph Dalton Hooker: Botanist, Explorer, and Administrator*. British Men of Science Series. London: Thomas Nelson and Sons, 1963.
- Unger, Franz. *Primitive World*. 1858.
- von Economo, Constantin. *Encephalitis Lethargica: Its Sequelae and Treatment*. 1917. Yeni baskı, Oxford: Oxford University Press, 1931.
- Wallace, Alfred Russel. *Island Life, or The Phenomena and Causes of Insular Faunas and Floras including a Revision and Attempted Solution of the Problem of Geological Climates*. 1880. 3. baskı, London: Macmillan and Co., 1902.
- *The Malay Archipelago: The Land of the Orang-Utan and the Bird of Paradise, A Narrative of Travel with Studies of Man and Nature*. 1869. 10. baskı, New York: Macmillan and Co., 1906.
- Warming, E. *A Handbook of Systematic Botany*. 1895. London: Swan Sonnenschein, 1904.
- Weiner, Jonathan. *The Beak of the Finch: A Story of Evolution in Our Time*. New York: Alfred A. Knopf, 1994.
- White, Mary E. *The Nature of Hidden Worlds*. Balgowlah, Australia: Reed Books, 1990.
- *The Greening of Gondwana*. Balgowlah, Australia: Reed Books, 1986.
- Wieland, G. R. *American Fossil Cycads*, 2 cilt, Washington, DC: Carnegie Institution of Washington, vol.1: 1906; vol. 2: 1916.
- Wilson, Edward O. *Biophilia*. Cambridge: Harvard University Press, 1984.
- *The Biophilia Hypothesis*. Washington, DC: Island Press, 1993.
- *Naturalist*. Washington, DC: Island Press, 1993.

PASİFİK OKYANUSU

Mil
0 1000
Kilometre
(Ekvator Çizgisinde)

PASIFIK
OKYANUSU

Eniwetok

Oroluk

Pohnpei

Pakin
Ant

Molul

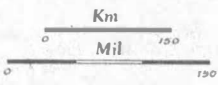
(Mwoakilloa)

Pingelap

Kosrae

Sapwu hfik(Ngatik)

Nukuoro

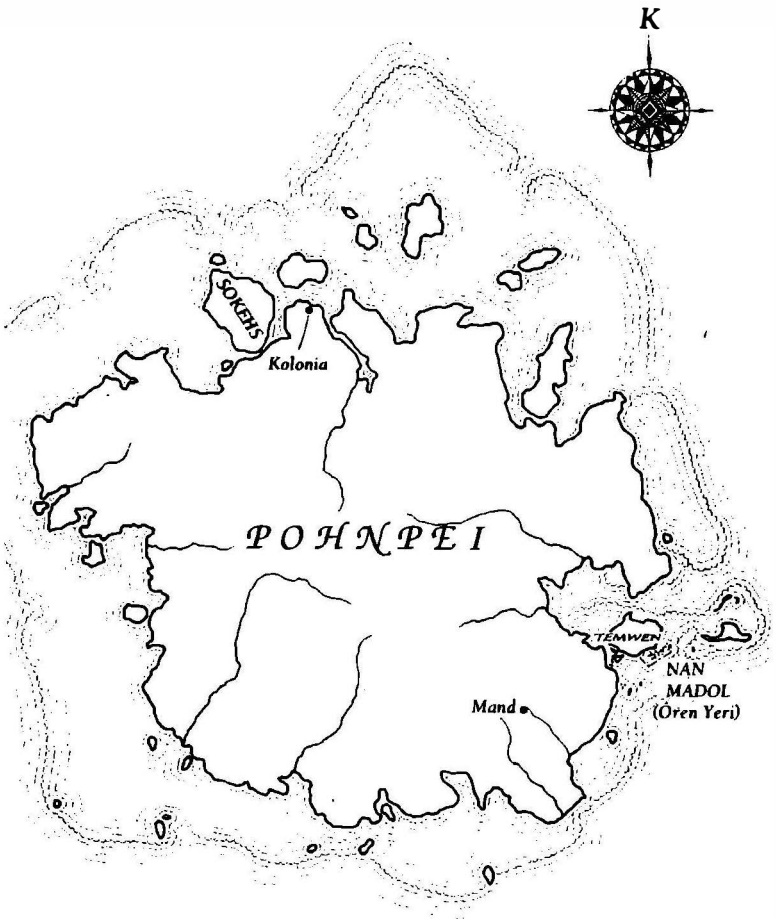

Mercan
Kayalıkları

POHNPEI
DEVLETİ

Kapingamarangi

POHNPEI

